

नेपाल कानून पत्रिका

भाग - ५६

२०७१ चैत

अङ्क - १२

ने
का
प

२
०
७
१

वै
त

अ
ङ्क

१२

प्रकाशक

सर्वोच्च अदालत

रामशाहपथ, काठमाडौं

फोन नं. ४२५०७४२, ४२६२३९७, ४२६२३९८, ४२६२८०१, ४२५८१२२ Ext. २५१२ (सम्पादन), २५११ (छापाखाना), २१३१ (विक्री)

फ्याक्स: ४२६२८७८, पो.व.नं. २०४३८

Email: info@supremecourt.gov.np, Web: www.supremecourt.gov.np

प्रकाशन, सञ्चार तथा सम्पादन समिति

माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय, सर्वोच्च अदालत	- अध्यक्ष
माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य
नायब महान्यायाधिवक्ता श्री ठोकप्रसाद सिवाकोटी, प्रतिनिधि, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	- सदस्य
अधिवक्ता श्री लक्ष्मीदेवी दाहाल (रावल) प्रतिनिधि, नेपाल बार एसोसिएसन	- सदस्य
वरिष्ठ अधिवक्ता श्री नरहरि आचार्य, अध्यक्ष, सर्वोच्च अदालत बार एसोसिएसन	- सदस्य
निर्देशक प्रा.डा.श्री युवराज संग्रौला, प्रतिनिधि, काठमाडौं स्कूल अफ ल	- सदस्य
सहरजिस्ट्रार श्री लालबहादुर कुँवर, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य सचिव

सम्पादक : श्री अम्बिकाप्रसाद निरौला

सम्पादन शाखामा कार्यरत कर्मचारीहरू

शाखा अधिकृत श्री राजन बास्तोला
शाखा अधिकृत श्री मिनबहादुर कुँवर
ना.सु.श्री सरस्वती खड्का
ना.सु.श्री अमृत विश्वकर्मा
ना.सु.श्री लक्ष्मण बि.क.
सि.क.श्री ध्रुव सापकोटा
कम्प्युटर अपरेटर श्री अर्जुन सुवेदी
कार्यालय सहयोगी श्री कृष्णबहादुर श्रेष्ठ
कार्यालय सहयोगी श्री प्रेमलाल महर्जन

सुपरभाइजर : श्री कान्छा श्रेष्ठ

भाषाविद् : श्री भीमनाथ घिमिरे

विक्री शाखामा कार्यरत कर्मचारी

डि.श्री नरबहादुर खत्री

प्रकाशित सङ्ख्या : २००० प्रति

नेपाल कानून पत्रिकाको उद्धरण गर्नु पर्दा
निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

नेकाप, २०७१... .. , नि.नं. ... , पृष्ठ ...
(साल) (महिना)

उदाहरणार्थ : नेकाप २०७१, चैत, नि.नं.९२९९, पृष्ठ २०३१

सर्वोच्च अदालत बुलेटिनको उद्धरण गर्नु पर्दा
निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

सअ बुलेटिन २०७१ १ वा २, पृष्ठ ...
(साल) (महिना)

उदाहरणार्थ : सअ बुलेटिन, २०७१, चैत - १, पृष्ठ १

नेपाल कानून पत्रिका तथा सर्वोच्च अदालत बुलेटिन
अब हाम्रो वेभसाइटमा उपलब्ध छन्

ठेगाना

www.supremecourt.gov.np

- यो वेभसाइट खोलेपछि बायाँतर्फ नेपाल कानून पत्रिका तथा त्यसको तल सर्वोच्च अदालत बुलेटिनमा क्लिक गर्नुहोस् ।
- २०६५ साल वैशाखदेखिका यी पत्रिकामा समाविष्ट निर्णयहरू पढ्न र हाल निःशुल्क डाउनलोड गर्न सकिनेछ ।

नेपाल कानून आयोगको वेभसाइटमा संविधानसमेत हालसम्म प्रकाशित अधिकांश ऐन र नियमावलीहरू नेपाली तथा अङ्ग्रेजीमा र १९१० सालको मुलुकी ऐन, न्याय विकासिनी एवम् विभिन्न ऐतिहासिक दस्तावेजहरू निःशुल्क पढ्न र डाउनलोड गर्न सकिनेछ ।

ठेगाना

www.lawcommission.gov.np

मूल्य रु.३०।-

मुद्रक : कार्यविनायक प्रि.ट्रेड कन्सर्न, काठमाडौं ।

विषय सूची

क्र. स.	नि.नं./इजलास/ विवरण	पक्ष / विपक्ष	विषयको सारसङ्क्षेप	पृष्ठ
१.	१२९९ पूर्ण उत्प्रेषण / परमादेश	सूर्यवदना पण्डित विरूद्ध लोक सेवा आयोग, केन्द्रीय कार्यालय, अनामनगरसमेत	<ul style="list-style-type: none"> विपक्षीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णयले अनुचित कार्य गरेको आरोपमा दिजे भनेको दुई तलब वृद्धि रोक्काको सजाय यस अदालतको आदेशले बदर भई सोही आदेशबाट पुनः स्पष्टीकरण माग गरी अख्तियारवालालाई उचित कारवाही गर्नु भनी परमादेशको आदेश जारी भएकामा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् प्राप्त फा.लि.मा संलग्न स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयको मिति २०६८।४।२ मा विपक्षीलाई सम्बोधन गरी लेखेको पत्रमा निजलाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५५(क) बमोजिम अब आजिदा यस्तो कार्य नगर्नु भनी चेतावनी दिएकोसम्म देखिँदा चेतावनी दिएको कार्य उक्त ऐनको दफा २२ को सजायभित्र पर्ने नदेखिँदा विपक्षीलाई यथावत् बढुवा गरेको लोक सेवा आयोगको निर्णयमा कुनै कानूनको त्रुटि देखिन नआउने। 	२०३९
२.	१३०० विशेष उत्प्रेषण/ परमादेश	सागर के.सी. विरूद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> एकपटक कायम रहेको व्यवस्था सधैं त्यही कायम रही रहनुपर्दछ भन्ने दावी न्यायोचित, तर्कसङ्गत, औचित्यपूर्ण हुन सक्ने। कानूनले तोकेको सर्त वा बन्देजबाट सबैलाई समानरूपमा लागू हुने गरी बनाएको कानूनी व्यवस्थाले व्यक्ति विशेषलाई प्रभावित तुल्याएको भन्ने 	२०४९

			आधारमा मात्र असमान व्यवहार भएको वा संविधानप्रदत्त मौलिक हकमा बन्देज वा कानूनी हकमा आघात पुगेको भन्ने अर्थ गर्न नमिल्ने ।	
३.	१३०१ विशेष उत्प्रेषण/ परमादेश	शमशेर नेपाली विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> गलत प्रतिवेदनले गलत परिणाम सिर्जना गर्दछ भन्ने पूर्वानुमान हुँदाहुँदै स्वास्थ्य परीक्षणको गलत प्रतिवेदन दिने प्रवृत्तिलाई निरूत्साहित गरी स्वास्थ्य परीक्षण गरी प्रतिवेदन दिने संस्थालाई कानूनको दायरामा ल्याउन खोजिएको कानूनको असल उद्देश्य आफ्नो हितअनुकूल नभएपछि कानून बदर माग गर्न कानूनी व्यक्तिको रूपमा स्थापित एउटा जिम्मेवार संस्थालाई शोभा नदिने । 	२०५३
४.	१३०२ विशेष उत्प्रेषण / परमादेश	कमलप्रसाद इटनी विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> फौजदारी अभियोग लागेको व्यक्ति मुद्दा पुर्पक्षको सिलसिलामा अदालतले खोजेको बखत निज उपस्थित हुनसक्छ वा सक्तैन भन्ने कुराको निकर्षण गर्ने एवम् मुद्दा पुर्पक्ष गर्दा प्रयोग हुने कार्यविधि अवलम्बन गर्ने कुरामा गहनतम विशेष जिम्मेवारीका साथ स्वविवेकीय अधिकार विधायिकाले न्यायिक निकायलाई प्रदान गरेको अवस्थामा जमानत वा धरौटीमा रिहाई गर्ने भन्ने कुरा अभियोग लागेको व्यक्तिको विशेष अधिकारको रूपमा नभई न्यायिक निकायले खोजेका बखत उपस्थित हुने सर्तमा त्यस्ता व्यक्तिलाई प्रदान गर्न सकिने सुविधा हुँदा सुविधालाई अधिकारको पर्यायवाची अर्थमा लिन नमिल्ने । 	२०५९

५.	<p>१३०३</p> <p>विशेष</p> <p>उत्प्रेषण / परमादेश</p>	<p>सुमन</p> <p>अधिकारीसमेत</p> <p>विरूद्ध</p> <p>नेपाल सरकार</p>	<ul style="list-style-type: none"> ■ अदालतले आफूसमक्ष विचाराधीन मुद्दा द्वन्द्वको क्रममा भएका हुन् वा हो जिन् भन्नु भन्दा माग गरिएको दावी न्यायोचित हो वा हो जिन् भन्ने कुरा महत्त्वपूर्ण हुन्छ । हरेक कसुर वा कार्य कहीं न कहीं कुनै न कुनै ढङ्गको द्वन्द्वको परिणाम हुने गर्दछ । सशस्त्र द्वन्द्वसँग सम्बद्ध भए पनि संविधान, मानवाधिकार कानून वा मानवतासम्बन्धी कानूनप्रतिकूल हुन्छ भने सोसँग सम्बन्धित प्रश्नलाई न्याययोग्य नबनाउन मिल्दैन । द्वन्द्वको राजनीतिक सम्बन्धको कुरा जे भए पनि तिनको कानूनी पक्षलाई उपेक्षा गर्न मिल्दैन । कुनै कार्य राजनीतिक द्वन्द्वसँग सम्बद्ध भन्नु र द्वन्द्वकालसँग सम्बद्ध भन्नु पनि एउटै हो जिन् । द्वन्द्वकालभित्र राजनीतिक र आपराधिक अनेकौं घटनाहरू घटित भएका हुनसक्छन् । सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा विशुद्ध राजनीतिकरूपमा भएको घटना र आपराधिकरूपमा आएको घटनाहरू एकै वर्गमा राख्न नसकिने । 	२०६९
६.	<p>१३०४</p> <p>संयुक्त</p> <p>सवारी ज्यान</p>	<p>नेपाल सरकार</p> <p>विरूद्ध</p> <p>विजेन्द्र पोडे</p>	<ul style="list-style-type: none"> ■ सवारी चालक अनुमतिपत्र प्राप्त नगरेको व्यक्तिले सार्वजनिक सडकमा सवारी चलाउने कार्य गर्नु भनेको आफैँमा लापरवाहीपूर्ण कार्य हो । साथै, त्यसरी सवारी चालक अनुमतिपत्र प्राप्त नगरेको व्यक्तिले चलाएको सवारी साधनबाट ठक्कर लागी वा किची मानिसको ज्यान गएमा सो कार्य स्वतः लापरवाहीपूर्वक गरिएको कार्यको परिणामस्वरूप भएको भन्ने मान्नुपर्ने । 	२१२७

७.	१३०५ संयुक्त उत्प्रेषण/ परमादेश	मतिबुल्लाह मुसलमान विरूद्ध निजामती किताबखाना, हरिहरभवन, ललितपुरसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ शैक्षिक योग्यतामा उल्लिखित जन्ममितिले नागरिकता प्रमाणपत्रमा लेखिएको वर्षलाई पुष्टि गरेको अवस्थामा त्यसलाई अन्यथा हुने गरी निर्णय गरिएमा त्यसले नागरिकलाई प्रदान गरेको संविधानप्रदत्त पेसा रोजगार गर्न पाउने हक र समानताको हकमा अनिश्चितता उत्पन्न भई मौलिक हकमा समेत अनुचित बन्देज लाग्न गई आघात पर्न जाने । 	२१३६
८.	१३०६ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	दिनेश चौधरी विरूद्ध सर्वोच्च अदालत	<ul style="list-style-type: none"> ■ अड्डा अदालतमा रहेका मिसिलमा संलग्न कागजातहरूको कानूनबमोजिम दिजे नक्कललगायतका कागजातमा दर्जा पुगेको कर्मचारीले प्रष्ट बुझिने गरी दर्जा खुलाई शिर वा पुछारमा कुनै एक ठाउँमा पूरा नामको दस्तखत गर्नुपर्ने अनिवार्य व्यवस्था भए पनि धेरै पेज वा प्रति भएमा पहिलो एक पेजको शिर वा पुछारमा कुनै एक ठाउँमा दस्तखत गर्ने कर्मचारीले पूरा नामको दस्तखत गरी अन्य ठाउँमा छोटकरी दस्तखत गर्दा हुने गरी व्यवस्था भएको देखिन्छ । कुनै एक ठाउँमा दस्तखत गरी अन्य ठाउँमा दस्तखत नगरी छाप लगाउन पाउने व्यवस्था उल्लेख नभएकाले दस्तखत देवनागरी अक्षरमा नै हुनुपर्ने भनी प्रष्टरूपमा निर्देश गरेको देखिने । 	२१४४
९.	१३०७ संयुक्त अपुताली हक कायम नामसारी	उमादेवी कार्की विरूद्ध कुमारी कार्की	<ul style="list-style-type: none"> ■ अंशबन्डाको लिखत अनुसार अलग भएका अंशी पुनः सगोलमा रहने [ब]छा भए अंश जोरिएको लिखत पारित गर्नेपर्ने कानूनी सर्त हो । आचरण र व्यवहारले लिखतको स्थान ग्रहण गर्न नसक्ने । ■ अंशबन्डा पारित गरी अंश लिई छुट्टिभिन्न भएका अंशियारले पुनः सगोलमा बस्ने 	२१५०

			मनसाय र प्रयोजन भए सोहीबमोजिम लिखत पारित गराई सगोलमा अंश मिसाई बस्नुपर्ने हुन्छ । कानूनबमोजिमको लिखत गरी आफ्नो अंश भाग लिई छुट्टिएका पति पत्नीले आचरण र व्यवहारबाट पुनः अंश मिसाई बसेको भन्ने जिकिरले कानूनी मान्यता पाउन नसक्ने ।	
१०.	९३०८ संयुक्त जिउ मास्ने बेच्ने	उद्धवप्रसाद आचार्यसमेत विरूद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> ■ बेगलाबेगलै वारदात भई चलेका बेगलाबेगलै मुद्दामा फरकफरक मितिमा फैसला भएका र पहिलो मुद्दामा लागेको कैद भुक्तान भएपछि पछिल्लो मुद्दा दायर भएको स्थितिमा अघिल्लो मुद्दामा ठहर भएको कैद सजायबमोजिम कैदमा बसेको अवधिलाई पछिल्लो मुद्दामा लागेको कैद असुल गर्ने प्रयोजनले गणना गर्न मिल्ने नदेखिने । 	२१५७
११.	९३०९ संयुक्त निषेधाज्ञा / परमादेश	शशिभूषण मल्लिकसमेत विरूद्ध राजश्री सेभिङ् एन्ड कोअपरेटिभ लिमिटेड, प्र.का., मलङ्गवा, सर्लाहीसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ निर्धारित समयभित्र आफूले लिएको ऋण रकम चुक्ता नगर्नेको धितो रहेको सम्पत्ति लिलाम गरी आफ्नो ऋण असुल गर्न ऋणदातालाई कानूनले अधिकार प्रदान गरेकै हुन्छ । ऋण रकम नबुझाउनेको सम्पत्ति लिलाम गरेर आफ्नो ऋण असुल गर्ने कुरालाई गैरकानूनी भन्न नमिल्ने । 	२१७१
१२.	९३१० संयुक्त रकम उठाई हिनामिना गरी ठगी गरेको	नेपाल सरकार विरूद्ध ऋषिराम शर्मासमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ फौजदारी मुद्दामा अभियुक्तको कसुर प्रमाणित गर्ने भार वादी पक्षमा रहेको हुन्छ । प्रतिवादीहरूले आरोपित कसुर गरेकै हुन् भनी शङ्कारहित तथ्ययुक्त सबुद प्रमाण वादी पक्षले पेस गर्न नसकेको अवस्थामा शङ्का र अनुमानको भरमा मात्र प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरिनु प्रचलित फौजदारी न्यायको सिद्धान्तसमेतको विपरीत हुने । 	२१७६

१३.	१३११ संयुक्त उत्प्रेषण	हिरादेवी श्रेष्ठ विरूद्ध पर्सा जिल्ला अदालतसमेत	<ul style="list-style-type: none"> नगरपालिका क्षेत्रभित्र पर्ने घरको हकमा सम्बन्धित प्राविधिकको मूल्याङ्कन प्रतिवेदन नै आवश्यक रहेको कुरालाई कानूनले प्रष्ट्याएकोमा नगरपालिकाको पत्रलाई नै प्राविधिकको मूल्याङ्कन प्रतिवेदन भनी अर्थ गर्न नमिल्ने । 	२१९०
१४.	१३१२ संयुक्त निषेधाज्ञा / परमादेश	गणेशराज कार्की विरूद्ध पदमप्रसाद गौतमसमेत	<ul style="list-style-type: none"> संवैधानिक वा कानूनी निकाय वा त्यसमा कार्यरत अधिकारीले कानूनबमोजिम भएको आदेश निर्देशन र निर्णयको पालना गर्नु कर्तव्य हुने हुँदा आफ्नो कर्तव्य पालना नगरेको कारणले कुनै व्यक्तिको कानूनी हकको प्रचलनमा बाधा अवरोध खडा हुन्छ भने त्यस्तो हक प्रचलन गराउन परमादेशको आदेश जारी हुन सक्ने । 	२१९८
१५.	१३१३ संयुक्त कर्तव्य ज्यान	मनोजकुमार जोशी विरूद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> सँगै बसी रक्सी खाएका मृतक र प्रतिवादी मात्रै रातको समयमा सँगै साथै हिँड्नु र साथै हिँडेकामध्ये एकजना सर्वाङ्ग नाङ्गै भई रगताम्मे अवस्थामा राजमार्गमा रहेको कल्भर्टमा घाँटि अवस्थामा भेटिनु तथा पुनरावेदक प्रतिवादी घरमा गई सुत्नु जस्ता कार्यकारणसमेतबाट पुनरावेदक प्रतिवादीकै कार्यबाट मृतकको मृत्यु हुन पुगेको तथ्यमा शङ्का गर्ने ठाउँ नरहने । 	२२०७
१६.	१३१४ संयुक्त फैसला मोही प्रमाणपत्र बदर	सामर्थप्रसाद सिंह विरूद्ध मदनप्रसाद सिंहसमेत	<ul style="list-style-type: none"> दावीको जग्गामा स्वामित्व नभएका, नरहेका अनधिकृत व्यक्तिबाट भएको कबुलियतनामा र कुत बुझी प्रदान गरेको भरपाईको आधारमा मोही कायम गरी मोही प्रमाणपत्र प्रदान गर्ने गरेको भूमिसुधार कार्यालयको निर्णयलाई कानूनबमोजिमको निर्णय भन्न मिल्ने नदेखिने । 	२२१७

१७.	९३१५ संयुक्त मिलापत्र बदर गरी हक कायम गरिपाउँ	भैरवकुमार पियासमेत विरूद्ध श्यामकुमार पिया	<ul style="list-style-type: none"> ■ मुलुकी ऐन, स्त्री अंशधनको महलको १ र ५ नं. को कानूनी मान्यतालाई हेर्दा सो महलको १ नं. मा "कन्या वा सधवा वा विधवा स्वारनी मानिसले आफ्नो आर्जनको चल अचल आफ्नो खुस गर्न पाउँछन् " भनी उल्लेख भएको देखिन्छ । यस कानूनी व्यवस्थाअन्तर्गत आफ्नो आर्जनको सम्पत्तिभित्र कुनै स्त्रीले प्राप्त गरेको सम्पत्ति पर्न आउँदछ । अंशबन्डाबाट प्राप्त भएको, दाजो, पेवा, दानबकस वा अपुतालीबाट किन नहोस् जुनसुकै तवरबाट प्राप्त भएको सम्पत्ति यसअन्तर्गत पर्दछ । अंशबन्डाबाट आफ्नो हक भोग तथा स्वामित्वमा रहेको सम्पत्ति जुनसुकै व्यहोराबाट पनि जो कोहीलाई दिन हक हस्तान्तरण गर्न पाजे कुरामा दुईमत हुन नसक्ने । 	२२२५
१८.	९३१६ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	जगतप्रसाद हाडा विरूद्ध औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन कार्यालय, भक्तपुरसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ २०३४ सालमा नै जग्गा अधिग्रहणको सूचना प्रकाशित भै सो दावी जग्गाको मुआब्जासमेत यी निवेदकले बुझिलिएको स्वीकार गरेको देखिएको कि.नं. १५७ र १५९ को जग्गासमेतको लगत कट्टा गर्नेबारेको मिति २०४३।६।१९ को पत्र, रोक्कासमेतका लागि लेखिएको मिति २०६६।३।१६ को पत्र र जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपुर्जाका लागि लेखेको मिति २०६६।१२।३० को पत्रसमेतलाई तत् समयमा नै चुनौती दिई आफ्ना हकका लागि कानूनी उपचार नखोजी हाल आएर आफ्नो नाममा उक्त जग्गाको दर्ता स्रेस्ता कायम रही रहेकाले सो जग्गा आफ्नो 	२२३५

			हकभोगको हुने भन्ने आधारमा विलम्ब गरी प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गरेको र उल्लिखित जग्गाको मुआब्जा बुझी मौकामा चित्त बुझाई बसेको समेत देखिँदा विपक्षीका काम कारवाहीबाट निवेदकको सम्पत्तिसम्बन्धी संवैधानिक र कानूनी हकमा आघात परेको देखिन नआउने ।	
१९.	९३१७ संयुक्त हालैदेखिको बकसपत्र लिखत बदर	सुनिल शिवाकोटी विरूद्ध प्रान्जल शिवाकोटीसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ अंश मुद्दा परेपछि वादीसमेतका अंसियारको अंशहक पुग्ने विवादित जग्गा वादीहरूको मन्जुरी नलिई प्रतिवादीहरू दिने र लिने भई पारित भएको हा.ब. लिखत कायम रहन सक्ने नदेखिने । 	२२४०

यी सारसङ्क्षेप नेकाप प्रयोगकर्ताको सुविधाका लागि मात्र हुन्, उद्धरण गर्नका लागि होइनन् ।

– सम्पादक

निर्णय नं. १२९९

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
सम्माननीय प्र.न्या.श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
माननीय न्यायाधीश श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ
आदेश मिति : २०७९।६।३०।५
०६७-WF-००३२

विषय : उत्प्रेषण/परमादेश ।

निवेदक : जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, तनहुँमा
योजना अनुगमन तथा प्रशासकीय अधिकृत
पदमा कार्यरत श्रीमती सूर्यवदना पण्डित
विरूद्ध
विपक्षी : लोक सेवा आयोग, केन्द्रीय कार्यालय,
अनामनगरसमेत

- विपक्षीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णयले अनुचित कार्य गरेको आरोपमा दिइने भनेको दुई तलब वृद्धि रोक्काको सजाय यस अदालतको आदेशले बदर भई सोही आदेशबाट पुनः स्पष्टीकरण माग गरी अख्तियारवालालाई उचित कारवाही गर्नु भनी परमादेशको आदेश जारी भएकामा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् प्राप्त फाइलमा संलग्न स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयको मिति २०६८।४।२ मा विपक्षीलाई सम्बोधन गरी लेखेको पत्रमा निजलाई निजामती सेवा

ऐन, २०४९ को दफा ५५(क) बमोजिम अब आइन्दा यस्तो कार्य नगर्नु भनी चेतावनी दिएकोसम्म देखिँदा चेतावनी दिएको कार्य उक्त ऐनको दफा २२ को सजायभित्र पर्ने नदेखिँदा विपक्षीलाई यथावत् बढुवा गरेको लोक सेवा आयोगको निर्णयमा कुनै कानूनको त्रुटि देखिन नआउने ।

(प्रकरण नं. ९)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताद्वय विश्वप्रकाश भण्डारी र गोविन्द गौतम

विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता रेवतीराज त्रिपाठी र विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय हरिप्रसाद उप्रेती र हरिकृष्ण कार्की

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७(१), २२, २४

यसअघि रायबाझी फैसला गर्ने :

मा.न्या. श्री बलराम के.सी.

मा.न्या. श्री तर्कराज भट्ट

आदेश

न्या. ओमप्रकाश मिश्र : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा दर्ता भई संयुक्त इजलाससमक्ष पेस हुँदा सो इजलासका माननीय न्यायाधीशहरूको फरकफरक राय भई सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ को उपनियम (१) को खण्ड (क) बमोजिम पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् आदेश यस प्रकार छ :

म निवेदिका मिति २०५४।७।१२ मा राजपत्राङ्कित तृतीय श्रेणीको शाखा अधिकृत पदमा स्थायी नियुक्ति भई हाल जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, तनहुँमा योजना अनुगमन तथा प्रशासकीय अधिकृत पदमा कार्यरत छु। म निवेदिका उक्त कार्यालयमा कार्यरत रहँदाको अवस्थामा विपक्षी लोक सेवा आयोगले मिति २०६६।६।२८ गतेको गोरखापत्रमा नेपाल प्रशासन सेवा, सामान्य प्रशासन समूहको राजपत्राङ्कित द्वितीय श्रेणीको पद सङ्ख्या ४९ (एकचालीस) कार्य क्षमता मूल्याङ्कनको आधारमा बढुवाद्वारा पदपूर्ति गर्न बढुवा सूचना नं. ५१/०६६/०६७ बाट दरखास्त आह्वान गरिएको छ भन्ने व्यहोराले विज्ञापन प्रकाशित गरियो। पछि पुनः मिति २०६६।७।१८ गते उक्त ४९ (एकचालीस) पदमा ९ (नौ) पद थप गरी जम्मा ५० (पचास) पद पदपूर्ति गर्ने भनी सूचना प्रकाशन गरियो। उक्त सूचनाबमोजिम मैले बढुवाको लागि दरखास्त फाराम पेस गरेकी थिएँ। शाखा अधिकृत पदमा सेवा प्रवेश गरेको मिति २०५४।७।१२ देखि बढुवाको विज्ञापन प्रकाशन गरेको मितिसम्म सोही पदमा सेवारत रहेको १२ वर्ष अवधि पूरा भैसकेको छ। उक्त पदमा बढुवा हुनका लागि निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २९ को उपदफा (१) मा बढुवाको निमित्त उम्मेदवार हुन बढुवा हुने पदको श्रेणीभन्दा १ श्रेणीमुनिको पदको लागि तोकिएबमोजिमको शैक्षिक योग्यता र दफा २९ को उपदफा (१) को खण्ड (ख) बमोजिम न्यूनतम ५ वर्ष सेवा अवधि पुगेको हुनुपर्नेछ भने दफा २९ को उपदफा (२) मा महिलाको लागि एक वर्ष कम सेवा अवधि भए पनि बढुवाको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार हुन सक्ने व्यवस्था छ। उक्त कानूनी व्यवस्थाअनुसार म विज्ञापित पदको लागि योग्य उम्मेदवार हुँ।

निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा

७ को उपदफा (१) मा राजपत्राङ्कित द्वितीय श्रेणीको पदपूर्ति गर्दा खुला प्रतियोगिताद्वारा १० प्रतिशत, कार्यक्षमता मूल्याङ्कनद्वारा ६० प्रतिशत, आन्तरिक प्रतियोगितात्मक परीक्षाद्वारा २० प्रतिशत र कार्यसम्पादन तथा अनुभवको मूल्याङ्कनबाट हुने बढुवाको समायोजनद्वारा १० प्रतिशतले हुन आउने रिक्त सङ्ख्यामा पदपूर्ति गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था छ। विज्ञापनमा उल्लिखित ५० वटा पद कार्यक्षमता मूल्याङ्कनको आधारमा बढुवा गरिने पद हो। बढुवा सिफारिस गर्दा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले मिति २०६३।३।२६ को निर्णयअनुसार अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३(ख) र (छ) बमोजिम अनुचित कार्य गरेको आरोपमा २ तलब वृद्धि रोक्का गर्ने सजाय प्रस्ताव गरिएका विपक्षी कृष्णबहादुर कार्कीलाई मिति २०६६।१।२८ मा क्रमसङ्ख्या १९ मा सिफारिस गरियो। निजामती सेवा ऐनको दफा २२(ग) अनुसार दुई तलब वृद्धि रोक्का भएकामा रोक्का भएको अवधिभर विपक्षी कृष्णबहादुर कार्की बढुवाको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार हुन सक्नुहुन्न। मैले बढुवाको लागि कार्यक्षमताको मूल्याङ्कनबापत पाउने १०० अङ्कमा ९९.७५ अङ्क प्राप्त गरेको भन्ने कुरा विपक्षी बढुवा समितिको सूचनामा उल्लेख छ। सो सूचनामा म योग्य उम्मेदवारलाई बढुवा नगरी ५० जनाको नाम प्रकाशन गरिएको छ। उक्त निर्णयमा मेरो चित्त नबुझेकाले मैले मिति २०६६।१२।२३ मा विपक्षी लोक सेवा आयोगमा उजुरी गरेकी थिएँ। विपक्षी लोक सेवा आयोगले उजुरीमा उठाइएका महत्त्वपूर्ण कुराको कुनै विचारै नगरी विपक्षी कृष्णबहादुर कार्कीलाई सजाय परामर्श पठाइएको भए तापनि अधिकारप्राप्त अधिकारीबाट विभागीय कारवाही भइनसकेको भन्ने आधार देखाई मिति २०६७।१।१३

मा निज कृष्णबहादुर कार्कीको नाम यथावत् राखी बढुवा गर्ने निर्णय गरेको छ ।

यस्तै प्रकृतिको विवादमा विभागीय कारवाहीको लागि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट लेखी आउँदा विपक्षी लोक सेवा आयोगबाट कारवाही प्रक्रियामा नै रहेको भन्ने आधारमा तत्कालीन अर्थ मन्त्रालयका सहसचिव रणबहादुर श्रेष्ठलाई बढुवाको सम्भाव्य उम्मेदवार नै बनाइएन । तर लोक सेवा आयोगले दुई (२) तलब बृद्धि रोक्का राख्न आफैँले परामर्श दिएका व्यक्ति विपक्षी कृष्णबहादुर कार्कीलाई बढुवा गर्ने निर्णय गरेको छ । आफैँले दुई तलब बृद्धि रोक्काको लागि परामर्श दिइसकेको अवस्थामा बढुवा गर्ने निर्णय त्रुटिपूर्ण छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णय त्रुटिपूर्ण भन्दै कृष्णबहादुर कार्कीले यस अदालतमा दायर गरेको रिट नं. १०८१ को रिट निवेदन हाल विचाराधीन अवस्थामा छ । लोक सेवा आयोगले बढुवा सिफारिसबमोजिम नामावली प्रकाशित गर्ने निर्णयमा म निवेदिकासहित ५० जनाको नाम प्रकाशन गर्नुपर्नेमा मेरो नाम समावेश नगरी बढुवा नामावलीको क्रमसङ्ख्या ७ मा सिफारिस भएका दिनेश भट्टराई लोक सेवा आयोगको विज्ञापन नं. १३०७/०६६-०६७ बाट मिति २०६७।१।१२ मा सहसचिव पदमा सिफारिस भइसकेको अवस्थामा सो स्थानमा समेत सिफारिस गरी संशोधित नामावली प्रकाशन गर्नुपर्नेमा दिनेश भट्टराईको क्रमसङ्ख्या ७ खाली नै राखी मलाई बढुवा नगरी ४९ जनाको मात्र सिफारिस गरिएको छ । सम्भाव्य उम्मेदवार हुनै नसक्ने क्रमसङ्ख्या १९ का कृष्णबहादुर कार्कीलाई एकातिर पुनः बढुवा सिफारिस गरियो भने अर्कोतिर दिनेश भट्टराईको क्रमसङ्ख्या ७ रिक्त राखी ४९ जनाको मात्र सिफारिस गरियो । दिनेश भट्टराईको स्थान रिक्त नराखी सम्भाव्य उम्मेदवारबाट जसले

बढी अङ्क प्राप्त गरेको छ, उसलाई बढुवा सिफारिस गर्नुपर्नेमा नगरेको विपक्षी लोक सेवा आयोगको कार्य निजामती सेवा ऐन, २०४९ को विपरीत छ । लोक सेवा आयोगबाट गरिएको उक्त निर्णयबाट म निवेदिकाको बढुवा भई पेसा रोजगार गर्न पाउने संवैधानिक हकमा र स्वच्छरूपमा बढुवा हुन पाउने कानूनी हकमा समेत आघात पुगेको छ ।

अतः दुई तलब वृद्धि रोक्का भएका विपक्षी कृष्णबहादुर कार्कीलाई यथावतरूपमा बढुवा गरी सोही विज्ञापनमा उपसचिव पदमा बढुवा सिफारिस गरिएका दिनेश भट्टराई सहसचिव पदमा सिफारिस भै सकेपछि पनि निजको स्थान खाली राखी प्रकाशित नामावली नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १२ को उपधारा (३) को खण्ड (च) धारा १३ र निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७(१), २१(१), २२, २४, २४(क), २४(ग), २४(घ), निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ८४ को विपरीत हुँदा लोक सेवा आयोगको मिति २०६७।१।१३ को निर्णय र बढुवा समितिको सूचनालगायतका सम्पूर्ण काम कारवाही संविधानको धारा १०७ को उपधारा (२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी म निवेदिकालाई विपक्षी कृष्णबहादुर कार्कीको स्थानमा वा दिनेश भट्टराईको स्थानमा राजपत्राङ्कित द्वितीय श्रेणी (उपसचिव) पदमा बढुवा गरी नियुक्ति दिई पदस्थापन गर्नुगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोरा ले निवेदिकाको तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको रिट निवेदन ।

यसमा विपक्षीहरूबाट १५ दिनभित्र लिखित जवाफ मगाई पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६७।२।४ को कारण देखाउ आदेश ।

बढुवा सिफारिस भएका कृष्णबहादुर

कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णयअनुसार यस आयोगको मिति २०६४।३।२१ को निर्णयले २ (दुई) तलब वृद्धि रोक्का गर्ने सजाय परामर्श भएको भए तापनि निजलाई अधिकारप्राप्त अधिकारीबाट उल्लिखित सजाय भइसकेको देखिएन। त्यसैले कृष्णबहादुर कार्कीको नाम बढुवामा यथावत् कायम राखी पठाएको हो। त्यसै गरी बढुवा सिफारिसको क्रमसङ्ख्या ७ का दिनेश भट्टराई यस आयोगबाट सञ्चालित प्रतियोगितात्मक परीक्षामा उत्तीर्ण भई राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीको पदमा मिति २०६७।१।१२ मा सिफारिस हुनुभएको हो। सो सिफारिस उपसचिव पदको बढुवा सिफारिसउपर उजुर गर्ने म्यादभन्दा पछाडि भएका आधारमा बढुवा उजुरी गर्ने म्यादपश्चात् मात्र खाली हुनआएको पदमा बढुवा सिफारिस नगर्ने गरी आयोगबाट भएको मिति २०६७।१।९ को निर्णय कानूनसम्मत हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी लोक सेवा आयोगको तर्फबाट पेस हुनआएको लिखित जवाफ।

बढुवा सिफारिसबमोजिम राजपत्राङ्कित पदमा नियुक्ति दिने कार्य यस मन्त्रालयबाट हुने भए तापनि लोक सेवा आयोग वा बढुवा समितिबाट सिफारिस भई नआएका रिट निवेदकलाई यस मन्त्रालयबाट बढुवा नियुक्ति दिन नमिल्ने भएकाले बिनाआधार र कारण यस मन्त्रालयलाई समेत विपक्षी बनाई दायर गरिएको रिट निवेदन खारेजयोग्य छ। यस मन्त्रालयबाट विपक्षीको संवैधानिक तथा कानूनी हक अधिकारमा आघात पुग्ने गरी कुनै काम कारवाही नभएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारिज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको तर्फबाट पेस हुन आएको लिखित जवाफ।

लोक सेवा आयोगको निर्णय नं. ३१९/०६६-०६७ अनुसार क्रमसङ्ख्या ७ खाली राखी

संशोधित नामावलीसहितको विवरण प्राप्त भएकाले बढुवा सिफारिस सूचीको योग्यताक्रम नामावलीको क्रमसङ्ख्या ७ खाली राखी संशोधित नामावली प्रकाशन गरी नियुक्ति गर्ने प्रक्रियालाई अगाडि बढाइएको हो। बढुवा सिफारिस गर्दाको अवधिसम्म कृष्णबहादुर कार्कीलाई विभागीय सजाय भइसकेको नदेखिएकाले सम्भाव्य उम्मेदवार कायम गरी बढुवा सिफारिस गरेको कार्यमा कुनै कानूनको त्रुटि नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी बढुवा समितिको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ।

निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २२ (ग) मा दुई तलब वृद्धि रोक्का भएकामा रोक्का भएको अवधिभर बढुवाको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार हुन नपाउने कानूनी व्यवस्था रहेकामा मलाई दुई तलब वृद्धि रोक्का गर्ने सजाय भएको छैन। अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले दुई तलब वृद्धि रोक्काको सजाय गर्ने निर्णय गरेको भए तापनि सो विरुद्ध मैले सम्मानित सर्वोच्च अदालतमा रिट नं. १०८१ को रिट निवेदन दायर गरेकामा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको उक्त निर्णय प्रारम्भमा कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी अन्तरिम आदेश जारी भई प्रक्रिया रोकिएकामा मिति २०६७।३।८ को अन्तिम आदेशले दुई तलब वृद्धि रोक्काको निर्णय बदर भइसकेको छ। यसरी मलाई दुई तलब वृद्धि रोक्का गर्ने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णय बदर भएको अवस्थामा बढुवा सिफारिस हुनबाट रोक्न कदापि मिल्दैन। साथै म बढुवा भएको पदमा पदस्थापनसमेत भइसकेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी कृष्णबहादुर कार्कीको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ।

कृष्णबहादुरकार्कीलाई हुनथालेको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णयबमोजिमको

विभागीय कारवाही २०६३ सालको रिट नं. १०८१ को रिट निवेदनमा भएको यस अदालतको मिति २०६४।२।२१ को अन्तरिम आदेशले रोकिएको भए पनि उक्त रिट निवेदन मिति २०६७।३।८ मा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णय बदर गरी पुनः स्पष्टीकरण सोधी अपराधमाफिकको विभागीय कारवाही गर्नु भनी उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयका नाउँमा परमादेश जारी हुने गरी अन्तिम आदेश भैसकेको देखिन्छ । कृष्णबहादुर कार्कीको बढुवासम्बन्धी विवाद यस अदालतमा विचाराधीन छ । निजलाई कारवाही भए नभए सम्बन्धमा स्पष्ट जवाफ आएको देखिँदैन । यस अवस्थामा मिति २०६७।३।८ को उल्लिखित परमादेशको आदेशबमोजिम विपक्षी कृष्णबहादुर कार्कीलाई विभागीय कारवाही भएको छ छैन र हुने हो होइन ७ दिनभित्र स्पष्ट जवाफ पठाइदिनु भनी उद्योग मन्त्रालयका सचिवको नाममा पत्राचार गरी नियमानुसार पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६७।१२।१० को आदेश ।

बढुवा समितिले बढुवाको नतिजा प्रकाशित गर्दा क्रमसङ्ख्या ७ मा बढुवा सिफारिस गरिएका दिनेश भट्टराई राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीमा बढुवा भैसकेपश्चात् पनि निजको स्थान रिक्त राखी प्रकाशित गरेको बढुवा समितिको सूचना त्रुटिपूर्ण छ भनी कमल ढकालले दायर गरेको २०६७ सालको रिट नं. ००१७ को रिट निवेदनमा पूर्ण इजलासबाट मिति २०६७।१।२२ मा दिनेश भट्टराई उपल्लो पदमा नियुक्ति भैसकेपछि निज बढुवा भएको क्रमसङ्ख्या ७ रिक्त राखेको नमिलेकाले सो हदसम्म बदर गरी उक्त स्थानमा पुनः योग्य उम्मेदवार बढुवा गर्ने भनी परमादेशसमेत जारी भैसकेको अवस्थामा प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकको माग सोही मुद्दाबाट सम्बोधन भैसकेको देखिँदा यस मुद्दाबाट पुनः विचार गरिरहनपर्ने देखिएन ।

विपक्षी कृष्णबहादुर कार्कीलाई बढुवा गरेको विपक्षी बढुवा समितिको सूचना त्रुटिपूर्ण छ छैन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले २ (दुई) तलब वृद्धि रोक्का गर्ने भनी लेखी आएको अवस्थामा निज निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २२ (ग) अनुसार तलब वृद्धि रोक्का अवधिभर बढुवाको लागि अयोग्य हुन्छन् । विपक्षी कृष्णबहादुर कार्कीले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६३।३।२६ को निर्णय बदर गरिपाउन यस अदालतमा दायर भएको १०८१ को रिट निवेदनमा यस अदालतले मिति २०६७।३।८ मा सो निर्णय बदर गरी पुनः स्पष्टीकरण सोधी अपराधमाफिकको विभागीय सजाय गर्न परमादेशको आदेश जारी भएको देखिन्छ । हालसम्म निजले आरोपित कसुरबाट सफाइ पाइसकेको स्थिति छैन । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णय बदर भए पनि पुनः यथोचित कारवाही गर्नु भनी यस अदालतबाट आदेश भएको अवस्थामा निजउपरको आरोप विचाराधीन छ भन्ने मान्नुपर्दछ । अनुचित कार्यको दोष लागेका व्यक्तिलाई के कस्तो विभागीय कारवाही हुने नहुने सम्बन्धमा विभागीय प्रमुखसमक्ष विचाराधीन रहेको अवस्थामा बढुवाको सम्भाव्य उम्मेदवार हुन नसक्ने हुँदा विपक्षी कृष्णबहादुर कार्कीलाई बढुवा गर्ने गरेको बढुवा समितिको सूचना तथा लोक सेवा आयोगको मिति २०६७।१।१३ को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी निवेदकलाई बढुवा गर्नु भन्ने परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतका माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.को राय ।

विपक्षी कृष्णबहादुरले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णय बदरको लागि यस अदालतमा दायर गरेको रिट निवेदनमा मिति

२०६७।३।८ मा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णय बदर गरी पुनः स्पष्टीकरण सोधी यथोचित विभागीय सजाय गर्नु भनी परमादेशको आदेश जारी भएको देखिन्छ । निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २२(ग) ले स्पष्टरूपमा तलब वृद्धि रोककाको सजाय भएकामा सो अवधिभर बढुवाको उम्मेदवार हुनबाट रोकेको भए तापनि सजाय नभएको अवस्थामा बढुवा हुनबाट रोक्न नमिल्ने हुँदा विपक्षी कृष्णबहादुर कार्कीलाई बढुवा गरेको बढुवा समितिको सूचना तथा लोक सेवा आयोगको निर्णय कानूनसम्मत नै देखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुन्छ । रिट जारी हुनुपर्दछ भन्ने माननीय न्यायाधीश बलराम के.सी.को रायसँग सहमत हुन सकिएन । दायरीको लगत कडा गरी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ बमोजिम पूर्ण इजलासमा पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतका माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्टको मिति २०६८।१।४ को राय ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसीसूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल अध्ययन गरी हेरियो ।

निवेदिकाको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री विश्वप्रकाश भण्डारी र श्री गोविन्द गौतमले विपक्षी लोक सेवा आयोगले नेपाल प्रशासन सेवा, सामान्य प्रशासन समूहको रिक्त ५० वटा उपसचिव पद कार्यक्षमताको मूल्याङ्कनद्वारा बढुवा गरी पूर्ति गर्ने भनी मिति २०६६।६।२८ र २०६६।७।१८ गते विज्ञापन प्रकाशन गरेको थियो । उक्त सूचनाबमोजिम निवेदिका सो पदमा बढुवा हुन योग्य भएको कारण दरखास्त फाराम भरी कारवाही हुँदै जाँदा विपक्षी लोक सेवा आयोगले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले अनुचित कार्य गरेको आरोपमा दुई तलब वृद्धि रोकका गर्न लेखी पठाएको र दुई तलब

वृद्धि रोककाको प्रस्तावित सजायमा परामर्श दिएका कर्मचारी विपक्षी कृष्णबहादुर कार्कीलाई सम्भाव्य उम्मेदवार कायम गरी उपसचिव पदमा बढुवा सिफारिस गरेको नमिलेको भनी निवेदिकाले लोक सेवा आयोगमा पेस गरेको उजुरीउपरको कारवाहीमा पनि मिति २०६६।१।२८ मा विपक्षी बढुवा समितिले प्रकाशन गरेको नामावलीको क्रमसङ्ख्या १९ को कृष्णबहादुर कार्कीको नाम यथावत् राखेको कार्य निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २२(ग) को विपरीत छ ।

यसरी लोकसेवा आयोग आफैँले दुई तलब वृद्धि रोककाको लागि परामर्श दिइसकेका व्यक्तिलाई सम्भाव्य उम्मेदवार कायम गरी बढुवा गरेको योग्यताक्रम प्रकाशन गर्दा पहिले बढुवा सिफारिसमा परी पछि माथिल्लो पदमा बढुवा भएका दिनेश भट्टराईको स्थान रिक्त राखी बढुवा सिफारिस गरेको नमिलेको हुँदा निवेदिकालाई बढुवा गर्नु भनी परमादेशको आदेश जारी गर्ने माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.को राय सदर हुनुपर्दछ भन्ने व्यहोराले बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी सरकारी निकायको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता रेवतीराज त्रिपाठीले विपक्षी कृष्णबहादुर कार्कीको हकमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट दुई तलब वृद्धि रोकका गर्ने भनी भएको निर्णय यस अदालतको मिति २०६७।३।८ को आदेशले बदर भैसकेको हुँदा माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्टको राय सदर हुनुपर्दछ । दिनेश भट्टराईको स्थान रिक्त राखेको सम्बन्धमा यस अदालतको मिति २०६८।१।४ को आदेशमा नै माननीय न्यायाधीशबीच राय मिली सोतर्फको विवाद टुङ्गिसकेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी कृष्णबहादुर कार्कीको तर्फबाट विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री हरिप्रसाद उप्रेती र

श्री हरिकृष्ण कार्कीले निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २२(ग) अनुसार तलब वृद्धि रोक्का भएकामा रोक्का भएको अवधिभर कुनै पनि कर्मचारी बढुवाको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार हुन पाउँदैन। तर विपक्षी कृष्णबहादुर कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट दुई तलब वृद्धि रोक्काको लागि लेखी आएको र सो सजाय गर्न लोक सेवा आयोगबाट परामर्श दिएको भए तापनि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको सो निर्णय यस अदालतको मिति २०६७।३।८ को आदेशले बदर भैसकेको छ। बदर भैसकेपछि सजायको अवस्था रहिरहेको भन्ने कानूनतः मिल्दैन। मिति २०६७।३।८ को आदेशले कृष्णबहादुर कार्कीलाई पुनः स्पष्टीकरण सोधी अपराधमाफिकको सजायको प्रक्रिया अगाडि बढाउन आदेश दिइएकामा निजलाई सचेतसम्म गराएको भन्ने देखिँदा कृष्णबहादुर कार्कीलाई बढुवा गर्ने निर्णय कानूनसम्मत छ। तसर्थ, माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्टको राय सदर हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराले बहस गर्नुभयो।

दुवै पक्षका विद्वान् कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहस सुनी यस अदालतको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरूबाट व्यक्त रायमध्ये कुन राय सदर हुने हो र विपक्षीहरूको नाममा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदिका सूर्यवदना पण्डितले विपक्षी कृष्णबहादुर कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले दुई तलब वृद्धि रोक्का गर्ने गरी लेखी पठाएको र लोक सेवा आयोगले पनि सो सजाय गर्न परामर्श दिएको अवस्थामा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २२(ग) अनुसार बढुवा प्रयोजनको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार नै भन्न नसक्नेमा सम्भाव्य उम्मेदवार कायम गरी शाखा अधिकृत पदबाट

उपसचिव पदमा बढुवा गरेकामा निजलाई बढुवा गरेउपर चित्त नबुझी विपक्षी लोक सेवा आयोगमा उजुरी गरेकामा सो उजुरीको निर्णय हुँदा पनि मेरो बढुवा नभई निज कृष्णबहादुर कार्कीको बढुवा नै सदर गर्ने गरेको मिति २०६७।१।१३ को निर्णय संविधानको धारा १०७(२) को आधारमा बदर गरी सोही विज्ञापनमा उपसचिव पदमा बढुवा सिफारिस भएका दिनेश भट्टराईको मिति २०६७।१।१२ मा राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीको सहसचिव पदमा सिफारिस भै सकेपछि निजको योग्यतासूचीको रिक्त रहेको क्रमसङ्ख्या ७ मा मलाई बढुवा सिफारिस गर्नुपर्नेमा उपसचिव पदमा बढुवा सिफारिस भएका दिनेश भट्टराईको क्रमसङ्ख्या ७ खाली राखी प्रकाशन गरेको संशोधित बढुवा नामावली त्रुटिपूर्ण हुँदा दिनेश भट्टराईको स्थानमा वा विपक्षी कृष्णबहादुर कार्कीको स्थानमा बढुवा सिफारिस गर्नु भनी परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने व्यहोराले माग दावी लिएको देखिन्छ।

३. विपक्षी कृष्णबहादुर कार्कीलाई बढुवा सिफारिस गरेको मिलेको छ, छैन र दुई फरकफरक रायमध्ये कुन राय सदर हुने हो भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा विपक्षी लोक सेवा आयोगबाट निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७(१) बमोजिम नेपाल प्रशासन सेवा, सामान्य प्रशासन समूहमा रिक्त रहेको राजपत्राङ्कित द्वितीय श्रेणी (उपसचिव) को ५० (पचास) पद कार्य क्षमताको मूल्याङ्कनको आधारमा बढुवा गर्न मिति २०६६।६।२८ र मिति २०६६।७।१८ मा विज्ञापन (सूचना) प्रकाशन भएको तथ्यमा विवाद देखिएन। लोक सेवा आयोगले त्यसरी विज्ञापन प्रकाशन गरेपछि उपसचिव पदका लागि पेस भएका दरखास्त फारामहरूको आधारमा सम्भाव्य उम्मेदवारहरू कायम गरी विपक्षी बढुवा समितिले मिति २०६६।१।२७ को निर्णयले २०६६।१।२८ मा विपक्षी कृष्णबहादुर

कार्की र अर्का उम्मेदवार दिनेश भट्टराईसमेत ५० जनाको बढुवा सिफारिस गरेको भन्ने कुरा निवेदन लेखबाट देखिन्छ । त्यसरी विपक्षी बढुवा समितिले बढुवा सिफारिस गरेपछि सो सिफारिसमा चित्त नबुझाई निवेदिका सूर्यवदना पण्डितले विपक्षी कृष्णबहादुर कार्कीको दुई तलब वृद्धि रोक्का भएको अवस्थामा निजलाई गरिएको बढुवा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २२(ग) विपरीत भएकाले बदर गरी आफूलाई उपसचिव पदमा बढुवा सिफारिस गरिपाउँ भनी विपक्षी लोक सेवा आयोगमा मिति २०६६।१२।२३ मा उजुरी दिएको देखिन्छ ।

४. निवेदिकाले दिएको सो उजुरीउपरको कारवाहीमा पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकार प्रयोग गरी विपक्षी लोक सेवा आयोगले विपक्षी कृष्णबहादुर कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट दुई तलब वृद्धि रोक्का गर्ने भनी लेखी आएको भए तापनि निजलाई अधिकारप्राप्त अधिकारीले दुई तलब वृद्धि रोक्का गरेको भन्ने नदेखिँदा निजलाई सम्भाव्य उम्मेदवार कायम गरी बढुवा समितिले बढुवा सिफारिस गरेको मिलेकै देखियो । विज्ञापन नं. ५१/०६६।०६७ बाट राजपत्राङ्कित द्वितीय श्रेणीको उपसचिव पदमा बढुवा सिफारिस भएका योग्यताक्रम ७ का दिनेश भट्टराई राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीको सहसचिव पदमा खुला प्रतियोगितात्मक परीक्षामा उत्तीर्ण भए पनि अन्तर्वार्तालगायतका काम कारवाहीको लागि निर्धारित मिति उजुरीको म्यादभन्दा पछाडि भएको देखिँदा निजको सट्टामा पछिल्लो योग्यताक्रममा रहेका उम्मेदवारको नाम सिफारिस गर्न मिल्ने देखिएन भन्ने व्यहोराले निर्णय गरेको देखिन्छ ।

५. मिति २०६७।१।१३ को निर्णयको आधारमा विपक्षी बढुवा समितिले प्रशासन सेवा, सामान्य प्रशासन समूहअन्तर्गतको उपसचिव पदमा

बढुवा भएका उम्मेदवारहरूको संशोधित बढुवा नामावली प्रकाशन गरेको देखिन्छ । मिसिल संलग्न बढुवा समितिले प्रकाशन गरेको बढुवा नामावलीको क्रमसङ्ख्या ७ खाली रहेको देखिन्छ भने क्रमसङ्ख्या १९ मा विपक्षी कृष्णबहादुर कार्कीको नाम उल्लेख भएको देखिन्छ । बढुवा समितिले त्यसरी नामावली प्रकाशन गरेपछि सहसचिव पदमा सिफारिस भएका दिनेश भट्टराईको स्थान रिक्त राखेको र दुई तलब वृद्धि रोक्का भएका विपक्षी कृष्णबहादुर कार्कीलाई गरिएको बढुवा सिफारिस यथावत् राख्ने भनी मिति २०६७।१।१३ मा विपक्षी लोक सेवा आयोगले गरेको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी दिनेश भट्टराईको रिक्त क्रमसङ्ख्या ७ मा वा विपक्षी कृष्णबहादुर कार्कीको बढुवा बदर गरी आफूलाई उपसचिव पदमा बढुवा गर्नु गराउनु भनी परमादेशको आदेश जारी गरिपाउन माग गरी यस अदालतमा प्रवेश गरेको देखिन्छ ।

६. विपक्षी कृष्णबहादुर कार्कीलाई बढुवा सिफारिस गरिएको भन्ने विवादित विषयका सम्बन्धमा यस अदालतका माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.ले हालसम्म कृष्णबहादुर कार्कीले सफाई पाइसकेको नदेखिँदा विभागीय कारवाही हुने क्रममा छन् भन्ने प्रमाणित भएकाले लोकसेवा आयोगको मिति २०६७।१।१३ को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर हुन्छ । अब निवेदिकालाई उपसचिव पदमा बढुवा गर्नु भनी परमादेशको आदेश जारी हुने भनी र माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्टले निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २२ (ग) बमोजिम दुई तलब वृद्धि रोक्का भएको अवधिभर बढुवा गर्न नमिल्ने हो । निजलाई सो सजाय गर्ने भनी भएको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णय यस अदालतको मिति २०६७।३।८ को आदेशले बदर भई सजाय पनि नभएको अवस्थामा कृष्णबहादुर

कार्कीलाई बढुवा गरेको कार्य कानूनसम्मत भएकाले रिट खारेज हुने भनी आदेश भएको देखिन्छ ।

७. प्रस्तुत विवादमा मुख्यरूपमा दुई तलब बुद्धि रोक्काको सजाय हुने भनिएका विपक्षी कृष्णबहादुर कार्कीलाई उपसचिव पदमा बढुवा सिफारिस गरेको नमिलेकाले सो बदर गरी पाउन जिकिर लिएको देखिएकाले त्यसतर्फ हेर्दा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६३।१।१२ को निर्णयले विपक्षी कृष्णबहादुर कार्कीलाई अनुचित कार्य गरेको आरोपमा दुई तलब वृद्धि रोक्का गर्नलाई उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयमा लेखी पठाउने भनी निर्णय गरेको देखिन्छ । दुई तलब वृद्धि रोक्का गर्ने सम्बन्धमा प्रस्तावित सजाय परामर्शको लागि लोक सेवा आयोगमा पठाएकामा लोक सेवा आयोगले विपक्षी कृष्णबहादुर कार्कीलाई दुई तलब वृद्धि रोक्का गर्न परामर्श दिएको भन्ने कुरा लिखित जवाफबाट देखिन्छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले दुई तलब वृद्धि रोक्काको लागि लेखी पठाएको र लोक सेवा आयोगले प्रस्तावित उक्त सजाय गर्ने सम्बन्धमा परामर्श दिएपछि उल्लिखित निर्णय बदर गरी पाउन विपक्षी कृष्णबहादुर कार्कीले यस अदालतमा उत्प्रेषणको रिट दायर गरेको देखिन्छ । यस अदालतबाट मिति २०६७।३।८ मा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले विपक्षी कृष्णबहादुर कार्कीलाई दुई तलब वृद्धि रोक्का गर्ने भनी गरेको मिति २०६३।१।१२ को निर्णय बदर गरी पुनः स्पष्टीकरण मागी अपराधमाफिकको सजाय गर्नु भनी परमादेशको आदेश जारी भएको तथ्य मिसिल संलग्न संवत् २०६३ सालको रिट नं. १०८१ को आदेश (फैसला) बाट देखिन्छ ।

८. निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २२ मा बढुवाको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार हुन नपाउने

अवस्थाको उल्लेख गरेको देखिन्छ जस अनुसार मुख्यरूपमा देहायको अवस्थामा देहायको अवधिभर निजामती कर्मचारी बढुवाको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार हुन पाउँदैन :

- (क) निलम्बन भएकामा निलम्बनको अवधिभर,
- (ख) बढुवा रोक्का भएकामा रोक्का भएको अवधिभर,
- (ग) तलब वृद्धि रोक्का भएकामा रोक्का भएको अवधिभर ।

९. उल्लिखित कानूनी व्यवस्थामध्ये दफा २२ (ग) लाई हेर्दा कुनै पनि निजामती कर्मचारीको तलब वृद्धि रोक्काको सजाय भएकामा रोक्का भएको अवधिभर त्यस्तो कर्मचारी कार्यरत रहेको पदभन्दा माथिल्लो पदमा बढुवा हुनको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार हुन सक्तैन । विपक्षी कृष्णबहादुर कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णयले अनुचित कार्य गरेको आरोपमा दिइने भनेको दुई तलब वृद्धि रोक्काको सजाय यस अदालतको मिति २०६७।३।८ को आदेशले बदर भैसकेको देखिन्छ । सोही आदेशबाट पुनः स्पष्टीकरण माग गरी अख्तियारवालालाई उचित कारवाही गर्नु भनी परमादेशको आदेश जारी भएको सम्बन्धमा हेर्दा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् प्राप्त फाइलमा संलग्न स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयको मिति २०६८।४।२ को विपक्षी कृष्णबहादुर कार्कीलाई सम्बोधन गरी लेखेको पत्रमा निजलाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५५(क) बमोजिम अब आइन्दा यस्तो कार्य नगर्नु भनी चेतावनी दिएकोसम्म देखिन्छ । चेतावनी दिएको कार्य उक्त ऐनको दफा २२ को सजायभित्र पर्ने देखिँदैन । तसर्थ, कृष्णबहादुर कार्कीलाई यथावत् बढुवा गरेको लोक सेवा आयोगको निर्णयमा कुनै कानूनको त्रुटि

देखिन आएन।

१०. निवेदिका मिति २०७०।४।१ देखि लागू हुने गरी मिति २०७०।४।१४ को निर्णयले नेपाल प्रशासन सेवा, सामान्य प्रशासन समूहअन्तर्गतको राजपत्राङ्कित द्वितीय श्रेणीको उपसचिव पदमा निजामती सेवा ऐनको दफा २४घ१ बमोजिम विशेष बढुवा भै सो विशेष पद विपक्षी सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको मिति २०७०।११।२७, च.नं. ५९८९ को पत्रले उपसचिव पदमा समायोजन भै निवेदिका सोही पद, सेवा र समूहमा पदस्थापन भई कार्यरतसमेत रहेको देखिएको र जेठता प्रभावित हुने भएकाले जेठता कायम गरिपाउँ भन्ने मागसमेत नभएबाट निवेदिकाको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिलेन।

११. निवेदिकाले दिनेश भट्टराईको स्थान खाली राखी बढुवा सूचना प्रकाशन गरेको, आफूलाई बढुवा सिफारिस नगरेको भन्ने कुरा यस रिट निवेदनको तथ्यमा उल्लेख भएको भए तापनि दिनेश भट्टराईको क्रमसङ्ख्या ७ खाली राखी बढुवा सिफारिस गरेको सम्बन्धमा निवेदक कमलराज ढकाल विरुद्ध लोक सेवा आयोगसमेत भएको ०६७-WO-००१७ को रिट निवेदनमा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट मिति २०६७।९।२२ मा निवेदक कमलराज ढकाललगायतका सम्भाव्य उम्मेदवारहरूमध्ये निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४ (२) बमोजिम अङ्क गणना गरी बढुवा प्रक्रिया सम्पन्न गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश जारी भैसकेको देखिएको अवस्थामा दिनेश भट्टराईको क्रमसङ्ख्या ७ रिक्त राखी बढुवा सिफारिस नभएको भनी निवेदिकाले लिएको जिकिर उक्त रिट निवेदनबाट सम्बोधन हुने भनी मिति २०६८।१।४ मा भएको आदेशमा यस अदालतका संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशको राय मिलेकै देखिँदा यस इजलासबाट

पुनः विचार गरी निर्णय गर्नुपर्ने देखिन आएन।

१२. अतः माथि विवेचना गरिएको आधार र कारणबाट विपक्षी कृष्णबहादुर कार्कीलाई सम्भाव्य उम्मेदवार कायम गरी उपसचिव पदमा बढुवा गर्ने गरेको लोक सेवा आयोगको मिति २०६७।१।१३ को निर्णयमा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २२ को त्रुटि नदेखिँदा रिट निवेदन खारेज हुने भनी माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्टराई व्यक्त राय मनासिब हुँदा सोही राय सदर हुने ठहरेछ। प्रस्तुत आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् दिई दायरीको लागत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।

उक्त आदेशमा सहमत छौं।

प्र.न्या.रामकुमार प्रसाद शाह

न्या. देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ

इति संवत् २०७१ साल असोज ३० गते रोज ५ शुभम्।

इजलास अधिकृत : भीमबहादुर निरौला

निर्णय नं. १३००

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
आदेश मिति : २०७९।५।२६।५
०७९-WS-०००४

विषय : उत्प्रेषण/परमादेश ।

निवेदक : जिल्ला दाङ, चैलाही गा.वि.स.वडा नं. ३
बस्ने सागर के.सी.

विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय, सिंहदरबार,
काठमाडौंसमेत

- कुनै पनि व्यक्ति वा समूह (Person or Group) हरूलाई कानूनको प्रयोग गर्दा वा व्यवहारमा समानता (Equality) अवलम्बन गर्नु नै समानताको सिद्धान्तको ध्येय हो । समानहरूका बीच समान व्यवहार गर्नु र असमानहरूका बीच तार्किक वर्गीकरण र फरक व्यवहार गर्नु नै समानताको सार हुने ।

(प्रकरण नं. ४)

- न्यायको प्रमुख तत्त्वको रूपमा रहेको समानताको सिद्धान्तले सार्वजनिक सेवामा निष्पक्षतापूर्वक सबैले सहभागी हुन पाउने औपचारिक समानताको सिद्धान्तलाई पनि

जोड दिएको हुँदा संवैधानिक विधिशास्त्रीय दृष्टिकोणबाट समानताको व्यवस्था राज्यको लोककल्याणकारी दायित्व परिपूर्ति गर्न राखिएको हुने ।

(प्रकरण नं. ५)

- राज्यले संविधानप्रदत्त नागरिकको मौलिक हकमा अनुचित बन्देज लगाउने गरी कानूनी व्यवस्था गरेमा यस अदालतले संविधानको अन्तिम व्याख्याता र नागरिक अधिकारको संरक्षकको हैसियतले विवादित व्यवस्था संविधानको व्यवस्थासँग परीक्षण गरी अनुचित बन्देज लगाएको पाइएमा त्यस्तो व्यवस्था बदर गर्न सक्ने हुँदा संवैधानिक सीमाको उल्लङ्घन गर्ने छुट राज्यका कुनै पनि निकायलाई हुँदैन । संवैधानिक सर्वोच्चता र नागरिक हकको संरक्षकको रूपमा मौलिक हकको विरुद्ध हुने जुनसुकै प्रकारका शक्ति, अधिकारको स्वेच्छाचारी र मनोमानी कार्यलाई न्यायिक पुनरावलोकनद्वारा रोकिने ।

(प्रकरण नं. ८)

- कुनै विद्यालयले धान्न वा व्यवस्थापन गर्न सक्ने भन्दा बढी सङ्ख्याको विद्यार्थीको भार बहन गर्न लगाउनु भनेको शिक्षाको उद्देश्य नै पराजित गर्नु हो । सम्बन्धित जिल्ला वा विद्यार्थीहरू केन्द्रित गर्नुको उद्देश्य पनि सेवाको स्थानीय वितरण हुन सकोस् र व्यवस्थापन सम्भव होस् भन्ने हुन सक्ने र यस अवस्थामा जुन निकायले यो निर्देशिका जारी गरेको छ सो निकायले आफ्नो नीति र कार्यक्रम अनुसार निर्देशिका

बनाउने हुनाले उक्त निकायलाई अब यस्तो निर्देशिका बनाउनु भनेर यस अदालतबाट भन्न मनासिब नहुने ।

(प्रकरण नं. १२)

- कुनै पनि कानूनी व्यवस्था समानताको हकसँग बाझिएको वा असङ्गत भएको भनी सतहीरूपमा दावी दिनुमात्र पर्याप्त हुँदैन, सो व्यवस्थाले समानताको हकमा प्रत्यक्षरूपमा असर पुऱ्याएको वा अनुचित बन्देज लगाएको कुरा तथ्यपरक ढङ्गबाट पुष्टि गर्नुपर्ने हुन्छ । प्रस्तुत विवादमा निवेदकले निर्देशिकामा एक शैक्षिक सत्रमा एउटा विद्यालयले २०० जनाभन्दा बढी विद्यार्थी भर्ना गर्न नपाउने गरी र त्यस्तो शिक्षण संस्था सञ्चालन भएको जिल्ला भन्दा अन्य जिल्लाका विद्यार्थीले भर्ना हुन नपाउने गरी गरेको व्यवस्था के कसरी विभेदकारी र संविधान असङ्गत छ भनेर कानूनी आधार देखाउन सकेको अवस्था छैन । यसरी शिक्षाको गुणस्तर कायम राखी व्यावसायिक शिक्षाका कार्यक्रमहरू सञ्चालनका लागि संशोधनमार्फत् थप गरिएका व्यवस्थालाई बिनाआधार र कारण विभेदकारी र संविधानअसङ्गत भयो भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. १४)

- एकपटक कायम रहेको व्यवस्था सधैं त्यही कायम रही रहनुपर्दछ भन्ने दावी न्यायोचित, तर्कसङ्गत औचित्यपूर्ण हुन सक्छ । कानूनले तोकेको सर्त वा बन्देजबाट सबैलाई समानरूपमा लागू हुने गरी बनाइएको कानूनी व्यवस्थाले व्यक्ति

विशेषलाई प्रभावित तुल्याएको भन्ने आधारमा मात्र असमान व्यवहार भएको वा संविधानप्रदत्त मौलिक हकमा बन्देज वा कानूनी हकमा आघात पुगेको भन्ने अर्थ गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. १५)

वादीको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताहरू शेरबहादुर के.सी. र रामचन्द्र पौडेल

प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता संजिवराज रेग्मी

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ र १७
- शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ५६, ५७, ५८ र ५९
- दूर शिक्षा / खुला सिकाइ कार्यक्रमसम्बन्धी निर्देशिका, २०६३ को (तेस्रो संशोधन २०७०) को परिच्छेद १० को दफा १५(च१) र २१(ड४)

आदेश

न्या. कल्याण श्रेष्ठ : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) र (२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् आदेश यस प्रकार छ :

म निवेदक आफ्नो व्यक्तिगत कारणबाट नियमित स्कुल गई अध्ययन गर्न नसक्ने भएकाले खुला विद्यालयमा भर्ना भई अध्ययन गर्ने सोचमा रहको विद्यार्थी हुँ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १७(२) मा प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट

कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम माध्यमिक तहसम्म निःशुल्क शिक्षा पाउने हक हुनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ । धारा १३(१) मा सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुनेछन्, कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट वञ्चित गरिने छैन भन्ने व्यवस्था रहेको छ । उल्लिखित व्यवस्थानुसार म निवेदकलाई निःशुल्क सहज शिक्षा प्रदान गर्नु विपक्षीहरूको कर्तव्य हुन आउँछ । यसै क्रममा मैले आफ्नो परिस्थिति मिलाई खुला विद्यालयअन्तर्गत अध्ययन गर्नको लागि भर्ना हुन जाँदा विपक्षी महेन्द्र उच्च माध्यमिक विद्यालयले मलाई दूर शिक्षा/खुला सिकाइ कार्यक्रम सञ्चालनसम्बन्धी निर्देशिकाको दफा २१(ड४) बमोजिम भर्ना गर्न नमिल्ने भएकाले भर्ना गर्न नसकिने भन्ने व्यहोराको पत्र दिइएको छ । उक्त निर्देशिकामा २०७० सालमा तेस्रो संशोधन गरी विभिन्न दफाहरू थप गरेको रहेछ । थप भएका दफामध्ये १५(च१) र २१ (ड४) को व्यवस्थाले खुला शिक्षामा भर्ना भई अध्ययन गर्न बाधा पुऱ्याएको छ । सो निर्देशिकाको दफा २१(ड४) मा एउटा खुला विद्यालय सञ्चालन गर्ने संस्थाले एकै शैक्षिक सत्रमा २०० जनाभन्दा बढी विद्यार्थी भर्ना गर्न नपाइने र दफा १५(च१) मा खुला विद्यालयमा अध्ययन गर्न सम्बन्धित जिल्लाभित्रकै हुनुपर्ने, अन्य जिल्लाबाट आई पेसा व्यवसायमा संलग्नले कार्यरत संस्थाको प्रमाणित कागजात ल्याएमा मात्र अध्ययन गर्न पाउने व्यवस्था गरेको छ ।

संविधानले शिक्षा प्राप्त गर्ने हकलाई मौलिक हकको रूपमा संवैधानिक मान्यता दिएको अवस्थामा विपक्षीहरूले दफा २१(ड४) र १५(च१) थप गरी अध्ययन गर्न पाउने नागरिकको हकमा अनुचित बन्देज लगाउन मिल्दैन । तर, यस विवादमा विपक्षीहरूले बिनासर्त खुला विद्यालयमा अध्ययन गर्न पाउने नागरिक हकलाई सङ्कुचन गरी म निवेदकलगायत

अन्य योग्यता पुगेका व्यक्तिहरूले निर्विवादरूपमा माथि उल्लिखित संविधानबमोजिम अध्ययन गर्न पाउने हकलाई अङ्कुश लगाएको अवस्था छ ।

शिक्षा ऐन, २०२८ र शिक्षा नियमावली, २०५९ ले खुला विद्यालयमा यति सङ्ख्यामा विद्यार्थी भर्ना गर्नुपर्ने र त्यस्ता विद्यार्थी खुला विद्यालय सञ्चालन भएकै जिल्लाको हुनुपर्ने भनी कुनै सर्त बन्देज लगाएको छैन । बिनाआधार र कारण संविधानप्रदत्त मौलिक हकको प्रचलनमा अनुचित बन्देज लगाई प्रचलनमा रोक लगाउन मिल्दैन । संविधानको धारा १३ को मनासाय पनि समान अवस्थाका व्यक्तिहरूबीच असमान व्यवहार हुने गरी सर्त बन्देज लगाउन मिल्दैन भन्ने नै हो । दूर शिक्षा/खुला सिकाइ कार्यक्रम सञ्चालनसम्बन्धी निर्देशिका, २०६३ को अवधारणा पनि शिक्षालाई सहज र पहुँचयोग्य बनाउनु हो ।

अतः दूर शिक्षा/खुला सिकाइ कार्यक्रम सञ्चालनसम्बन्धी निर्देशिका, २०६३ मा भएको तेस्रो संशोधन, २०७० बाट थप भएको दफा १५(च१), २१(ड४) नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ र धारा १७ प्रदत्त मौलिक हक र शिक्षा ऐन तथा नियमावलीको भावनाविपरीत भएको हुँदा संविधानको धारा १०७(१) बमोजिम प्रारम्भदेखि अमान्य र बदर घोषित गरी मलाई दूर शिक्षा/खुला विद्यालयमा भर्ना हुन नदिने गरी दिइएको महेन्द्र उच्च माध्यमिक विद्यालय, तुलसीपुर, दाङको च.नं.२०५ मिति २०७१।३।१० को पत्र र काम कारवाही धारा १०७(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी म निवेदक र इच्छुक सबै विद्यार्थीलाई भर्ना गर्न कुनै सर्त बन्देज नलगाई निर्विवादरूपमा अध्ययन गर्न दिनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशलगायतका आदेश जारी गरिपाउँ । प्रस्तुत विवादमा तत्काल अन्तरिम आदेश जारी नभएमा निवेदक र निवेदकसरहका व्यक्तिले शिक्षा

लिनबाट वञ्चित हुनुपर्ने अवस्था सिर्जना भएकाले उक्त निर्देशिकाको दफा १५(च१), २१(ड४) र श्री महेन्द्र उच्च माध्यमिक विद्यालय, तुलसीपुर, दाङको मिति २०७१।३।१० को पत्र हाल कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन।

यसमा विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ मगाई अन्तरिम आदेशको सम्बन्धमा दुवै पक्षको कुरा सुनी निष्कर्षमा पुग्नु उपयुक्त हुँदा अन्तरिम आदेश छलफलका लागि मिति २०७१।३।३१ को पेसी तोकी विपक्षीहरूलाई सोको सूचना दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०७१।३।२४ को आदेश।

दूर शिक्षा/खुला सिकाइ पद्धतिबाट शैक्षिक कार्यक्रम सञ्चालन गर्न शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १९२ को खण्ड ८ को (ख) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी शिक्षा मन्त्रालयले दूर शिक्षा/खुला सिकाइ कार्यक्रमसम्बन्धी निर्देशिका, २०६३ जारी गरेको हो। शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ५७ अनुसार गठित दूर शिक्षा समितिले खुला विद्यालयलाई व्यवस्थितरूपमा सञ्चालन गर्न नियम ५८ को खण्ड (क) देखि (झ) सम्म तोकिएका काम, कर्तव्य र अधिकारमध्ये स्रोत र साधनको आवश्यक व्यवस्था मिलाउने, दूर शिक्षा प्रदान गर्ने, दूर शिक्षा सञ्चालन गर्ने संस्थाको निरीक्षण तथा मूल्याङ्कन गर्ने, दूर शिक्षाको परीक्षासम्बन्धी आवश्यक व्यवस्था मिलाउने जस्ता भौतिक पूर्वाधार, जनशक्ति व्यवस्थापन र परिचालनसँग सम्बन्धित कार्यहरू सम्पादन गर्ने गरी जवाफदेही पूर्ण खुला विद्यालय सञ्चालन गराउन एउटा विद्यालयमा अधिकतम २०० जना विद्यार्थी मात्र भर्ना गर्न सकिने गरी व्यवस्था मिलाउन उक्त निर्देशिकामा तेस्रो संशोधन गरिएको हो।

उक्त नियमावलीको नियम ५९(१) अनुसार कुनै संस्थाले दूर शिक्षा सञ्चालन गर्न दूर शिक्षा समितिमा निवेदन दिएमा जाँचबुझ गर्दा मनासिब देखिएमा सर्त राखी स्वीकृत दिन सक्ने व्यवस्था रहेकाले उक्त निर्देशिकामा तेस्रो संशोधन गरी दफा २१ (ड४) अनुसार एउटा खुला विद्यालयमा २०० जनाभन्दा बढी विद्यार्थी भर्ना गर्न नपाउने, (ड३) अनुसार प्रत्येक खुला विद्यालयले Flash I जेठ ७ गतेभित्र भरी विद्यार्थी भर्ना गर्नुपर्ने भएमा Flash I भरेको एक महिनाभित्र शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्रमा जानकारी गराउनुपर्ने व्यवस्था गरेको हो। त्यसैगरी दफा १५(च१) अनुसार खुला विद्यालयमा भर्ना हुने विद्यार्थीहरू खुला विद्यालय रहेकै जिल्लाको हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको भए तापनि अन्य जिल्लाबाट आई काम र पेसामा संलग्नका हकमा उक्त विद्यार्थी कार्यरत संस्थाले प्रमाणित गरेको हुनुपर्ने व्यवस्था राखी प्रमाणित भएका सबैले अध्ययन गर्न पाउने गरी गरेको व्यवस्थाले निवेदकको संवैधानिक तथा कानूनी हकमा अनुचित बन्देज नलगाउने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराले विपक्षी शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र, सानोठिमीको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ।

निवेदकको निवेदन जिकिर यस केन्द्रसँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने नभई सम्बन्धित विद्यालयसँग सरोकार राख्ने भएको हुँदा यस केन्द्रलाई विपक्षी बनाई दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी पाठ्यक्रम विकास केन्द्र र अनौपचारिक शिक्षा केन्द्र सोनाठिमी, भक्तपुरको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ।

दूर शिक्षा/खुला सिकाइ कार्यक्रम सञ्चालनसम्बन्धी निर्देशिका २०६३, २०६३ सालमा जारी भएको भए तापनि शिक्षामा गुणस्तरीयता

हासिल गर्न नसकिएको हुँदा दूर शिक्षा/खुला सिकाइ कार्यक्रमसम्बन्धी निर्देशिका, २०६३ मा २०७० सालमा तेस्रो संशोधन गरी दफा २१ को (ड४) मा एउटा विद्यालयमा २०० जनाभन्दा बढी विद्यार्थी भर्ना गर्न नपाइने र दफा १५(च१) अनुसार दूर शिक्षा खुला विद्यालयमा भर्ना हुन आउने विद्यार्थीहरू खुला विद्यालय रहेकै जिल्लाको हुनुपर्ने, अन्य जिल्लाबाट आई काम र पेसामा संलग्न व्यक्तिको हकमा उक्त व्यक्ति कार्यरत संस्थाले प्रमाणित गरेको हुनुपर्ने र अन्यका हकमा ८ कक्षा अध्ययन गरेको विद्यालयको सिफारिस हुनुपर्ने गरी सर्त तोकेको कार्यबाट निवेदकको शिक्षासम्बन्धी हक प्रचलनमा अनुचित बन्देज नलाग्ने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी शिक्षा विभागको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ ।

यस महेन्द्र उच्च माध्यामिक विद्यालयले २०६५ सालदेखि निरन्तररूपमा दूर शिक्षा/खुला सिकाइ कार्यक्रम सञ्चालन गरी आएको छ । जिल्ला शिक्षा कार्यालय, दाङको मिति २०७१।१।२१, च.नं. २०४ को पत्रमार्फत् शिक्षा सचिवलाई विद्यालय स्वयम्ले व्यवस्थापन गर्ने गरी थप विद्यार्थी भर्ना गर्ने गराउने अनुमति प्रदान गरिदिनुहुन अनुरोध गरेकामा शिक्षा मन्त्रालयबाट शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्रलाई पत्राचार भएको रहेछ । शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्रले दूर शिक्षा खुला सिकाइ कार्यक्रम सञ्चालनसम्बन्धी निर्देशिका, २०६३ को दफा २१(ड४) अनुसार २०० जनासम्म विद्यार्थी भर्नाको लागि निर्देशन दिएको भनी शिक्षा मन्त्रालयलाई लेखेको पत्रको बोधार्थ यस विद्यालयमा पनि प्राप्त भएको छ । त्यसपछि सो निर्देशन मुताबिक आफ्नो कर्तव्य पालनाको सिलसिलामा रिट निवेदकलाई भर्ना गर्न नसकिने व्यहोराको च.नं.२०५ को पत्रमार्फत् २०७१।३।१० मा जानकारी गराएको कार्यले निवेदकको मौलिक हकमा अनुचित बन्देज

पनि नलागेको र कुनै कानूनको त्रुटि पनि नभएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी महेन्द्र उच्च माध्यमिक विद्यालय, दाङ र ऐ.का प्रधानाध्यापकको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ ।

खुला विद्यालयमा भर्ना भएको विद्यार्थीहरूको यथार्थ अभिलेख यस कार्यालयले राख्ने हो । शिक्षा नियमावली अनुसार Flash I र Flash II अनिवार्यरूपमा भर्नुपर्ने व्यवस्थाबमोजिम शैक्षिक सत्र २०७१ को लागि Flash I २०७१ सालको जेठ ७ गतेसम्म अनिवार्यरूपले भर्नुपर्ने भएकाले खुला विद्यालय सञ्चालन गर्ने श्री महेन्द्र उच्च मा.वि., तुलसीपुरलाई जेठ ७ पछि कुनै पनि विद्यार्थी भर्ना नगर्नु र गरेमा कारवाही गरिने व्यहोराको मिति २०७१।१।२१, च.नं. १९२५ को पत्र पठाएको हो । निवेदक सागर के.सी.उल्लिखित मितिभन्दा पछाडि मिति २०७१।३।१० गतेमात्र भर्ना हुन आउनुभएकाले भर्ना नहुनुभएको हो । दूर शिक्षा/ खुला सिकाइ कार्यक्रम सञ्चालनसम्बन्धी निर्देशिका, २०६३ मा संशोधन हुँदा थप भएका दफा १५(च१), २१(ड४) को व्यवस्था संविधानसँग बाझिएको भन्ने निवेदकको कथन संविधान एवम् कानूनसम्मत नभएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी जिल्ला शिक्षा कार्यालय, दाङको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ ।

दूर शिक्षा खुला सिकाइ कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने खुला विद्यालयलाई सञ्चालन, नियन्त्रण, निर्देशन एवम् नियमन गर्नका लागि शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्रले दूर शिक्षा/खुला सिकाइ कार्यक्रम सञ्चालनसम्बन्धी निर्देशिका, २०६३ लाई आधार मानी जिल्ला शिक्षा कार्यालय र जिल्ला शिक्षा कार्यालयले सम्बन्धित विद्यालयलाई आवश्यक निर्देशन गर्ने गर्दछ । उक्त निर्देशिकाको दफा २१(ड४)

बमोजिम महेन्द्र उच्च माध्यमिक विद्यालयलाई जिल्ला शिक्षा कार्यालयले दिएको निर्देशनले निवेदकको मौलिक हक प्रचलनमा अवरोध नगरेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी शिक्षा मन्त्रालयको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ।

यसमा निवेदकले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) समेतको उपचार माग गरेको देखिँदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४(१)(ग) बमोजिम प्रस्तुत रिट निवेदन विशेष इजलासमा पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०७१।४।२० को आदेश।

नियमबमोजिम दैनिक पेसीसूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल संलग्न कागजातहरूको अध्ययन गरी हेरियो।

रिट निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री शेरबहादुर के.सी. र श्री रामचन्द्र पौडेलले निवेदक ८ कक्षा उत्तीर्ण गरेका विद्यार्थी हुन्। अहिले निवेदकले दूर शिक्षा/खुला सिकाइ कार्यक्रमअन्तर्गत विपक्षी महेन्द्र उच्च माध्यमिक विद्यालय तुलसीपुर, दाङमा कक्षा १० मा भर्ना हुन जाँदा सो विद्यालयले २०० जना विद्यार्थी भर्ना भई सकेकाले भर्ना गराउन नसकिने भनी जानकारी गराएको छ। विपक्षी महेन्द्र उच्च माध्यमिक विद्यालयले जानकारी गराएको पत्रमा दूर शिक्षा खुला सिकाइ कार्यक्रमसम्बन्धी निर्देशिका, २०६३ को दफा २१ को (ड४) अनुसार भर्ना गर्न नसकिने भनी व्यहोरा उल्लेख गरेकाले सो निर्देशिका हेर्दा दफा २१ (ड४) मा तेस्रो संशोधन गरी एउटा खुला विद्यालयमा २०० जनाभन्दा बढी विद्यार्थी भर्ना हुन नपाउने भन्ने व्यवस्था गरेको रहेछ। यो थप भएको दफा २१(ड४) को व्यवस्थाले

प्रत्येक नागरिकको शिक्षासम्बन्धी हकमा आघात पुर्याएको छ। अध्ययन गर्न चाहने विद्यार्थीलाई अध्ययन गर्नबाट वञ्चित गरिएमा संविधानप्रदत्त धारा १७ को उपधारा (२) को हकमा समेत प्रतिकूल असर पुगी अनुचित बन्देज लाग्दछ।

त्यसैगरी दफा १५(च१) मा खुला विद्यालयमा भर्ना हुने व्यक्ति खुला विद्यालय रहेकै जिल्लाका हुनुपर्ने, अन्य जिल्लाबाट आई काम र पेसामा संलग्नका हकमा उक्त व्यक्ति कार्यरत संस्थाले प्रमाणित गरेको हुनुपर्ने र त्यस्तै अन्य व्यक्तिको हकमा अध्ययन गर्न चाहने व्यक्तिले कक्षा ८ अध्ययन गरेको विद्यालयको सिफारिस हुनुपर्ने छ भन्ने व्यवस्था राखेको देखियो। उक्त व्यवस्थाले अन्यत्र जिल्लाबाट आएर काम र पेसामा संलग्न व्यक्तिलाई कार्यरत संस्थाले प्रमाणित नगरेमा खुला विद्यालयको उद्देश्य परिपूर्ति हुन सक्तैन। विपक्षीहरूले उक्त निर्देशिकामा तेस्रो संशोधनबाट थप गरेको उल्लिखित व्यवस्थाले निवेदक र निवेदकसरह अन्यको हकमा समेत संविधानप्रदत्त समानता र शिक्षासम्बन्धी हकमा अनुचित बन्देज लागेको हुँदा दूर शिक्षा/खुला सिकाइ कार्यक्रम सञ्चालनसम्बन्धी निर्देशिकाको दफा १५(च१) र दफा २१ (ड४) को व्यवस्था संविधानको धारा १०७(१) बमोजिम बदर गरी विपक्षी महेन्द्र उच्च माध्यमिक विद्यालय, तुलसीपुर, दाङको च.नं.२०५, मिति २०७१।३।१० को पत्र र काम कारवाहीहरू धारा १०७(२) को आधारमा बदर गरी खुला विद्यालयमा भर्ना हुनमा कुनै बन्देज नलगाउनु भन्ने व्यहोराको आदेश जारी हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराले बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

विपक्षी सरकारी निकायहरूको तर्फबाट उपस्थित सहन्यायाधिवक्ता श्री संजिवराज रेग्मीले दूर शिक्षा/खुला सिकाइ कार्यक्रम सञ्चालनसम्बन्धी निर्देशिका, २०६३ सालमा भएको तेस्रो संशोधनले

दफा १५ (च१) र २१ (ड४) को व्यवस्था थप भएको हो। शैक्षिक गुणस्तर कायम राख्न एउटा विद्यालयमा २०० जनाभन्दा बढी विद्यार्थी भर्ना गर्न नपाउने निर्देशिकाको व्यवस्था विपक्षी महेन्द्र उच्च माध्यमिक विद्यालय र निवेदकको हकमा मात्र लागू हुने व्यवस्था होइन। यो व्यवस्था देशभरका सबै त्यस्ता विद्यालयहरूलाई समानरूपमा लागू हुन्छ। त्यसमा पनि विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार नभएको अवस्थामा क्षमताभन्दा बढी विद्यार्थी भर्ना गराउन भन्न मिल्दैन। शिक्षा ऐन, २०२८ र नियमावली, २०५९ मा दूर शिक्षा/खुला विद्यालयको सम्बन्धमा यस्तो सर्त राख्ने भनेर व्यवस्था गरेको छैन। यो व्यवस्था सीधै निर्देशिकामार्फत् गरिएको हुँदा संविधान, शिक्षा ऐन तथा नियमावलीको विपरीत हुँदैन। शिक्षा ऐन तथा नियमावलीको मुख्य उद्देश्य भनेको गुणस्तरयुक्त शिक्षाको विकास गर्नु हो। शिक्षा ऐनले दूर शिक्षाको सञ्चालन तोकिएबमोजिम हुने व्यवस्था गरेको छ। गुणस्तरयुक्त शिक्षाको विकास गर्न नेपाल सरकारले निर्देशिका जारी गर्न र समयसमयमा आवश्यक थप घट गरी संशोधन गर्न नसक्ने होइन। ऐन, कानूनका व्यवस्था मूल कानून संविधानसँग बाझिएमा बाझिएको हदसम्म अमान्य हुने न्यायिक पुनरावलोकनको सिद्धान्तको अवधारणा हो।

निर्देशिकाको दफा १५(च१) बमोजिम जिल्ला शिक्षा कार्यालय, दाङले महेन्द्र उच्च माध्यमिक विद्यालय, तुलसीपुरलाई शैक्षिक सत्र २०७१ को लागि २०० जनाभन्दा बढी विद्यार्थी भर्ना नगर्न पत्राचार गरेको हो। निर्देशिकामा पनि सो व्यवस्था प्रष्ट उल्लेख नै भएको छ। त्यो व्यवस्था पालना गर्नु सरकारी निकाय तथा विद्यालय सञ्चालन गर्ने संस्था सबैको कानूनी दायित्व हो। विवादित निर्देशिकाको व्यवस्थाले अनुचित बन्देज लगाएको कुरा निवेदकले स्थापित गराउन सकेको देखिँदैन। तसर्थ, निर्देशिकाको दफा १५(च१) र

२१(ड४) को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ र १७ सँग नबाझिएको अवस्थामा संवैधानिक परीक्षण गरी रहनुपर्ने देखिएन। प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोरा लेबहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

पक्ष विपक्षको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको उपरोक्त बहससमेत मनन गरी प्रस्तुत रिट निवेदनमा देहायको प्रश्नको निरूपण गर्नुपर्ने देखियो :

- (१) दूर शिक्षा/खुला सिकाइ कार्यक्रमसम्बन्धी निर्देशिका, २०६३ को दफा १५(च१) र २१(ड४) नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ र १७ सँग बाझिएको छ, छैन ?
- (२) विपक्षी महेन्द्र उच्च माध्यमिक विद्यालय, तुलसीपुर, दाङको मिति २०७१।३।१० को च.नं.२०५ को पत्र उत्प्रेषणको आदेशले बदर हुनुपर्ने हो, होइन ?
- (३) निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने हो, होइन ?

२. निरूपण गरिनुपर्ने पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा निवेदक सागर के.सी.ले शिक्षा ऐन, २०२८ र नियमावली, २०५९ मा खुला विद्यालयमा भर्ना हुन कुनै सर्त बन्देज नलगाएको अवस्थामा विपक्षीहरूले दूर शिक्षा/खुला सिकाइ कार्यक्रम सञ्चालनसम्बन्धी निर्देशिका, २०६३ मा २०७० सालमा तेस्रो संशोधन गरी दफा १५(च१) मा खुला विद्यालयमा भर्ना हुने विद्यार्थीहरू खुला विद्यालय रहेकै जिल्लाको हुनुपर्ने र दफा २१ (ड४) मा एउटा खुला विद्यालयमा २०० जनाभन्दा बढी विद्यार्थी भर्ना हुन नपाउने गरी सर्त र बन्देज राखी विपक्षी महेन्द्र उच्च माध्यमिक

विद्यालयमा भर्ना हुन जाँदा भर्ना हुन नदिई आफू तथा आफूसरहका विद्यार्थीहरूको हकमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ र १७ प्रदत्त अधिकारको प्रचलनमा अनुचित बन्देज लगाएको हुँदा निर्देशिकाको दफा १५(च१) र दफा २१ (ड४) संविधानको धारा १०७ (१) को आधारमा बदर गरी महेन्द्र उच्च माध्यमिक विद्यालय, तुलसीपुर, दाङको मिति २०७१।३।१०, च.न. २०५ को पत्र धारा १०७(२) को आधारमा बदर गरी खुला विद्यालयमा भर्ना भई अध्ययन गर्न कुनै सर्त वा बन्देज नलगाउनु र निर्विवादरूपमा अध्ययन गर्न दिनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउन माग गरेको देखिन्छ।

३. विपक्षीहरूको लिखित जवाफबाट दूर शिक्षा/खुला सिकाइ कार्यक्रम सञ्चालनसम्बन्धी निर्देशिका पहिलोपटक २०६३ सालमा लागू भई दूर शिक्षा अध्ययनको सुरुवात भएको हो। शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्रको अनुमति लिएर सञ्चालन हुने दूर शिक्षा अध्ययन गराउने संस्थाले २०० जनाभन्दा बढी विद्यार्थी भर्ना गर्न नपाउने भन्ने निर्देशिकाको दफा २१(ड४) मा व्यवस्था छ। निर्देशिकामा नै २०० जनाभन्दा बढी विद्यार्थी भर्ना गर्न नपाइने भन्ने व्यवस्था भएको र शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्रले पनि २०० जनाभन्दा बढी विद्यार्थी भर्ना नगर्नु भनी शिक्षा मन्त्रालयलाई लेखेको पत्रको बोधार्थ प्राप्त भएको छ। त्यसै गरी कुनै विद्यालयमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थी अनिवार्य खुला विद्यालय रहेकै जिल्लाको हुनुपर्ने भनी समानरूपमा समान हैसियतमा लागू हुने गरी कुनै व्यवस्था राख्न नपाइने होइन। तसर्थ, निर्देशिकाको दफा १५(च१) र २१(ड४) को व्यवस्था संविधानसम्मत हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज होस् भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको देखिन्छ।

४. वस्तुतः नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ ले कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट वञ्चित नगरिने प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको छ। सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुने अवधारणासँग उक्त धारा सम्बन्धित रहेको देखिन्छ। सामान्य अर्थमा व्यक्तिव्यक्तिहरूका बीच धर्म, वर्ण, लिङ्ग, जात, जाति र उत्पत्ति जस्ता कुनै पनि आधारमा भेदभाव नगर्नु नै समानता हो। मौलिक अधिकारको सन्दर्भमा समानताको सिद्धान्त राज्यका काम कारवाहीहरू (State Action) सँग जोडिएको हुन्छ। सरकार तथा सरकारका कुनै पनि निकायका कार्यबाट समान व्यक्तिहरूबीच भेदभाव भएको अवस्थामा संविधानप्रदत्त नागरिकको यो अधिकारमा प्रतिकूल भई आघात पुग्दछ। कुनै पनि व्यक्ति वा समूह (Person or Group) हरूलाई कानूनको प्रयोग गर्दा वा व्यवहारमा समानता (Equality) अवलम्बन गर्नु नै समानताको सिद्धान्तको ध्येय हो। यो सिद्धान्त फरक स्थितिमा भएकोलाई एउटै स्थितिमा पुर्याउन सहायक सिद्ध हुन्छ। अर्थात् परिणाममा समानता खोज्न पनि समानताको सिद्धान्त आवश्यक छ। समानहरूका बीच समान व्यवहार गर्नु र असमानहरूका बीच तार्किक वर्गीकरण र फरक व्यवहार गर्नु नै समानताको सार हो।

५. संवैधानिक विधिशास्त्रको स्थापित मान्यताअनुसार सामान्य कानूनको प्रयोगमा वा अन्य व्यवहारमा राज्यले आफ्ना नागरिकबीच जात, जाति, क्षेत्र, भाषा, धर्म, वर्ण, लिङ्ग, यौनिक वा लैङ्गिक पहिचान, सामाजिक उत्पत्ति जस्ता कुनै वा सबै आधारमा भेदभाव गर्नु हुँदैन। यस सिद्धान्तले कानूनको अगाडि सबै समान हुने, कसैलाई पनि विशेषाधिकार वा छुटको व्यवस्था नहुने र सामान्य कानूनको प्रयोगमा सबै बराबर हुने मान्यता राख्दछ। कानूनको प्रयोगमा सरकारले तजबिज लगाउन पाउने अधिकारलाई यसले

नियन्त्रण गर्दछ । समानरूपमा असमान व्यवहारको अपेक्षा सम्भव र वाञ्छनीय मानिदैन । न्यायको प्रमुख तत्त्वको रूपमा रहेको समानताको सिद्धान्तले सार्वजनिक सेवामा निष्पक्षतापूर्वक सबैले सहभागी हुन पाउने औपचारिक समानताको सिद्धान्तलाई पनि जोड दिएको पाइन्छ । संवैधानिक विधिशास्त्रीय दृष्टिकोणबाट समानताको व्यवस्था राज्यको लोककल्याणकारी दायित्व परिपूर्ति गर्न राखिएको हुन्छ ।

६. प्रस्तुत विवादका सम्बन्धमा उक्त संवैधानिक व्यवस्थालाई विश्लेषण गर्दा दूर/शिक्षा खुला सिकाइ कार्यक्रमसम्बन्धी निर्देशिका, २०६३ शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १९२ को खण्ड ८ को (ख) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालयले जारी गरेको देखिन्छ । उक्त निर्देशिकाको दफा १५(च१) मा खुला विद्यालयमा भर्ना हुने विद्यार्थीहरू खुला विद्यालय रहेकै जिल्लाका हुनुपर्ने । अन्य जिल्लाबाट आई काम र पेसामा संलग्नका हकमा उक्त व्यक्ति कार्यरत संस्थाले प्रमाणित गरेको हुनुपर्ने र अन्य व्यक्तिको हकमा कक्षा ८ अध्ययन गरेको विद्यालयको सिफारिस हुनुपर्नेछ भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । खुला विद्यालयमा के कस्ता विद्यार्थी भर्ना गर्न सकिने, के कहाँका र कुन जिल्लाका विद्यार्थीलाई मात्र भर्ना गर्ने भन्ने कुरा राज्यले निर्धारण गर्न सक्ने नै हुन्छ । राज्यले निर्धारण गरेको व्यवस्था संविधानका प्रावधानसँग बाझिएको देखिएमा यस अदालतले संविधानको धारा १ को उपधारा (१) ले निर्देश गरेबमोजिम धारा १०७(१) को आधारमा परीक्षण गर्ने हो ।

७. निर्देशिकाको दफा २१ (ड४) को व्यवस्था हेर्दा २०० जनाभन्दा बढी अझै थप विद्यार्थी भर्ना गर्नुपर्ने भएमा जिल्ला शिक्षा कार्यालयमार्फत् शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्रसँग अनुमति लिई एउटा

खुला विद्यालयमा २०० जनाभन्दा बढी विद्यार्थी नहुने गरी भर्ना गर्नुपर्ने तथा त्यसरी गरिएको भर्नाको जानकारी शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्रलाई सात दिनभित्र गराउनुपर्नेछ भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको देखिन्छ । यस दफामा उल्लिखित व्यवस्थामध्ये एउटा खुला विद्यालयमा २०० जनाभन्दा बढी विद्यार्थी नहुने गरी भर्ना गर्नुपर्ने व्यवस्थालाई निवेदकले मुख्यरूपमा चुनौती दिएको देखिन्छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १७ को शिक्षा तथा संस्कृतिसम्बन्धी हकअन्तर्गत उपधारा (२) मा प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम माध्यमिक तहसम्म निःशुल्क शिक्षा पाउने हक हुनेछ भन्ने संवैधानिक व्यवस्था भएको देखिन्छ । कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम शिक्षाको हकलाई व्यवस्थित गर्न पाइने कुरालाई कुनै कानून नै बनाउन नपाइने भन्ने अर्थ गर्न मिल्दैन । निरपेक्षरूपमा हेर्न र व्याख्या गर्न पनि मिल्दैन । सापेक्षिकरूपमा हेर्दा संविधान र कानूनप्रदत्त हकमा अनुचित बन्देज नलाने गरी राज्यले कानून बनाउन सक्छ ।

८. सामान्य विधायिकी प्रक्रियाले संशोधन वा खारेज गर्न नसक्ने गरी नागरिकका उच्चकोटीको अधिकारको व्यवस्था मूल कानूनको रूपमा रहेको संविधानले गरेको हुन्छ । देशको मूल कानूनको रूपमा संविधानले नागरिकलाई प्रदान गरेका हक अधिकारको सामूहिक स्वरूप नै मौलिक हक हो । राज्यको प्रमुख उद्देश्य संविधानप्रदत्त नागरिक अधिकारको संरक्षण गर्नु हो । राज्यले संविधानप्रदत्त नागरिकको मौलिक हकमा अनुचित बन्देज लगाउने गरी कानूनी व्यवस्था गरेमा यस अदालतले संविधानको अन्तिम व्याख्याता र नागरिक अधिकारको संरक्षकको हैसियतले विवादित व्यवस्था संविधानको व्यवस्थासँग परीक्षण गरी अनुचित बन्देज लगाएको पाइएमा त्यस्तो व्यवस्था

बदर गर्न सक्छ । संवैधानिक सीमाको उल्लङ्घन गर्ने छुट राज्यका कुनै पनि निकायलाई हुँदैन । संवैधानिक सर्वोच्चता र नागरिक हकको संरक्षकको रूपमा मौलिक हकको विरुद्ध हुने जुनसुकै प्रकारका शक्ति, अधिकारको स्वेच्छाचारी र मनोमानी कार्यलाई न्यायिक पुनरावलोकनद्वारा रोकिन्छ ।

९. अवैधता र असंवैधानिकता विधिको शासनको मान्यताको विपरीत हुन्छ । आफ्ना नागरिकहरूको इच्छा र आकाङ्क्षाबमोजिम कानूनको निर्माण गर्न र सोही कानूनबमोजिम राज्य सञ्चालन हुने विधिको शासनको अभीष्ट हो । विधिको शासनमा कुनै पनि व्यक्ति लागू गरिएको कानूनद्वारा शासित हुनुपर्दछ । त्यसैकारण स्पष्ट र निश्चित कानूनी व्यवस्थाअन्तर्गत मात्र राज्य र राज्यका पदाधिकारी चल्नुपर्ने मान्यता विकसित भएको हो । संविधानले कुनै कानूनी व्यवस्था गर्न राज्य वा सरकारलाई अधिकार प्रत्यायोजन गरेको हुन्छ । प्रस्तुत विवादमा संविधानको धारा १७ को उपधारा (२) ले नागरिकलाई प्रदान गरेको शिक्षाको हकलाई सुव्यवस्थित गर्न दूर शिक्षा खुला सिकाइ कार्यक्रमसम्बन्धी निर्देशिका, २०६३ बनाई समयानुकूल संशोधन गरेको देखिन्छ ।

१०. मौलिक हक र अन्य संवैधानिक हकको आधारभूत भिन्नता अधिकारको प्रचलन प्रणाली पनि हो । मौलिक हकको उल्लङ्घन भई प्रयोगमा अनुचित बन्देज लागेमा प्रभावकारी उपचार प्रदान गर्ने व्यवस्था संविधानमा नै गरिएको हुन्छ । संविधानवादको सिद्धान्तले आधुनिक राज्यको व्यवस्था सीमित हुनुपर्दछ र जनताप्रति उत्तरदायी रहेको हुनुपर्ने कुरालाई स्वीकार गरेको छ । जसअनुसार मौलिक हक समानता, अविभेद, स्वतन्त्रता र न्यायको जगमा उभिएका हुन्छन् । मौलिक हकको उपचार राज्यका काम कारवाही विरुद्ध

प्राप्त हुन्छ । प्रस्तुत विवादमा निवेदकले संविधानको धारा १७ को विपरीत विवादित व्यवस्था राखी मौलिक हक प्रचलनमा अनुचित बन्देज लगाएकाले बदर हुनुपर्ने दावी लिएको देखिन्छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १७ बमोजिम शिक्षासम्बन्धी हक मौलिक हकको रूपमा नागरिकलाई प्राप्त अधिकार हो भन्ने तथ्यमा विवाद छैन ।

११. उक्त धारा १७ को उपधारा (२) को प्रत्येक नागरिकलाई राज्यले माध्यमिक तहसम्म निःशुल्क शिक्षा दिने हक कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम हुने उल्लेख भएबाट त्यस सम्बन्धमा कानून बनाउने जिम्मेवारी राज्यको हो । शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ५६, ५७, ५८ र ५९ का व्यवस्था हेर्दा राज्यले दूर शिक्षासम्बन्धी व्यवस्थाको अवधारणालाई अगाडि सारी व्यवस्थापन गर्न खोजेको देखिन्छ । दूर शिक्षा/ खुला सिकाइ कार्यक्रमको मुख्य अभिभारा विद्यालय तहको शिक्षाबाट वञ्चित समूहलाई खुला विद्यालयबाट दूर शिक्षा प्रदान गर्नु हो । त्यस्तो शिक्षा प्रदान गर्ने सम्बन्धमा दूर शिक्षा खुला सिकाइ कार्यक्रमसम्बन्धी निर्देशिका, २०६३, २०६३ सालमा जारी भई पठन पाठन सुरु भएको देखिन्छ । २०६३ सालमा जारी भएको निर्देशिकाको व्यवस्था, २०७० सालमा तेस्रो संशोधनद्वारा संशोधन गरी विवादित व्यवस्था राखेको देखिन्छ । कानून निर्माण गर्ने, संशोधन गर्ने र खारेज गर्नेसमेतको अधिकार संविधान र कानूनप्रदत्त राज्यलाई प्राप्त अधिकार हो । पहिले कुनै कानूनी व्यवस्था बहाल रहेको थियो तर त्यो व्यवस्थालाई खारेज, संशोधन गर्ने, पहिले कुनै व्यवस्था थिएन त्यसको सट्टामा नयाँ व्यवस्था गर्ने राज्यको आवश्यकताको आधारमा तय हुने विषय हो । निर्देशिकाको दफा २१(ड४) मा २०० जनाभन्दा बढी विद्यार्थी एउटा शैक्षिक संस्थाले भर्ना गर्न नपाउने गरी भएको तेस्रो संशोधन, २०७० को

व्यवस्थाले शिक्षासम्बन्धी हकमा बन्देज लगाएको भन्ने देखिएन बरु व्यवस्थित गर्न खोजेको भन्ने देखियो ।

१२. कुनै विद्यालयले धान्न वा व्यवस्थापन गर्न सक्ने भन्दा बढी सङ्ख्याको विद्यार्थीको भार बहन गर्न लगाउनु भनेको शिक्षाको उद्देश्य नै पराजित गर्नु हो । सम्बन्धित जिल्ला वा विद्यार्थीहरू केन्द्रित गर्नुको उद्देश्य पनि सेवाको स्थानीय वितरण हुन सकोस् र व्यवस्थापन सम्भव होस् भन्ने हुनसक्छ । यसको औचित्य भन्दा पनि वैधतामा प्रश्न गरी हस्तक्षेप गर्नुपर्नेसम्मको स्थिति प्रस्तुत अवस्थामा देखिन आउँदैन । यस अवस्थामा जुन निकायले यो निर्देशिका जारी गरेको छ सो निकायले आफ्नो नीति र कार्यक्रम अनुसार निर्देशिका बनाउने हुनाले उक्त निकायलाई अब यस्तो निर्देशिका बनाउनु भनेर यस अदालतबाट भन्न मनासिब हुँदैन ।

१३. निवेदकले निर्देशिकाको दफा १५(च१) को व्यवस्थाको आधारमा विद्यार्थी भर्ना नगरेको भनी यो दफा बदरको माग गरेको देखिन्छ । सबैलाई समानरूपमा लागू हुने गरी कुनै एउटा जिल्ला वा क्षेत्रलाई लक्षित गरी त्यस्तो दफा १५ (च१) को जस्तो सर्तयुक्त व्यवस्था गर्न नपाइने भन्न मिल्दैन । समानहरूका बीच समानरूपमा लागू हुने कानूनलाई संविधान असङ्गत भनी बदर गर्न मिल्ने पनि होइन । निर्देशिकाको दफा १५(च१) को व्यवस्था हेर्दा दूर शिक्षा/खुला सिकाइ कार्यक्रमलाई सम्बन्धित जिल्लामा नै सीमित गर्न खाजेको भन्ने पनि देखिन आएन । अन्य जिल्लाबाट आई काम र पेसामा संलग्न तथा कक्षा ८ उत्तीर्ण गरेको इच्छुक व्यक्तिहरूमध्ये काम र पेसामा संलग्न व्यक्तिले सो कार्यरत संस्थाले प्रमाणित गरेको हुनुपर्ने र कक्षा ८ अध्ययन गरेकाले विद्यालयको सिफारिस पेस गरेमा दफा २१

(ड४) को अधीनमा रही उक्त शिक्षा लिन पाउने नै देखिन्छ । कुनै कानूनी व्यवस्थामा कुनै सर्त राखिन्छ भने त्यो कानूनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न राखिन्छ ।

१४. कुनै पनि कानूनी व्यवस्था समानताको हकसँग बाझिएको वा असङ्गत भएको भनी सतहीरूपमा दावी दिनु मात्र पर्याप्त हुँदैन, सो व्यवस्थाले समानताको हकमा प्रत्यक्षरूपमा असर पुर्याएको वा अनुचित बन्देज लगाएको कुरा तथ्यपरक ढङ्गबाट पुष्टि गर्नुपर्ने हुन्छ । प्रस्तुत विवादमा निवेदकले निर्देशिकामा एक शैक्षिक सत्रमा एउटा विद्यालयले २०० जनाभन्दा बढी विद्यार्थी भर्ना गर्न नपाउने गरी र त्यस्तो शिक्षण संस्था सञ्चालन भएको जिल्ला भन्दा अन्य जिल्लाका विद्यार्थीले भर्ना हुन नपाउने गरी गरेको व्यवस्था के कसरी विभेदकारी र संविधानअसङ्गत छ भनेर कानूनी आधार देखाउन सकेको अवस्था छैन । यसरी शिक्षाको गुणस्तर कायम राखी व्यावसायिक शिक्षाका कार्यक्रमहरू सञ्चालनका लागि संशोधनमार्फत् थप गरिएका व्यवस्थालाई बिनाआधार र कारण विभेदकारी र संविधान असङ्गत भयो भन्न मिल्दैन ।

१५. शिक्षा ऐन तथा नियमावलीमा पनि दूर शिक्षा/खुला सिकाइ कार्यक्रमअन्तर्गत एउटा संस्थामा अध्ययन गर्ने विद्यार्थी सङ्ख्या कति हुनुपर्ने भनी कुनै व्यवस्था गरेको देखिँदैन । शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ५८ को व्यवस्था हेर्दा दूर शिक्षा समितिले (क) देखि (झ) सम्म तोकिएका विभिन्न कार्यहरू सम्पादन गर्नुपर्ने हुन्छ । तोकिएको कार्य सम्पादन गर्नु सो समितिको कानूनी कर्तव्य हो । जसअन्तर्गत दूर शिक्षा नीति निर्माण गर्ने, कार्यक्रम तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने, स्रोत र साधनको आवश्यक व्यवस्था गर्ने र दूर शिक्षासम्बन्धी अन्य काम गर्ने जस्ता काम, कर्तव्य र अधिकार महत्त्वपूर्ण छन् । दूर शिक्षा दिने विद्यालयको

स्रोत र साधन कम भएको अवस्थामा स्रोत र साधनले धान्न नसक्ने विद्यार्थी भर्ना गर्नु भन्न मिल्दैन। त्यसरी भर्ना गर्नु भनिएमा त्यो कानूनी व्यवस्थाको विपरीत हुन जान्छ। एकपटक कायम रहेको व्यवस्था सधैं त्यही कायम रहिरहनुपर्दछ भन्ने दावी न्यायोचित, तर्कसङ्गत औचित्यपूर्ण हुन सक्ने। कानूनले तोकेको सर्त वा बन्देजबाट सबैलाई समानरूपमा लागू हुने गरी बनाइएको कानूनी व्यवस्थाले व्यक्ति विशेषलाई प्रभावित तुल्याएको भन्ने आधारमा मात्र असमान व्यवहार भएको वा संविधानप्रदत्त मौलिक हकमा बन्देज वा कानूनी हकमा आघात पुगेको भन्ने अर्थ गर्न मिल्दैन। संवैधानिकताको प्रश्नमा केही व्यक्तिको हित र चासोलाई विचार गरी निर्णय गर्न न्यायिक पुनरावलोकनको सिद्धान्तले नमिल्ने हुँदा सो निर्देशिकाको दफा १५(च१) र २१(ड४) को कानूनी व्यवस्था संविधानप्रदत्त मौलिक हकसँग बाझिएको देखिएन।

१६. दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा निवेदकले विपक्षी महेन्द्र उच्च माध्यमिक विद्यालय, तुलसीपुर, दाङको मिति २०७१।३।१०, च.नं.२०५ को पत्र उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिपाउन माग गरेको देखिन्छ। मिसिल संलग्न उक्त पत्र हेर्दा दूर शिक्षा/खुला सिकाइ कार्यक्रमसम्बन्धी निर्देशिका, २०६३ को (तेस्रो संशोधन २०७०) को परिच्छेद १० को दफा २१ (ड४) अनुसार विद्यालयमा २०० जना विद्यार्थीहरू भर्ना भई सकेकाले निवेदक सागर के.सी.लाई भर्ना गराउन नसकिने भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको देखिन्छ। यी निवेदक महेन्द्र उच्च माध्यमिक विद्यालय, तुलसीपुर, दाङमा दूर शिक्षा अध्ययन गर्न गएको तथ्यमा विवाद देखिएको छैन। सो निर्देशिकाको दफा २१(ड३) को व्यवस्था हेर्दा खुला विद्यालयले Flash I भरेपछि विद्यार्थी

भर्ना गर्नुपर्ने कुनै कारण आइपरेमा त्यसको उचित कारणसहित Flash I भरेको एक हप्ताभित्र सम्बन्धित जिल्ला शिक्षा कार्यालयबाट बढीमा थप २५ जनासम्मलाई अनुमति लिएर भर्ना गर्ने व्यवस्था छ। सो दफामा Flash I कहिलेसम्म भर्नुपर्ने सम्बन्धमा केही उल्लेख नभएको भए तापनि लिखित जवाफबाट जेठ ७ गतेभित्र भरिसक्नुपर्ने देखिन्छ।

१७. जेठ ७ गतेभित्र Flash I भरेको अवस्थामा सोको एक हप्ताभित्र सम्बन्धित जिल्ला शिक्षा कार्यालयबाट थप विद्यार्थी भर्नाको अनुमति लिन सकिने देखिन्छ। यी निवेदक जेठ ७ गतेभित्र विपक्षी महेन्द्र उच्च माध्यमिक विद्यालयमा भर्ना हुन गएको र Flash I भरेको देखिँदैन। Flash I मा नदेखिएका विद्यार्थीलाई एस.एल.सी.परीक्षामा समावेश गराइने छैन भन्ने व्यवस्था दफा २१ (ड२) को व्यवस्थाबाट देखिन्छ। यी निवेदक भर्ना हुन मिति २०७१।३।१० मा मात्र आएको देखिन्छ। उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाले त्यो समयमा भर्ना हुन सक्ने देखिँदैन। निर्देशिकाको दफा १५(च१) व्यवस्थाले बेजिल्लाको विद्यार्थीलाई भर्ना हुन र दफा २१ (ड४) को व्यवस्थाले विद्यार्थी कोटा निर्धारण गरेको कारण मौलिक हकमा आघात पुगेको हुँदा सो दफा बदर माग गरेकामा माथि प्रश्न नं. १ मा गरिएको विवेचनाबाट ती दफाहरू संविधानसम्मत देखिन्छ। यसरी २०० जनामात्र भर्ना गर्न पाउने दफा २१(ड४) र बेजिल्लाकाले खुला विद्यालय भएको जिल्लामा आई कुनै संस्थामा कार्यरत रही सो संस्थाले कार्यरत रहेको प्रमाणित गरेको अवस्थामा मात्र अध्ययन गर्न पाउने भन्ने दफा १५(च१) को व्यवस्था संविधान तथा शिक्षा ऐन नियमावलीसम्मत भएको देखिएको र सोही दफा २१(ड४) को व्यवस्था उल्लेख गरी भर्ना गर्न नसकिने भनी निवेदकलाई दिएको मिति २०७१।३।१०, च.नं. २०५ को पत्र कानूनसम्मत

भएको देखिँदा उत्प्रेषणको आदेशले बदर गर्न मिलेन।

१८. निरूपण गरिनुपर्ने तेस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा माथि प्रकरणप्रकरणमा गरिएको विश्लेषणसमेतका आधारमा दूर शिक्षा/खुला सिकाइ कार्यक्रमसम्बन्धी निर्देशिका, २०६३ को दफा १५(च१) र २१(ड४) को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ र १७ सँग बाझिएको देखिएन। साथै विपक्षी महेन्द्र उच्च माध्यमिक विद्यालय, तुलसीपुर, दाङले यी निवेदकलाई निर्देशिकाको दफा २१(ड४) को व्यवस्था अनुसार २०० जना विद्यार्थी भर्ना भई सकेकाले भर्ना गर्न नसकिने व्यहोरा उल्लेख गरी दिएको मिति २०७१।३।३०, च.नं.२०५ को पत्र पनि उक्त दफा २१(ड४) बमोजिम दिएको देखिँदा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिलेन। प्रस्तुत रिट विनेदन खारेज हुने ठहर्छ। आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षी सरकारी निकायलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी नियमानुसार मिसिल बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छौं।

न्या. गिरीश चन्द्र लाल

न्या. गोविन्दकुमार उपाध्याय

इति संवत् २०७१ साल भदौ २६ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत : भीमबहादुर निरौला

निर्णय नं.१३०१

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
आदेश मिति : २०७१।५।१२।५
०७०-WS-०००४

विषय : उत्प्रेषण/परमादेश।

निवेदक : काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका
वडा नं. २९ सामाखुसीस्थित अरुण मेडिकल
सेन्टर प्रा.लि.को प्रबन्ध निर्देशक एवम्
सञ्चालक शमशेर नेपाली

विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्, प्रधानमन्त्री तथा
मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत

- गलत प्रतिवेदनले गलत परिणाम सिर्जना गर्दछ भन्ने पूर्वानुमान हुँदाहुँदै स्वास्थ्य परीक्षणको गलत प्रतिवेदन दिने प्रवृत्तिलाई निरूत्साहित गरी स्वास्थ्य परीक्षण गरी प्रतिवेदन दिने संस्थालाई कानूनको दायरामा ल्याउन खोजिएको कानूनको असल उद्देश्य आफ्नो हितअनुकूल नभएपछि कानून बदर माग गर्न कानूनी व्यक्तिको रूपमा स्थापित एउटा जिम्मेवार संस्थालाई शोभा नदिने।

(प्रकरण नं. ५)

- वैदेशिक रोजगार नियमावली, २०६४ को नियम ४६क को व्यवस्थाले वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ को दफा ७२(३) को कानूनी व्यवस्थामा अङ्कुश लगाएको नदेखिँदा कानून बाझिएको भनी गरिएका त्यस्ता अपरिपक्व दावीका आधारमा अदालतले आफ्नो खास दृष्टिकोण बनाई अति सूक्ष्मसम्वेदी भई हस्तक्षेप गरी कानून बदर गर्नु संविधानसम्मत नहुने।

(प्रकरण नं. ६)

पुनरावेदक/वादीको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता मुकुन्द न्यौपाने

प्रत्यर्थी/प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता गोपालप्रसाद रिजाल

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ को दफा ७२, ८५
- वैदेशिक रोजगार नियमावली, २०६४ को नियम ४६

आदेश

न्या. कल्याण श्रेष्ठ : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) र १०७(२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ :

कम्पनी ऐन, २०६३ बमोजिम अरूण मेडिकल सेन्टर दर्ता गरी निजी तथा गैरसरकारी स्वास्थ्य संस्था (अस्पताल तथा नर्सिङ होम आदि) स्थापना, सञ्चालन नीति, मापदण्ड एवम् पूर्वाधार निर्देशिका, २०६१ बमोजिम सञ्चालन तथा व्यवसाय गरी मिति

२०७०।१२।२९ सम्मको लागि नवीकरणसमेत गरेको छु। प्रचलित कानूनको अधीनमा रही सर्वसाधारणको स्वास्थ्य परीक्षणको अतिरिक्त वैदेशिक रोजगारमा जाने व्यक्तिहरूको लागि पनि स्वास्थ्य परीक्षणको कार्य गरी आएको छु। स्वास्थ्य संस्थाले गलत प्रतिवेदन दिई रोजगारमा जाने व्यक्तिलाई कुनै हानि नोक्सानी हुनपुगेमा सोको छानबिन गर्न एक विशेषज्ञ समिति रहने व्यवस्था वैदेशिक रोजगार नियमावली, २०६४ को नियम ४६ मा व्यवस्था भएकामा उक्त नियमावली संशोधन गरी नियम ४६क थप गरिएको छ। स्वास्थ्य परीक्षणका लागि स्वास्थ्य संस्थाहरूको सूचीकरण गर्न र सूचीकृत स्वास्थ्य संस्थाको सूचीकरण खारेज गर्ने भनी थप भएको नियम ४६क वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ को दफा ७२ विपरीत रहेको छ। वैदेशिक रोजगारमा जाने कामदारहरूको स्वास्थ्य परीक्षण गर्ने संस्था सूचीकरण गर्नेसम्बन्धी मापदण्ड, २०७० बमोजिम २०७०।३।२८ बाट अनुगमन कार्य सुरु गरिने भनी मिति २०७०।३।२४ को कान्तिपुर दैनिक पत्रिकामा सूचना प्रकाशन गरिएको छ। त्यसैगरी मिति २०६९।१२।३१ को गोरखापत्रमा स्वास्थ्य परीक्षण गराउन इच्छुक स्वास्थ्य संस्थाले वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ को दफा ७२ बमोजिम ३५ दिनभित्र आवेदन दिनु भनी सूचनासमेत प्रकाशित गरिएको रहेछ।

दर्तावाला स्वास्थ्य संस्थाहरूलाई प्रत्यक्ष असरपर्ने गरी नियम संशोधन गरी मापदण्ड जारी गर्ने विषयमा त्यस्ता संस्थालाई कुनै जानकारी नै नगराई मापदण्ड लागू गरी स्वास्थ्य संस्थाको अनुगमन गर्ने भनी मापदण्डमा राखिएका प्रावधान गैरकानूनी छन्। मापदण्ड लागू हुने मिति र मापदण्डमा तोकिएका कुरा पूरा गर्ने म्यादसमेत प्रदान नगरी एकैचोटि अनुगमन गर्ने भनी सूचना जारी गरिएको छ। स्वास्थ्य संस्था

सूचीकरण गर्ने अधिकार वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ को दफा ७२ ले श्रम तथा रोजगार मन्त्रालयलाई छैन । त्यसैगरी जारी गरिएको मापदण्डसमेत सोही ऐनको दफा ७२(३) विपरीत छ ।

वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ को दफा ८४ र ८५ ले नदिएको अधिकार प्रयोग गरी सोही ऐनको दफा ७२(३) विपरीत हुने गरी वैदेशिक रोजगार नियमावली, २०६४ संशोधन गरी नियम ४६क मा राखेको देहाय (ख) को व्यवस्था संविधानको धारा १३(१) को बर्खिलाप हुँदा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) बमोजिम बदर घोषित गरिपाउँ । साथै मिति २०७०।३।१२ मा प्रकाशन गरेको वैदेशिक रोजगारमा जाने कामदारको स्वास्थ्य परीक्षण गर्ने संस्था सूचीकरण गर्नेसम्बन्धी मापदण्ड, २०७० संस्था सूचीकृत हुने भनी मिति २०६९।१२।३१ मा गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचना तथा मिति २०७०।३।२४ मा प्रकाशन गरेको मापदण्डसम्बन्धी सूचनाबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), १३, १९ र २७ द्वारा प्रदत्त हकमा प्रतिकूल असर पुग्न एकाले उक्त मापदण्ड तथा सूचनाहरू नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन ।

यसमा विपक्षीहरूको नाउँमा कारण देखाउ आदेश जारी गरी अन्तरिम आदेश छलफलको लागि मिति २०७०।४।२२ को पेसी तोकौं सोको सूचना विपक्षीहरूलाई दिनु भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।४।१३ को आदेश ।

यसमा अन्तरिम आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था नहुँदा कानूनबमोजिम गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।४।३१ को आदेश ।

वैदेशिक रोजगार व्यवसायलाई प्रवर्द्धन गर्ने

सो व्यवसायलाई सुरक्षित, व्यवस्थित र मर्यादित बनाउन तथा वैदेशिक रोजगारमा जाने कामदार र वैदेशिक रोजगार व्यवसायीको हक हितको संरक्षण गर्ने ऐनको खास उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकारले आवश्यक नियम बनाउन नसक्ने भन्ने हुँदैन । वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी वैदेशिक रोजगार नियमावली, २०६४ तर्जुमा गरी नियमावलीको नियम ४६ बमोजिम स्वास्थ्य संस्थाको अनुगमनको लागि विशेष समिति रहने र स्वास्थ्य परीक्षण गर्न स्वास्थ्य संस्था एवम् व्यवसायीलाई सूचीकृत हुन प्रकाशन गरेको सूचना बदर हुनु नपर्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

वैदेशिक रोजगारमा जाने कामदारहरूको स्वास्थ्य परीक्षण गर्ने संस्था सूचीकरण गर्नेसम्बन्धी मापदण्ड, २०७० श्रम तथा रोजगार मन्त्रालयको मन्त्रिस्तरबाट निर्णय भएको अवस्थामा निज निवेदकले लिएका जिकिरका विषयमा सोही मन्त्रालयबाट लिखित जवाफ प्रस्तुत हुने नै हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् कार्यालयको लिखित जवाफ ।

वैदेशिक रोजगारमा काम गर्न जाने कामदारको स्वास्थ्य परीक्षण सूचीकृत स्वास्थ्य संस्थाले मात्र स्वास्थ्य परीक्षण गर्नुपर्ने हुँदा वैदेशिक रोजगार ऐन तथा नियमावली बन्नुअघि स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयबाट उक्त सूचीकरणको कार्य हुँदै आएको थियो । वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ को दफा ७२ को उपदफा (३) तथा वैदेशिक रोजगार नियमावली, २०६४ को नियम ४६ बमोजिम गठित विशेषज्ञ समितिले नियम ४६क को खण्ड (ख) बमोजिम स्वास्थ्य संस्था सूचीकरण गर्न मन्त्रालयलाई सिफारिस गर्ने भन्ने

व्यवस्था रहेको छ । सो नियमावलीको नियम २ को (घ१) बमोजिम मन्त्रालय भन्नाले श्रम तथा रोजगार मन्त्रालय सम्झनुपर्दछ भनी परिभाषा गरिएको हुँदा कानूनको उपर्युक्त व्यवस्थाले वैदेशिक रोजगारमा जाने कामदारको स्वास्थ्य परीक्षण गर्ने संस्थाको सूचीकरण गर्ने दायित्व र तिनीहरूको नियमित अनुगमन तथा निरीक्षण गर्ने जिम्मेवारी यस मन्त्रालयमा रहेको स्पष्ट हुन आउँछ ।

वैदेशिक रोजगारमा जाने कामदारले विदेश जानुअघि नेपाल सरकारबाट स्वीकृति प्राप्त स्वास्थ्य संस्थाबाट स्वास्थ्य परीक्षण गराउनुपर्नेछ भन्ने व्यवस्था वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ को दफा ७२ मा रहेको र ऐन पारित हुनुअघि त्यस्तो स्वीकृति प्रदान गर्ने कार्यसमेत स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयले गर्दै आएका मा वैदेशिक रोजगार नियमावली, २०६४ को पहिलो संशोधन, २०६८ पारित भएपश्चात् यस मन्त्रालयको कार्य विभाजनभित्र पर्न आएकाले वैदेशिक रोजगारमा जाने कामदारको स्वास्थ्य परीक्षण गर्ने संस्था सूचीकरण गर्नेसम्बन्धी मापदण्ड, २०७० जारी गरिएको हो ।

वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ को दफा ८५ ले ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकारलाई नियम बनाउने अधिकार दिएबमोजिम नेपाल सरकारले वैदेशिक रोजगार नियमावली, २०६४ बनाएको र सो नियमावलीको नियम ४६ बमोजिम गठन भएको समितिले नियम ४६क ले तोकेबमोजिमको काम कर्तव्य र अधिकार प्रयोग गर्न सक्ने नै हुन्छ । यस क्रममा उक्त नियमावलीको नियम ४६क को खण्ड (ख) ले स्वास्थ्य परीक्षणको लागि स्वास्थ्य संस्थाहरूको सूचीकरण गर्न वा सूचीकृत स्वास्थ्य संस्थाहरूको सूचीकरण खारेज गर्न मन्त्रालयलाई सिफारिस गर्ने अधिकार दिएको व्यवस्थालाई ऐनविपरीत भन्न मिल्ने अवस्था नहुँदा

रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको श्रम तथा रोजगार मन्त्रालय र सो मन्त्रालयका मन्त्रीको एउटै व्यहोराको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकतर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता श्री मुकुन्द न्यौपाने र विपक्षी सरकारी निकायको तर्फबाट विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री गोपालप्रसाद रिजालले प्रस्तुत गर्नुभएको बहससमेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा निवेदकले दावी गरेबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ को दफा ८५ बमोजिम प्रत्यायोजित अधिकार प्रयोग गरी बनेको वैदेशिक रोजगार नियमावली, २०६४ मा दोस्रो संशोधन गरी उक्त नियमावलीमा नियम ४६क थप गरी सो नियमको देहाय (क) र (ख) मा राखेको प्रावधान वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ को दफा ७२(३) विपरीत हुँदा संशोधित नियमावलीको नियम ४६क को देहाय (ख) को व्यवस्था तथा मिति २०७०।३।२४ मा प्रकाशित मापदण्डसम्बन्धी सूचना, स्वास्थ्य संस्था सूचीकृत हुन भनी मिति २०६९।१२।३१ मा गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचना तथा मिति २०७०।३।१२ मा स्वीकृत वैदेशिक रोजगारमा जाने कामदारको स्वास्थ्य परीक्षण गर्नेसम्बन्धी मापदण्ड, २०७० उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ भनी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) र १०७(२) दुवै अधिकार क्षेत्रबाट उपचारको माग गरी प्रस्तुत निवेदन परेको देखिन्छ ।

३. विपक्षीहरूबाट पेस भएको लिखित जवाफमा वैदेशिक रोजगार व्यवसायलाई प्रवर्द्धन, सुरक्षित, व्यवस्थित र मर्यादित बनाउन तथा वैदेशिक रोजगारमा जाने कामदार र वैदेशिक रोजगार

व्यवसायीको हक हित संरक्षण गर्ने भन्ने ऐनको उद्देश्यबमोजिम वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ को दफा ८५ ले प्रत्यायोजित गरेको अधिकार प्रयोग गरी वैदेशिक रोजगार नियमावली, २०६४ तर्जुमा भएको हो । वैदेशिक रोजगारमा जाने कामदारको स्वास्थ्य परीक्षण गर्ने संस्थाहरूको अनुगमन गर्न विशेषज्ञ समिति रहने भन्ने तथा त्यस्ता स्वास्थ्य संस्थाहरूले कामदारको गलत परीक्षण गरी प्रतिवेदन दिएको हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्न र त्यस्ता स्वास्थ्य संस्थाहरूको सूचीकरण गर्न वा खारेजका लागि मन्त्रालयलाई सिफारिस गर्न विशेषज्ञ समितिलाई अधिकार प्रदान गर्ने गरी वैदेशिक रोजगार नियमावली, २०६४ को नियम ४६ तथा ४६क मा भएका व्यवस्था वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ को दफा ७२ को परिधिभन्दा बाहिर नरहेको र उक्त ऐन तथा नियमावलीका प्रावधान कार्यान्वयनको लागि मापदण्ड जारी भएको हुँदा वैदेशिक रोजगार नियमावली, २०६४ को नियम ४६क को देहाय (ख) को प्रावधान वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ को दफा ७२ सँग बाझिएको छैन भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको देखियो ।

४. वैदेशिक रोजगार नियमावली, २०६४ को नियम ४६क को देहाय (ख) को व्यवस्था वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ को दफा ७२(३) सँग प्रतिकूल छ छैन सोतर्फ हेर्दा वैदेशिक रोजगार व्यवसायलाई प्रवर्द्धन गर्दै सो व्यवसायलाई सुरक्षित, व्यवस्थित र मर्यादित बनाउन तथा वैदेशिक रोजगारमा जाने कामदार र वैदेशिक रोजगार व्यवसायीको हक हित संरक्षण गर्ने राज्यको नीतिगत व्यवस्था रहेको र सो नीतिगत व्यवस्थालाई मूर्तरूप प्रदान गर्न वैदेशिक रोजगार ऐन तर्जुमा भई ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्नको लागि उक्त ऐनको दफा ८५ ले अधिकार प्रत्यायोजन गरेबमोजिम वैदेशिक रोजगार नियमावली, २०६४ तर्जुमा भई

लागू भएको अवस्था छ । सोही नियमावली, २०६४ को नियम ४६क को देहाय (ख) को कानूनी प्रावधान वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ को दफा ७२ (३) को प्रतिकूल भनी चुनौती दिएको हुँदा उक्त कानूनी प्रावधानहरू उल्लेख हुनु सान्दर्भिक देखिनआएको छ । वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ को दफा ७२ (३) मा देहायको व्यवस्था रहेको देखिन्छ :

७२(३) उपदफा (२) बमोजिम गलत स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदन दिएको हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्न तोकिएबमोजिमको विशेषज्ञ समिति रहनेछ ।

वैदेशिक रोजगार नियमावली, २०६४ को नियम ४६क मा देहायको व्यवस्था रहेको देखिन्छ :

४६क. विशेषज्ञ समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार : विशेषज्ञ समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार देहायबमोजिम हुनेछ :

- (क) नेपाल सरकारबाट स्वीकृतप्राप्त स्वास्थ्य संस्थाबाट कामदारको गलत स्वास्थ्य परीक्षण गरी प्रतिवेदन दिएको होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्ने,
- (ख) स्वास्थ्य परीक्षणका लागि स्वास्थ्य संस्थाहरूको सूचीकरण गर्ने वा सूचीकृत स्वास्थ्य संस्थाको सूचीकरण खारेज गर्न मन्त्रालयलाई सिफारिस गर्ने,

५. उक्त ऐनमा भएको व्यवस्था हेर्दा वैदेशिक रोजगारमा जाने कामदारको स्वास्थ्य परीक्षण गर्न अनुमति प्राप्त गरी सूचीकृत भएका त्यस्ता स्वास्थ्य संस्थाले वैदेशिक रोजगारमा जाने कामदारहरूको स्वास्थ्य परीक्षण गरी गलत प्रतिवेदन दिएको कारणबाट हुन जाने क्षतिलाई न्यूनीकरण गरी गलत प्रतिवेदन

दिने कार्यलाई निरूत्साहित गर्न र रोजगारमा जाने कामदारको हक हित संरक्षणका लागि स्वास्थ्य परीक्षण गर्न अनुमति प्राप्त गरी सूचीकृत भएका त्यस्ता स्वास्थ्य संस्थाको कामकारवाहीलाई नियमन र अनुगमन गर्न तोकिएबमोजिम विशेषज्ञ समिति रहने भन्ने व्यवस्था भएबमोजिम त्यस्तो संस्थाको अनुगमन गर्न विशेषज्ञ समिति रहने व्यवस्था वैदेशिक रोजगार नियमावली, २०६४ को नियम ४६ मा रहेको छ। नेपाल सरकारबाट स्वीकृतप्राप्त स्वास्थ्य संस्थाबाट कामदारको गलत स्वास्थ्य परीक्षण गरी प्रतिवेदन दिएको हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्न तथा स्वास्थ्य परीक्षणका लागि स्वास्थ्य संस्थाहरूको सूचीकरण गर्ने वा सूचीकृत स्वास्थ्य संस्थाको सूचीकरण खारेज गर्न मन्त्रालयलाई सिफारिस गर्न वैदेशिक रोजगार नियमावली, २०६४ को नियम ४६क को देहाय (ख) ले विशेषज्ञ समितिलाई अधिकार प्रत्यायोजन गरेको कार्य वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ को दफा ७२(३) बमोजिमको सीमाभन्दा बाहिर गएको भन्ने अर्थमा ग्रहण गर्न मिल्ने देखिएन। वैदेशिक रोजगारमा जाने कामदारको स्वास्थ्य परीक्षण गर्ने स्वास्थ्य संस्थाको अनुगमन गर्न नहुने र गलत प्रतिवेदन दिएको रहेछ भने पनि त्यस्तो संस्थाको सूचीकरण खारेज गर्न नहुने भन्ने जस्ता गैरजिम्मेवारीपन देखाई गैरवैधानिक मार्ग अवलम्बन गर्न खोज्नु उचित होइन। परीक्षणबाट निस्केको परिणामबमोजिमको सकारात्मक प्रतिवेदन त्यस्तो स्वास्थ्य संस्थाले दिएको छ भने त्यस्तो संस्थाको सूचीकरण खारेज हुने कुरा भएन। गलत प्रतिवेदनले गलत परिणाम सिर्जना गर्दछ भन्ने पूर्वानुमान हुँदाहुँदै स्वास्थ्य परीक्षणको गलत प्रतिवेदन दिने प्रवृत्तिलाई निरूत्साहित गरी स्वास्थ्य परीक्षण गरी प्रतिवेदन दिने संस्थालाई कानूनको दायरामा ल्याउन खोजिएको कानूनको असल उद्देश्य आफ्नो हितअनुकूल नभएपछि

कानून बदर माग गर्न कानूनी व्यक्तिको रूपमा स्थापित एउटा जिम्मेवार संस्थालाई शोभा दिँदैन।

६. वैदेशिक रोजगारमा जाने कामदारको गलत स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदन दिएको हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्न तोकिएको विशेषज्ञ समिति रहने गरी वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ को दफा ७२(३) मा व्यवस्था भएबमोजिम स्वास्थ्य संस्थाबाट कामदारको गलत स्वास्थ्य परीक्षण गरी प्रतिवेदन दिएको हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्न तथा स्वास्थ्य परीक्षणका लागि स्वास्थ्य संस्थाहरूको सूचीकरण गर्ने वा सूचीकृत स्वास्थ्य संस्थाको सूचीकरण खारेज गर्न मन्त्रालयलाई सिफारिस गर्न सक्ने गरी विशेषज्ञ समितिलाई अधिकार प्रत्यायोजन गरेको वैदेशिक रोजगार नियमावली, २०६४ को नियम ४६क को व्यवस्थाले वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ को दफा ७२(३) को कानूनी व्यवस्थामा अड्कुश लगाएको नदेखिँदा कानून बाझिएको भनी गरिएका त्यस्ता अपरिपक्व दावीका आधारमा अदालतले आफ्नो खास दृष्टिकोण बनाई अति सूक्ष्मसम्बेदी भई हस्तक्षेप गरी कानून बदर गर्नु संविधानसम्मत हुँदैन। त्यसकारण नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) को अवस्था प्रस्तुत विवादमा विद्यमान नरहेकाले मागबमोजिम वैदेशिक रोजगार नियमावली, २०६४ को नियम ४६क को देहाय (ख) को व्यवस्था बदर गरिरहनुपरेन।

७. मिति २०७०।३।२४ मा प्रकाशित मापदण्डसम्बन्धी सूचना, स्वास्थ्य संस्था सूचीकृत हुन भनी मिति २०६९।१।३१ गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचना तथा मिति २०७०।३।१२ मा स्वीकृत वैदेशिक रोजगारमा जाने कामदारको स्वास्थ्य परीक्षण गर्नेसम्बन्धी मापदण्ड, २०७० बदर गरिपाउँ भनी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को

धारा १०७(२) समेतको हकमा मागदावी लिएको देखिएकाले सुनुवाइको लागि नियमबमोजिम सम्बन्धित संयुक्त इजलासमा पेस गर्नुपर्ने देखियो। तसर्थ, प्रस्तुत रिट निवेदनको विशेष इजलासतर्फको लगत कट्टा गरी निवेदकले माग दावी गरेको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) को विषयमा सुनुवाइका लागि सम्बन्धित संयुक्त इजलासमा पेस गर्नु।

उक्त रायमा सहमत छौं।

न्या. बैद्यनाथ उपाध्याय

न्या. गोविन्दकुमार उपाध्याय

इति संवत् २०७१ साल भदौ १२ गते रोज ५ शुभम्।

इजलास अधिकृत : दीपक ढकाल

निर्णय नं.१३०२

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
आदेश मिति : २०७१।५।१२।५

०६८-WS-००३५

विषय : उत्प्रेषण/परमादेश।

निवेदक : काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं.१७ क्षेत्रपाटी बस्ने
अधिवक्ता कमलप्रसाद इटनी

विरुद्ध

विपक्षी : प्रधानमन्त्री, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, काठमाडौंसमेत

- मुलुकी ऐन, अ.बं. ११८(३) को व्यवस्थालाई उपेक्षा गरेर स्वदेशी नागरिक वा नेपालमा स्थायी बसोवास भएका व्यक्ति र विदेशी वा नेपालमा स्थायी बसोवास नभएका व्यक्तिका हकमा समान व्यवस्था अनिवार्य गर्न नमिल्ने भएबाट नै स्थायी बसोवास नभएको व्यक्तिको हकमा कानून र फैसला कार्यान्वयनको प्रभावकारिताको लागि “तर्कसङ्गत वर्गीकरण” र “फरक व्यवहार” को सिद्धान्तको आधारमा गरिएको व्यवस्था हुँदा स्थायी बसोवास भएको र नभएको दुई भिन्न हैसियतमा रहेका व्यक्तिलाई पनि एकसमान अवस्थाका मानी समान व्यवहार गरिनुपर्ने भन्ने जिकिर तर्कसङ्गत नदेखिने।

(प्रकरण नं. ५)

- स्वच्छ सुनुवाइमा कुनै पक्षपाती प्रावधान नगरी नागरिक र व्यक्तिबीच विभेद नगरिएको तर थुनामा राख्ने वैध आधारहरूलाई स्वीकार गरिएको भए पनि आरोपित कसुरदारको नेपालमा स्थायी बसोवास नभएको कारण अदालतले खोजेको बखत त्यस्तो आरोपित व्यक्ति अदालतमा उपस्थित हुने कुराको निश्चितता नभएको कारणबाट नै औचित्यताको आधारमा दुई भिन्न हैसियतका व्यक्तिहरूबीच गरिने न्यायिक प्रक्रियाको कार्यविधिमा विधायिकाले गरेको व्यवस्थालाई

संवैधानिक कसीको दायरामा ल्याई अवैध कानून भनी बदर गर्दै जानु पनि न्यायिक दृष्टिले उचित मान्न नसकिने।

(प्रकरण नं. ८)

- फौजदारी अभियोग लागेको व्यक्ति मुद्दा पुर्पक्षको सिलसिलामा अदालतले खोजेको बखत निज उपस्थित हुनसक्छ वा सक्तैन भन्ने कुराको निक्कै गर्ने एवम् मुद्दा पुर्पक्ष गर्दा प्रयोग हुने कार्यविधि अवलम्बन गर्ने कुरामा गहनतम् विशेष जिम्मेवारीका साथ स्वविवेकीय अधिकार विधायिकाले न्यायिक निकायलाई प्रदान गरेको अवस्थामा जमानत वा धरौटीमा रिहाई गर्ने भन्ने कुरा अभियोग लागेको व्यक्तिको विशेष अधिकारको रूपमा नभई न्यायिक निकायले खोजेका बखत उपस्थित हुने सर्तमा त्यस्ता व्यक्तिलाई प्रदान गर्न सकिने सुविधा हुँदा सुविधालाई अधिकारको पर्यायवाची अर्थमा लिन नमिल्ने।

(प्रकरण नं. १०)

- अभियोग लागेको व्यक्ति राज्यको क्षेत्राधिकारबाट भागी जाने वा फैसला आदेश कार्यान्वयन गर्न असुविधा हुने सम्भावना भएबाट फैसला कार्यान्वयनको प्रभावकारिताको लागि राज्यले लिएको नीतिगत व्यवस्थाबमोजिम व्यवस्था गरेको विधायिकी कानूनको औचित्यमा प्रवेश गर्न मिल्ने अवस्था नहुने।
- दुई भिन्न हैसियतका व्यक्तिहरूबीच धरौटी तथा थुनाका विकल्पमा फरक नभई एकरूपता हुनुपर्ने भन्ने मागका विषयमा कानून परिमार्जनको सिलसिलामा

विधायिकाले कानून बनाई नियमन गर्न नसक्ने भन्ने नहुँदा निवेदकले कानून बदर माग गरेको अ.बं. ११८ को देहाय ३ को व्यवस्था तत्काल बदर गरिरहनु नपर्ने।

(प्रकरण नं. १२)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताहरू शर्मिला थापा, कमलप्रसाद इटनी र विष्णु लुङ्गटेल
विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता किरण पौडेल

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४ र १००
- मुलुकी ऐन, अ.बं.११८ को देहाय २, ३

आदेश

न्या. कल्याण श्रेष्ठ : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(१) अन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ :

मुलुकी ऐन, २०२० को अदालती बन्दोवस्तको महलको ११८ को देहाय २ नं. मा “देहायको कुनै अपराधमा तत्काल प्राप्त प्रमाणबाट कसुरदार देखिने भएमा वा त्यस्तो प्रमाणबाट कसुरदार हो भन्ने विश्वास गर्ने कुनै मनासिब आधार भएमा अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म अड्डाले अभियुक्तलाई थुनामा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्नुपर्दछ” भनी निम्नलिखित व्यवस्था गरेको छ :

- जन्मकैदको सजाय हुन सक्ने अपराध -----१
- नेपाल सरकार वादी भई चलेको तीन वर्ष वा सो भन्दा बढी कैदको सजाय हुन सक्ने अपराध ---१

- माथि उल्लिखित अपराधको उद्योग, दुरुत्साहन वा आपराधिक षड्यन्त्र गरेको वा त्यस्तो अपराधमा मतियार भएको अपराध ----- १

त्यस्तै अदालती बन्दोवस्तको महलको ११८ नं. को देहाय ३ नं.मा नेपाल अधिराज्यमा स्थायी बसोवास नभएको अभियुक्त तत्काल प्राप्त प्रमाणबाट ६ महिना वा सो भन्दा बढी कैदको सजाय हुन सक्ने अपराधको कसुरदार हो भन्ने मनासिब आधार भएमा अड्डाले निजलाई थुनामा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्नुपर्छ” भन्ने व्यवस्था रहेको छ । मुलुकी ऐन, अ.बं.११८ को २ र ३ को कानूनी व्यवस्था हेर्दा नेपालमा स्थायी बसोवास भएको र स्थायी बसोवास नभएको आधार मानी अभियुक्तबीच विभेद गरिएको छ । केवल नेपालमा स्थायी बसोवास नभएको कारणले मात्र स्वदेशी नागरिकले पाउने कानूनी अधिकारबाट विदेशी नागरिक वञ्चित हुनुपर्ने अवस्था सिर्जना भएको छ । अ.बं.११८ नं. को देहाय ३ नं.को उक्त व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४, मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ तथा नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६ विपरीत भएकाले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) बमोजिम अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने निवेदन गरेको छ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४ अन्तर्गतको फौजदारी न्यायसम्बन्धी हक समानरूपले उपभोग गर्नको लागि कुनै पनि व्यक्तिहरूबीच विभेद गरिएको छैन । कुनै पनि फौजदारी अभियोग लागेको अभियुक्त कानूनको नजरमा समान हुन्छन् । बसोवासको कारणले असमान हुने होइन । व्यक्तिलाई भौगोलिक तथा राष्ट्रियताका आधारमा

विभेद गरिनुहुँदैन । आफू रहेको देशको प्रचलित कानूनको अधीनमा रहने र कानूनविपरीतको कार्य गरेमा त्यसको दायित्व स्वतः बहन गर्नुपर्ने कुरामा विवाद छैन । विधायिकाले फौजदारी कसुरमा अभियोग लागेको व्यक्तिलाई समान दण्ड सजायको व्यवस्था गरेको अवस्थामा केवल कार्यविधिगतरूपमा विभेद हुने गरी कानूनको निर्माण गरिनुहुँदैन । फौजदारी कार्यविधिको चरणमा सबै अभियुक्तलाई राज्यले समान व्यवहार गर्नुपर्दछ । तर हाल प्रचलनमा रहेको अ.बं.११८ नं. को ३ को व्यवस्थामा अभियुक्तबीच विभेद गरिने गरी कानूनको निर्माण भएको छ । यसरी सरकारवादी फौजदारी मुद्दाको थुनछेकको चरणमा लागू हुने उक्त व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४ र धारा १०० को प्रतिकूल रहेको छ ।

न्याय, समानताजस्ता मौलिक हक तथा मानव अधिकारको अन्तर्राष्ट्रिय सिद्धान्तको प्रतिकूल हुने गरी कानूनको निर्माण गर्न मिल्दैन । यदि त्यस्ता विभेदकारी कानूनी व्यवस्थाको विद्यमानता देखिएमा सो व्यवस्थालाई बदर गरी संविधान, मानव अधिकार र न्यायको मान्य सिद्धान्तबमोजिमको कानूनी व्यवस्था गराई व्यक्तिलाई न्यायिक अनुभूति दिलाउनु अदालतको प्रमुख दायित्व हो ।

अतः मुलुकी ऐन, २०२० को अदालती बन्दोवस्तको महलको ११८ नं. को देहाय ३ को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४ र १०० तथा मानव अधिकार विश्वव्यापी घोषणापत्रलगायतका फौजदारी न्यायका मान्य सिद्धान्तहरूसमेतसँग बाझिएको हुँदा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) बमोजिम अमान्य र बदर घोषित गरी सरकारवादी फौजदारी मुद्दाको थुनछेक हुँदा नेपालमा स्थायी बसोवास नभएका फौजदारी कसुरको अभियोग

लागेका व्यक्तिलाई समेत स्वदेशी नागरिकसह समान कार्यविधि लागू हुने गरी कानूनी व्यवस्था गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन व्यहोरा ।

यसमा के कसो भएको हो निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६८।८।२६ को आदेश ।

कानून निर्माण गर्ने अख्तियारीप्राप्त सक्षम निकाय व्यवस्थापिकाबाट निर्माण भएको कानून अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म संविधान अनुकूल रहेको अनुमान गर्नुपर्ने हुन्छ । मुलुकी ऐन, २०२० लाई विस्थापित गरी नयाँ कानूनी व्यवस्था आत्मसात् गर्ने उद्देश्यले कानून तथा न्याय मन्त्रालयबाट मिति २०६७।१०।१८ मा देवानी कानूनको संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक, देवानी मुद्दाको कार्यविधिसम्बन्धी कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक, फौजदारी कसुरसम्बन्धी प्रचलित कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक, फौजदारी मुद्दाको कार्यविधिसम्बन्धी कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक, फौजदारी कसुरमा सजाय निर्धारण तथा कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक र केही नेपाल कानूनलाई संशोधन, एकीकरण, समायोजन र खारेज गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयकलगायतका विधेयकहरू व्यवस्थापिका संसद्मा दर्ता भइसकेको

सन्दर्भमा उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाका सम्बन्धमा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था विद्यमान नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

मुद्दाको पुर्पक्षको लागि अभियुक्तलाई थुनामा राख्ने कि धरौट वा साधारण तारिखमा राख्ने भन्ने कुरा कार्यविधि कानूनअन्तर्गतको विषय भएको र नेपाली नागरिक र विदेशी नागरिकको आधारमा फरकफरक व्यवस्था नगरी नेपालमा स्थायी बसोवास नभएका सबै व्यक्तिहरूको हकमा त्यस्तो व्यवस्था गरिएको हुँदा नेपालमा स्थायी बसोवास भएका र नभएका व्यक्तिलाई समान व्यवहार गरी समान कार्यविधि लागू हुनुपर्छ भन्ने विपक्षी निवेदकको जिकिर तर्कयुक्त छैन ।

फौजदारी मुद्दामा अभियुक्तलाई थुनामा राख्नुपर्ने मुख्य कारण निजले आफ्नो विरुद्धको प्रमाण नष्ट गर्न नसकोस् र यदि सो मुद्दामा कसुरदार ठहरिएमा फैसलाबमोजिम दण्ड सजाय कार्यान्वयन गर्न सजिलो होस् भन्ने अभिप्रायले थुनछेकसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था गरिएको हो । नेपालमा स्थायी बसोवास नभएको अभियुक्त भागी बेपत्ता हुन सक्ने सम्भावनालाई दृष्टिगत गरी त्यसरी भागी बेपत्ता नहोस् र फैसला कार्यान्वयन गर्नसमेत सहज होस् भन्ने अभिप्रायले मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोवस्तको महलको ११८ नं.को देहाय ३ मा नेपालमा स्थायी बसोवास नभएको कुनै अभियुक्त तत्काल प्राप्त प्रमाणबाट ६ महिना वा सो भन्दा बढी कैद सजाय हुन सक्ने अपराधको कसुरदार हो भन्ने विश्वास गर्ने कुनै मनासिब आधार भएमा अड्डाले निजलाई थुनामा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था गरिएको हुँदा विपक्षीको निवेदन जिकिर निरर्थक रहेकाले खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको कानून तथा न्याय मन्त्रालयको तर्फबाट पेस

भएको लिखित जवाफ ।

निवेदकले मुलुकी ऐन, २०२० को अ.बं. ११८ नं.को देहाय २ र ३ मा रहेको कानूनी व्यवस्थाले नेपालमा स्थायी बसोवास भएको नेपाली नागरिक र नेपालमा स्थायी बसोवास नभएको विदेशी व्यक्तिबीच असमान व्यवहार भएको भन्ने जिकिर लिनुभएको छ । कुनै कसुर अपराधको अभियोग लागेको व्यक्तिलाई कानूनी दायरामा ल्याई कानूनबमोजिम सजाय गर्ने सन्दर्भमा राज्यले नागरिक र विदेशी व्यक्तिबीच फरक कानूनी व्यवस्था गर्न नसक्ने कुनै संवैधानिक कारण छैन । कुनै कानूनी व्यवस्थालाई असमान भनी दावी गर्ने व्यक्तिले स्पष्टरूपमा उक्त कानूनी व्यवस्थाले समान अवस्थाका व्यक्तिहरूबीच भेदभावपूर्ण व्यवहार गरेको स्थापित गर्न आवश्यक पर्दछ । कानूनी समानताको अर्थ सबै अवस्था र परिस्थितिका मानिसहरूलाई सदैव यान्त्रिकरूपमा समान व्यवहार गर्नुपर्छ भन्ने होइन र हुन पनि सक्ने । असमानहरूबीच पनि समानताको अपेक्षा यो अवधारणाले गरेको छैन । असमानहरूबीच फरक व्यवहार गर्ने गरी कानून निर्माण गर्न सकिने मान्यतालाई संवैधानिक विधिशास्त्रले स्वीकार गरेको तथ्यमा विवाद छैन । यस्ता फरक व्यवहारहरूमा भेदभावको तत्त्व विद्यमान छैन भने त्यसलाई वैध मानिन्छ । त्यसैगरी कानून निर्माण गर्दा निश्चित उद्देश्य प्राप्तिको लागि विवेकसम्मत आधारमा वर्गीकरण गर्न नसकिने गरी समानताको विधिशास्त्रीय मान्यताले बन्देज लगाएको पनि छैन । निवेदकले दावी लिनुभएको कानूनी व्यवस्थामा भेदभावको तत्त्व विद्यमान रहेको कुरा निवेदकले पुष्टि गर्न सक्नुभएको छैन । वास्तवमा विवादमा उठाइएको कानूनी व्यवस्था तर्कसङ्गत वर्गीकरण दुई विभिन्न हैसियतका व्यक्तिहरूलाई गर्न सकिने फरक व्यवहारको सिद्धान्तमा आधारित छन् । साथै विवादमा उठाइएका कानूनी व्यवस्थाहरू

हाल निर्माण भएका कानूनी व्यवस्था नभई केही समय पहिले नै निर्माण भई समानताको विधिशास्त्रीय मान्यतालाई उच्च सम्मान गरी आत्मसात् गरेको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को कसीमा परीक्षण भई हाम्रो वर्तमान कानूनी प्रणालीअन्तर्गत न्यायिक व्यवहारमा निरन्तर अभ्यास गरी आएका जीवन्त कानूनी व्यवस्थाहरू भएको तथ्यसमेत स्मरणीय छ । यसरी फौजदारी न्याय प्रशासनलाई व्यवस्थित बनाई विदेशी व्यक्तिले यहाँ कुनै कसुर गरेको खण्डमा उसलाई सहजरूपमा कानूनको दायरमा ल्याई दण्ड गरी देशमा शान्ति र अमनचैन कायम गर्न सघाउ पुर्याउने पवित्र उद्देश्यले बनेका कानूनहरूलाई आत्मगत र बौद्धिक जिज्ञासाको ढङ्गले असमान भएको दावी गर्नु समानताको अवधारणा र आधुनिक फौजदारी न्यायको कुनै पनि दृष्टिले उपयुक्त छैन । तसर्थ प्रस्तुत रिट निवेदनमा मागबमोजिमको कुनै पनि आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको व्यवस्थापिका संसद् सचिवालयको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक विद्वान् अधिवक्ता श्री शर्मिला थापाले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४ ले नेपालमा स्थायी बसोवास गर्ने वा नगर्ने व्यक्ति भनी विभेद नगरी सबै व्यक्तिलाई समानरूपबाट न्याय प्राप्त गर्ने हक प्रत्याभूत गरेको अवस्थामा मुलुकी ऐन, अ.बं. ११८ को देहाय ३ मा नेपालमा स्थायी बसोवास भएका र स्थायी बसोवास नभएका भनी विभेद गरिएको छ । यस्तो विभेदकारी व्यवस्था संविधानप्रतिकूल हुँदा बदरभागी छ । न्यायसम्बन्धी हक नागरिकलाई मात्र नभई व्यक्तिलाई पनि प्राप्त हुने हुँदा भौगोलिकता र राष्ट्रियताको आधारमा विभेद गर्न मिल्दैन । देश छाडी जाने सम्भावनालाई आधार बनाई वैयक्तिक स्वतन्त्रता

अपहरण हुने गरी थुनामा राखिनुहुँदैन । यस्तो अवधारणा न्यायिक मूल्य मान्यताविपरीत भएकाले मुलुकी ऐन, अ.बं.११८ को देहाय ३ को व्यवस्था अमान्य र बदर घोषित हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको लिखित बहसनोट प्रस्तुत गर्नुभयो ।

यसैगरी निवेदकतर्फबाट विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री कमलप्रसाद इटनी र विष्णु लुङ्गेलले एउटै प्रकृतिको फौजदारी अभियोगमा पनि बसोवासका आधारमा विभेद हुने गरी कानून बनाइयो । मुद्दा सुनवाइको क्रममा एउटै हैसियतबाट हेरिनुपर्दछ, बसोवासको आधारमा होइन । बसोवासको आधारमा कसैलाई धरौटमा राख्न सकिने र कसैलाई थुनामा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्ने भन्ने मुलुकी ऐन, अ.बं.११८ को देहाय ३ को व्यवस्था विभेदकारी हुँदा बदर हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस तथा लिखित बहसनोट प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी सरकारी निकायको तर्फबाट विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेलले मुलुकी ऐन, अ.बं.११८ को देहाय ३ मा कसुरदारलाई स्वदेशी वा विदेशी भनी विभेद गरिएको छैन । केवल स्थायी बसोवास भएको वा नभएको भन्ने मात्र उल्लेख गरिएको छ । सबै अवस्था र परिस्थितिका व्यक्तिहरूलाई सदैव यान्त्रिकरूपमा समान व्यवहार गर्नुपर्दछ भन्ने समानताको अर्थ होइन । असमानहरूबीच फरकफरक व्यवहार गर्ने गरी कानून निर्माण गर्न सकिने मान्यतालाई संवैधानिक विधिशास्त्रले स्वीकार गरेको हुँदा कुनै निश्चित उद्देश्य प्राप्तिका लागि विवेकसम्मत आधारमा वर्गीकरण गर्न नसकिने होइन । कानूनमा स्वदेशी र विदेशी भनी उल्लेख नभई नेपालमा स्थायी बसोवास नभएका सबै व्यक्तिको हकमा समानरूपमा लागू हुने कानूनी व्यवस्था गरिएको छ । न्यायसम्बन्धी हक सबैलाई समान छ, विभेद छैन । स्थायी बसोवास नभएका व्यक्तिका हकमा

थुनामा राखी मुद्दा पुर्पक्ष गर्ने भन्ने कुराले न्याय प्राप्त गर्ने कुरालाई बन्देज गरेको होइन । बहुआयामिक र भविष्यमा हुने परिणामलाई ध्यानमा राखी विधायिकाले केही सीमा राखी कानून बनाएको र त्यस्तो कानूनबाट कसैलाई न्यायप्राप्तिमा रोक नलगाइएको हुँदा मुलुकी ऐन, अ.बं.११८ को देहाय ३ को व्यवस्था बदर हुनुपर्ने अवस्था नहुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गरी लिखित बहसनोटसमेत प्रस्तुत गर्नुभयो ।

दुवैतर्फका विद्वान् कानून व्यवसायीहरू तथा विद्वान् सहन्यायाधिवक्ताले प्रस्तुत गर्नुभएको बहससमेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा नेपाल राज्यमा स्थायी बसोवास नभएको कुनै व्यक्तिले छ महिना वा सो भन्दा बढी कैदको सजाय हुन सक्ने अपराध गरेमा त्यस्तो व्यक्तिलाई थुनामा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्ने भन्ने मुलुकी ऐन, अ.बं.११८ को देहाय ३ को व्यवस्थाले कानूनको समान संरक्षण र समान न्याय प्राप्त गर्ने न्यायसम्बन्धी हकमा विभेद गरेकाले उक्त व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४ र १०० तथा केही मानव अधिकारसँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्रहरूविपरीत भएको भनी उक्त मुलुकी ऐन, अ.बं.११८ को देहाय ३ को कानूनी व्यवस्था बदर माग गरी चुनौती दिएको देखिन्छ ।

३. फौजदारी अभियोग लागेका कुनै व्यक्तिको हकमा पुर्पक्षपूर्वको सुनुवाइ गर्ने क्रममा त्यस्तो व्यक्तिको नेपालमा स्थायी बसोवास रहेनछ र निजलाई आरोपित कसुरमा छ (६) महिनाभन्दा बढी कैद सजाय हुने रहेछ भने त्यस्तो मुद्दाका अभियुक्तलाई थुनामा राखी मुद्दा पुर्पक्ष गरिने भन्ने अ.बं.११८ को देहाय ३ को कानूनी व्यवस्थालाई निवेदकले चुनौती दिएको हुँदा उक्त

अ.बं.११८ को देहाय २ र ३ को कानूनी व्यवस्था उल्लेख हुनु सान्दर्भिक देखिन आएको छ :

११८ नं. ॥ ॥ देहायका मुद्दाका मानिसलाई देहायमा लेखिएबमोजिम गरी राखी मुद्दा हेर्नुपर्छ...

देहायको कुनै अपराधमा तत्काल प्राप्त प्रमाणबाट कसुरदार देखिने भएमा वा त्यस्तो प्रमाणबाट कसुरदार हो भन्ने विश्वास गर्ने कुनै मनासिब आधार भएमा अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म अड्डाले अभियुक्तलाई थुनामा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्नुपर्छ २

जन्म कैदको सजाय हुन सक्ने अपराध १

नेपाल सरकार वादी भै चलेको तीन वर्ष वा सो भन्दा बढी कैदको सजाय हुन सक्ने अपराध १

माथि उल्लिखित अपराधको उद्योग, दुरुत्साहन वा आपराधिक षड्यन्त्र गरेको वा त्यस्तो अपराधमा मतियार भएको १

नेपालमा स्थायी बसोवास नभएको कुनै अभियुक्त तत्काल प्राप्त प्रमाणबाट ६ महिना वा सो भन्दा बढी कैदको सजाय हुन सक्ने अपराधको कसुरदार हो भन्ने विश्वास गर्ने कुनै मनासिब आधार भएमा अड्डाले निजलाई थुनामा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्नुपर्छ ३

४. माथि उल्लिखित अ.बं.११८ को देहाय २ को अवस्थाका कसुरदारका हकमा र नेपालमा स्थायी बसोवास नभएको कुनै अभियुक्त तत्काल प्राप्त प्रमाणबाट ६ महिना वा सो भन्दा बढी कैदको सजाय हुन सक्ने अपराधको कसुरदार हो भन्ने विश्वास गर्ने कुनै मनासिब आधार भएमा अड्डाले निजलाई थुनामा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था गरेको देखियो । उक्त कानूनी व्यवस्था हेर्दा जन्म, उत्पत्ति, राष्ट्रियता वा भौगोलिक आधारमा नभई नेपालमा स्थायी बसोवास नभएको कुनै व्यक्तिको लागि आकर्षित हुने

गरी निर्देशित व्यवस्था गरेको देखिन आएको छ । यसरी गरिएको वर्गीकरणमा विदेशी व्यक्ति वा विदेशी नागरिक भनी इङ्गित गरिएको अवस्था होइन, मात्र नेपालमा स्थायी बसोवास नभएका जो कोही व्यक्तिलाई इङ्गित गरिएको अवस्था हो । उक्त कानूनी व्यवस्था समान अवस्थाका व्यक्तिहरूबीच फरक व्यवहार गरिएको अवस्था होइन । समानताको अर्थ हरेक परिस्थिति र प्रत्येक व्यक्तिमा सदैव समानरूपले यान्त्रिकरूपमा समान व्यवहार गरिनुपर्ने गरी असमानहरूबीच समान व्यवहारको अपेक्षा गरिएको अवस्था होइन । असमानहरूबीच फरक व्यवहार गर्ने गरी कानून निर्माण गर्न सकिने गरी संवैधानिक प्रत्याभूति भएबमोजिम विधायिकाद्वारा कानून निर्माण भएको पाइन्छ ।

५. विवादमा उठाइएका विषयवस्तु अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत विवाद "तर्कसङ्गत वर्गीकरण" र "फरक व्यवहार" को सिद्धान्तमा आधारित रहेको देखिन आयो । नेपालमा स्थायी बसोवास नभएका व्यक्तिहरू र नेपालमा स्थायी बसोवास भएका व्यक्तिहरू दुई भिन्न हैसियतका व्यक्तिहरूका बीचमा राज्यबाट प्राप्त हुने कुनै सुविधामा तर्कसङ्गत वर्गीकरण र फरक व्यवहारको आधारमा फरक व्यवस्था गर्न सकिने गरी व्यवस्था गरेको देखिन आएको छ । देशको विशेष भौगोलिक सीमा, राजनीतिक विभाजन, छिमेकी राष्ट्र वा संस्थाहरूसँग भएको कानूनी सहायतासम्बन्धी सम्झौता, शान्ति र सुव्यवस्था, कानून र फैसला कार्यान्वयनको स्थिति र विविध पक्षलाई ध्यानमा राखी के कस्तो अवस्थाका लागि के कस्ता कार्यविधि अपनाई न्यायिक पुर्पक्ष गर्ने हो भन्ने कुरा राज्यको नीतिगत व्यवस्थाअन्तर्गत पर्ने भई सो नीतिगत व्यवस्थालाई विधायिकाले कानूनको रूप प्रदान गरेको हुन्छ । त्यसै पृष्ठभूमिमा अ.बं.११८(३) को व्यवस्थासमेतलाई हेर्नुपर्ने हुन्छ । अदालतको फैसला कार्यान्वयन हुनुपर्ने अनिवार्यता भई त्यसको

लागि अनुकूल कानूनी व्यवस्था गर्ने सिलसिलामा उक्त व्यवस्था भएको देखिन्छ। स्थायी बसोवास नभएको व्यक्ति मुद्दा सुनुवाइ हुँदा दोषी ठहर भई सजाय हुने भएमा फैसला कार्यान्वयनमा पर्न आउने समस्या र चुनौतीलाई कानूनले सम्बोधन गर्न गरिएको उक्त व्यवस्थाबाट बोध हुन्छ। उक्त व्यवस्थालाई उपेक्षा गरेर स्वदेशी नागरिक वा नेपालमा स्थायी बसोवास भएका व्यक्ति र विदेशी वा नेपालमा स्थायी बसोवास नभएका व्यक्तिका हकमा समान व्यवस्था अनिवार्य गर्न नमिल्ने भएबाट नै स्थायी बसोवास नभएको व्यक्तिको हकमा कानून र फैसला कार्यान्वयनको प्रभावकारिताको लागि “तर्कसङ्गत वर्गीकरण” र “फरक व्यवहार” को सिद्धान्तको आधारमा गरिएको व्यवस्था हुँदा स्थायी बसोवास भएको र नभएको दुई भिन्न हैसियतमा रहेका व्यक्तिलाई पनि एकसमान अवस्थाका मानी समान व्यवहार गरिनुपर्ने भन्ने जिकिर तर्कसङ्गत देखिन आएन।

६. अ.बं.११८(३) मा कसुरदारलाई स्वदेशी वा विदेशी भनी विभेद गरिएको छैन। केवल स्थायी बसोवास नभएको भन्ने मात्र उल्लेख छ। स्थायी बसोवास नभएको भन्ने बित्तिकै विदेशी भनी बुझ्नु जरूरी छैन। यसरी नेपालमा स्थायी बसोवास नभएको कुनै व्यक्तिलाई कुनै फौजदारी अभियोग लागेको छ र निज मुद्दा पुर्पक्षको सिलसिलामा अदालतले खोजेको बखत निज उपस्थित हुनसक्छ वा सक्तैन भन्ने कुराको निक्कै गर्ने गहनतम विशेष जिम्मेवारी विधायिकाले न्यायिक निकायलाई सुम्पेको छ। यसरी स्थायी बसोवास नभएका व्यक्तिका हकमा मुद्दा पुर्पक्ष गर्दा प्रयोग हुने कार्यविधि अवलम्बन गर्ने कुरामा विधायिकाले न्यायिक निकायलाई स्वविवेकीय अधिकार प्रदान गरेको छ। न्यायिक प्रक्रियामा न्यायिक निकायले प्रयोग गर्ने कार्यविधिसम्बन्धी कुरा हुँदा न्यायको मान्य

सिद्धान्तको उल्लङ्घन हुने अवस्थाको परिकल्पना अ.बं.११८(३) को प्रयोगमा देख्न मिल्ने देखिँदैन किनकि धरौट माग भएको अवस्थामा सो धरौट तिर्न नसके पनि थुनामा बस्नुपर्ने हुन्छ। प्रकारान्तरमा छ (६) महिनासम्म कैद हुने कसुरदार त्यस प्रक्रियाबाट थुनिने अवस्था आउँछ। यसरी कुनै व्यक्ति थुनामा नै रहेर मुद्दा पुर्पक्ष गर्नुपर्ने भए पनि कानूनले दिने अन्य उपचारहरूका हकमा उक्त दफाले कुनै बन्देज गरेको समेत छैन।

७. अदालतले नै अवस्था अनुसार विवेकपूर्वक प्रयोग गर्ने अ.बं.११८(३) नं.को कानूनको हकमा अदालतले त्यसरी प्रयोग गर्दा न्यायिक स्वच्छताको अभाव हुने भनी कुनै शङ्काको गुञ्जाइस रहेको अवस्था छैन। कसुरदार हो भनी मान्नुपर्ने देखिएको व्यक्तिको लागि तत्काल निर्णय गर्न र मुद्दा सुनुवाइको लागि लाग्ने अवधिमा नेपालमा स्थायी बसोवास नभएका त्यस्ता व्यक्तिको मुद्दाको पुर्पक्षको प्रभावकारिताको लागि उक्त व्यवस्था भएको देखिन्छ। कसुरदार हो भनी विश्वास गर्ने अवस्थाको व्यक्तिको हकमा मात्र उक्त व्यवस्था आकर्षित हुन सक्ने हो। निर्दोष व्यक्तिको हकमा होइन। विभिन्न कसुरका कसुरदारहरूमध्ये स्वदेशी वा विदेशी भन्ने आधारमा थुनछेकको प्रयोजनको लागि बराबर व्यवहार गरिनुपर्दछ भन्ने कुराको औचित्य निवेदकले पुष्टि गर्न सकेको अवस्थासमेत छैन भने अर्कोतर्फ पीडित स्वयम्ले उजुर गरेको अवस्थासमेत होइन।

८. फौजदारी न्यायसम्बन्धी हकप्राप्तिमा विदेशी वा नेपालमा स्थायी बसोवास नभएको भन्ने आधारमा स्वदेशी र विदेशीबीच कुनै भेदभाव गरिएको अवस्था छैन। त्यसैगरी कुनै अभियोगमा अभियोग प्रमाणित भएमा हुने सजायको हद र सजाय निर्धारणमा दुई भिन्न हैसियतका व्यक्तिहरूबीच फरक व्यवहार गरिने गरी कानून निर्माण भएको अवस्थासमेत

छैन । यसरी कानूनले दिने अन्य उपचारमा कुनै बन्देज नगरेको अवस्थामा स्थायी बसोवास नभएका व्यक्तिहरूका हकमा कानून र फैसला कार्यान्वयको प्रभावकारिताको लागि गरिएको उक्त व्यवस्थालाई विभेदकारी भन्न मिल्ने अवस्था छैन । कुनै व्यक्ति अ.बं.११८(४) नं.मा लेखिएको दायराभित्र पर्ने अवस्थाको छ भने उक्त कानूनले दिएको सुविधा पनि प्राप्त गर्न सक्ने अवस्था छँदैछ । स्वच्छ सुनुवाइमा कुनै पक्षपाती प्रावधान नगरी नागरिक र व्यक्तिबीच विभेद नगरिएको तर थुनामा राख्ने वैध आधारहरूलाई स्वीकार गरिएको भए पनि आरोपित कसुरदारको नेपालमा स्थायी बसोवास नभएको कारण अदालतले खोजेको बखत त्यस्तो आरोपित व्यक्ति अदालतमा उपस्थित हुने कुराको निश्चितता नभएको कारणबाट नै औचित्यताको आधारमा दुई भिन्न हैसियतका व्यक्तिहरूबीच गरिने न्यायिक प्रक्रियाको कार्यविधिमा विधायिकाले गरेको व्यवस्थालाई संवैधानिक कसीको दायरामा ल्याई अवैध कानून भनी बदर गर्दै जानु पनि न्यायिक दृष्टिले उचित मान्न सकिन्छ ।

९. अ.बं.११८ को देहाय ३ लाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४ को न्यायसम्बन्धी हक, धारा १०० मा रहेको संविधान, नेपालको कानून, न्यायका मान्य सिद्धान्त, फौजदारी न्याय प्रणालीका मान्य सिद्धान्तको सान्दर्भिकतामा व्याख्या गर्नुपर्ने हुन्छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४ मा अभियोग लागेको प्रत्येक व्यक्तिलाई प्राप्त हुने न्यायसम्बन्धी हकको व्यवस्था गरिएको छ । न्यायसम्बन्धी हक मानव अधिकारको पूर्ण प्रत्याभूतिसहित प्रत्येक व्यक्तिलाई प्रदान गरिएका हकहरू हुन् । फौजदारी न्यायसम्बन्धी हकहरू फौजदारी न्याय प्रणालीले अङ्गीकार गरेको दण्डनीतिको अभिन्न अङ्गको रूपमा रहेको हुँदा

फौजदारी न्याय प्रशासनलाई नियमन गर्न कानूनबाट निर्धारित आधारमा वा कार्यविधिबमोजिम बाहेक व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रताको अपहरण नगरिने गरी स्वच्छ सुनुवाइसम्बन्धी मापदण्डलाई आत्मसात गरिएको छ । यसरी कुनै पनि अभियोग लागेका नेपालमा स्थायी बसोवास भएका वा नभएका जुनसुकै व्यक्तिले पनि विनाभेदभाव देहायका न्यायसम्बन्धी हक प्राप्त गर्न सक्ने देखियो:

- (क) पक्राउ र अभियोगबारे तुरुन्त जानकारी प्राप्त गर्न पाउने हक,
- (ख) तत्काल कानूनी सहायता प्राप्त गर्ने हक,
- (ग) मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष तुरुन्त उपस्थित गराउनुपर्ने हक,
- (घ) दोहोरो खतरा विरुद्ध र पश्चात्दर्शी असर विरुद्धको हक,
- (ङ) निर्दोषिताको अनुमान,
- (च) आफ्नो विरुद्ध साक्षी हुन नलाग्ने हक,
- (छ) कारवाहीको जानकारी प्राप्त गर्ने हक,
- (ज) सक्षम निकायबाट स्वच्छ सुनुवाइको हक
- (झ) असमर्थ पक्षलाई निःशुल्क कानूनी सहायताको हक ।

१०. फौजदारी अभियोग लागेको कुनै पनि व्यक्तिलाई अभियुक्तको रूपमा केही निश्चित हकहरू प्राप्त हुने र ती हकहरू राज्यले समान रूपबाट प्रदान गरेको हुनुपर्ने भन्ने अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको मान्यता रही आएको र यही मूल्य र मान्यतालाई आत्मसात गरी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४ मा न्यायसम्बन्धी हकको व्यवस्था गरी बिनाभेदभाव अभियोग लागेका सबै व्यक्तिले उक्त हकको उपभोग गर्न पाउने गरी गरिएको व्यवस्था आफैँमा बोधगम्य छ । बसोवासको आधारले उक्त हक प्राप्त गर्नमा कुनै

रोक लगाइएको छैन। तर उक्त धाराले प्रदान गरेको हक प्राप्तमा अ.बं. ११८ को देहाय ३ ले अङ्कुश लगाएको भन्ने निवेदन रहेको छ। कुनै फौजदारी अभियोग लागेको व्यक्ति मुद्दा पुर्पक्षको सिलसिलामा अदालतले खोजेको बखत निज उपस्थित हुनसक्छ वा सक्तैन भन्ने कुराको निक्क्यौल गर्ने एवम् मुद्दा पुर्पक्ष गर्दा प्रयोग हुने कार्यविधि अवलम्बन गर्ने कुरामा गहनतम विशेष जिम्मेवारीका साथ स्वविवेकीय अधिकार विधायिकाले न्यायिक निकायलाई प्रदान गरेको छ। जमानत वा धरौटीमा रिहाइ गर्ने भन्ने कुरा अभियोग लागेको व्यक्तिको विशेष अधिकारको रूपमा नभई न्यायिक निकायले खोजेका बखत उपस्थित हुने सर्तमा त्यस्ता व्यक्तिलाई प्रदान गर्न सकिने सुविधा हुँदा सुविधालाई अधिकारको पर्यायवाची अर्थमा लिन मिल्दैन।

११. अभियुक्त अदालतमा उपस्थित हुने कुराको निश्चितता भएमा निजबाट जमानत लिई छाड्न सकिने हो तर जमानतमा छुटी गएका व्यक्ति राज्यको क्षेत्राधिकारबाहिर जाने र फैसलाबमोजिम सजाय ठहर भएका व्यक्तिलाई पक्री कार्यान्वयन गर्न नेपालको कुनै पनि राष्ट्रसँग Judicial Co-Operation वा Mutual Legal Assistance Treaty नभएको कारणबाट त्यस्ता सजाय पाएका व्यक्तिलाई आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्र ल्याई फैसला कार्यान्वयन गर्न सकिने अवस्था छैन। एक अर्काको मुलुकका नागरिकहरू विरुद्ध कुनै मुलुकमा चलेका मुद्दामा मुद्दाको कारवाहीहरू पूरा गर्न, अन्य मुलुकको अदालतको आदेश वा फैसला कार्यान्वयन गर्न गराउन र एका अदालतको फैसलाबमोजिम लागेको दण्ड सजाय सन्धि सम्झौताको अधीनमा रही असुल गर्ने गराउनेलागायतको विषयमा मित्र राष्ट्रहरूसँग सन्धि सम्झौता गर्ने कुरालाई प्रोत्साहित गर्न जरूरी देखिन्छ। त्यस सम्बन्धमा नेपाल सरकारको ध्यानाकर्षण हुनुपर्ने

देखिन्छ।

१२. नेपालमा स्थायी बसोवास नभएका व्यक्तिका हकमा जमानत लिनेसम्बन्धी पर्याप्त कानून बनेको अवस्था छैन। नेपालमा स्थायी बसोवास नभएका व्यक्तिकेन्द्रित जमानत लिनेसम्बन्धी पर्याप्त कानून बनेको भए निवेदनमा उल्लिखित परिस्थितिको लागि धरौट स्वीकार गर्ने वा नगर्ने अदालतको विवेकको विषय हुन्थ्यो। अभियोग लागेको व्यक्ति राज्यको क्षेत्राधिकारबाट भागी जाने वा फैसला आदेश कार्यान्वयन गर्न असुविधा हुने सम्भावना भएबाट फैसला कार्यान्वयनको प्रभावकारिताको लागि राज्यले लिएको नीतिगत व्यवस्थाबमोजिम व्यवस्था गरेको विधायिकी कानूनको औचित्यमा प्रवेश गर्न मिल्ने देखिएन। तर दुई भिन्न हैसियतका व्यक्तिहरूबीच धरौटी तथा थुनाका विकल्पमा फरक नभई एकरूपता हुनुपर्ने भन्ने मागका विषयमा कानून परिमार्जनको सिलसिलामा विधायिकाले कानून बनाई नियमन गर्न नसक्ने भन्ने हुँदैन। यसकारण निवेदकले कानून बदर माग गरेको अ.बं. ११८ को देहाय ३ को व्यवस्था तत्काल बदर गरिरहनुपर्ने।

१३. अतः माथि गरिएको विश्लेषणसमेतको आधारबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४ बमोजिम प्रत्याभूत गरिएका न्यायसम्बन्धी हक प्राप्त गर्न मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोवस्तको महलको ११८ को देहाय ३ को व्यवस्थाले कुनै रोक लगाएको अवस्था नभएको र उक्त व्यवस्था कानून र फैसला कार्यान्वयनको लागि कानूनले लिएको नीतिको औचित्यमा रहेको हुँदा यस्तो कानूनले लिएको नीतिको औचित्यमा प्रवेश गरी कानून असंवैधानिक भन्न नमिल्ने हुँदा मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोवस्तको महलको ११८ को देहाय ३ को प्रावधान नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४ र १००

सँग बाझिएको नदेखिँदा मागबमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्था भएन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छौं ।

न्या. बैद्यनाथ उपाध्याय

न्या. गोविन्दकुमार उपाध्याय

इति संवत् २०७१ साल भदौ १२ गते रोज ५ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : दीपक ढकाल

निर्णय नं. १३०३

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.
आदेश मिति : २०७१/११/१९४५
०७०-WS-००५०

विषय: उत्प्रेषण/परमादेश ।

निवेदक : लमजुङ जिल्ला, चन्द्रेश्वर गा.वि.स., वडा नं.

६ बस्ने वर्ष ३७ को सुमन अधिकारीसमेत

विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा
मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार,
काठमाडौंसमेत

- जनताको हक अधिकारको रक्षा गरी न्याय गर्ने प्रयोजनका लागि अदालतबाट विभिन्न महत्त्वपूर्ण अवसरमा जारी भएका निर्णय, आदेश एवम् निर्देशनहरू न्यायका सर्वोपरि आवश्यकतानुरूप गरिएका हुँदा तिनको सम्मान गर्नु कानूनी राज्यको धर्म निर्वाहको अभिन्न अङ्गको रूपमा लिनुपर्ने संवैधानिक बाध्यता हो । ती निर्णय, आदेश, निर्देशनको उपेक्षा गरी अर्को अङ्गले बेग्लाबैग्लै वा विपरीत दिशामा हिँड्ने कोशिस गर्ने हो भने कानूनी राज्य सुचारु हुन सम्भव नहुने ।
- न्यायापालिकाले आफ्नो स्वार्थ वा अहम्को प्रतिपादनको लागि कुनै गम्भीर निर्णय गर्न सक्तैन र गर्ने अपेक्षा नै गरिएको हुँदैन भने अन्य अङ्गले पनि न्यायिक निर्णय वा आदेशहरूको पूर्वाग्रहसहित उल्लङ्घनको बाटोमा हिँड्ने अपेक्षा गरिएको हुँदैन । राज्ययन्त्रका सहअङ्गका रूपमा स्थापित संस्थाहरू स्वयम् ब्रह्म, उपेक्षा वा उल्लङ्घनको दिशामा हिँड्ने हो भने जनताको हक र न्याय नै सबैभन्दा बढी प्रभावित हुन्छ, जुन राज्य स्वयम्को लागि पनि अन्ततः घातक हुनसक्तछ । त्यस्तो दुष्कर किं वा अप्रिय कामकुरा लोकतान्त्रिक संस्थाहरूको लागि ग्राह्य हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं. ५०)

- पूर्वाग्रह र जीतहारको भावनाबाट सम्मुख वा विमुख नभई संविधान र न्यायका मूल्य मान्यताबाट अनुप्राणित हुनु जरूरी हुन्छ । विश्वव्यापीकरणको असर र

प्रभावबाट आज संसारको कुनै पनि मुलुक पृथक रहन सम्भव छैन । त्यसैले विश्वभर स्वीकारिएका न्याय र अधिकारका मूल्य मान्यताको प्रयोग र पालना भिन्न तरिकाबाट गर्न खोज्ने सोचले राष्ट्रलाई विश्व समुदायबाट अलग्याउने मात्र होइन राष्ट्रको अन्तर्राष्ट्रिय छवि उजिलिन सक्तैन । अन्तर्राष्ट्रिय समुदायसमक्ष राज्यले व्यक्त गरेका प्रतिबद्धताहरूको कार्यान्वयनबाटै राज्यले आफूलाई विश्वमञ्चमा स्थापित गराउन सक्तछ । प्रतिबद्धता भने गरिरहने तर पछि हटिरहने सोचले विश्वसनीयताको क्षयीकरण मात्र हुने ।

(प्रकरण नं. ५२)

- गतिशील समाजमा द्वन्द्वहरू स्वाभाविक मानिन्छन् । द्वन्द्वले नकारात्मक मात्र होइन कतिपय अवस्थामा सकारात्मक परिणामहरू पनि सिर्जना गर्दछ । त्यसको लेखाजोखा द्वन्द्व विश्लेषकहरूले गर्ने नै छन् । तर द्वन्द्वलाई एउटा निश्चित बिन्दुभन्दा अगाडि बढ्न दिइरहनु कसैको पनि हितमा हुँदैन । यसको लागि द्वन्द्वको न्यायपूर्ण, सर्वमान्य र सन्तुलित व्यवस्थापन अपरिहार्य हुन्छ । द्वन्द्वको असरले पीडित बन्न पुगेको समाजको ठूलो वर्गले उपेक्षित र अन्यायको महसुस गरिरहने अवस्था कायम गर्न खोज्नु द्वन्द्वको ठीक ढङ्गबाट व्यवस्थापन नगर्नु र पुनरावृत्तिलाई आमन्त्रण गर्नुसरह नै हो । द्वन्द्वका असर र प्रभावहरूलाई सही रूपमा उजागर नगर्नु तथा तिनको न्यायोचित सम्बोधन गर्न

नसक्नुले द्वन्द्व पुनरावृत्ति हुने अवस्थालाई टेवा प्रदान गर्दछ भन्ने कुरा बिर्सन नहुने ।

- राज्यको चरित्र दण्डहीनतालाई प्रोत्साहन गर्ने होइन द्वन्द्वले उठाएका प्रश्न र सिर्जना गरेको परिणामलाई व्यवस्थित गर्दै न्यायपूर्ण समाज स्थापना गर्नेतर्फ अग्रसर हुनुपर्दछ । गम्भीर मानवअधिकार उल्लङ्घनका घटनाहरूलाई न्यायको दायरामा ल्याउने राज्यको राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय कानून सिर्जित दायित्व नै हो । सारमा भन्नुपर्दा विवादित ऐनका प्रावधानहरूले सङ्क्रमणकालीन न्यायको विधिशास्त्रीय मान्यतालाई सहजरूपमा स्वीकार गर्न सकेको नपाइने ।

(प्रकरण नं. ५३)

- अन्तरिम संविधानको धारा १०० बमोजिम नेपालको न्याय प्रणाली मात्र संविधान, कानून र न्यायका मूल्य मान्यताबाट निःसृत हुनसक्तछ । लोकतान्त्रिक मूल्य मान्यता पनि यही नै हो । न्यायिक अधिकार अन्यत्रैबाट निःसृत हुने अभ्यास परित्याग गरिसकेको कुरा सबैलाई हेक्का भएकै हुनुपर्दछ । अर्को शब्दमा भन्नुपर्दा न्यायसम्बन्धी अवशिष्ट अधिकार संविधानतः नेपालको न्यायपालिकामा अन्तर्निहित छ । यसलाई राज्यका अन्य निकायले प्रतिस्थापन गर्न नसक्ने र त्यस्तो सोच राखनहुने ।

(प्रकरण नं. ५५)

- ऐनमा जे जस्तो शब्दावली प्रयोग भए पनि ऐनअन्तर्गत गठन भएको आयोगले न्यायिक संस्थालाई विस्थापन, न्यायिक कार्यको

प्रतिस्थापन र न्यायिक कार्यको विकल्प दिन सक्तैन भन्ने कुरा सबैले संस्मरण गर्नुपर्दछ । वास्तवमा आयोग स्वयम्मा न्यायिक प्रक्रियाको सहयोगी वा सहायकमात्र हो । यसले उत्खनन् गरेका सत्य र प्रमाणका आधारमा परिणामतः गम्भीर प्रकृतिका मानवअधिकार उल्लङ्घनका मुद्दाहरू अदालतबाटै निपटारा हुने हुँदा न्यायिक प्रक्रियामा सघाउ पुर्याउन संस्थापित अस्थायी प्रकृतिको निकाय र राज्यको स्थायी संरचना न्यायपालिकाबीचको अन्तर छुट्याउन र सोहीअनुरूप बुझ्न जरुरी हुने ।

(प्रकरण नं. ५६)

- आयोग गठन हुनुपूर्व द्वन्द्वकाल वा तदोपरान्त नियमितरूपमा न्याय निरूपणका विषयहरू अदालतमा प्रस्तुत भइरहेका थिए र छन् । प्रचलित संविधान, ऐन कानूनबमोजिम तिनको सम्बोधन गर्नु अदालतको नियमित, अन्तर्निहित र संवैधानिक कर्तव्य पनि हो । न्याय निरूपणको विषय अदालतबाट संविधानबमोजिम बाहेक बहिष्कृत गर्न वा अलग्याउन संविधानसङ्गत हुँदैन र लोकतन्त्रको मूल्य मान्यता अनुकूल नहुने ।
- अदालतले आफूसमक्ष विचाराधीन मुद्दा द्वन्द्वको क्रममा भएका हुन् वा होइनन् भन्नु भन्दा माग गरिएको दावी न्यायोचित हो वा होइन भन्ने कुरा महत्त्वपूर्ण हुन्छ । हरेक कसुर वा कार्य कहीं न कहीं

कुनै न कुनै ढङ्गको द्वन्द्वको परिणाम हुने गर्दछ । सशस्त्र द्वन्द्वसँग सम्बद्ध भए पनि संविधान, मानवाधिकार कानून वा मानवतासम्बन्धी कानूनप्रतिकूल हुन्छ भने सोसँग सम्बन्धित प्रश्नलाई न्याययोग्य नबनाउन मिल्दैन । द्वन्द्वको राजनीतिक सम्बन्धको कुरा जे भए पनि तिनको कानूनी पक्षलाई उपेक्षा गर्न मिल्दैन । कुनै कार्य राजनीतिक द्वन्द्वसँग सम्बद्ध भन्नु र द्वन्द्वकालसँग सम्बद्ध भन्नु पनि एउटै होइन । द्वन्द्वकालभित्र राजनीतिक र आपराधिक अनेकौं घटनाहरू घटित भएका हुनसक्छन् । सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा विशुद्ध राजनीतिकरूपमा भएको घटना र आपराधिकरूपमा आएको घटनाहरू एकै वर्गमा राख्न नसकिने ।

(प्रकरण नं. ५८)

- आपराधिक कार्य गरेको भनी अदालतमा विचाराधीन रहेको विषयमा सो कार्य आपराधिक हो वा होइन भनी निर्णय दिनु अदालतको कर्तव्य हुन्छ । आपराधिक भनेको कार्य सिद्ध हुन्छ भने सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा भएको हो वा होइन भनी अदालत स्वयम्ले त्यसको दायित्वबाट उन्मुक्ति दिन सक्तैन । कुनै कार्य आपराधिक कार्य हो वा होइन भन्ने कुरा सबुद प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी विशुद्धरूपमा न्यायिक तरिकाले निर्णय गर्ने कुरा हुँदा त्यस्तो कार्य आयोग जस्तो अर्धन्यायिक प्रकृतिको निकायले टुङ्गो लगाउन सक्ने विषय नहुने ।

(प्रकरण नं. ५९)

- अदालतमा विचाराधीन मुद्दामा पनि सशस्त्र ब्रन्डको क्रममा भएको भए अदालतको परामर्शमा आयोगले छानबिन गर्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । त्यस सम्बन्धमा हेर्दा अदालतको परामर्शमा भन्ने शब्दहरू प्रयोग भएको हुँदा अदालतले त्यस्ता मुद्दाहरू समर्पण गर्न बाध्य हुने भन्ने अर्थमा लिन सकिँदैन । परामर्श भनेको अदालतको स्वविवेकमा दिइने परामर्श हो, बाध्यता नहुने ।
- आयोगले अदालतमा विचाराधीन मुद्दा आफूसमक्ष पठाउन परामर्श माग गरे पनि अदालतले सो अनुसार सुम्पन उपयुक्त नदेखी नदिएमा आयोगले छानबिन गर्न नसक्ने अवस्था देखिन्छ । त्यस सम्बन्धमा विवाद भएमा अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको मुद्दाहरू पूर्ववत अदालतमा नै सुचारु रहने देखिने ।
(प्रकरण नं. ६०)
- सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ को दफा १३(२) र (४) को व्यवस्थाअनुसार अदालतसमक्ष विचाराधीन मुद्दाहरू पनि आयोगले छानबिन गर्ने कुराले छानबिनको दायरा कति हो भन्ने कुरामा थप प्रश्न उब्जाएको देखिन्छ । आयोगलाई अदालतमा विचाराधीन मुद्दाहरू छानबिन गर्न दिइएको हो भने आयोगले अदालतमा दायर रहेको मुद्दामा निर्णयहरू प्रभाव पार्ने गरी लगत काट्न लगाउन वा न्यायिक जिम्मेवारीबाट मुक्तगर्न सक्छ कि सक्तैन भन्ने प्रश्न उठ्छ । तर उपर्युक्त प्रावधानले अदालतमा विचाराधीन मुद्दा आयोगसमक्ष सार्ने र अदालतको क्षेत्राधिकार समाप्त हुने कुराको कुनै उल्लेख गरेको छैन । तसर्थ अदालतको क्षेत्राधिकारको विषयलाई अन्यथा प्रमाणित गरेको मान्न मिल्ने नदेखिने ।
(प्रकरण नं. ६१)
- सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ को दफा १३(४) मा व्यवस्थित भएको घटना सशस्त्र ब्रन्डको क्रममा भएको हो होइन भन्ने कुराको व्याख्या गर्ने आयोगको अधिकार अदालतमा विचाराधीन मुद्दाको सम्बन्धमा हुन सक्ने नभै आयोगको आफ्नै कार्यक्षेत्रमा पर्न आएको निवेदनका सम्बन्धमा प्रयोग गर्न सक्ने विषय देखिन्छ । उपर्युक्त उपदफा (२) र (४) ले अदालतमा विचाराधीन विषयवस्तुहरू यथावत् चालु राख्न कुनै अन्यथा व्यवधान दिएको वा दिन सक्ने प्रकृतिको मान्न नसक्ने देखिएकाले उपर्युक्त व्याख्या र विश्लेषणको आधारमा सो व्यवस्थाहरू बदरै गरिरहनु नपर्ने ।
(प्रकरण नं. ६२)
- मेलमिलापको लागि निवेदन दिने विषय आफैँमा आपत्तिजनक हुँदैन । तर सहअस्तित्व र समभावमा आधारित सामाजिक बन्धन भएको हुँदा पीडितलाई उपेक्षा गरी एकतर्फी ढङ्गबाट मेलमिलाप हुनै सक्तैन । यसको लागि दुवै पक्षहरूको स्वतन्त्र र जाग्रत सहमति आवश्यक हुन्छ । मेलमिलाप जबर्जस्ती लाद्न सकिन्न । पीडितको आत्मसम्मानमा ठेस लाग्ने वा चोट पुग्ने गरी मेलमिलाप

हुनुहुँदैन । यथार्थमा मेलमिलापको प्रक्रियालाई पीडित स्वयम्ले उत्प्रेरित वा आमन्त्रित गरेको अवस्थामा मात्र यसको सार्थकता सिद्ध हुन सक्ने ।

(प्रकरण नं. ६३)

- गम्भीर प्रकृतिका अपराध स्वयम्मा मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनसँग सम्बन्धित अपराध हुन् । त्यस्ता गम्भीर अपराधका पीडकलाई न्यायको दायरामा ल्याई सजाय गर्ने आधार खोजी गर्नु आयोगको दायित्व हुने भई संविधान र कानूनसम्मत पनि हुन्छ । अभियोग नै नलगाई कसुर नै कायम नगरी आम माफी दिएसरह क्षमादान गर्ने आधार र कारण आयोगले खोजीहिँड्न आवश्यक नहुने र सो आयोगलाई नसुहाउने ।

(प्रकरण नं. ६५)

- सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ को दफा २६ को उपदफा (५) मा उल्लेख भएको उपदफा (३) बमोजिम क्षमादानका लागि कुनै निवेदन पर्न आएमा आयोगले त्यस्तो पीडकलाई क्षमादान गर्ने सम्बन्धमा पीडितको सहमति, असहमति र घटनाको गम्भीरतासमेत विचार गरी क्षमादानको सिफारिस गर्ने निर्णय गर्नुपर्नेछ भन्ने प्रावधान पनि विवादित छ । पीडितको सहमतिपछि लगत्तै उल्लेख भएको असहमति भन्ने पदावली सँगसँगै प्रयोग भएबाट असहमतिको अर्थ दोहोरो लाग्न गएको देखिन्छ । तर पीडितको असहमतिमा र गम्भीर प्रकृतिका अपराधमा क्षमादान हुनै नसक्ने कुरा

यसअघि यस अदालतबाट जारी भएका आदेशबाट पटकपटक सम्बोधन भैसकेको हुँदा त्यसैलाई आयोगले मार्गदर्शन बनाउनु पर्दछ । यस अदालतबाट भएका आदेशको उपेक्षा आयोगले गर्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं. ७२)

- सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ को दफा २९ को व्यवस्थाले आयोगको सिफारिसलाई नेपाल सरकारको अधीनस्थ बनाएको र महान्यायाधिवक्ताको अभियोजन गर्न पाउने संवैधानिक अधिकारलाई समेत प्रभावित गरेको भन्ने पनि निवेदकहरूको कथन रहेको पाइन्छ । उक्त दफा २९ को उपदफा (१) मा मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनको आरोपमा दोषी देखिएको पीडकउपर मुद्दा चलाउन आयोगबाट नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस भएमा मन्त्रालयले त्यस्तो पीडकउपर मुद्दा चलाउन महान्यायाधिवक्तासमक्ष लेखी पठाउनुपर्नेछ भन्नेसमेत व्यवस्था भएको देखिन्छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३५ को उपधारा (२) बमोजिम नेपाल सरकारको तर्फबाट मुद्दा चलाउने वा नचलाउने भन्ने कुराको अन्तिम निर्णय गर्ने अधिकार महान्यायाधिवक्तामा निहित रहेको देखिने ।

(प्रकरण नं. ७३)

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३५ बमोजिम संविधानले प्रदान गरेको अभियोजनसम्बन्धी अधिकार विशिष्ट र स्वायत्त प्रकृतिको अधिकार

हो । महान्यायाधिवक्तालाई यो अधिकार संविधानद्वारा सीधै प्रदान गरिनुको पछाडि महान्यायाधिवक्ताको संस्था एउटा व्यावसायिक र न्यायिक संस्थाको रूपमा रहेको र त्यस्तो संस्थाले कुनै खास राजनीतिक उद्देश्यले कसैउपर दुर्भावनापूर्वक अभियोजन लगाउन वा कसैउपर मोलाहिजावश वा राजनीतिक स्वार्थको कारणले लगाउनपर्ने अभियोजन नलगाउने अवस्था आउन नदिन र फौजदारी कसुर जस्तो विषय समेटिएको गम्भीर फौजदारी अभियोग विशिष्ट कानूनी एवम् न्यायिक आवश्यकता अनुरूप सही र निष्पक्षरूपमा हुन सकोस् भनेर नै यस्तो संस्था खडा गरी अभियोजनसम्बन्धी सम्पूर्ण जिम्मेवारी सुम्पिएको हुँदा महान्यायाधिवक्ताको अभियोजनसम्बन्धी अधिकारलाई सङ्कुचन गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ७४)

- संविधानतः सरकारवादी हुने मुद्दा चलाउने अख्तियारी भएको महान्यायाधिवक्तासमक्ष आयोगले सोको लागि सीधै सिफारिस गर्न नसक्ने र नगर्नुपर्ने कुराको कुनै विवेकसम्मत आधार देखिँदैन । छानबिनबाट दोषी देखिएका व्यक्तिलाई मुद्दा चलाउन आयोगले गर्ने सिफारिस घुमउरो बाटोबाट महान्यायाधिवक्तासमक्ष पठाउने व्यवस्थाले अनावश्यक जटिलता र संशयमात्र पैदा गरेको देखिन्छ । यसको परोक्ष अर्थ पीडकलाई अभियोजनबाट उम्काउनेमात्र हुन सक्तछ । यस विषयमा

यसअघि जारी भएको आदेशमा नै पर्याप्त व्याख्या र विश्लेषण भैसकेको हुँदा संविधानको स्पष्ट व्यवस्थासँग असङ्गत र आवश्यक भन्दा अतिरिक्त उल्लेखन गरिएको उक्त दफामा प्रयुक्त "...नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस भएमा मन्त्रालयले त्यस्तो पीडकउपर मुद्दा चलाउन..." भन्ने वाक्यांश बदरभागी देखिने ।

(प्रकरण नं. ७५)

- बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ को दफा २६ को उपदफा (२) मा प्रयुक्त "...आयोगको छानबिनबाट क्षमादान दिन पर्याप्त आधार र कारण नदेखिएका..." भन्ने शब्दावली र दफा २९ को उपदफा (१) मा प्रयुक्त "...नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस भएमा मन्त्रालयले त्यस्तो पीडकउपर मुद्दा चलाउन..." भन्ने व्यवस्थाहरू नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १२, १३, २४ र १३५समेतको विपरीत बदरभागी देखिएकाले आजैका मितिदेखि बदर घोषित हुने ।

(प्रकरण नं. ७६)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता सपना प्रधान मल्ल, विद्वान् अधिवक्ताहरू बाबुराम गिरी, गोविन्दप्रसाद शर्मा "बन्दी", हरि फुयाल, राजुप्रसाद चापागाई, ओमप्रकाश अर्याल, डा.चन्द्रकान्त ज्ञवाली, दिनेश त्रिपाठी, ज्ञानेन्द्रराज आरण, लक्ष्मी पोखरेल र आशिक राम कार्की

विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ताद्वय संजीव

रेग्मी र किरणप्रसाद पौडेल

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ६, ७, ८, ११, १२, १३, १५, १६, १८, २४ र १४३
- नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को धारा ९
- बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ को प्रस्तावना, दफा ३, १३, २२, २४, २५, २६ र २९
- बेपत्ता भएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको अध्यादेश, २०६९ का दफा १३, २३, २५ र २९
- जातीय विभेद उन्मूलनसम्बन्धी महासन्धि, नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अनुबन्ध, १९६६
- आर्थिक, समाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध, १९६६
- महिला विरुद्ध सबै प्रकारका विभेदको उन्मूलनसम्बन्धी महासन्धि, १९७९
- बालअधिकार महासन्धि, १९८९
- नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६ को धारा ४(२)
- यातना तथा अन्य क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा सजाय विरुद्धको महासन्धि, १९८४ को धारा २(१)

आदेश

न्या. कल्याण श्रेष्ठ : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) र धारा १०७(२) बमोजिम यस अदालतको अधिकार क्षेत्रभित्रको भई दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ :

रिट निवेदनको व्यहोरा :

हामी निवेदकहरू विगतको सशस्त्र द्वन्द्व (वि. सं. २०५२ साल फागुन १ देखि २०६३ साल मङ्सिर ५ सम्मको अवधि) को क्रममा भएका मानवअधिकार तथा मानवीय कानून उल्लङ्घनका प्रत्यक्षरूपमा प्रभावित पीडित तथा पीडित परिवारका सदस्यहरू हौं। व्यवस्थापिका संसद्को हैसियतमा संविधानसभाले बनाएको “बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन” सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यूद्वारा प्रमाणीकरण भई संवत् २०७१ सालको ऐन नं. १ मा दरिई मिति २०७१ साल वैशाख २८ गतेको नेपाल राजपत्र, अतिरिक्ताङ्क २ मा प्रकाशित भएको छ। उक्त ऐनको प्रस्तावनामा सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा भएका मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन तथा मानवता विरुद्धको अपराधसम्बन्धी घटना र त्यस्तो घटनामा संलग्न व्यक्तिहरूको बारेमा सत्य अन्वेषण तथा छानबिन गरी वास्तविक तथ्य जनसमक्ष ल्याउन, समाजमा मेलमिलाप गराई पारस्परिक सद्भाव तथा सहिष्णुताको भावना अभिवृद्धि गर्दै समाजमा शान्ति र मेलमिलापको वातावरण निर्माण गर्न, सो घटनाबाट पीडित भएका व्यक्तिलाई परिपूरणको व्यवस्थालगायत त्यस्तो घटनासँग सम्बन्धित गम्भीर अपराधमा संलग्न व्यक्तिलाई कानूनी कारवाहीको लागि सिफारिस गर्ने उद्देश्यले बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन

आयोग र सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको गठन गरिने उल्लेख छ । तर ऐनमा गरिएको कतिपय व्यवस्था अस्पष्ट एवम् सबैखाले पीडितलाई नसमेट्ने खालका भएकाले सशस्त्र द्वन्द्वबाट पीडित तथा पीडित परिवारका सदस्य भएकाले प्रस्तुत ऐनमा प्रत्यक्ष सरोकार र चासो एवम् सार्थक सम्बन्ध रहेको र दिगो शान्ति स्थापना गर्ने कुरा आफैँमा गम्भीर सार्वजनिक हित र सरोकारको विषयसमेत रहेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गर्ने हकद्वैया निवेदकहरूमा रहेको छ ।

२०६३ साल मङ्सिर ५ गते भएको विस्तृत शान्ति सम्झौताले तत्कालीन नेकपा (माओवादी) ले २०५२ फागुन १ गतेदेखि सुरु गरेको सशस्त्र द्वन्द्वको अन्त्य गर्दै विगत द्वन्द्वकालमा घटेका घटनाहरूलाई सम्बोधन गर्नको लागि सो सम्झौताको धारा ५.२.३ र ५.२.५ समेतका प्रावधानमा दण्डहीनताको अन्त्य, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको गठन र बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको बारेमा छानबिन गरी सत्यतथ्य पत्ता लगाउनेलगायतका कार्यहरू गरी सङ्क्रमणकालीन न्यायलाई प्रवर्द्धन गर्ने प्रतिबद्धता गरेको थियो । सो प्रतिबद्धतालाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३३(थ) र (ध) मा बन्दोवस्त गरी यसलाई राज्यको दायित्वको विषय बनाइयो ।

उल्लिखित शान्ति सम्झौता तथा अन्तरिम संविधानको व्यवस्थासमेतको कार्यान्वयन गर्ने प्रयोजनार्थ तत्कालीन सरकारले “व्यक्ति बेपत्ता पार्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०६६” र “सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगसम्बन्धी विधेयक, २०६६” मस्यौदा गरी संसद्मा प्रस्तुत गरे तापनि मिति २०६९ साल जेठ १४ गते संविधानसभा विघटन भएकाले व्यवस्थापिका संसद्समेत स्वतः विघटन भयो र उक्त व्यवस्थापिका संसद्मा विचाराधीन विधेयकहरू स्वतः निष्क्रिय

हुनपुगे । तत्पश्चात् सरकारले २०६९ साल भदौ ११ गते “बेपत्ता भएका व्यक्ति छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगसम्बन्धी अध्यादेश” मस्यौदा गरी राष्ट्रपतिको कार्यालयमा प्रस्तुत गरेकामा मिति २०६९ साल चैत्र १ गते राजनीतिक सहमतिमा राष्ट्रपतिले सो अध्यादेशलाई प्रमाणीकरण गर्नुभएको थियो ।

उक्त अध्यादेशका उपर सम्मानित सर्वोच्च अदालतमा जुरी नेपालको तर्फबाट अधिवक्ता माधव बस्नेतसमेत रि.नं. ०६९-WS-००५७ तथा द्वन्द्व पीडितहरूको तर्फबाट निवेदकमध्येकै सुमन अधिकारीसमेतबाट रि.नं. ०६९-WS-००५८ को रिट दायर भई २०७० पौष १८ गते सर्वोच्च अदालतले अध्यादेशको दफा २३, २५ र २९ लगायतका समस्याग्रस्त प्रावधानहरूलाई असंवैधानिक घोषणा गर्दै उक्त अध्यादेशका कतिपय प्रावधानहरूलाई निष्प्रभावी तुल्याई यस विषयमा विषय विशेषज्ञ टोलीको सहयोग लिई अन्तर्राष्ट्रिय कानूनी मापदण्डहरूबमोजिम अध्यादेशमा परिमार्जन र संशोधन गर्न नेपाल सरकारको नाममा परमादेशको आदेश जारी गरेको थियो । उल्लिखित रिटको फैसला गर्दा निम्नलिखित आदेश जारी भएको थियो ।

“....व्यक्ति बेपत्ता छानबिन आयोगलाई विशुद्ध फौजदारी कार्यको रूपमा लिनुपर्नेमा सो अनुसार नगरेको र मेलमिलापको विषय बनाउन नहुनेमा समेत सो बनाई सत्य निरूपण एवम् मेलमिलापको अङ्ग बनाइएको देखिएकाले सो कानूनसङ्गत नभएकाले व्यक्ति बेपत्तासम्बन्धी... अध्यादेशमा समावेश भएका जति व्यवस्थाहरू संविधान, कानून र यस अदालतबाट प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्तप्रतिकूल देखिएकाले विपक्षीको नाउँमा उत्प्रेषणको आदेश जारी हुने भई उक्त व्यवस्था अमान्य भई अध्यादेशबाट हटाउनुपर्ने ठहर्छ र यथावस्थामा अध्यादेश कार्यान्वयन गर्न गराउन

नमिल्ने ठहर्छ ।”

“उपर्युक्त अनुसार बलपूर्वक व्यक्ति बेपत्ता पार्ने कार्यको छानबिन गर्न र संविधान, कानून एवम् यस अदालतबाट राजेन्द्र ढकालको मुद्दामा भएको निर्णय एवम् प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्तबमोजिमसमेत छुट्टै छानबिन आयोग गठन गर्न आवश्यक कानूनी व्यवस्थासहित अविलम्ब अर्को अध्यादेश जारी गर्ने वा जो चाहिने प्रबन्ध गर्नु भनी नेपाल सरकारका नाममा परमादेश जारी हुने ठहर्छ ।”

“अध्यादेशका अन्य व्यवस्थाहरू... यथावस्थामा अध्यादेशको व्यवस्थाहरू संविधान र न्यायको सिद्धान्तसङ्गत नदेखिएकाले निम्नबमोजिम गर्नुपर्ने देखिएको हुँदा सोबमोजिम गरी गराई संशोधन र सुधारको व्यवस्था मिलाई मात्र अध्यादेश जारी गर्न वा जो चाहिने कानूनी व्यवस्था गरी लागू गर्न विपक्षी नेपाल सरकारको नाममा परमादेश जारी गरिदिएको छ ।”

(क) “अध्यादेशको दफा २३ को क्षमादान माफीसम्बन्धी व्यवस्थाले अध्यादेशको दफा २(अ) मा समावेश भएका कसुरहरूमा समेत समग्रमा क्षमादानको सिफारिस नगर्ने प्रत्याभूति दिएको नदेखिएको र माफीको प्रक्रियाको विषय बनाएको एवम् माफी प्रक्रियामा पीडितको सहभागिता र सहमतिलाई अनिवार्य नबनाई गौण बनाएको देखिएकाले पीडितको न्यायसम्बन्धी मौलिक हकअन्तर्गत जीवन, स्वतन्त्रता, सूचनाको हक, यातना विरुद्धको हकलगायत एवम् न्यायको मान्य सिद्धान्तको विपरीत देखिएकाले सो व्यवस्थालाई पुनरावलोकन गरी उपर्युक्तबमोजिम परिमार्जन र संशोधन गर्नुपर्ने ।”

(ख) “दफा २५ र २९ को व्यवस्थाबाट

मानवअधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनको आरोपका दोषी देखिएका व्यक्तिउपरको फौजदारी अभियोजन निश्चित, सहज र निर्बाध नबनाई कार्यपालिकाको विवेकाधीन एवम् अनिश्चितरूपमा राखिएको भई न्यायमा अवरोध पुग्ने प्रकृतिको देखिएकाले सो व्यवस्थालाई संविधान र कानूनसङ्गत बनाउनुपर्ने ।”

(ग) “आयोगले सिफारिस गरेको वा मन्त्रालयको पत्रानुसार महान्यायाधिवक्ताले मुद्दा चलाउनुपर्ने ठहर गरेपछि मुद्दा चलाउँदा मुद्दा चलाउने हदम्याद तोकिएको र हदम्याद ३५ दिन तोकिएको कारणबाट हदम्यादभित्र मुद्दा नचलाएमा न्यायमा पर्ने प्रभाव एवम् सोसम्बन्धी उत्तरदायित्वसमेत किटान गरेको नदेखिएको साथै त्यस्तो गम्भीर कसुरमा अल्प हदम्याद तोक्दा मानवअधिकार कानूनको उल्लङ्घनको घटनामा दण्डहीनताको अवस्था सिर्जना हुन सक्ने हुनाले समेत उक्त व्यवस्था संविधानको मौलिक हक एवम् न्यायसम्बन्धी व्यवस्था र संविधानले अङ्गीकार गरेको न्यायको मान्य सिद्धान्तको विपरीत देखिएकाले उपर्युक्तबमोजिम संविधान र न्यायसङ्गत हुने गरी संशोधित र परिमार्जन गर्नुपर्ने ।”

(घ) “माथि उल्लिखित व्यवस्थाको अतिरिक्त सत्य निरूपण एवम् मेलमिलापको बृहद् व्यवस्थापनको लागि गम्भीर मानवअधिकारविरोधी फौजदारी कार्यको अपराधीकरणको लागि कानूनी व्यवस्था गर्न, मेलमिलापको भावना प्रवर्द्धन गर्न व्यापक अभियान सञ्चालन गर्न, पीडित एवम्

पीडितको परिवारको लागि यथेष्ट आर्थिक, कानूनी एवम् संस्थागत व्यवस्थासहित परिपूरणको व्यवस्था गर्न, सत्य निरूपण एवम् मेलमिलाप आयोगको स्वायत्तता एवम् निष्पक्षताको सुनिश्चितताको लागि द्वन्द्वकालमा सशस्त्र विद्रोहको पक्षमा वा सो विद्रोहको दमन वा प्रशासनमा संलग्न भई कुनै रूपमा द्वन्द्वका पक्षरत वा सम्बन्धित भएका व्यक्तिहरू बाहेकका तथा मानव अधिकार उल्लङ्घनको नकारात्मक अभिलेख नभएका व्यक्तिहरू सम्मिलित हुने गरी अन्तर्राष्ट्रियरूपमा स्वीकृत मापदण्डसमेतको आधारमा त्यस्तो आयोगको गठन गर्ने, पीडितहरूले आफ्नो सत्य भन्न सक्ने र प्रभावकारी ढङ्गले प्रतिरक्षा गर्न सक्ने प्रयोजनको लागि पीडित एवम् साक्षी संरक्षणसम्बन्धी कार्यक्रम बनाई लागू गर्न र उनीहरूको व्यक्तिगत परिचयात्मक विवरणको संरक्षण गर्ने, आवश्यकता अनुसार बन्द इजलासबाट सुनुवाइ हुने वा श्रव्यदृश्यको माध्यमबाट दूर सुनुवाइलगायतको उपयुक्त व्यवस्थापन गर्ने गरी कानूनको परिमार्जन गर्ने र कार्यान्वयन चरणमा व्यावहारिक उपायहरू अपनाउने।”

(ङ) “आयोगले माफीलगायतको विषयमा अपनाउनुपर्ने मापदण्डको लागि कानूनमा नै आधारभूत कुराको किटान गर्नेलगायतका व्यवस्था गर्न द्वन्द्व विशेषज्ञ, पीडित वा पीडितको हित प्रतिनिधित्व गर्ने संस्था, मानवअधिकार कानून विशेषज्ञ एवम् सरोकारवाला पक्षहरू सम्मिलित भएको विषय विशेषज्ञ टोलीको सहयोग लिई उक्त

अध्यादेश परिमार्जन गर्नु।”

संविधानको धारा १०२(४) ले संविधान र प्रचलित कानूनको अन्तिम व्याख्या गर्ने अधिकार सर्वोच्च अदालतलाई प्रदान गरेको छ। त्यसरी नै संविधानको धारा ११६ ले मुद्दा मामिलाको रोहमा सर्वोच्च अदालतले दिएको आदेश वा निर्णयको सबैले पालन गर्नुपर्दछ भन्ने व्यवस्था गरेको छ। तर, प्रस्तुत विवादमा सबै विपक्षीहरू उक्त संविधानद्वारा निरूपित दायित्व बहन गर्ने कुरामा विचलित भै अदालतको आदेशको नै अवज्ञा हुने गरी सर्वोच्च अदालतले अमान्य र बदर घोषित गरेका साविकको अध्यादेशमा भएका समस्याग्रस्त असंवैधानिक प्रावधानहरूलाई नै जस्ताका तस्तै राखी विधेयक मस्यौदा प्रस्तुत, पारित तथा प्रमाणीकरण गर्ने काम गरियो।

यो ऐन, कानून निर्माणको स्थापित मान्यता र परम्पराविपरीत पारित गरिएकाले दोषयुक्त विधायनको रूपमा अघि आएको छ। बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगसम्बन्धी ऐन, २०७१” को दफा १३ को उपदफा (२), (३), (४) दफा १०, ११, १२ दफा २२(१), २४(१), दफा २५(३) र (४), दफा २६(१) (२)(५), दफा २९(१) र दफा ४४ को व्यवस्थाहरू नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३, अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार एवम् मानवीय कानून तथा सर्वोच्च अदालतबाट स्थापित गरेका कानूनी सिद्धान्तसमेत प्रतिकूल रहेको छ। सर्वोच्च अदालतले २०७०।१।१८ मा गम्भीर अपराधमा क्षमादान अस्वीकार्य हुने गरी अध्यादेशमा संशोधन गर्नको लागि जारी गरेको परमादेशको अवज्ञा गर्दै ऐनको दफा २६(२) गरिएको “.....” व्यवस्थाले बलात्कारबाहेकका अन्य अपराधहरू जस्तै: हत्या, बेपत्ता, यातना, युद्ध अपराध

तथा मानवता विरुद्धको अपराध जस्ता अन्तर्राष्ट्रिय कानूनअन्तर्गत अनिवार्य फौजदारी जवाफदेहिता बहन गराउनुपर्ने वर्गका अपराधमा पनि आयोगले क्षमादानका लागि सिफारिस गर्न सक्ने गरी व्यवस्था गरेको छ । साविकको अध्यादेशको दफा २३ र हालको दफा २६ मा कुनै सारभूत भिन्नता नभई हुबहु उस्तै प्रावधान राखिएकाले यो व्यवस्था अन्तरिम संविधानको धारा १२, १९, २०, २४(९) एवम् धारा ३२ द्वाराप्रदत्त संवैधानिक उपचारको हकसँग सम्बन्धित संविधानको प्रावधानहरूसँग बाझिई बदरभागी छ ।

ऐनको दफा २६अन्तर्गत आयोगलाई गम्भीर अपराधमा क्षमादान दिन सक्ने गरी प्रदान गरिएको क्षेत्राधिकार अन्तर्राष्ट्रिय कानूनी मान्यताहरूको प्रतिकूल छ । नेपाल नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी प्रतिज्ञापत्र र यातनाविरुद्धको महासन्धिलगायत सबैजसो महत्त्वपूर्ण मानवअधिकार दस्तावेजहरूको पक्ष राष्ट्र हो । यसका अतिरिक्त अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानून (जेनेभा महासन्धिहरू) को पनि पक्ष राष्ट्र छ । अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानूनअन्तर्गत अधिकार वा स्वतन्त्रताको उल्लङ्घनबाट पीडित व्यक्तिको प्रभावकारी कानूनी उपचार पाउने हक सुनिश्चित छ । यो अधिकार प्रमुखरूपमा मानव अधिकारसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणापत्रको धारा ८, नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्धको धारा २, यातना तथा अन्य क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा सजायविरुद्धको महासन्धिको धारा १४, बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धिको धारा ३९, जेनेभा महासन्धि, १९४९ को अतिरिक्त सन्धिपत्रको धारा ९१ तथा अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतको रोम विधानको धारा ६८ र ७५लगायतका व्यवस्थाहरूअन्तर्गत संरक्षित छ । नागरिक तथा

राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६७ को धारा २(३)(क) मा प्रभावकारी उपचारको हक प्रदान गर्नुपर्ने भन्ने व्यवस्था गरेको छ । ऐनको दफा २६ को प्रावधानको आयोगले गम्भीर अपराधमा समेत क्षमादान दिन सक्ने व्यवस्था गरेकाले पीडितले प्रभावकारी उपचार प्राप्त गर्न नसक्ने अवस्था सिर्जना हुने पक्कापक्की छ । यो अधिकारको थप व्याख्या गर्दै मानव अधिकार समितिले आफ्नो सङ्क्रमणकालका दौरानको न्यूनीकरणसम्बन्धी जेनेरल कमेन्ट नं. २९ मार्फत् उपचारको अधिकार पूरै महासन्धिअन्तर्गतको एक सन्धिजनित दायित्व भएको र सङ्क्रमणकालकै बेलामा पनि प्रभावकारी उपचार प्रदान गर्नुपर्ने महासन्धिको परिच्छेद ३, धारा २अन्तर्गतको आधारभूत दायित्वको पक्ष राष्ट्रले परिपालना गर्नेपर्ने भन्ने कुरामा जोड दिएको छ । (सङ्क्रमणकालका दौरानको न्यूनीकरणसम्बन्धी जेनेरल कमेन्ट नं. २९, ३१ अगष्ट २००१, CCPR/c/21/Rev. 1/ Add.11, अनुच्छेद १४) । यस्तै संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानव अधिकार आयोगले २५ अप्रिल २००२ र २५ अप्रिल २००३, २१ अप्रिल २००४, २१ अप्रिल २००७ मा एक सर्वसम्मतिको प्रस्ताव पारित गर्दै अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार र मानवीय कानूनको गम्भीर उल्लङ्घनका घटनाहरू क्षमादान दिन नमिल्ने विशेष प्रस्ताव पारित गरेको छ ।

यसका अतिरिक्त संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय मानवअधिकार समितिले गत मार्च महिनाको १७ देखि १९ तारिखसम्म (यसको ११० औं बैठकमा) नेपाल सरकारद्वारा प्रस्तुत दोस्रो, तेस्रो र चौथो आवधिक प्रतिवेदन (पिरियोडिक रिपोर्ट) को समीक्षा गर्दै नेपालले सङ्क्रमणकालीन न्याय संरचना निर्माण गर्ने कानून तर्जुमा गर्दा गम्भीर अपराधमा क्षमादान दिन नमिल्ने र सर्वोच्च अदालतको पौष १८, २०७०

को फैसला अनुकूल हुने गरी बन्दोवस्त गर्न सिफारिस गरेको थियो। उक्त सिफारिसका मुख्य अंश निम्नानुसार रहेका छन्।

"(C) Create, as a matter of priority and without further delay, a transitional justice mechanism in accordance with the Supreme Court writ of mandamus of 2 January 2014 and ensure its effective and independent functioning in accordance with international law and standards, including by prohibiting amnesties for gross violations of international human rights law and serious violations of international humanitarian law;" (concluding observation on Nepal's 2nd, third and fourth periodic report by UNHRC)

गम्भीर अपराधका पीडकहरूलाई यो वा त्यो बहानामा फौजदारी जवाफदेहिताबाट उन्मुक्ति दिने कार्यले पीडितको सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने अधिकारको पनि हनन् गर्दछ। सशस्त्र द्वन्द्वको बेला भएका उल्लङ्घनका कारण पीडित भएकै कारण समान कानूनी तथा न्यायिक संरक्षणबाट वञ्चित गर्न मिल्दैन। द्वन्द्वकालीन अपराधका हामी पीडितलाई अन्य अवस्थाका अपराधहरूका पीडित भन्दा कम सुविधा तथा अधिकार प्रदान गर्दा संविधानको धारा १३ द्वारा प्रत्याभूत समानताको हकप्रतिकूल हुन जान्छ। अन्य नागरिकसरह हाम्रो लागि पनि संविधानले प्रत्याभूत गरेका मौलिक हकलाई अनुचित बन्देज लगाउने गरी गरिएको उक्त ऐनको दफा २२, २५ र २६ संविधानका उक्त व्यवस्थासँग बाझिएकाले ऐनको उक्त दफाहरू संविधानको धारा १०७(१) बमोजिम बदरयोग्य छन्।

ऐनको दफा २६(१) ले "दफा २५ मा

जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि यस ऐनबमोजिम छानबिन गर्दा उपदफा (४), (५) र (६) मा उल्लिखित मापदण्ड एवम् सर्तका आधारमा कुनै पीडकलाई क्षमादान गर्न उपयुक्त देखिएमा आयोगले त्यसको पर्याप्त आधार खुलाई नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस गर्न सक्नेछ" भन्ने व्यवस्था गरेको छ। उपदफा ५ मा "उपदफा (३) बमोजिम क्षमादानका लागि कुनै निवेदन पर्न आएमा आयोगले त्यस्तो पीडकलाई क्षमादान गर्ने सम्बन्धमा पीडितको सहमति, असहमति र घटनाको गम्भीरतासमेत विचार गरी क्षमादानको सिफारिस गर्ने निर्णय गर्नुपर्नेछ" भन्ने व्यवस्था गरेको छ। यसबाट क्षमादानको लागि पीडितको सहमतिलाई अनिवार्य नबनाई आयोगको स्वविवेकमा छाडिएको छ। यसअघि तत्कालीन अध्यादेशको यस्तै व्यवस्था विरुद्ध परेको रिट निवेदनमा यसै सम्मानित अदालतबाट क्षमादान हुन सक्ने अपराधमा पनि "पीडितको सहभागिता र सहमतिलाई अनिवार्य" बनाउनुपर्ने गरी नजिर स्थापित गरेको थियो। ऐनको उक्त व्यवस्था उक्त नजिरप्रतिकूल छ।

त्यसरी नै ऐनको दफा २२ को व्यवस्थाले पीडक र पीडितलाई एक आपसमा मेलमिलाप गराउन सक्ने अधिकार आयोगलाई प्रदान गरेको छ। ऐनको दफा २२(१) मा "पीडक वा पीडितले मेलमिलापको लागि आयोगसमक्ष निवेदन दिएमा आयोगले पीडक र पीडितबीच एक आपसमा मेलमिलाप गराउन सक्नेछ" भनी गरेको व्यवस्थाले हामी पीडितलाई मेलमिलापको लागि अनुचित दबाव सिर्जना गर्ने र हाम्रो सहमतिबिना पनि आयोगले मेलमिलाप भएको घोषणा गर्न सक्ने अवस्था सिर्जना गर्दछ। सुसूचित सम्मति (Informed Consent) र स्वतन्त्र सहमतिमा मात्रै मेलमिलाप हुनसक्ने स्थापित विधिशास्त्र तथा मान्यतालाई यसले लत्याएको छ। ऐनको दफा २२ मा गरिएको

उक्त मेलमिलापसम्बन्धी व्यवस्थालाई ऐनको दफा २५ मा गरिएको कारवाहीको सिफारिस गर्नेसम्बन्धी प्रावधानसँग जोडेर हेर्नुपर्ने हुन्छ। दफा २५ को २(क) ले दफा २२ बमोजिम मेलमिलाप भएको अवस्थामा कारवाहीको लागि सिफारिस गर्न नसक्ने गरी आयोगको क्षेत्राधिकारलाई सीमित गरेको छ। यसरी दफा २२ मा पीडितको सहमतिबिना पनि मेलमिलाप हुन सक्ने र दफा २५ मा मेलमिलाप गराइएका विषयमा कारवाहीको लागि सिफारिस गर्न नमिल्ने व्यवस्था गरी मेलमिलापको नाउँमा पीडकहरूलाई फौजदारी दायित्वबाट अवान्छित तरिकाले उन्मुक्ति दिने उद्देश्य देखिन्छ। UN Basic Principles on Right to Remedy and Reparation को सिद्धान्त नं. १० ले पीडितहरूप्रति गरिने व्यवहारको बारेमा स्पष्ट उल्लेख गरेको छ। जसअन्तर्गत “पीडितहरूलाई मानवीयताका साथ व्यवहार गरिनुपर्दछ र उनीहरूको प्रतिष्ठा एवम् मानव अधिकारको सम्मान गर्नुपर्दछ र उनीहरूको सुरक्षा, शारीरिक तथा मानसिक तन्दुरुस्ती एवम् गोपनीयताको साथै उनीहरूको परिवारको लागि पनि यी कुराहरूको सुनिश्चितता गर्ने उपायहरू अवलम्बन गरिनुपर्दछ। राज्यले राष्ट्रिय कानूनमा सम्भावना रहने हदसम्म कुनै पनि हिंसा वा आघातबाट सताइएको पीडितलाई न्याय र परिपूरण उपलब्ध गराउने क्रममा संरचित कानूनी तथा प्रशासनिक कार्यविधिहरूका सिलसिलामा उसलाई पुनः आघात हुने अवस्थाबाट टाढा राख्न विशेष हेरविचार र ख्याल गरी त्यसबाट लाभान्वित हुन पाउने सुनिश्चितता दिलाउनुपर्दछ” भन्ने व्यवस्था गरेको छ। अतः अध्यादेशको दफा २२ को उक्त व्यवस्था बदर गरी पीडितको सहमति लिनुपर्ने व्यवस्था गरिनु आवश्यक छ।

ऐनका केही व्यवस्थाले अन्तरिम संविधानको धारा १०० अन्तर्गतका न्यायसम्बन्धी अधिकार

अदालत तथा न्यायिक निकायहरूद्वारा मात्र प्रयोग हुने भन्ने न्यायिक स्वतन्त्रताको सीमाहरूलाई पनि सङ्कुचित र नियन्त्रित गरेको छ। ऐनको दफा १३(२) ले प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा भएका घटनासँग सम्बन्धित विषयमा विभिन्न अदालत तथा निकायमा विचाराधीन मुद्दाहरू सम्बन्धित अदालत तथा निकायसँगको परामर्शमा आयोगले छानबिन गर्ने व्यवस्था गरेको छ। त्यसैगरी दफा १३(३) मा कुनै घटना सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा घटेको हो होइन भन्ने विवाद भएमा त्यसको निर्णय गर्न आयोग सशक्तीकृत गरिएको छ। यी व्यवस्थाहरू यथावत् कार्यान्वयन हुने हो भने प्रचलित कानूनबमोजिम छानबिन तथा अनुसन्धान भएर नियमित अदालतमा न्याय निरूपणको प्रक्रियामा रहेका मुद्दाहरू अदालतको अनुमतिबेगर नै आयोगको क्षेत्राधिकारभित्र आउने अस्वाभाविक तथा असङ्गतिपूर्ण स्थिति सिर्जना हुन जान्छ। न्यायिक निकायलाई गैरन्यायिक निकायले प्रतिस्थापन गर्नपुग्दछ। अतः ऐनको उक्त व्यवस्था संविधानको धारा १०० सँग स्पष्टढङ्गले बाझिएको छ।

ऐनको दफा १३(४) ले कुनै घटना द्वन्द्वको क्रममा भएको हो वा होइन भन्ने कुराको निरूपण गर्ने अधिकार आयोगलाई मात्र प्रदान गरेको छ। यस्तो विषय संविधान र कानूनको व्याख्याको आधारमा मात्रै निक्क्यौल हुने विषय भएकाले ऐनको दफा १३(४) ले त्यस्तो विवादित विषयको छिनोफानो गर्ने अधिकार आयोगलाई मात्र दिएर न्यायपालिकाको क्षेत्राधिकारलाई कटौती गर्नपुगेको छ। अभियोजन भै नसकेको कुनै घटना द्वन्द्वको क्रममा भएको हो वा होइन भन्ने प्रश्नसम्म आयोगले हेर्न सक्ने भए पनि अदालतमा विचाराधीन विषयमा समेत आयोगले नै निर्णय गर्ने हो भने त्यसले गम्भीर कानूनको व्याख्याको प्रश्न खडा गर्न

सक्त छ । त्यसरी नै प्रचलित कानूनले अनुसन्धान गर्ने वा अभियोजन गर्नुपर्ने कानूनी दायित्व तोकेका निकायमा विचाराधीन रहेका विभिन्न उजुरीहरूको सम्बन्धमा आयोगले छानबिन गर्ने भन्ने ऐनको दफा १३(३) को व्यवस्थाले ती निकायको स्वायत्तता तथा मर्यादालाई कुण्ठित पार्ने निश्चित छ । कतिपय अवस्थामा प्रमाणको संरक्षण र जिम्मेवारीको विषयलाई पनि यसले प्रभावित पार्ने सम्वेदनशील अवस्था सिर्जना नहोला भन्न सकिँदैन । तसर्थ पनि उक्त दफा १३(३) को व्यवस्था पनि संविधानसम्मत छैन । यो व्यवस्थाले अन्तरिम संविधानद्वारा प्रत्याभूत न्यायिक स्वतन्त्रताका सीमाहरूलाई मिचेको छ ।

ऐनको दफा २९(१) अनुसार “मानवअधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनको आरोपमा दोषी देखिएको पीडकउपर मुद्दा चलाउन आयोगबाट नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस भएमा मन्त्रालयले त्यस्तो पीडकउपर मुद्दा चलाउन महान्यायाधिवक्तासमक्ष लेखी पठाउनुपर्नेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको छ । जसअनुसार आयोगको सिफारिसको आधारमा मन्त्रालयले महान्यायाधिवक्तासमक्ष लेखिपठाएमा मात्र महान्यायाधिवक्ता वा सरकारी वकिलले त्यस्तो पीडकउपर मुद्दा चल्ने वा नचल्ने निर्णय गर्ने व्यवस्थाले आयोगले कारवाहीको लागि सिफारिस गरेका मुद्दाहरूमा समेत राजनीतिक सहमतिमा कारवाहीको प्रक्रिया मन्त्रालयमा नै अड्किन सक्ने देखिन्छ । ऐनको उक्त दफा २९(१) बमोजिम आयोगले मुद्दा चलाउन पठाउने सिफारिसमाथि मन्त्रालयले थप चलखेल गर्न पाउने स्थिति र सोही दफाबमोजिम महान्यायाधिवक्ताले मन्त्रालयबाट लेखिआएको अवस्थामा मात्र मुद्दा चल्ने वा नचलाउनेसम्बन्धी निर्णय गर्ने प्रावधानले महान्यायाधिवक्ताको संविधानको धारा १३५ द्वारा प्रत्याभूत अधिकारलाई समेत सङ्कुचित पार्ने स्पष्ट

छ । अतः ऐनको दफा २९ को उक्त व्यवस्था संविधानको धारा १३५ विपरीत भै बदरभागी छ ।

ऐनको दफा २४ मा कब्जा वा जफत गरेको सम्पत्ति फिर्ता गर्ने प्रावधान राखिएको छ । जसमा “यस ऐनबमोजिम गरिएको छानबिनबाट कसैले कुनै सम्पत्ति कब्जा वा जफत गरेको देखिएमा आयोगले त्यस्तो सम्पत्ति सम्बन्धित व्यक्तिबाट फिर्ता गर्न नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस गर्नेछ” भन्ने व्यवस्था गरी द्वन्द्वका क्रममा कब्जा वा जफत गरिएको सम्पत्ति फिर्ता गर्न व्यक्तिलाई मात्र जवाफदेही बनाइएको देखिन्छ । पीडितको पर्याप्त क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्न अधिकारको सुनिश्चितताको लागि सम्पत्ति कब्जा वा जफत गर्ने द्वन्द्वरत पक्ष, व्यक्ति, सङ्घसंस्था वा सङ्गठनसमेतलाई जवाफदेही बनाउने गरी उक्त व्यवस्थामा आवश्यक संशोधन वा न्यायिक व्याख्याको जरूरी छ । अन्यथा द्वन्द्वको क्रममा संलग्न समूह वा संस्थाहरूले गरेका ज्यादतीको सम्बोधन हुनसक्ने छैन ।

सर्वोच्च अदालतले यसअघि अध्यादेशसम्बन्धी मुद्दामा जबर्जस्ती बेपत्ता पार्ने तथा यातनालगायतका गम्भीर अपराधलाई अपराधीकरण गर्ने कानून निर्माण गर्नसमेत आदेश दिएको थियो । सर्वोच्च अदालतले त्यस्तो आदेश गर्दा जेनेभा महासन्धि कार्यान्वयनको लागि युद्ध अपराधलाई अपराधीकरण गर्ने कानून बनाउन, यातनालाई अपराधीकरण गर्ने गरी यातना विरुद्धको महासन्धिबमोजिम कानून निर्माण गर्न, तथा व्यक्ति बेपत्ताको कार्यलाई अपराधीकरण गरी पश्चात्दर्शीरूपमा अभियोजन हुनसक्ने गरी कानून बनाउन क्रमशः राजाराम ढकालसमेत विरुद्ध प्रधानमन्त्रीको कार्यालयसमेत, राजेन्द्र घिमिरे विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत तथा राजेन्द्रप्रसाद ढकालको हकमा रविन्द्रप्रसाद

ढकाल विरुद्ध नेपाल सरकार, गृहमन्त्रालय सिंहदरबारसमेतका मुद्दामा वर्षौंअगाडि जारी गरेका आदेशहरूको कार्यान्वयन हुन नसकेकाले यसअघि सर्वोच्च अदालतबाट सङ्क्रमणकालीन न्याय संरचना निर्माण र सोसँग सम्बन्धित अन्य आदेशहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि समय तालिका नै निर्माण गर्नेलगायतका उपयुक्त र आवश्यक आदेशसमेत जारी गरिनुपर्ने अवस्था रहेको छ।

त्यसैगरी दफा १० मा भएको “नेपाल सरकारले नियुक्त गरेको वा तोकेको नेपाल न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित विशिष्ट श्रेणीको अधिकृतले आयोगको सचिव भई काम गर्नेछ” भन्ने व्यवस्था दफा ११ को “आयोगको लागि आवश्यक पर्ने कर्मचारी मन्त्रालयले उपलब्ध गराउनेछ। त्यसरी कर्मचारी उपलब्ध गराउँदा मन्त्रालयले आयोगसँग परामर्श गर्न सक्नेछ” भन्ने व्यवस्थाले आयोगको स्वतन्त्रतामा अङ्कुश लगाउने देखिन्छ। त्यसैगरी ऐनको दफा १२ मा “आयोगको काम कारवाहीको लागि आवश्यक पर्ने रकम, भवन, साधन तथा अन्य स्रोतको व्यवस्था मन्त्रालयले गर्नेछ” भन्ने व्यवस्थाले आयोगको सम्पूर्ण आर्थिक गतिविधिमा मन्त्रालयको नियन्त्रण रही आयोगको स्वतन्त्रतामा प्रत्यक्ष अङ्कुश लगाउने अवस्था रहन्छ। त्यसैगरी दफा ४४ मा भएको “यस ऐनको कार्यान्वयनको लागि आयोगको परामर्शमा नेपाल सरकारले नियम बनाउन सक्नेछ” भन्ने व्यवस्थाले आयोग स्वतन्त्र हुन नसक्ने देखिन्छ। तसर्थ, आयोगको प्रमुख प्रशासकीय अधिकारीको रूपमा सचिव तथा आयोगलाई आवश्यक पर्ने कर्मचारीको नियुक्तिसमेत सरकारले गर्ने, आयोगलाई आवश्यक रकम, भवन, साधन तथा अन्य स्रोतको व्यवस्था मन्त्रालयले गर्ने तथा आयोगको लागि आवश्यक नियमसमेत नेपाल सरकारले नै बनाउने व्यवस्थाले “स्वतन्त्र, निष्पक्ष, सक्षम र जवाफदेही

उच्चस्तरीय” आयोग बनाउने उद्देश्य नै परास्त भई आयोग पूर्णतः सरकारको नियन्त्रणमा रहन जान्छ। जसले गर्दा आयोग स्वतन्त्ररूपमा काम गर्न असमर्थ हुन्छ।

विपक्षीहरूद्वारा जारी गरिएको उक्त ऐनका माथि प्रकरणप्रकरणहरूमा लेखिएका र विवेचना गरिएका दफाहरू विशेष गरी दफा १३, २२, २४, २५, २६ र दफा २९ का प्रावधानहरूका कारण हामीलगायतका विगत सशस्त्र द्वन्द्वबाट पीडित हुनपुगेका लाखौंका सङ्ख्याका पीडितहरूको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ द्वाराप्रदत्त सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक, वैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरण विरुद्धको हक, धारा १३ द्वारा प्रत्याभूत समानताको हक, धारा १८ को रोजगारीको हक, धारा १९ को सम्पत्तिसम्बन्धी हक, धारा २० को महिलाको हक, धारा २४ मा न्यायसम्बन्धी हक, धारा २४(९) मा कुनै पनि व्यक्तिलाई सक्षम अदालत वा न्यायिक निकायबाट स्वच्छ सुनुवाइको हक, धारा २५ मा निवारक नजरबन्द विरुद्धको हक, धारा २६ मा यातना विरुद्धको हकलगायतका मौलिक हकहरूको उल्लङ्घन भएको छ।

अतः माथि विभिन्न प्रकरणहरूमा उल्लिखित तथ्य, कानून, प्रमाण एवम् सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तहरूको अतिरिक्त नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(१), १३(१), २४(९), ३२, ३३, १००, ११६, १३५ का आधारमा धारा १०७(१) र (२)अन्तर्गत निम्नलिखित आदेशहरू जारी गरी हामी पीडितको सत्य, न्याय र परिपूरणको अहरणीय अधिकारको व्यावहारिक प्रत्याभूति गराई पाउँ।

(क) ऐनको दफा २६ को उपदफा २ मा भएको “उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए

तापनि बलात्कार र आयोगको छानबिनबाट क्षमादान दिन पर्याप्त आधार र कारण नदेखिएका गम्भीर प्रकृतिका अन्य अपराधमा संलग्न पीडकलाई आयोगले क्षमादानको लागि सिफारिस गर्न सक्ने छैन” भनी विवादित ऐनको दफा २६(२) मा राखिएको प्रावधानमा प्रयुक्त “आयोगको छानबिनबाट क्षमादान दिन पर्याप्त आधार र कारण नदेखिएका” भन्ने वाक्यांशलाई अमान्य तथा बदर घोषित गरिपाउँ। साथै संवैधानिक व्याख्याको माध्यमद्वारा यातना, बलपूर्वक बेपत्ता पार्ने कार्य, गैरन्यायिक हत्या, मानवता विरुद्धको अपराध, युद्ध अपराध तथा जातिहत्यालगायतका अक्षम्य अपराधहरूमा पनि क्षमादानको सिफारिस हुन नसक्ने कुरा सुनिश्चित गरिपाउँ तथा त्यस्ता अपराधहरू अक्षम्य हुने गरी ऐनमा स्पष्ट कानूनी व्यवस्था गर्न संसद्मा संशोधन विधेयक प्रस्तुत गर्न विपक्षीको नाउँमा परमादेश जारी गरी पाउँ।

(ख) विवादित ऐनको दफा १३(२) मा “प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा भएका घटनासँग सम्बन्धित विषयमा विभिन्न अदालत तथा निकायमा विचाराधीन मुद्दाहरू सम्बन्धित अदालत तथा निकायसँगको परामर्शमा आयोगले छानबिन गर्नेछ” भन्ने र दफा १३(४) मा “कुनै घटना सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा भएको हो वा होइन भन्ने विवाद भएमा त्यसको निर्णय आयोगले गर्नेछ” भनी गरिएका व्यवस्थाहरूले न्यायिक स्वतन्त्रतालाई कुण्ठित गर्ने तथा स्वतन्त्र र सक्षम न्यायिक निकायबाट प्रभावकारी न्यायिक उपचार प्राप्त

गर्ने हकलाई कुण्ठित गरेकाले अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ। साथै न्यायिक स्वतन्त्रता तथा पीडितको प्रभावकारी कानूनी उपचारको हकको परिधिभित्र रहेर आयोग र न्यायपालिकाबीचको सम्बन्धलाई पुनः परिभाषित तथा व्यवस्थित गर्न ऐन संशोधन गर्न विपक्षीको नाउँमा आदेश जारी गरी पाउँ।

(ग) पीडितको सुसूचित सहमतिबिना मेलमिलाप हुन नसक्ने कुराको कानूनी प्रत्याभूति दिन तथा क्षमादानको लागि सिफारिस गर्न पीडितको सहमतिलाई अनिवार्य सर्तको रूपमा कानूनी मान्यता दिन, अभियोजनको लागि आयोगले सीधै महान्यायाधिवक्तालाई सिफारिस गर्ने व्यवस्था गर्न, अभियुक्तले विभागीय कारवाहीका आधारमा फौजदारी दायित्वबाट उन्मुक्ति नपाउने व्यवस्था गर्न तथा कब्जा सम्पत्ति सम्बन्धित हकदारलाई फिर्ता गर्न सङ्गठनसमेतलाई जवाफदेही बनाउन विवादित ऐनका दफा २२(१), दफा २६(५), दफा २५(४), दफा २९(१), दफा २५(३) तथा दफा २४ का व्यवस्थाहरू यस सम्मानित अदालतका पूर्वआदेशहरू अनुसार स्थापित विधिशास्त्रसमेतको आधारमा आवश्यक संशोधन गर्न विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशलगायत उपयुक्त आदेश जारी गरी पाउँ।

(घ) नियन्त्रणमा लिई गरिएको हत्या, जबर्जस्ती, बेपत्ता, यातना, आमनरसंहार, युद्ध अपराध, मानवता विरुद्धको अपराध, जबर्जस्ती विस्थापनलगायतका मानव अधिकार उल्लङ्घनलाई अन्तर्राष्ट्रिय कानून

तथा मापदण्डअनुरूप अपराधीकरण गरी पीडकलाई सजायको व्यवस्था नगरिएसम्म सङ्क्रमणकालीन न्यायको प्रत्याभूति हुन नसक्ने भएकाले यस सम्मानित अदालतबाट यस सन्दर्भमा यसअघि जारी गरिएका आदेशहरूलाई समेत कार्यान्वयन गर्न शीघ्र आवश्यक कानून निर्माण गर्नु भन्ने परमादेशको आदेश जारी गरी पाउँ।

(ड) नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १३५(३)(ख) अन्तर्गतको संवैधानिक दायित्वबमोजिम सङ्क्रमणकालीन न्याय सुनिश्चित गर्ने सन्दर्भमा सर्वोच्च अदालतद्वारा जारी आदेश तथा प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्तहरूको यथोचित परिपालना गर्न गराउन आवश्यक कार्ययोजनासहित प्रभावकारी अनुगमन गर्नु गराउनु र परिपालना भए नभएको सन्दर्भमा आवधिकरूपमा सर्वोच्च अदालतलाई प्रतिवेदन दिनु भनी विपक्षी महान्यायाधिवक्ताको नाउँमा परमादेश जारी गरी पाउँ।

सङ्क्रमणकालीन न्यायको दिगो र न्यायपूर्ण व्यवस्थापन सुनिश्चित गर्ने प्रयोजन परास्त नहोस् भन्ने कुराको सुनिश्चितताको लागि मुद्दाको अन्तिम फैसला नहुँदासम्म दफा २२ को मेलमिलापसम्बन्धी व्यवस्था, दफा २५(२) को मेलमिलाप भएका विषयमा कारवाहीको लागि सिफारिस गर्न नमिल्ने भन्ने व्यवस्था तथा दफा २६ अन्तर्गतको क्षमादानको लागि सिफारिस गर्नेसम्बन्धी व्यवस्थाहरूलाई मुद्दाको अन्तिम किनारा नहुँदासम्म कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत

व्यहोराको रिट निवेदनपत्र।

यस अदालतबाट भएको आदेशको व्यहोरा :

यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो, बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाउनु साथै अन्तरिम आदेशको हकमा दुवै पक्षलाई छलफल गराई निष्कर्षमा पुग्न उचित देखिँदा छलफलको प्रयोजनार्थ मिति २०७१।२।२९ को छलफल पेसी तोकी नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासको मिति २०७१।२।२२ को आदेश।

यसमा प्रस्तुत रिट निवेदनमा प्रत्यर्थीहरूका नाममा लिखित जवाफ पेस गर्न जारी भएको म्यादमा थाम्ने थमाउने अवधि भुक्तान भएपछि मिति २०७१।३।२६ गते पूर्ण सुनुवाइको निमित्त पेस गर्नु। प्रस्तुत रिट निवेदनको विषय सङ्क्रमणकालीन न्यायसँग सम्बन्धित भई चाँडो किनारा हुन आवश्यक देखिँदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ६३(३)(च५) बमोजिम अग्राधिकार प्रदान गरिदिएका छ। नियमानुसार गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७१।२।२९ को आदेश।

व्यवस्थापिका संसद् सचिवालयका हकमा ऐ.का सहसचिव डा. रवि शर्मा अर्यालबाट पेस भएको लिखित जवाफ व्यहोरा :

यी रिट निवेदकले आफ्नो निवेदनमा उल्लेख गरेका विषयवस्तुहरूलाई हेर्दा यस सचिवालयलाई विपक्षी बनाउनुपर्ने कुनै आधार र कारण खुलाउन सक्नुभएको छैन। बेपत्ता पारिएका

व्यक्तिको छानबिन सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन निर्माण प्रक्रियामा यस सचिवालयको कुनै भूमिका रहँदैन । कानूनले निर्धारण गरेको प्रक्रिया अर्थात् संविधानसभा (व्यवस्थापिका संसद्को कार्यसञ्चालन) नियमावली, २०७० ले तोकिएको कार्यविधिअनुरूपको काम मात्र यस सचिवालयले गरेको हो र सरकारको तर्फबाट निर्माण हुने कानूनमा रहेका कानूनी व्यवस्था के कस्ता परिस्थितिका कारण र कुन प्रयोजनका लागि राखिएका हुन् सचिवालयलाई जानकारी हुने कुरा पनि होइन । सचिवालयले यो वा त्यो कानूनी व्यवस्था राखिनुपर्ने वा राखिनु नपर्ने भनी भन्न सक्ने अवस्था पनि रहँदैन । सचिवालयले कुनै विधेयक तर्जुमा गर्ने पनि होइन र सचिवालयलाई विपक्षी बनाउनुपर्ने कारण नभएको हुँदा यस सचिवालयको हकमा कुनै आदेश जारी हुनुपर्ने होइन । सचिवालयको हकमा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको व्यवस्थापिका संसद् सचिवालयका तर्फबाट ऐ. का सहसचिव डा. रवि शर्मा अर्यालको लिखित जवाफ ।

व्यवस्थापिका संसद्को तर्फबाट ऐ. का सचिव डा. रवि शर्मा अर्यालबाट पेस भएको लिखित जवाफ व्यहोरा :

व्यवस्थापिका संसद्ले प्रचलित कानूनी प्रक्रिया अवलम्बन गरी पारित गरेको अमुक कानूनका अमुक प्रावधानहरू संविधानसँग बाझिएकाले बदर गरिपाउँ वा संशोधनको लागि निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने जस्ता दावी लिई व्यवस्थापिका संसद्लाई प्रत्यर्थी बनाउनुपर्ने कुनै आवश्यकता छैन । व्यवस्थापिका संसद्लाई अनावश्यकरूपमा प्रत्यर्थी बनाएको प्रस्तुत रिट निवेदन प्रथम दृष्टिमा नै

खारेजभागी छ ।

प्रकरण ३ मा उल्लिखित जिकिरलाई प्रतिकूल असर नपर्ने गरी निवेदकको निवेदन दावीतर्फ दृष्टि दिने हो भने पनि राज्यका प्रमुख तीन अङ्गहरूमध्ये विधायिकाको कार्य राज्यको आवश्यकता अनुसारको कानून निर्माण गर्नु नै हो । प्रस्तुत बेपत्ता पारिएका व्यक्तिहरूको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन, २०७१ को सन्दर्भमा पनि व्यवस्थापिका संसद्ले प्रचलित कानूनी प्रक्रिया अवलम्बन गरी सोही भूमिका निर्वाह गरेको हो । सशस्त्र द्वन्द्वपश्चात् शान्ति सम्झौता हुँदै विभिन्न समयमा भएका अन्य सम्झौताहरूसमेतलाई सम्बोधन गरी देशमा दिगो शान्ति स्थापनार्थ राजनीतिक सहमतिका आधारमा परिस्थितिको सान्दर्भिकतासमेतलाई ध्यानमा राखी उल्लिखित विधेयक व्यवस्थापिका संसद्बाट पारित गरिएको हो । कुनै एक राष्ट्रमा अपनाइएको विधि प्रक्रिया र सिद्धान्त अर्को राष्ट्रमा पनि जस्ताको त्यस्तै लागू हुनुपर्छ भन्ने जिकिर समयसापेक्ष र सान्दर्भिक छैन । हाम्रो मुलुकको परिप्रेक्ष्यमा दिगो शान्ति ल्याउन र लामो समयसम्मको द्वन्द्वले उब्जाएका घाउहरू सहज तरिकाबाट मेटाई सामाजिक सद्भाव सामाजिक एवम् राष्ट्रिय हितसमेतलाई सकारात्मक दिशातिर लाने मनसायका साथ प्रस्तुत विधेयक सदनमा छलफल गरी पारित गरिएको हुँदा अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता र अदालतको फैसला विरुद्ध ऐन जारी भएको भन्ने कुरा तथ्यसङ्गत नरहेको र यथार्थ विषयवस्तुमा आधारित नभएको तथा संविधानसभा (व्यवस्थापिका संसद्को कार्यसञ्चालन) नियमावली, २०७० ले निर्दिष्ट गरेका सबै प्रक्रिया पूरा गरी व्यवस्थापिका संसद्बाट पारित उल्लिखित विधेयक जनभावना अनुकूलकै भएको हुँदा रिट निवेदकको मागबमोजिम कुनै पनि आदेश जारी

हुनुपर्ने होइन रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको व्यवस्थापिका संसद्को तर्फबाट ऐ. का सचिव डा. रवि शर्मा अर्यालको लिखित जवाफ।

व्यवस्थापिका संसद् सभामुख सुवासचन्द्र नेम्वाङ्गको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ व्यहोरा :

यी रिट निवेदकले आफ्नो निवेदनमा उल्लेख गरेका विषयवस्तुहरूलाई हेर्दा व्यवस्थापिका संसद्को सभामुखलाई विपक्षी बनाउनुपर्ने कुनै आधार र कारण खुलाउन सक्नुभएको छैन। राज्यले आवश्यक महसुस गरेअनुसारको कानूनी व्यवस्थाका लागि सरकारद्वारा प्रस्तुत हुने विधेयक पारित गर्ने प्रक्रिया संविधानसभा (व्यवस्थापिका संसद्को कार्यसञ्चालन) नियमावली, २०७० ले स्पष्ट गरेकै छ। सोही नियमावलीमा निर्दिष्ट अर्थात् संविधानसभा (व्यवस्थापिका संसद्को कार्यसञ्चालन) नियमावली, २०७० ले तोकिएको कार्यविधिअनुरूपको काममात्र सभामुखले गर्ने हो र सरकारको तर्फबाट निर्माण हुने कानूनमा रहेका कानूनी व्यवस्था के कस्ता परिस्थितिका कारण र कुन प्रयोजनका लागि राखिएका हुन् भन्ने कुरा सम्बन्धित कानूनमै स्पष्ट हुने हुँदा सभामुखले यो वा त्यो कानूनी व्यवस्था राखिनुपर्ने वा राखिनु नपर्ने भनी भन्न सक्ने अवस्था पनि रहँदैन। सभामुखको प्रत्यक्षरूपमा कानून तर्जुमा गर्ने कार्यमा संलग्न हुनुपर्ने पनि होइन। सभामुखको प्रमुख जिम्मेवारी संसद्को बैठक सञ्चालन र नियमित गर्ने नै हो। संविधानसभा (व्यवस्थापिका संसद्को कार्यसञ्चालन) नियमावली, २०७० बमोजिम व्यवस्थापिका संसद्बाट सर्वसम्मत वा बहुमतको निर्णयद्वारा पारित भएको विधेयक मूले संविधानसभा (व्यवस्थापिका संसद्को कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०७० को नियम ८३ बमोजिम प्रमाणित

गरी प्रमाणीकरणको लागि राष्ट्रपतिसमक्ष पेस गर्नुपर्ने कर्तव्यबाट विमुख हुन मिल्दैन। यसरी कानूनबमोजिम गर्न नहुने कार्य नगरेको अवस्थालाई आधार बनाई बिनाआधार र कारण विपक्षी बनाउनु न्यायसङ्गत हुँदैन। अतः कानूनी आधार र कारणबिना विपक्षी बनाएको प्रस्तुत रिट निवेदन मेरो हकमा खारेजभागी छ। खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको व्यवस्थापिका संसद् सभामुख सुवासचन्द्र नेम्वाङ्गको लिखित जवाफ।

कानून, न्याय, संविधान तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयको तर्फबाट ऐका सचिव भेषराज शर्माबाट पेस भएको लिखित जवाफ व्यहोरा :

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३३ को राज्यको दायित्वअन्तर्गत खण्ड (थ) मा रहेको व्यवस्था र संविधानको अनुसूची-४ मा रहेको विस्तृत शान्ति सम्झौताको बुँदा नं. ५.२.५ मा रहेको बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको गठन गर्ने सम्बन्धमा आवश्यक व्यवस्थाको लागि “बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१” जारी भएको हो। रिट निवेदनमा दावी गरिए जस्तो एकतर्फीरूपमा अपराधीलाई छुट दिने उद्देश्यबाट प्रस्तुत ऐन जारी भएको नभई द्वन्द्वकालीन समयमा भएका मानव अधिकार उल्लङ्घनका गम्भीर घटना र मानवता विरुद्धका अपराधका सम्बन्धमा सत्य तथ्य छानबिन गर्ने, समाजमा मेलमिलाप कायम गरी पारस्परिक सद्भाव र दिगो शान्ति कायम गर्ने तथा गम्भीर अपराधमा संलग्नलाई कानूनी कारवाहीको लागि सिफारिस गर्ने एवम् बेपत्ता पारिएको व्यक्तिको छानबिन गर्नेसमेतको उद्देश्यबाट प्रस्तुत ऐन जारी भएको हो भन्ने तथ्य उक्त

ऐनको प्रस्तावनाबाट प्रष्ट हुन्छ । प्रस्तुत उद्देश्यका लागि सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट भएको आदेश अनुसार बेपत्ता पारिएको व्यक्तिको छानबिनका लागि र सत्य निरूपण तथा मेलमिलापको लागि अधिकार सम्पन्न अलगअलग निष्पक्ष र स्वतन्त्र आयोगको गठन गरिने व्यवस्था प्रस्तुत ऐनमा गरिएको छ । उल्लिखित आयोगको गठन निष्पक्ष र स्वतन्त्ररूपमा गर्नको लागि पूर्व प्रधानन्यायाधीशको अध्यक्षतामा सिफारिस समिति गठन गर्ने व्यवस्था ऐनको दफा ३ मा गरिएको छ भने उक्त आयोगहरूले निष्पक्ष र स्वतन्त्ररूपमा आफ्नो जिम्मेवारी पूरा गर्न सक्ने विषयलाई सुनिश्चित गरेको छ । संवैधानिक दायित्व पूरा गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्थापिका संसद्बाट जारी भएको प्रस्तुत ऐनको विभिन्न प्रावधानहरू संविधानसम्मत नभएको भनी रिट निवेदन दायर गरिएको भए तापनि ऐनको कुन प्रावधान संविधानको कुन धारासँग बाझिएको वा के कति कारणले संविधानसम्मत नभएको भनी स्पष्टरूपमा खुलाउन सकेको नपाउँदा हचुवाको भरमा पेस गरिएको प्रस्तुत रिट निवेदन निरर्थक भएकाले खारेज गरी पाउँ ।

रिट निवेदनमा सो ऐनको दफा २६ को उपदफा (२) मा प्रयुक्त “आयोगको छानबिनबाट क्षमादान दिन पर्याप्त आधार र कारण नदेखिएको” भन्ने वाक्यांश अमान्य र बदर घोषित गर्न माग गरिएको देखिन्छ । प्रस्तुत ऐन जारी हुनुको मुख्य उद्देश्य नै सशस्त्र द्वन्द्वको समयमा घटेका घटनाहरूको छानबिन गर्नेसमेत रहेकामा सोही प्रयोजनको लागि गठन भएको आयोगले त्यस्ता घटनाहरूको सम्बन्धमा छानबिन गर्ने र उक्त छानबिनबाट क्षमादान दिन पर्याप्त आधार र कारण नदेखिएका गम्भीर अपराधमा संलग्न पीडकलाई क्षमादानको सिफारिस गर्न नसक्ने व्यवस्था गरेको छ । सो व्यवस्थाले मानव अधिकारको गम्भीर

उल्लङ्घनसम्बन्धी अपराधमा संलग्न भएका व्यक्तिले क्षमादान नपाउने र निजहरूउपर ऐनको दफा २५ बमोजिम कारवाही हुने कुरालाई सुनिश्चित गरेकाले प्रस्तुत रिट निवेदनको उक्त माग पनि औचित्यहीन हुँदा खारेज गरी पाउँ ।

सङ्क्रमणकालीन न्यायलाई व्यवस्थित गर्ने सन्दर्भमा प्रस्तुत ऐन जारी भएको र सो ऐनको दफा १३ को उपदफा (२) को व्यवस्था अनुसार आयोगको सशस्त्र द्वन्द्वका समयमा भएका घटनासँग सम्बन्धित विषयमा विभिन्न अदालत तथा निकायमा मुद्दा विचाराधीन रहेको अवस्थामा सो विषयमा सम्बन्धित अदालत तथा निकायको परामर्शमा छानबिन गरी सिफारिससम्म गर्ने भएकाले सोबाट सम्बन्धित अदालत वा निकायको न्यायिक स्वतन्त्रतामा आँच आउने देखिँदैन । त्यसैगरी सशस्त्र द्वन्द्वको अवस्थाका सम्बन्धमा प्रस्तुत ऐनबमोजिम आयोग गठन गरिने भएकाले सो आयोगले द्वन्द्वकालीन घटना हो होइन भनी निष्पक्षरूपमा छानबिन गर्न पाउने अधिकार दिइएको विषयलाई अन्यथा भन्न नमिल्ने भएकाले रिट खारेज गरी पाउँ ।

प्रस्तुत ऐनको दफा २२ मा रहेको व्यवस्था अनुसार पीडितको सहमतिबेगर मेलमिलाप हुन सक्ने अवस्था नरहेको, दफा २६(५) मा रहेको आयोगले पीडितको सहमति/असहमतिसमेतलाई विचार गरी क्षमादानको लागि सिफारिस गर्ने व्यवस्थाले त्यस्तो घटनाको पीडितको भूमिकालाई महत्त्व दिएको, दफा २५(३) र २५(४) मा भएको व्यवस्थाले मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन गर्ने पीडकलाई कारवाहीको दायरामा ल्याउन सकिने अवस्था रहेको, दफा २९(१) मा रहेको व्यवस्थाले मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनको आरोपमा दोषी देखिएको पीडकउपर मुद्दा चलाउन आयोगबाट नेपाल

सरकारसमक्ष सिफारिस गरिने र त्यस्तो सिफारिसको आधारमा मुद्दा चलाउन शान्ति तथा पुनःनिर्माण मन्त्रालयले महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई लेखी पठाउने कुरालाई सुनिश्चित गरेको सन्दर्भमा पीडकहरूले उन्मुक्ति पाउने भन्नेसमेतको अवस्था देखिँदैन। तसर्थ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ तथा विस्तृत शान्ति सम्झौताको मर्म र भावना अनुरूप समाजमा दिगो शान्ति कायम गर्ने उद्देश्यले जारी भएको प्रस्तुत ऐनका व्यवस्थाहरूप्रति बिनाआधार आशङ्का व्यक्त गरी बदरको दावी गरिएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको कानून, न्याय, संविधानसभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयको तर्फबाट एका सचिव भेषराज शर्माको लिखित जवाफ।

प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय एवम् मन्त्रिपरिषद्को हकमा समेत नेपाल सरकारका मुख्य सचिव लिलामणि पौड्यालको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफको व्यहोरा :

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले सङ्क्रमणकालीन न्यायिक संयन्त्रको स्थापना गर्ने कुरालाई राज्यको दायित्वको रूपमा राखेको छ। संविधानको धारा ३३ को खण्ड (ध) मा सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन गर्ने तथा मानवता विरुद्धको अपराधमा संलग्न व्यक्तिहरूको बारेमा सत्य अन्वेषण गर्न तथा समाजमा मेलमिलापको वातावरण निर्माण गर्न उच्चस्तरीय सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग गठन गर्ने व्यवस्था रहेको छ। यस्तै प्रकारको व्यवस्था विस्तृत शान्ति सम्झौताको दफा ५.२.५ मा समेत रहेको देखिन्छ। उल्लिखित व्यवस्थाहरू एवम् सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा भएका मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनसम्बन्धी घटनालाई जतिसक्दो चाँडो सम्बोधन हुनुपर्ने आवश्यकता भएको

हुँदा बेपत्ता पारिएको व्यक्तिको छानबिन सत्यनिरूपण तथा मेलमिलाप आयोग विधेयक नेपाल सरकारबाट व्यवस्थापिका संसद्मा पेस भई व्यवस्थापिका संसद्मा भएको बहस र छलफलबाट पारित भई ऐनको रूपमा आएको हो।

उक्त ऐनको दफा १३ को “उपदफा (२) मा “प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा भएको घटनासँग सम्बन्धित विषयमा विभिन्न अदालत तथा निकायमा विचाराधीन मुद्दाहरू सम्बन्धित अदालत तथा निकायहरूको परामर्शमा आयोगले छानबिन गर्नेछ” भन्ने र दफा १३(४) मा रहेको “कुनै घटना सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा भएको हो वा होइन भन्ने विवाद भएमा त्यसको निर्णय आयोगले गर्नेछ” भनी गरिएका व्यवस्थाहरू ऐनको दफा १३ को उपदफा (२), (३) र (४) का व्यवस्थाहरू संविधानसँग बाझिएको हुँदा अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदकको दावीका सम्बन्धमा सशस्त्र द्वन्द्वकालमा द्वन्द्वको क्रममा भएका मानव अधिकार उल्लङ्घनसँग सम्बन्धित घटनाको फरक प्रकृति र जटिलता हुने भएकाले त्यस्ता घटनाहरूसँग सम्बन्धित विषयमा विशेष किसिमबाट छानबिन गरी सत्यतथ्य पत्ता लगाउनको लागि सङ्क्रमणकालीन न्यायिक संयन्त्र स्थापना गरिने अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास रहेको र संविधानले समेत यसलाई स्वीकार गरेको परिप्रेक्ष्यमा ती दफाका व्यवस्थाहरूलाई हेरिनुपर्ने हुन्छ। सङ्क्रमणकालीन न्यायिक संयन्त्र स्थापना हुनुअघि राज्यका विभिन्न संयन्त्रहरूमा अनुसन्धानको क्रममा वा अन्य कुनै रोहमा विचाराधीन त्यस्ता घटनासँग सम्बन्धित मुद्दाहरू सम्बन्धित अदालत वा निकायको परामर्शमा आयोगले छानबिन गर्ने हुँदा यस्तो व्यवस्थाले विद्यमान व्यवस्था र संयन्त्रहरूलाई प्रतिस्थापन गर्न खोजेको वा त्यस्ता निकायको

स्वतन्त्रता र सक्षमतामा हस्तक्षेप हुने भन्ने अवस्था रहँदैन। यसबाट पीडितको न्यायप्रतिको अधिकारमा आघात पर्ने स्थिति पनि रहँदैन।

ऐनको दफा २२ को उपदफा (१) को व्यवस्थाले पीडितलाई मेलमिलापको लागि अनुचित दबाव सिर्जना गर्ने र पीडितको सहमतिबिना पनि आयोगले मेलमिलाप भएको घोषणा गर्न सक्ने अवस्था सिर्जना हुने भएकाले सो व्यवस्था बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदकको दावीका सम्बन्धमा पीडित सन्तुष्ट बनेको स्थितिको प्रकट मेलमिलापमा हुने हो। मेलमिलाप हुनको लागि दुवै पक्षको स्वतन्त्र सहमति चाहिनेमा कुनै विवाद हुन सक्तैन। पीडितको सहमतिबिना पनि आयोगले एकतर्फीरूपमा पीडक र पीडितबीच मेलमिलाप गराउने व्यवस्था ऐनको कुनै पनि दफाले गरेको छैन। स्वतन्त्र र सक्षम आयोगले मानव अधिकारको आधारभूत सिद्धान्तविपरीत गएर पीडितलाई मेलमिलापको लागि दबाव सिर्जना गर्ने वा एकतर्फीरूपमा मेलमिलाप गराउने भन्ने रिट निवेदकको दावी यथार्थमा आधारित नभई पूर्ण काल्पनिक कुरा र शङ्का मात्र हो। कल्पना र शङ्काको सम्भावना देखाई ऐनको कुनै दफाको व्यवस्थालाई संविधानसँग बाझिएको भनी दावी गर्न मिल्ने देखिँदैन।

ऐनको दफा २९ को उपदफा (१) को व्यवस्थाले आयोगलाई मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनको घटनामा पीडकलाई कारवाहीको लागि सीधै महान्यायाधिवक्तालाई लेखिपठाउने अधिकार नदिएको हुँदा त्यस्तो व्यवस्था बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदकको अर्को माग दावीका सम्बन्धमा सो व्यवस्थाले आयोग नेपाल सरकारको निर्णयबाट गठन हुने भएकाले आयोगले आफ्नो प्रतिवेदन नेपाल सरकारसमक्ष प्रस्तुत गर्नुपर्ने गरी व्यवस्थापकीय प्रक्रियासम्म व्यवस्थित गरेको हो। आयोगको

प्रतिवेदन प्राप्त भएपछि आयोगबाट मुद्दा चलाउनको लागि प्राप्त भएको सिफारिस कार्यान्वयन गर्न शान्ति तथा पुनः निर्माण मन्त्रालयले महान्यायाधिवक्तालाई लेखी पठाउन नसक्ने गरी सो मन्त्रालयलाई ऐनको कुनै दफाले पनि तजबिजी अधिकार दिएको देखिँदैन। शान्ति तथा पुनःनिर्माण मन्त्रालयले त्यस्तो सिफारिस अनिवार्यरूपमा महान्यायाधिवक्तालाई लेखी पठाउनुपर्ने व्यवस्था सो दफाले गरेको हुँदा सो व्यवस्थालाई रिट निवेदकको दावीबमोजिम बदर गर्नुपर्ने कुनै आधार र कारण रहेको छैन।

ऐनको दफा २ को खण्ड (अ) ले अन्तर्राष्ट्रिय सिद्धान्त र मान्यताहरूसँग अनुकूल हुने गरी मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनको परिभाषा गरी सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा निःशस्त्र व्यक्ति वा जनसमुदाय विरुद्ध लक्षित गरी वा योजनाबद्धरूपमा गरिएको हत्या, अपहरण तथा शरीर बन्धक, व्यक्ति बेपत्ता पार्ने, अङ्गभङ्ग वा अपाङ्ग बनाउने, शारीरिक वा मानसिक यातना, बलात्कार तथा यौनजन्य हिंसा, व्यक्तिगत वा सार्वजनिक सम्पत्ति लुटपाट, कब्जा, तोडफोड वा आगजनी, घर जग्गाबाट जबर्जस्ती निकाला वा अन्य कुनै किसिमको विस्थापन वा अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार वा मानवीय कानूनविपरीत गरिएको जुनसुकै किसिमको अमानवीय कार्य वा मानवता विरुद्धको अपराधलाई मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन भनिएको छ।

उल्लिखित परिभाषा हेर्दा अत्यन्त विस्तृत देखिन्छ। यो परिभाषाले एकातिर निःसर्त व्यक्ति वा जनसमुदाय विरुद्ध लक्षित गरी गरिएको उपखण्ड (१) देखि (९) सम्म गरिएको जुनसुकै कार्यलाई समेटेको देखिन्छ भने अर्कोतिर जुनसुकै प्रकृतिको व्यक्ति वा जनसमुदायको विरुद्धमा योजनाबद्धरूपमा गरिएको उपखण्ड (१) देखि (९) सम्मको जुनसुकै कार्य पनि

मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनको कार्यअन्तर्गत पर्ने देखिन्छ। यसका साथै उपखण्ड (९) को व्यवस्थाले मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनसम्बन्धी परिभाषालाई अझ व्यापक बनाई अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकारसम्बन्धी कानून, (International Human Rights Law) अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानून (International Humanitarian Law) विरुद्ध हुने गरी गरिएको जुनसुकै किसिमको अमानवीय काम वा मानवता विरुद्धको अन्य अपराध (Crime against Humanity) लाई समेटेरी यससम्बन्धी नेपाल पक्ष भएका सबै अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताको व्यवस्थाका अतिरिक्त प्रथाजनित अन्तर्राष्ट्रिय कानून (Customary International Law) का सिद्धान्त र मापदण्डहरूसमेत लागू हुने देखिन्छ।

उक्त ऐनको दफा २६ को उपदफा (२) को व्यवस्थाले सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा भएका गम्भीर प्रकृतिका अपराधमा समेत क्षमादान दिन सकिने भनी व्यवस्था गरेको भन्ने रिट निवेदकको दावीका सम्बन्धमा हेर्दा कुनै ऐनलाई व्याख्या गर्दा उक्त ऐनको समुचा व्यवस्थालाई नै समष्टिगतरूपमा हेर्नुपर्दछ। प्रस्तावना पनि ऐनको अभिन्न भाग हो र कानूनको व्याख्या गर्दा प्रस्तावनालाई पनि आधार लिइन्छ। ऐन अनुसार गठन हुने आयोग उच्चस्तरीय हुने र सो आयोगमा रहने अध्यक्ष तथा सदस्यहरूको नियुक्तिको लागि नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्न ऐनको दफा ३ को उपदफा (३) मा सिफारिस समितिको व्यवस्था भएको पाइन्छ। उक्त सिफारिस समितिमा पूर्व प्रधानन्यायाधीशहरूमध्येबाट नेपाल सरकारले तोकेको व्यक्ति अध्यक्ष, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको अध्यक्ष वा निजले तोकेको सो आयोगको कुनै सदस्य र मानव अधिकारवादी, मनोविज्ञानवेत्ता, कानूनविद्, विधिविज्ञानवेत्ता, द्वन्द्वविद्, समाजशास्त्री,

महिला अधिकारकर्मी वा शान्ति प्रक्रियामा संलग्न व्यक्तिहरूमध्येबाट नेपाल सरकारले मनोनयन गरेको एकजना महिलासहित तीनजना सदस्य हुने व्यवस्था रहेको देखिँदा निष्पक्ष र स्वतन्त्र व्यक्तिहरू सम्मिलित सिफारिस समितिले गरेको सिफारिसका आधारमा गठन हुने आयोगको स्वतन्त्रता, सक्षमता र विश्वसनीयता प्रति शङ्का गर्न सकिने वस्तुगत आधार रहेको छैन।

दफा ४ को उपदफा (२) मा अध्यक्ष वा कुनै सदस्यलाई इमान्दारीपूर्वक पदीय कर्तव्य पालना नगरेको, निजमा कार्यक्षमताको अभाव रहेको वा निज खराब आचरणमा लागेको आरोपको छानबिन गर्न नेपाल सरकारले पूर्व प्रधानन्यायाधीशको अध्यक्षतामा तीन सदस्यीय छानबिन समिति गठन गर्ने र छानबिन समितिको सिफारिसमा नेपाल सरकारले त्यस्तो अध्यक्ष वा सदस्यलाई पदबाट हटाउन सक्ने व्यवस्थाले आयोग नेपाल सरकारअन्तर्गतको निकाय नभई स्वतन्त्र र सक्षम निकायको रूपमा रहने कुरामा शङ्का गर्ने अवस्था छैन। यसका अतिरिक्त ऐनको दफा १३, १४, १५, १७, १८, १९, २० मा भएको व्यवस्था र दफा ३० को आयोगले दिएको प्रतिवेदनमा उल्लिखित सिफारिसहरू कार्यान्वयन भए नभएको सम्बन्धमा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले अनुगमन गर्न सक्ने व्यवस्था भएको देखिँदा स्वतन्त्र, सक्षम र निष्पक्ष आयोगले दण्डहीनतालाई प्रश्रय दिने गरी वा मानव अधिकार उल्लङ्घनको गम्भीर घटनामा समेत क्षमादान र फौजदारी जवाफदेहिताबाट उन्मुक्ति दिने गरी काम कारवाही गर्दछ भनी शङ्का र अनुमान गर्नु तर्कसङ्गत र न्यायोचित नहुने भएकाले रिट निवेदकको दावी काल्पनिक हो।

ऐनको दफा २६ को उपदफा (१) र (२) को व्यवस्थालाई दफा २ को खण्ड (अ) को व्यवस्थासँग

एकैसाथ राखेर हेर्नुपर्ने हुन्छ । दफा २३ को उपदफा (१) र (२) ले मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनका कार्यमा संलग्न व्यक्तिलाई निःसर्त क्षमादान (Blanket Amnesty) दिन सकिने गरी व्यवस्था गरेको भन्नु ऐनको समग्र उद्देश्य र व्यवस्थाविपरीत हुने भएकाले त्यस्तो व्याख्या गर्न सकिँदैन । दफा २६ मा भएको व्यवस्थाको सम्बन्धमा जस्तोसुकै अपराधको घटनामा संलग्न व्यक्तिलाई पनि आयोगले क्षमादान गर्न सक्ने भन्ने होइन । मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनका घटनामा पीडकको निजले गरेको गलत कामप्रति पश्चात्ताप गरी पीडितसँग माफी मागी सो घटनामा पीडकलाई क्षमादान दिनुपर्ने पर्याप्त आधार र कारण रहेमा मात्र आयोगले क्षमादानको लागि नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्नसक्नेसम्मको अधिकार उक्त दफा २६ को उपदफा (२) ले दिएको हो । उल्लिखित अवस्थामा बाहेक मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनको आरोपमा दोषी देखिएको व्यक्तिउपर आयोगले क्षमादानको लागि नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस गर्न सक्ने अधिकार ऐनको दफा २६ लगायत अन्य कुनै पनि दफाले आयोगलाई दिएको नदेखिने सो उपदफा (४) को वाक्यांशलाई बदर गर्नुपर्ने अवस्था छैन ।

ऐनको दफा २२ मा रहेको मेलमिलापसम्बन्धी व्यवस्थालाई अध्ययन गर्दा पीडक र पीडितबीचको सहमतिबिना आयोगले एकतर्फीरूपमा पीडक र पीडितबीच मेलमिलाप गराउन सक्ने अवस्था देखिँदैन । सो दफा २२ को उपदफा (२) मा पीडक र पीडितबीच मेलमिलाप गराउने सम्बन्धमा आयोगले पीडकलाई निजले गरेको गलत कामको पश्चात्ताप गर्न लगाई पीडितसँग माफी माग्नु लगाउनेछ भन्ने व्यवस्था रहेबाट पीडित सन्तुष्ट नरहेसम्म मेलमिलाप हुनसक्ने अवस्था देखिँदैन ।

जहाँसम्म आमनरसंहार, युद्धअपराधमानवता विरुद्धको अपराध, बेपत्ता र यातनालागायतका मानव अधिकारको उल्लङ्घनलाई अन्तर्राष्ट्रिय कानूनी दायित्वबमोजिम फौजदारी कसुर घोषित गरी कसुरको गाम्भीर्यता अनुसार दण्डको व्यवस्था गर्न आवश्यक कानून निर्माण गर्न परमादेश जारी गरिपाउँ भनी रिट निवेदकले माग गर्नुभएको छ, तत् सम्बन्धमा विचार गर्दा मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन एवम् मानवता विरुद्धको अपराधलाई दण्डनीय बनाई पीडितको न्याय प्राप्तिको अधिकार सुनिश्चित गर्नुपर्ने दायित्व सरकारको रहेकामा विवाद छैन । आम नरसंहार (Genocide), युद्ध अपराध (War Crime), मानवता विरुद्धको अपराध (Crime Against Humanity) नियन्त्रण गर्ने सम्बन्धमा नेपाल जेनेभा महासन्धि, १९४९ को पक्ष राष्ट्र भैसकेको छ भने यातना विरुद्धको अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि, १९८४ को पनि नेपाल पक्ष मुलुक हो । जेनेभा महासन्धिलाई कार्यान्वयन गर्नको लागि विधेयक तर्जुमाको कार्य अन्तिम चरणमा पुगेको छ । यसैगरी जबरजस्ती व्यक्ति बेपत्ता पार्ने कार्यलाई कसुरको रूपमा घोषणा गर्नेलगायतका विविध विषयहरूलाई समेटेी तयार भएको फौजदारी अपराध संहिता, २०६८ को विधेयकसमेत तत्कालीन व्यवस्थापिका संसद्मा प्रस्तुत भएको थियो । निश्चित प्रक्रिया पूरा गरी सो विधेयकहरू नेपाल सरकारले व्यवस्थापिका संसद्मा पेश गर्न प्रतिबद्ध छ ।

तसर्थ मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन र मानवता विरुद्धको अपराधको कसुरमा निरपेक्षरूपमा आम क्षमादान दिने विषय ऐनमा समावेश भएको नदेखिने, ऐनबमोजिम गठन हुने आयोगको स्वतन्त्रता, सक्षमता र स्वायत्ततालाई ऐनले प्रत्याभूत गरेको देखिएको ऐनको कुनै दफा वा उपदफामा प्रयोग भएको कुनै वाक्यांशको व्याख्या गर्दा ऐनलाई समुचारूपमा

हेरी ऐनको उद्देश्यबमोजिम व्याख्या गर्नुपर्ने, मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनका घटनामा आयोगले पीडकलाई निरपेक्ष क्षमादानको लागि नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्नसक्ने अधिकार ऐनले नदिएको, पीडकलाई क्षमादानको सिफारिस गर्नुअघि पीडकको पीडितलाई चित्त बुझ्दो ढङ्गले पश्चात्ताप गरी माफी माग्नुपर्ने व्यवस्था भएको, मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन एवम् मानवता विरुद्धको कसुरमा संलग्न व्यक्तिलाई दण्ड दिने गरी राज्यले कानून बनाउन सक्ने अधिकारलाई ऐनले नियन्त्रित नगरेको र गर्न पनि नसक्ने हुँदा मनगढन्ते अनुमान र शङ्काको भरमा आफूखुसी ऐनको अर्थ गरी ऐनले परिकल्पना नै नगरेको विषयलाई लिएर रिट निवेदकहरूले दायर गर्नुभएको रिट निवेदनको आधारमा सम्मानित अदालतबाट आदेश जारी हुनुपर्ने आधार र कारण नरहेको र निवेदकको चिन्ता वा सरोकारलाई ऐनले सम्बोधन गरेको हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय एवम् मन्त्रिपरिषद्को हकमा नेपाल सरकारका मुख्य सचिव लिलामणि पौड्यालको लिखित जवाफ ।

महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको तर्फबाट ऐ. का नायब महान्यायाधिवक्ता दुर्गाबन्धु पोखरेलको लिखित जवाफको व्यहोरा :

महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको के कस्तो काम कारवाहीबाट रिट निवेदकहरूको हक अधिकारमा असर परेको हो सो सम्बन्धमा रिट निवेदनमा कुनै जिकिर नलिएको र यस कार्यालयले पालना गर्नुपर्ने कुन संवैधानिक कर्तव्य पालना नगरेको हो भन्नेसमेत जिकिर लिएको नदेखिँदा रिट निवेदन जिकिरबमोजिम परमादेशको आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था देखिँदैन ।

तसर्थ प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी पाउन सादर अनुरोध छ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३५ को उपधारा (३) को खण्ड (ख) अनुसार मुद्दा मामिलाको रोहमा सर्वोच्च अदालतले गरेको कानूनको व्याख्या वा प्रतिपादन गरेको कानूनी सिद्धान्तको कार्यान्वयन भए नभएको अनुगमन गर्ने गराउने दायित्व महान्यायाधिवक्तामा रहेको र सो अनुसारको संवैधानिक जिम्मेवारी यस कार्यालयबाट भइरहेको छ । रिट निवेदकले कुनै मुद्दा विशेषमा प्रतिपादित सिद्धान्तको अनुगमन गर्ने गराउने कार्य महान्यायाधिवक्ताले नगरेको वा सो संवैधानिक दायित्व पालना नगरेको भनी रिट निवेदनमा जिकिर लिनुभएको पाइँदैन । बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्यनिरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन, २०७१ को सन्दर्भमा यस कार्यालयलाई प्रत्यर्थी बनाई परमादेश जारी गरी पाउन निवेदन गरेको समग्र रिट निवेदनको व्यहोराबाट देखिन्छ । उक्त ऐन २०७१।१।२८ मा जारी भै कार्यान्वयनको क्रममा रहेको र सो ऐनले दिएको काम, कर्तव्य र जिम्मेवारी निर्वाह गर्नुपर्ने कुरा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको दायित्वान्तर्गत रहेको र सो दायित्व पूरा नगरेको भन्ने निवेदन जिकिर नरहेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउन सादर अनुरोध छ भन्नेसमेत व्यहोराको महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको तर्फबाट ऐ.का नायब महान्यायाधिवक्ता दुर्गाबन्धु पोखरेलको लिखित जवाफ ।

शान्ति तथा पुनर्निर्माण मन्त्रालयको तर्फबाट ऐका सचिव धनबहादुर तामाङबाट पेस भएको लिखित जवाफको व्यहोरा :

राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय कानूनद्वारा प्रत्याभूत

गरिएका मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रतामध्ये कतिपय हक अधिकारहरू जस्तोसुकै अवस्थामा समेत अहरणीय हुन्छन् । सशस्त्र द्वन्द्वका बेलामा घटेका मानव अधिकारसम्बन्धी घटनाहरूको विशेष प्रकृति र आयाम हुने भएको हुँदा त्यस्ता घटनाहरूका सम्बन्धमा छानबिन र अन्वेषण गरी सत्य तथ्य पत्ता लगाई पीडितको न्यायको अधिकारलाई संरक्षण गर्न द्वन्द्वोत्तर मुलुकमा नियमित फौजदारी कानून (Regular Criminal Justice) परिपूरकको रूपमा सङ्क्रमणकालीन न्यायिक संयन्त्र स्थापना गरी न्याय र दिगो शान्तिको प्रवर्द्धन गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास रहिआएको सन्दर्भमा विगतको करिब एक दशक लामो सशस्त्र द्वन्द्वलाई अन्त्य गर्दै नेपाल सरकार र तत्कालीन सशस्त्र विद्रोही पक्षबीच शान्ति सम्झौता सम्पन्न भई जारी भएको संविधानमा सङ्क्रमणकालीन न्यायिक संयन्त्रको स्थापना गर्ने व्यवस्था रहेको छ । साथै, विस्तृत शान्ति सम्झौतामा समेत सोसम्बन्धी व्यवस्था रहेको छ । उल्लिखित व्यवस्थाहरू सङ्क्रमणकालीन न्यायको लागि सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा भएका मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनसम्बन्धी लगायतका घटनालाई जतिसक्दो चाँडो सम्बोधन गर्न आवश्यक भएको हुँदा उक्त ऐन जारी भएको हो ।

ऐनको दफा १३ को उपदफा (२), (३) र (४) का व्यवस्थाहरू संविधानसँग बाझिएको हुँदा अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदकको दावीका सम्बन्धमा सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा भएका मानव अधिकार उल्लङ्घनसँग सम्बन्धित घटनाको फरक प्रकृति र जटिलता हुने भएकाले त्यस्ता घटनाहरूसँग सम्बन्धित विषयमा विशेष किसिमबाट छानबिन गरी सत्य तथ्य पत्ता लगाउन सङ्क्रमणकालीन न्यायिक संयन्त्र स्थापना गरिने अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास रहेको र संविधानले समेत यसलाई स्वीकार गरेको

परिप्रेक्ष्यमा ती दफाका व्यवस्थाहरूलाई हेर्नुपर्ने हुन्छ । सङ्क्रमणकालीन न्यायिक संयन्त्र स्थापना हुनुअघि राज्यका विभिन्न संयन्त्रहरूमा अनुसन्धानको क्रममा वा अन्य कुनै रोहमा विचाराधीन त्यस्ता घटनासँग सम्बन्धित मुद्दाहरू सम्बन्धित अदालत वा निकायको परामर्शमा आयोगले छानबिन गर्ने हुँदा यस्तो व्यवस्थाले विद्यमान व्यवस्था र संयन्त्रहरूलाई प्रतिस्थापन गर्न खोजेको वा त्यस्ता निकायको स्वतन्त्रता र सक्षमतामा हस्तक्षेप हुने भन्ने अवस्था रहँदैन । यसबाट पीडितको न्यायप्रतिको अधिकारमा आघात पर्ने कुनै स्थिति रहँदैन ।

ऐनको दफा २२ को उपदफा (१) को व्यवस्थाले पीडितलाई मेलमिलापको लागि अनुचित दबाब सिर्जना गर्ने र पीडितको सहमतिबिना पनि आयोगले मेलमिलाप भएको घोषणा गर्न सक्ने अवस्था सिर्जना हुने भएकाले सो व्यवस्था बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदकको दावीका सम्बन्धमा पीडितको सहमतिबिना आयोगले एकतर्फीरूपमा पीडक र पीडितबीच मेलमिलाप गराउने व्यवस्था ऐनको कुनै पनि दफाले गरेको छैन । स्वतन्त्र र सक्षम आयोगले मानव अधिकारको आधारभूत सिद्धान्तविपरीत गएर पीडितलाई मेलमिलापको दबाब सिर्जना गर्ने वा एकतर्फीरूपमा मेलमिलाप गराउने भन्ने रिट निवेदकको दावी यथार्थमा आधारित नभई काल्पनिक कुरा मात्र हो । कल्पना र शङ्काको सम्भावना देखाई ऐनको कुनै दफाको व्यवस्थालाई संविधानसँग बाझिएको भनी दावी गर्न मिल्ने सकिँदैन ।

ऐनको दफा २९ को उपदफा (१) को व्यवस्थाले आयोगलाई मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनको घटनामा पीडकलाई कारवाहीको लागि सीधै महान्यायाधिवक्तालाई लेखी पठाउने अधिकार नदिएको हुँदा त्यस्तो व्यवस्था बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने

रिट निवेदकको अर्को माग दावीका सम्बन्धमा आयोगले ऐनबमोजिम छानबिन गरेका कुराहरूसहितको आफ्नो प्रतिवेदन नेपाल सरकारसमक्ष प्रस्तुत गर्दा शान्ति तथा पुनर्निर्माण मन्त्रालयमार्फत् सिफारिस कार्यान्वयन गर्न महान्यायाधिवक्तालाई लेखी पठाउने व्यवस्था भएकामा ऐनको कुनै दफाले पनि उक्त प्रक्रियामा बाधा उत्पन्न गर्ने गरी मन्त्रालयलाई तजबिजी अधिकार दिएको नहुँदा रिट निवेदकको दावीबमोजिम बदर गर्नुपर्ने कुनै आधार र कारण छैन।

उक्त ऐनको दफा २ को खण्ड (ज) ले गरेको “मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन” परिभाषाले मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनका विषयलाई पर्याप्त रूपमा समेटेको छ जुन परिभाषाले अन्तर्राष्ट्रिय सिद्धान्त र मान्यताहरूलाई पूर्ण रूपमा आत्मसात गरेको हुँदा निवेदकले जिकिर गर्नुभएको जस्तो अवस्था छैन। ऐनको दफा २६ को उपदफा (२) को व्यवस्थाले सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा भएका गम्भीर प्रकृतिका अपराधमा समेत क्षमादान दिन सकिने व्यवस्था गरेको भन्ने रिट निवेदकहरूको दावीका सम्बन्धमा कुनै ऐनलाई व्याख्या गर्दा ऐनको समुच्चा व्यवस्थालाई नै समष्टिगतरूपमा हेर्नुपर्दछ। स्वतन्त्र, सक्षम र निष्पक्ष आयोगले दण्डहीनतालाई प्रश्रय दिने गरी वा मानव अधिकार उल्लङ्घनको गम्भीर घटनामा समेत क्षमादान र फौजदारी जवाफदेहिताबाट उन्मुक्ति दिने गरी काम कारवाही गर्दछ भनी शङ्का र अनुमान गर्नु तर्कसङ्गत र न्यायोचित नहुने भएको एवम् ऐनको दफा ३० मा आयोगले दिएको प्रतिवेदनमा उल्लिखित सिफारिसहरू कार्यान्वयन भए वा नभएको सम्बन्धमा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले अनुगमन गर्न सक्ने व्यवस्थासमेत भएको हुँदा रिट निवेदकको दावी निरर्थक छ।

ऐनको दफा २६ को उपदफा (१) र (२) को

व्यवस्थालाई दफा २ को खण्ड (ज) को व्यवस्थासँग एकैसाथ राखेर हेर्नुपर्ने हुन्छ। दफा २६ को उपदफा (१) र (२) ले मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनका कार्यमा संलग्न व्यक्तिलाई निःसर्त क्षमादान (Blanket Amnesty) दिने सकिने गरी व्यवस्था गरेको भन्नु ऐनको समग्र उद्देश्य र व्यवस्थाविपरीत हुने भएकाले त्यसरी अर्थ गर्न सकिँदैन। दफा २६ मा भएको व्यवस्थाको सम्बन्धमा जस्तोसुकै अपराधको घटनामा संलग्न व्यक्तिलाई पनि आयोगले क्षमादान गर्न सक्ने भन्ने होइन। मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनका घटनाहरूमा दफा २६ को उपदफा (४) मा उपदफा (३) बमोजिम दिइने निवेदनमा पीडकले देहायका प्रतिबद्धता प्रकट गरेको कुरा उल्लेख गर्नुपर्नेछ— सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा आफूबाट मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन भएको कुरा स्वीकार गरेको, त्यस्तो कार्यबाट आफूलाई पश्चात्ताप भएको स्वीकार गरी आयोगसमक्ष पीडितसँग चित्तबुझ्दो ढङ्गले क्षमायाचना गर्न मन्जुर गरेको, भविष्यमा त्यस्तो किसिमको कुनै कार्य नगर्ने प्रतिज्ञा गरेको अवस्थामा पीडकले आफूबाट मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन भएको स्वीकार गरी सो सम्बन्धमा पीडितसँग माफी नमागेसम्म आयोगले पीडकलाई क्षमादान दिनसक्ने अधिकार ऐनको कुनै पनि दफाले दिएको छैन।

ऐनको दफा २२ मा रहेको मेलमिलापसम्बन्धी व्यवस्थालाई अध्ययन गर्दा पीडक र पीडितबीचको सहमतिबिना आयोगले एकतर्फीरूपमा पीडक र पीडितबीच मेलमिलाप गराउन सक्ने अवस्था देखिँदैन। सो दफा २२ को उपदफा (२) मा पीडक र पीडितबीच मेलमिलाप गराउने सम्बन्धमा आयोगले पीडकलाई निजले गरेको गलत कामको पश्चात्ताप गर्न लगाई पीडितसँग माफी माग्नु लगाउनेछ भन्ने व्यवस्था रहेबाट पीडित सन्तुष्ट नरहेसम्म मेलमिलाप

हुनसक्ने अवस्था देखिँदैन । यसका साथै दफा २६ को क्षमादानसम्बन्धी व्यवस्थालाई दफा २२ को मेलमिलापसम्बन्धी व्यवस्थासँग एकसाथ राखेर हेर्नुपर्ने हुन्छ । पीडक र पीडितबीच सहमति भई पीडकले पीडितसँग माफी मागी पश्चाताप नगरेसम्म पीडकलाई आयोगले क्षमादानको लागि सिफारिस दिनसक्ने अवस्था नदेखिँदा रिट निवेदकको जिकिर तथ्यपरक छैन ।

तसर्थ, मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन र मानवताविरुद्धको अपराधको कसुरमा निरपेक्षरूपमा क्षमादान दिने विषय ऐनमा समावेश भएको छैन, ऐनबमोजिम गठन हुने आयोगको स्वतन्त्रता, सक्षमता र स्वायत्ततालाई ऐनले प्रत्याभूत गरेको छ, ऐनको कुनै दफा वा उपदफामा प्रयोग भएको कुनै वाक्यांशको व्याख्या गर्दा ऐनको समुच्चा व्यवस्था हेरी ऐनको उद्देश्यबमोजिम व्याख्या गर्नुपर्ने, मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनका घटनामा आयोगले पीडकलाई निरपेक्ष क्षमादानको लागि नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्नसक्ने अधिकार ऐनले नदिएको, पीडकलाई क्षमादानको सिफारिस गर्नुअघि पीडकले पीडितलाई चित्तबुझ्दो ढङ्गले पश्चाताप गरी माफी माग्नुपर्ने व्यवस्था भएको, मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन एवम् मानवता विरुद्धको कसुरमा संलग्न व्यक्तिलाई दण्ड दिने गरी राज्यले कानून बनाउन सक्ने अधिकारलाई ऐनले नियन्त्रित नगरेको हुँदा अनुमान र शङ्काको भरमा आफूखुसी ऐनको अर्थ गरी ऐनले परिकल्पना नै नगरेको विषयलाई लिएर रिट निवेदकहरूले दायर गर्नुभएको रिट निवेदनको आधारमा सम्मानित अदालतबाट आदेश जारी हुनुपर्ने आधार र कारण नरहेको हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको शान्ति तथा पुनर्निर्माण मन्त्रालयको तर्फबाट एका सचिव धनबहादुर

तामाङको लिखित जवाफ ।

निवेदकहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री सपना प्रधान मल्ल, विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री बाबुराम गिरी, श्री गोविन्दप्रसाद शर्मा "बन्दी", श्री हरि फुयाल, श्री राजुप्रसाद चापागाई, श्री ओमप्रकाश अर्याल, डा.चन्द्रकान्त ज्ञवाली, श्री दिनेश त्रिपाठी, श्री ज्ञानेन्द्र राज आरण, श्री लक्ष्मी पोखरेल र श्री आशिक राम कार्कीले गर्नुभएको बहस व्यहोरा :

बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ को प्रस्तावना हेर्दा सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा भएका मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन तथा मानवता विरुद्धको अपराधसम्बन्धी घटना र त्यस्तो घटनामा संलग्न व्यक्तिहरूको बारेमा सत्य अन्वेषण तथा छानबिन गरी वास्तविक तथ्य जनसमक्ष ल्याउनु, समाजमा शान्ति र मेलमिलापको वातावरण निर्माण गर्नु, सो घटनाबाट पीडितलाई परिपूरण र गम्भीर अपराधमा संलग्न पीडकलाई कानूनी कारवाहीको दायरामा ल्याउनु ऐनको मुख्य उद्देश्य रहेको छ । तर ऐनमा गरिएको कतिपय व्यवस्था अस्पष्ट एवम् सबैखाले पीडितलाई नसमेट्ने खालको हुनुका साथै व्यक्ति बेपत्ता पार्ने, नियन्त्रणमा लिएर गरिएको हत्या, यातना तथा बलात्कारलगायत मानवता विरुद्धको गम्भीर अपराधमा संलग्न कसुरदारहरूले समेत अपराधबाट उन्मुक्ति पाउने अवस्था रहेको छ । यसअघि नेपाल सरकारको सिफारिसमा राष्ट्रपतिद्वारा जारी भएको बेपत्ता भएका व्यक्तिको छानबिन, सत्यनिरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको अध्यादेश, २०६९उपर सम्मानित अदालतमा निवेदक जुरी नेपालको तर्फबाट अधिवक्ता माधवकुमार

बस्नेतसमेत रि.नं. ०६९-WS-००५७ तथा द्वन्द्व पीडितहरूको तर्फबाट निवेदक सुमन अधिकारीसमेत रि.नं. ०६९-WS-००५८ को रिट दायर भएको थियो। सम्मानित सर्वोच्च अदालतले उक्त रिटहरूमा मिति २०७० पौष १८ गते सो अध्यादेशको दफा २३, २५ र २९ लगायतका प्रावधानहरूलाई असंवैधानिक घोषणा गर्दै उक्त अध्यादेशका कतिपय प्रावधानहरूलाई निष्प्रभावी तुल्याई यस विषयमा विषय विशेषज्ञ टोलीको सहयोग लिई अन्तर्राष्ट्रिय कानूनी मापदण्डहरूबमोजिम अध्यादेशमा परिमार्जन र संशोधन गर्न नेपाल सरकारको नाममा परमादेशको आदेश जारी गरेको थियो। सो आदेशबमोजिम विशेषज्ञ टोलीले नेपाल सरकारसमक्ष प्रतिवेदन दिएको तर प्रतिवेदनका सुझावहरूलाई ऐनमा कुनै स्थान दिइएन।

व्यक्ति बेपत्ता पार्ने, नियन्त्रणमा लिएर गरिएको हत्या, यातना तथा बलात्कारलगायत मानवता विरुद्धका गम्भीर अपराधहरूमा क्षमादान तथा माफी गरी दण्डहीनताबाट उन्मुक्ति दिन मिल्दैन। तर प्रस्तुत ऐनको दफा २६ को उपदफा (२) मा भएको “उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि बलात्कार र आयोगको छानबिनबाट क्षमादान दिन पर्याप्त आधार र कारण नदेखिएका गम्भीर प्रकृतिका अन्य अपराधमा संलग्न पीडकलाई आयोगले क्षमादानको लागि सिफारिस गर्न सक्ने छैन” भनी राखिएको प्रावधानमा प्रयुक्त “आयोगको छानबिनबाट क्षमादान दिन पर्याप्त आधार र कारण नदेखिएका” भन्ने वाक्यांशले मानवता विरुद्धका गम्भीर अपराधका पीडकलाई पनि पर्याप्त आधार र कारण देखिएको भनी आयोगले क्षमादानको लागि सिफारिस गर्न सक्ने तजबिजी अधिकार प्रदान गरेको छ। त्यस्तै ऐनको दफा २९ को उपदफा (१) मा भएको “मानवअधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनको

आरोपमा दोषी देखिएको पीडकउपर मुद्दा चलाउन आयोगबाट नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस भएमा मन्त्रालयले त्यस्तो पीडकउपर मुद्दा चलाउन महान्यायाधिवक्तासमक्ष लेखी पठाउनुपर्नेछ” भन्ने व्यवस्थाले आयोगले मुद्दा चलाउन पठाउने सिफारिसमाथि मन्त्रालयले अड्कुश लगाउने स्थिति रही महान्यायाधिवक्ताले मन्त्रालयबाट लेखिआएको अवस्थामा मात्र मुद्दा चल्ने वा नचलाउनेसम्बन्धी निर्णय गर्न सक्ने हुँदा संविधानको धारा १३५ द्वारा प्रत्याभूत महान्यायाधिवक्ताको अधिकारलाई समेत सङ्कुचित पारेको छ।

ऐनको दफा १३(२) ले प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा भएका घटनासँग सम्बन्धित विषयमा विभिन्न अदालत तथा निकायमा विचाराधीन मुद्दाहरू सम्बन्धित अदालत तथा निकायसँगको परामर्शमा आयोगले छानबिन गर्ने व्यवस्था गरेको छ। न्यायिक निकायलाई गैरन्यायिक निकायले प्रतिस्थापन गर्न सक्ने। तर ऐनको दफा १३ को उपदफा (२), (३) र (४) का व्यवस्थाहरूले न्यायसम्बन्धी अधिकार अदालत तथा न्यायिक निकायहरूद्वारा मात्र प्रयोग हुने भन्ने न्यायिक स्वतन्त्रताको सीमालाई पनि सङ्कुचित र नियन्त्रित गरेको छ। त्यसरी नै ऐनको दफा २२(१) मा “पीडक वा पीडितले मेलमिलापको लागि आयोगसमक्ष निवेदन दिएमा आयोगले पीडक र पीडितबीच एक आपसमा मेलमिलाप गराउन सक्नेछ” भनी गरेको व्यवस्थाले पीडितको सुसूचित सम्मति (Informed Consent) र स्वतन्त्र सहमतिमा मात्रै मेलमिलाप हुनसक्ने स्थापित विधिशास्त्र तथा मान्यतालाई लत्याएको छ। दफा २२ मा पीडितको सहमतिबिना पनि मेलमिलाप हुन सक्ने र दफा २५ मा मेलमिलाप गराइएका विषयमा कारवाहीको लागि सिफारिस गर्न नमिल्ने व्यवस्था

गरी मेलमिलापको नाउँमा पीडकहरूलाई फौजदारी दायित्वबाट उन्मुक्ति दिने अवस्था रहेको छ ।

ऐनको दफा २४ मा भएको “यस ऐनबमोजिम गरिएको छानबिनबाट कसैले कुनै सम्पत्ति कब्जा वा जफत गरेको देखिएमा आयोगले त्यस्तो सम्पत्ति सम्बन्धित व्यक्तिबाट फिर्ता गर्न नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस गर्नेछ” भन्ने व्यवस्थाले व्यक्तिलाई मात्र जवाफदेही बनाइएको देखिन्छ । सम्पत्ति कब्जा वा जफत गर्ने द्वन्द्वरत पक्ष, व्यक्ति, सङ्घसंस्था वा सङ्गठनसमेतलाई जवाफदेही बनाउने गरी उक्त व्यवस्थामा आवश्यक संशोधन वा न्यायिक व्याख्याको जरूरी छ । त्यसैगरी दफा १० मा भएको “नेपाल सरकारले नियुक्त गरेको वा तोकेको नेपाल न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित विशिष्ट श्रेणीको अधिकृतले आयोगको सचिव भई काम गर्नेछ” भन्ने व्यवस्था, दफा ११ को “आयोगको लागि आवश्यक पर्ने कर्मचारी मन्त्रालयले उपलब्ध गराउनेछ । त्यसरी कर्मचारी उपलब्ध गराउँदा मन्त्रालयले आयोगसँग परामर्श गर्न सक्नेछ” भन्ने व्यवस्थाले आयोगको स्वतन्त्रतामा अङ्कुश लगाएको छ । ऐनको दफा १२ मा “आयोगको काम कारवाहीको लागि आवश्यक पर्ने रकम, भवन, साधन तथा अन्य स्रोतको व्यवस्था मन्त्रालयले गर्नेछ” भन्ने व्यवस्था र दफा ४४ मा भएको “यस ऐनको कार्यान्वयनको लागि आयोगको परामर्शमा नेपाल सरकारले नियम बनाउन सक्नेछ” भन्ने व्यवस्थाले आयोग स्वतन्त्र हुन सक्तैन । तसर्थ, स्वतन्त्र, निष्पक्ष, सक्षम र जवाफदेही बनाउन आयोगलाई स्रोत साधन सम्पन्न, आर्थिक स्वायत्तता, नियम बनाउने र कर्मचारीको प्रबन्ध गर्नसक्ने अधिकार आयोगमा नै निहित रहनुपर्दछ ।

तसर्थ, नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(१), १३(१) र २४(९) का साथै जुरी नेपालको तर्फबाट अधिवक्ता माधवकुमार बस्नेतसमेत

रि.नं. ०६९-WS-००५७ तथा द्वन्द्व पीडितहरूको तर्फबाट निवेदक सुमन अधिकारीसमेतले दायर गरेको रि.नं. ०६९-WS-००५८ मा सम्मानित अदालतबाट मिति २०७० पौष १८ गते भएको आदेशको पालना नगरी सङ्क्रमणकालीन न्यायको मान्यताप्रतिकूल बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ जारी भएको हुँदा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

विपक्षी नेपाल सरकारका तर्फबाट विद्वान् सहन्यायाधिवक्ताद्वय श्री संजीव रेग्मी र श्री किरणप्रसाद पौडेलले गर्नुभएको बहस व्यहोरा :

बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा भएका मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन तथा मानवता विरुद्धको अपराधसम्बन्धी घटना र त्यस्तो घटनामा संलग्न व्यक्तिहरूको बारेमा सत्य अन्वेषण तथा छानबिन गरी वास्तविक तथ्य जनसमक्ष ल्याउने, समाजमा शान्ति र मेलमिलापको वातावरण निर्माण गर्ने, सो घटनाबाट पीडितलाई परिपूरण र गम्भीर अपराधमा संलग्न पीडकलाई कानूनी कारवाहीको दायरामा ल्याउने जस्ता पवित्र उद्देश्यले आएको हो । प्रस्तुत ऐनमा सम्मानित अदालतको मिति २०७०।१।१८ को आदेश अनुसार सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग र व्यक्ति बेपत्तासम्बन्धी छानबिन आयोग छुट्टाछुट्टैरूपमा गठन हुने व्यवस्था रहेको छ । ऐनको दफा १३ को उपदफा (२), (३) र (४) व्यवस्थाहरू निवेदकहरूको दावी अनुसार संविधानसँग बाझिएको छैन । सङ्क्रमणकालीन न्यायिक संयन्त्र स्थापना हुनुअघि त्यस्ता घटनासँग सम्बन्धित अनुसन्धानको क्रममा वा विचाराधीन रहेका

मुद्दाहरूको तथ्यका सम्बन्धमा सम्बन्धित अदालत तथा निकायको परामर्शमा मात्र आयोगले छानबिन गर्ने हुँदा यस्तो व्यवस्थाले न्यायिक संयन्त्रहरूलाई प्रतिस्थापन गर्ने वा हस्तक्षेप हुने अवस्था रहँदैन। ऐनको दफा २६ मा भएको व्यवस्था जस्तोसुकै अपराधको घटनामा संलग्न व्यक्तिलाई पनि आयोगले क्षमादान गर्न सक्ने भन्ने होइन। दफा २६ को उपदफा (१) र (२) को व्यवस्थालाई दफा २ को खण्ड (अ) को व्यवस्थासँग एकैसाथ राखेर हेर्नुपर्ने हुन्छ। दफा २६(२) को व्यवस्थाले गम्भीर अपराधका पीडकलाई क्षमादान नहुने स्पष्ट गरेको छ। तसर्थ निवेदन मागबमोजिम उक्त दफा संविधानसँग बाझिएको छैन। दफा २३ को उपदफा (१) र (२) ले मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनका कार्यमा संलग्न व्यक्तिलाई निःसर्त क्षमादान (Blanket Amnesty) दिन सकिने गरी व्यवस्था गरेको होइन।

ऐनको दफा २२ को उपदफा (१) को व्यवस्थाले पीडितलाई मेलमिलापको लागि अनुचित दबाब सिर्जना गर्ने र पीडितको सहमतिबिना पनि आयोगले मेलमिलाप भएको घोषणा गर्न सक्ने अवस्था हुँदैन। सो दफा २२ को उपदफा (२) मा पीडक र पीडितबीच मेलमिलाप गराउने सम्बन्धमा आयोगले पीडकलाई निजले गरेको गलत कामको पश्चात्ताप गर्न लगाई पीडितसँग माफी माग्न लगाउनेछ भन्ने व्यवस्था रहेबाट पीडित सन्तुष्ट नरहेसम्म मेलमिलाप हुनसक्ने अवस्था देखिँदैन। स्वतन्त्र र सक्षम आयोगले मानव अधिकारको आधारभूत सिद्धान्तविपरीत गएर पीडितलाई मेलमिलापको लागि दबाब सिर्जना गर्ने वा एकतर्फीरूपमा मेलमिलाप गराउने भन्ने रिट निवेदकको दावी यथार्थमा आधारित नभई पूर्ण काल्पनिक कुरा र शङ्का मात्र हो। ऐनको दफा २९ को उपदफा (१) मा आयोग नेपाल सरकारको

निर्णयबाट गठन हुने भएकाले आयोगले आफ्नो प्रतिवेदन नेपाल सरकारसमक्ष प्रस्तुत गर्नुपर्ने गरी व्यवस्थापकीय प्रक्रियासम्म व्यवस्थित गरेको हो। शान्ति तथा पुनर्निर्माण मन्त्रालयले आयोगको सिफारिस अनिवार्यरूपमा महान्यायाधिवक्तालाई लेखी पठाउनुपर्ने व्यवस्था सो दफाले गरेको छ।

ऐनको दफा २४ मा भएको कब्जा वा जफत गरेको सम्पत्ति सम्बन्धित व्यक्तिबाट फिर्ता गर्न नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस गर्ने व्यवस्था, दफा १० मा भएको आयोगको सचिवसम्बन्धी व्यवस्था, दफा ११ मा भएको आयोगको लागि आवश्यक पर्ने कर्मचारी मन्त्रालयले उपलब्ध गराउने व्यवस्था, दफा १२ मा आयोगको काम कारवाहीको लागि आवश्यक पर्ने रकम, भवन, साधन तथा अन्य स्रोतको व्यवस्था मन्त्रालयले गर्ने भन्ने व्यवस्था र दफा ४४ मा भएको यस ऐनको कार्यान्वयनको लागि आयोगको परामर्शमा नेपाल सरकारले नियम बनाउन सक्नेछ भन्ने व्यवस्थाले आयोगलाई आवश्यक पर्ने स्रोत र साधनका सम्बन्धमा आयोगको परामर्श अनुसार सरकारको तर्फबाट मन्त्रालयले पुर्याउने व्यवस्थापकीय प्रबन्ध मात्र हो। आयोगको परामर्शमा पुर्याउने व्यवस्थापकीय प्रबन्धले आयोगको स्वतन्त्रता, निष्पक्षता र सक्षमतामा असर पर्न सक्तैन। तसर्थ, रिट निवेदन माग दावी अनुसारको आदेश जारी हुने अवस्थाको विद्यमानता छैन भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो।

नियमबमोजिम पेसीसूचीमा चढी निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत रिटमा निवेदकहरू एवम् विपक्षका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् कानून व्यवसायीहरू तथा विद्वान् सहन्यायाधिवक्ताहरूको उल्लिखित बहससमेत सुनी निर्णय सुनाउनका लागि आजको पेसी तारिख तोकिएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा रिट निवेदन एवम्

लिखित जवाफसहितका मिसिल संलग्न कागजातसमेत अध्ययन गरियो।

रिट निवेदनमा लिइएको मुख्य निवेदन दावी:

बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ मा गरिएको कतिपय व्यवस्था अस्पष्ट हुनुका साथै व्यक्ति बेपत्ता पार्ने, नियन्त्रणमा लिएर गरिएको हत्या, यातना तथा बलात्कारलगायत मानवता विरुद्धको गम्भीर अपराधमा संलग्न कसुरदारहरूले समेत अपराधबाट उन्मुक्ति पाउने अवस्था रहेको छ। यसअघि नेपाल सरकारको सिफारिसमा राष्ट्रपतिद्वारा जारी भएको बेपत्ता भएका व्यक्तिको छानबिन, सत्यनिरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको अध्यादेश, २०६९उपर सम्मानित अदालतमा जुरी नेपालको तर्फबाट अधिवक्ता माधवकुमार बस्नेतसमेत रि.नं. ०६९-WS-००५७ तथा द्वन्द्व पीडितहरूको तर्फबाट निवेदक सुमन अधिकारीसमेतबाट रि.नं. ०६९-WS-००५८ को रिट दायर भएको थियो। सम्मानित सर्वोच्च अदालतले उक्त रिटहरूमा मिति २०७० पुस १८ गते सो अध्यादेशको दफा २३, २५ र २९ लगायतका प्रावधानहरूलाई असंवैधानिक घोषणा गर्दै गम्भीर प्रकृतिका कसुरहरूमा क्षमादानको सिफारिस नगर्ने प्रत्याभूति हुनुपर्ने, माफी प्रक्रियामा पीडितको सहभागिता र सहमतिलाई अनिवार्य बनाउनुपर्ने। मानवअधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनको आरोपका दोषी देखिएका व्यक्तिउपरको फौजदारी अभियोजन निश्चित, सहज र निर्बाध नबनाई कार्यपालिकाको विवेकाधीन एवम् अनिश्चितरूपमा राखिएको भई न्यायमा अवरोध पुग्ने प्रकृतिको देखिएकाले सो व्यवस्थालाई संविधान र कानूनसङ्गत बनाउनुपर्ने। गम्भीर कसुरमा अल्प हदम्याद तोक्दा मानवाधिकार कानूनको उल्लङ्घनको

घटनामा दण्डहीनताको अवस्था सिर्जना हुन सक्ने हुनाले संविधान र न्यायसङ्गत हुने गरी संशोधित र परिमार्जन गर्नुपर्ने भन्नेसमेतको आदेश जारी भएको थियो।

हाल जारी भएको बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ को दफा २६ को उपधारा (२) मा राखिएको प्रावधानमा प्रयुक्त “..आयोगको छानबिनबाट क्षमादान दिन पर्याप्त आधार र कारण नदेखिएका..” भन्ने वाक्यांशलाई एवम् दफा १३ को उपधारा (२) मा रहेको “प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा भएका घटनासँग सम्बन्धित विषयमा विभिन्न अदालत तथा निकायमा विचाराधीन मुद्दाहरू सम्बन्धित अदालत तथा निकायसँगको परामर्शमा आयोगले छानबिन गर्नेछ” भन्ने र दफा १३ को उपधारा (४) मा रहेको “कुनै घटना सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा भएको हो वा होइन भन्ने विवाद भएमा त्यसको निर्णय आयोगले गर्नेछ” भन्ने व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को प्रतिकूल हुँदा अमान्य तथा बदर घोषित गरिपाउँ। न्यायिक स्वतन्त्रता तथा पीडितको प्रभावकारी कानूनी उपचारको हकको परिधिभित्र रहेर आयोग र न्यायपालिकाबीचको सम्बन्धलाई पुनः परिभाषित तथा व्यवस्थित गर्न ऐन संशोधन गर्न विपक्षीको नाउँमा आदेश जारी गरी पाउँ।

पीडितको सुसूचित सहमतिबिना मेलमिलाप हुन नसक्ने कुराको कानूनी प्रत्याभूति दिन तथा क्षमादानको लागि सिफारिस गर्न पीडितको सहमतिलाई अनिवार्य सर्तको रूपमा कानूनी मान्यता दिन, अभियोजनको लागि आयोगले सीधै महान्यायाधिवक्तालाई सिफारिस गर्ने व्यवस्था गर्न र अभियुक्तले विभागीय कारवाहीका आधारमा

फौजदारी दायित्वबाट उन्मुक्ति नपाउने व्यवस्था गर्न तथा कब्जा सम्पत्ति सम्बन्धित हकदारलाई फिर्ता गर्न सङ्गठनसमेतलाई जवाफदेही बनाउन विवादित ऐनका दफा २२(१), दफा २४, दफा २५(३) (४), दफा २६(५), दफा २९(१) का व्यवस्थाहरू यस सम्मानित अदालतका पूर्व आदेशहरू अनुसार स्थापित विधिशास्त्रसमेतको आधारमा आवश्यक संशोधन गर्न विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशलगायत उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ । नियन्त्रणमा लिई गरिएको हत्या, बलात्कार, बेपत्ता, यातना, आमनरसंहार, युद्ध अपराध, मानवता विरुद्धको अपराध, जबर्जस्ती विस्थापनलगायतका मानव अधिकार उल्लङ्घनलाई अन्तर्राष्ट्रिय कानून तथा मापदण्ड अनुरूप अपराधीकरण गरी पीडकलाई सजायको व्यवस्था नगरिएसम्म सङ्क्रमणकालीन न्यायको प्रत्याभूति हुन नसक्ने भएकाले यस सम्मानित अदालतबाट यस सन्दर्भमा यसअघि जारी गरिएका आदेशहरूलाई समेत कार्यान्वयन गर्न शीघ्र आवश्यक कानून निर्माण गर्नु भन्ने परमादेशको आदेश जारी गरी पाउँ ।

नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १३५(३)(ख) अन्तर्गतको संवैधानिक दायित्वबमोजिम सङ्क्रमणकालीन न्याय सुनिश्चित गर्ने सन्दर्भमा सर्वोच्च अदालतद्वारा जारी आदेश तथा प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्तहरूको यथोचित परिपालना गर्न गराउन आवश्यक कार्ययोजनासहित प्रभावकारी अनुगमन गर्नु गराउनु र परिपालना भए नभएको सन्दर्भमा आवधिकरूपमा सर्वोच्च अदालतलाई प्रतिवेदन दिनु भनी विपक्षी महान्यायाधिवक्ताको नाउँमा परमादेश जारी गरी पाउँ ।

विपक्षीतर्फबाट प्रतिवाद गरिएको लिखित जवाफको मुख्य अंश :

बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन, २०७१ को दफा १३ को उपदफा (२) र (४) का व्यवस्थाहरू संविधानसँग बाझिएको अवस्था छैन । सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा भएका मानव अधिकार उल्लङ्घनसँग सम्बन्धित घटनाको फरक प्रकृति र जटिलता हुने भएकाले त्यस्ता घटनाहरूसँग सम्बन्धित विषयमा विशेष किसिमबाट छानबिन गरी सत्य तथ्य पत्ता लगाउन सङ्क्रमणकालीन न्यायिक संयन्त्र स्थापना गरिने अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास रहेको र संविधानले समेत यसलाई स्वीकार गरेको छ । सङ्क्रमणकालीन न्यायिक संयन्त्र स्थापना हुनुअघि राज्यका विभिन्न संयन्त्रहरूमा अनुसन्धानको क्रममा वा अन्य कुनै रोहमा विचाराधीन त्यस्ता घटनासँग सम्बन्धित मुद्दाहरू सम्बन्धित अदालत वा निकायको परामर्शमा आयोगले छानबिन गर्ने हुँदा यस्तो व्यवस्थाले विद्यमान व्यवस्था र संयन्त्रहरूलाई प्रतिस्थापन गर्न खोजेको वा त्यस्ता निकायको स्वतन्त्रता र सक्षमतामा हस्तक्षेप हुने भन्ने अवस्था रहँदैन ।

ऐनको दफा २ को खण्ड (अ) मा गरिएको परिभाषाले मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनका सबै विषयलाई पर्याप्त रूपमा समेटेको छ । उक्त परिभाषाले अन्तर्राष्ट्रिय सिद्धान्त र मान्यताहरूलाई पूर्ण रूपमा आत्मसात गरेको छ । ऐनको दफा २६ को उपदफा (१) र (२) को व्यवस्थालाई दफा २ को खण्ड (अ) को व्यवस्थासँग एकैसाथ राखेर हेर्नुपर्ने हुन्छ । दफा २६ को उपदफा (१) र (२) ले मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनका कार्यमा संलग्न व्यक्तिलाई निःसर्त क्षमादान (Blanket Amnesty) दिने सकिने गरी व्यवस्था गरेको भन्नु ऐनको समग्र उद्देश्य र व्यवस्थाविपरीत हुने भएकाले त्यसरी अर्थ गर्न सकिँदैन । मानव अधिकारको गम्भीर

उल्लङ्घनका घटनाहरूमा दफा २६ को उपदफा (४) मा उपदफा (३) बमोजिम दिइने निवेदनमा पीडकले सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा आफूबाट मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन भएको कुरा स्वीकार गरेको, त्यस्तो कार्यबाट आफूलाई पश्चात्ताप भएको स्वीकार गरी आयोगसमक्ष पीडितसँग चित्तबुझ्दो ढङ्गले क्षमायाचना गर्न मन्जुर गरेको, भविष्यमा त्यस्तो किसिमको कुनै कार्य नगर्ने प्रतिज्ञा गरेको हुनुपर्ने र पीडकले आफूबाट मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन भएको स्वीकार गरी सो सम्बन्धमा पीडितसँग माफी नमागेसम्म आयोगले पीडकलाई क्षमादान दिन सक्ने अधिकार ऐनको कुनै पनि दफाले आयोगलाई दिएको छैन।

ऐनको दफा २२ ले पीडितको सहमतिबिना आयोगले एकतर्फीरूपमा पीडक र पीडितबीच मेलमिलाप गराउने व्यवस्था गरेको छैन। स्वतन्त्र र सक्षम आयोगले मानव अधिकारको आधारभूत सिद्धान्तविपरीत गएर पीडितलाई मेलमिलापको दबाब सिर्जना गर्ने वा एकतर्फीरूपमा मेलमिलाप गराउने भन्ने रिट निवेदकको दावी यथार्थमा आधारित नभई काल्पनिक कुरा मात्र हो। ऐनको दफा २९ को उपदफा (१) को व्यवस्थाले आयोगले ऐनबमोजिम छानबिन गरेका कुराहरूसहितको आफ्नो प्रतिवेदन नेपाल सरकारसमक्ष प्रस्तुत गर्दा शान्ति तथा पुनर्निर्माण मन्त्रालयमार्फत् सिफारिस कार्यान्वयन गर्न महान्यायाधिवक्तालाई लेखी पठाउने व्यवस्था भएकामा ऐनको कुनै दफाले पनि उक्त प्रक्रियामा बाधा उत्पन्न गर्ने गरी मन्त्रालयलाई तजबिजी अधिकार दिएको नहुँदा रिट निवेदकको दावीबमोजिम बदर गर्नुपर्ने कुनै आधार र कारण छैन। तसर्थ प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ।

उपर्युक्त बहस जिकिर मनन् गरी, पेस भएको लिखित बहसनोट, रिट निवेदन तथा लिखित

जवाफसहितको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनको रोहबाट मुख्यतः देहायका विषयहरूमा केन्द्रित रही निर्णय दिनुपर्ने हुनआएको छ :

१. सङ्क्रमणकालीन न्यायको व्यवस्थापन सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार कानून, मानवीय कानून, नेपालको अन्तरिम संविधान, विस्तृत शान्ति सम्झौता र यस अदालतबाट संस्थापित विधिशास्त्रीय मान्यताहरू के कस्ता रहेका छन् ?
२. निवेदकहरूले चुनौती दिएको बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ र यसका प्रावधानहरूले उपर्युक्त विधिशास्त्रीय मूल्य मान्यतालाई आत्मसात गर्न सकेको देखिन्छ वा देखिँदैन ? नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १२, १३, २४ र यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त एवम् नेपालको संवैधानिक कानूनअनुकूल छन् वा छैनन् ?
३. निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ?

निर्णय निरूपणको निमित्त तय गरिएका उपर्युक्त प्रश्नहरूका सम्बन्धमा विचार गर्नुपूर्व प्रस्तुत रिट निवेदनमा माग गरिएको विषयवस्तु र त्यसको पृष्ठभूमिको सङ्क्षिप्त सिँहावलोकन गर्नु वाञ्छनीय हुनआएको छ।

२. निवेदकले मुख्यतः व्यवस्थापिका संसद्बाट पारित भई लागू भएको बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ को प्रस्तावना, दफा ३, १३, २२, २४, २५, २६ र २९ समेतका प्रावधानहरूले

सत्यको वस्तुपरक उत्खनन् गरी द्वन्द्वको क्रममा मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन गर्ने दोषीहरूलाई न्यायको दायरामा ल्याउनुपर्ने राज्यको दायित्व बहन गराउनुको सट्टा मेलमिलाप र क्षमादानको बहानामा उम्काउने, पीडितहरूको न्याय प्राप्त गर्ने मौलिक हक कुण्ठित पार्ने, संविधानप्रदत्त न्यायपालिकाको अधिकारक्षेत्रमा सङ्कुचन र हस्तक्षेप आमन्त्रण गर्ने र महान्यायाधिवक्ताको अभियोजनको संवैधानिक अधिकारलाई नै चुनौती दिनुका साथै नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३, विस्तृत शान्ति सम्झौता २०६३, नेपालले अनुमोदन गरेका अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानून र मानवीय कानून एवम् यस अदालतबाट विभिन्न रिट निवेदनमा यसअघि नेपाल सरकारसमेतका विरुद्ध जारी भएका उत्प्रेषण, परमादेश र निर्देशनात्मक आदेशसमेतको प्रतिकूल हुँदा अमान्य र बदर घोषित गर्नुका साथै मानव अधिकारका विश्वव्यापी मूल्य र मान्यताअनुकूल हुने गरी संशोधन गर्नुगराउनु भनी परमादेश तथा निर्देशनात्मक आदेशसमेतको माग गरेको देखिन्छ।

३. प्रत्यर्थी नेपाल सरकार तथा व्यवस्थापिका संसद्को हैसियतमा सो कानून निर्माण गर्ने संविधानसभासमेतको लिखित जवाफ अध्ययन गरी हेर्दा अन्य कुराका अतिरिक्त नेपालमा विगतमा चलेको द्वन्द्वको व्यवस्थापन गरी समाजमा मेलमिलाप र सौहार्द्र सम्बन्ध कायम गरी दिगो शान्ति र स्थायित्वका लागि संविधान, विस्तृत शान्ति सम्झौता, अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानून र मानवीय कानून तथा यस अदालतबाट भएका आदेशसमेतलाई दृष्टिगत गरी उक्त कानून बनाइएको हुँदा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था नरहेको भन्नेसमेत जिकिर लिइएको पाइन्छ।

४. निवेदन दावी तथा लिखित जवाफ

जिकिरको उपर्युक्त सन्दर्भमा प्रथमतः निर्णय निरूपणका निमित्त तय गरिएको पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छ। यस क्रममा मुख्यतः द्वन्द्वका समयमा घटाइएका मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनका घटनालाई सम्बोधन गर्ने द्वन्द्वोत्तर न्यायिक, अर्धन्यायिक र सामाजिक प्रणाली के कस्तो हुनुपर्ने हो, सङ्क्रमणकालीन न्याय प्रणालीका अवयवहरूको सन्तुलित विधिशास्त्रीय आधारस्तम्भ कसरी निर्माण गर्न सकिन्छ, पीडकलाई निजहरूले गरेको कसुरप्रति न्यायिक र समाजिकरूपमा जिम्मेवार र जवाफदेही बनाउँदै पीडितका चर्खाइरहेका पीडाहरूमा न्यायोचित समाधानद्वारा खाटा बसाउने कार्य कुन ढङ्गबाट हुनु आवश्यक छ भन्ने पृष्ठभूमिको आलोकमा ध्यान जानु अपरिहार्य हुन्छ।

५. वस्तुतः मानव अधिकारहरू मानिसमात्रका त्यस्ता अपरिहार्य स्वार्थ, चाहना र आवश्यकता हुन् जसले मानिसलाई अन्य प्राणीहरूभन्दा भिन्न राख्न सकेको छ। प्राकृतिक प्राणी भएको नाताले मानिससँग अन्योन्याश्रित भएका र अपहरण गर्ने नसकिने यस्ता अधिकारहरूको दायराभिन्न गैरकानूनी तवरले प्रवेश गर्ने वा अतिक्रमण गर्ने वा उल्लङ्घन गर्ने छुट राज्य वा अमुक सङ्गठन वा कुनै व्यक्ति कसैलाई पनि छैन। त्यस्तै मानवीय संवेदनाका कतिपय विषयहरू सङ्कटकालीन अवस्था वा युद्धका बेलासमेत अनतिक्रम्य र संरक्षित रहनुपर्दछ।

६. यद्यपि विभिन्न काल खण्डहरूमा यो वा त्यो अनेक बहानामा युद्ध वा सशस्त्र द्वन्द्वको विभीषिकाबाट मानव समुदाय प्रताडित बनिरहनुपरेको कटु यथार्थलाई बिर्सन सकिँदैन। कतिपय अवस्थामा सशस्त्र द्वन्द्वलाई अपरिहार्य आवश्यकताको कोणबाट ग्रहण गर्ने वा अर्थ्याउने प्रयासहरूसमेत भएका

पाइन्छन् । पूर्वीय दर्शनमा सत्य, त्रेता र द्वापर युगमा समेत डरलाग्दा सशस्त्र द्वन्द्वहरू भएको दृष्टान्त पाइन्छ । सुर र असुर, देव र दानव, सत्य र असत्य, धर्म र अधर्मका नाममा गरिएका भनिएका त्यस्ता द्वन्द्वमा देवता वा सत्यको जीत भएको आख्यान हाम्रा लागि नौलो छैन । रामायण, महाभारत र गीता जस्ता हिन्दू धर्म ग्रन्थहरू द्वन्द्वकै घटनामा आधारित भएर रचना गरिएको पाइन्छ । तर आश्चर्यको कुरा त्यस बखत भएका भनिएका सशस्त्र द्वन्द्व पनि स्वच्छन्द नभई युद्धको नियममा आधारित हुने गरेको पाइन्छ । सूर्योदयदेखि सूर्यास्तसम्म मात्र लडाइँ गर्न पाइने, आक्रमण गर्नुअघि शङ्खनाद गरेर विपक्षीलाई सतर्क रहन सङ्केत दिइने, पछाडिबाट वा झुक्याएर प्रहार नगर्ने, महिला र बालबालिकाहरूलाई आक्रमण नगर्ने तथा घाइते एवम् आत्मसमर्पण गर्ने योद्धाहरूलाई नमान्ने, संरक्षण प्रदान गर्ने, धार्मिक युद्धका नियमहरू मानवअधिकार मैत्री र मानवसम्बन्धी देखिन्छन् । साथै द्वन्द्वपछिको अवस्थामा युद्धको नियम उल्लङ्घन गर्ने दोषीलाई दण्डित गर्दै पुनःनिर्माण, विकास र सामाजिक सहअस्तित्व तथा मेलमिलाप कायम गरिएका दृष्टान्तहरूसमेत यस्ता आख्यानहरूमा प्रचुर मात्रामा भेटिन्छन् ।

७. आधुनिक मानव विकासको इतिहास पनि सशस्त्र द्वन्द्वकै मार्गबाट गुज्रिएको पाइन्छ । एसिया, अफ्रिका मात्र होइन आधुनिक सभ्यताको परिचायक ठान्ने युरोप र अमेरिकी महाद्वीपहरूको सभ्यता निर्माणसमेत द्वन्द्वकै जगमा खडा भएको भन्ने देखिन्छ । यस दृष्टिकोणबाट हेर्दा विश्वभरिका राज्यहरूको वर्तमान राजनीतिक सीमा रेखा कुनै न कुनै रूपमा द्वन्द्वकै असर र प्रभावबाट कोरिएको अवस्थालाई हेक्का राख्नैपर्ने हुन्छ ।

८. अन्ततोगत्वा युद्धको पीडाबाट हार

खाएर मानिसले आफ्नै हृदयको स्पन्दनको साझा विवेकबाट जागरूक भई यसलाई रोक्ने वा द्वन्द्व सिर्जित असर वा पीडालाई कम जोखिमयुक्त बनाउने प्रयासको थालनी गरेको पनि शताब्दीयौं नाघिसकेको देखिन्छ । प्रथम विश्वयुद्धअघि युरोपमा यस्ता कैयौं प्रयासहरू भएका पाइन्छन् । लिग अफ नेशन्सको स्थापना युद्धकै अन्त्यको खोजिस्वरूप भए पनि यसले दोस्रो विश्वयुद्धको त्रासदीपूर्ण नरसंहार र पीडाबाट मानव समुदायलाई जोगाउन सकेन । यसका दुष्प्रभावहरूले अझैसम्म पनि मानव सभ्यतामाथि औंला ठड्याइरहेको अवस्था छ । दोस्रो विश्वयुद्धको समाप्तिसँगै तेस्रो विश्वयुद्धको पुनरावृत्ति हुन नदिन संयुक्त राष्ट्रसङ्घको स्थापना गरिएको र यसको स्थापना सँगसँगै द्वन्द्व रोकथाम र व्यवस्थापनका अन्तर्राष्ट्रिय पहलहरूले ठोस आकार लिन थालेको वस्तुतथ्य सबैलाई विदितै भएको कुरा हो । त्यसलाई पुनरावृत्ति गर्न यहाँ सम्भव र आवश्यक छैन । आवश्यकता केवल स्मरणमात्रको छ । संयुक्त राष्ट्रसङ्घको स्थापनापछिको सात दशक पारगर्दासम्मको आजको दिनसम्म आइपुग्दा तेस्रो विश्वयुद्धको खतरा त टरेकै छ तर राज्य राज्यबीच द्विपक्षीय, त्रिपक्षीय तथा राज्यभित्रै आन्तरिकरूपमा विभिन्न वर्ग, समुदाय वा त्यस्ता समुदाय र राज्यबीच कुनै न कुनै कारणबाट द्वन्द्वहरू भई नै रहेको देखिन्छ ।

९. इतिहासबाट पाठ सिक्दै विश्वजनमतले यो कुरामा मत्तैक्यता कायम गरेको छ कि अब जुनसुकै उद्देश्य वा प्रयोजनबाट गरिने द्वन्द्व हुन तिनको आडमा मानव अधिकार र मानवीय संवेदनालाई उल्लङ्घन गर्ने छुट कसैलाई छैन । त्यसैले राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको निगरानी, नियमन र उपस्थिति हरेक आन्तरिक वा बाह्य सशस्त्र द्वन्द्वका घटनाहरूउपर रहिरहेकै हुन्छ । राष्ट्रिय कानूनका अतिरिक्त अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार

कानून र मानवीय कानूनविपरीत हुने मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनका घटनाहरू अक्षम्य छन् र दण्डनीय छन्। त्यस प्रकारको दोषबाट उन्मुक्ति लिन अब सम्भव छैन। सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनको विषय कुनै मुलुक विशेषको मात्र चासो र स्वार्थको विषय नभई समग्र विश्वको साझा सरोकार निहित रहेको अर्थात् विश्वव्यापीकरणको अविभाज्य र अक्षुण्ण एजेन्डा बन्न पुगेको छ। त्यसैले यस्ता विषयहरूलाई न्यायको दायरामै नल्याउने वा ल्याएर पनि सामसुम पार्न खोज्ने प्रवृत्तिले वैधता नपाउने निश्चित छ।

१०. सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा लागू हुने अन्तर्राष्ट्रिय कानूनका दुई प्रणालीभित्र अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानून र अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानून पर्दछन्। यी दुवै एक अर्काका प्रतिस्पर्धी नभई परिपूरक हुन्। मानव अधिकार कानून द्वन्द्व र शान्ति जुनसुकै अवस्थामा पनि लागू हुन्छ भने मानवीय कानून युद्धको समयमा लागू हुन्छ। तर यी दुवैको उद्देश्य मानव मर्यादाको रक्षा वा संरक्षण गर्नु नै हो। पक्ष राष्ट्रहरूले अनुमोदन गरेका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि तथा प्रथाजनित अन्तर्राष्ट्रिय कानूनबाट उपर्युक्त कानून प्रणालीको समग्रस्वरूप निर्माण भएको छ। मुख्यतः अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार कानूनले पक्ष राष्ट्रउपर दायित्व तोकेको देखिन्छ भने मानवीय कानून द्वन्द्वरत सबैपक्षलाई समानरूपमा लागू हुन्छ। उक्त कानूनहरूले मुख्यतः मानवता विरुद्धको अपराध, आम नरसंहार, जाति हत्या, बलपूर्वक बेपत्ता पार्ने, मानव बेचबिखन र बलात्कार, क्रूर अमानवीय व्यवहार, यातना र गैरकानूनी हत्या जस्ता अपराधहरूलाई मानवअधिकार उल्लङ्घनका गम्भीर घटनाको रूपमा लिएको पाइन्छ।

११. जेनेभा महासन्धि, १९४९ र यससँग

सम्बद्ध साझा महासन्धिहरू अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानूनका लिखित स्रोत हुन्। यीमध्येका चारवटा महासन्धिलाई नेपालले मिति २०२०।१०।२४ मा अनुमोदन गरिसकेको हुँदा विगतको द्वन्द्वको क्रममा यिनका प्रावधानहरू स्वतः आकर्षित हुन्छन्। त्यस्तै प्रथाजनित अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानूनहरू पनि अन्योन्याश्रितरूपमा सँगसँगै लागू हुन्छन्।

१२. अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानूनका रूपमा पर्नेमध्ये जातीय विभेद उन्मूलनसम्बन्धी महासन्धि, नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अनुबन्ध, १९६६ र ऐजको पहिलो र दोस्रो स्वेच्छक प्रोटोकल, आर्थिक, समाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध, १९६६ र यसको अनुबन्ध, महिला विरुद्ध सबै प्रकारका विभेदको उन्मूलनसम्बन्धी महासन्धि, १९७९ र ऐजको स्वेच्छक प्रोटोकल, यातना तथा अन्य क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा सजायसम्बन्धी महासन्धि, १९८४, बालअधिकार महासन्धि, १९८९ र यसका दुईवटा स्वेच्छक प्रोटोकलसमेतले नेपालले विगतको द्वन्द्वअगावै अनुमोदन गरिसकेको अवस्था हुँदा तिनको उपेक्षाबाट गरिने द्वन्द्वोत्तर व्यवस्थापन विश्व समुदायलाई स्वीकार्य हुन सक्ने। नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को धारा ९ ले त्यस्ता सन्धिसँग बाझिएका नेपाल कानून अमान्य भई सन्धिकै प्रावधान क्रियाशील हुने घोषणात्मक व्यवस्था गरेको कुरा स्मरणीय छ।

१३. मानव अधिकारको चर्चा गर्दा बिर्सनै नसकिने अपरिहार्य विषय मानिसको सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने अर्थात् जीवनको अधिकार अन्य अधिकार भन्दा उपल्लो कोटीमा पर्दछ। जस्तै सडकट वा विपत् आइपरेको अवस्थामा समेत नागरिकको जीवनको अधिकार अपहरित वा कुण्ठित हुन सक्ने। नेपालले अनुमोदन गरेको नागरिक तथा

राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्रको धारा ४(२) ले धारा ६, ७, ८ (प्रकरण १ र २), ११, १५, १६ र १८ प्रदत्त देहायका मानव अधिकारहरूलाई सङ्कटकालमा समेत हरण गर्न नमिल्ने (Non derogable Right) अधिकारको रूपमा राखेको देखिन्छ :

- जीवनको अधिकार – धारा ६,
- यातना, क्रूर अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा सजायविरुद्ध संरक्षण – धारा ७,
- दासत्व, दास व्यापार र चाकरीबाट उन्मुक्ति – धारा ८(१) र (२),
- करारीय दायित्व पूरा गर्न नसकेबापत थुनामा बस्न नपर्ने – धारा ११,
- फौजदारी कानूनको भूतलक्षी प्रयोग गर्न नहुने – धारा १५,
- कानूनको अगाडि व्यक्तिको मान्यता पाउने अधिकार – धारा १६,
- विचार, विवेक र धार्मिक स्वतन्त्रता – धारा १८।

१४. यसैगरी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १४३ को उपधारा (७) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशअनुसार देहायका मौलिक हकहरू सङ्कटकालमा समेत निलम्बन गर्न नमिल्ने देखिन्छ :-

- जीवनको अधिकार, वैयक्तिक स्वतन्त्रता, राजनीतिक दल र सङ्घसंस्था खोल्नेसमेत स्वतन्त्रता – धारा १२(१), (२) र (३) को खण्ड (ग) र (घ),
- समानताको हक – धारा १३,
- छुवाछूत तथा जातीय भेदभाव विरुद्धको हक – धारा १४,

- कुनै समाचार प्रकाशन, प्रसारण गरेबापत विद्युतीय वा छापा माध्यम बन्द, जफत र दर्ता खारेज नहुने – धारा १५ को उपधारा (३) र (४),
- वातावरण तथा स्वास्थ्यसम्बन्धी हक – धारा १६,
- शिक्षा तथा संस्कृतिसम्बन्धी हक – धारा १७,
- रोजगारी तथा सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी हक – धारा १८,
- महिलाको हक – धारा २०,
- सामाजिक न्यायको हक – धारा २१,
- बालबालिकाको हक – धारा २२,
- धर्मसम्बन्धी हक – धारा २३,
- न्यायसम्बन्धी हक – धारा २४,
- यातना विरुद्धको हक – धारा २६,
- शोषण विरुद्धको हक – धारा २९,
- श्रमसम्बन्धी हक – धारा ३०,
- देश निकाला विरुद्धको हक – धारा ३१,
- उल्लिखित अधिकार र स्वतन्त्रता अतिक्रमण भएमा अवलम्बन गर्न सकिने संवैधानिक उपचारको हक र बन्दीप्रत्यक्षीकरणको उपचार प्राप्त गर्ने हक – धारा ३२।

१५. तुलनात्मक अध्ययनबाट नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६ को धारा ४(२) ले अनुल्लङ्घनीय बनाएका प्रायः सबैजसो मानवअधिकारहरूलाई वर्तमान अन्तरिम संविधानको धारा १४३(७) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले पनि अहरणीय मौलिक हककै कोटीमा राखेको देखिन्छ। नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय

प्रतिज्ञापत्रले निलम्बलन गर्न नमिल्ने अधिकारको सूचीमा राखेको अधिकारका अतिरिक्त नेपालको अन्तरिम संविधानले समानताको हक, छुवाछूत विरुद्धको हक, सञ्चारमाध्यम र पत्रपत्रिका, वातावरण तथा स्वास्थ्य, शिक्षा तथा संस्कृति, सामाजिक न्याय, महिला, बालबालिका, धर्म, न्याय, यातना विरुद्धको, श्रमसम्बन्धी, देश निकाला विरुद्धका हक अधिकारहरू निलम्बन नहुने कोटीमा राखेको देखिन्छ । अन्तरिम संविधानको यो व्यवस्था नेपालले अनुमोदन गरेको अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्रको व्यवस्थाभन्दा पनि उदार र फराकिलो देखिन्छ ।

१६. सङ्क्रमणकालीन न्याय समाजसँग अन्योन्याश्रित प्रक्रिया वा संयन्त्र हो । यसमा मूलतः पीडित र पीडक सम्मुख हुन्छन् । त्यस्तै यसका मुख्यतः दुईवटा आयाम हुन्छन् । पहिलो विगतमा घटाइएका गम्भीर प्रकृतिका आपराधिक घटनाका दोषीहरूलाई दण्डित गर्ने र दोस्रो मेलमिलापको वातावरण सिर्जना गर्ने । यी दुवै प्रक्रियाबाट पीडकलाई कानून र समाजप्रति निरन्तर उत्तरदायी वा जवाफदेही बनाइन्छ । के कस्ता विषयहरू न्यायको दायरामा आउने हुन् र के कस्ता विषयहरू मेलमिलापमा जाने हुन् भन्ने कुराको वास्तविकता पत्ता लगाई सही ढङ्गबाट कार्यान्वयन गर्नु नै सङ्क्रमणकालीन न्यायको अभीष्ट हो । गम्भीर कसुर गर्ने व्यक्तिलाई मेलमिलापको बहानामा सजायबाट उम्काउने र मनसायसहित नगरिएका सामान्य प्रकृतिका घटनाहरूमा पनि अभियोजन नै गर्नुपर्छ भन्ने सोचले सङ्क्रमणकालीन न्याय सफल हुन सक्तैन । सङ्क्रमणकालीन न्यायका देहायका चार चरण रहेका छन् :

- विगतमा भएका घटनाहरूको सत्यतथ्य अन्वेषण (Truth seeking) गरी सार्वजनिक गर्ने ।

- गम्भीर प्रकृतिका घटनामा संलग्नहरूलाई अभियोजन गरी न्याय (Justice) कायम गर्ने ।
- पीडितलाई सम्बोधन गरी परिपूरणको (Reparation) व्यवस्था गर्ने ।
- भविष्यमा त्यस्ता घटना नदोहोरिने सुनिश्चितता (Non-recurrence) गराउने ।

१७. त्यसैगरी यस अदालतबाट द्वन्द्वकालमा बलपूर्वक बेपत्ता पार्ने कार्यलगायत हत्या, बलात्कार जस्ता मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनका दोषीहरूलाई न्यायको दायरामा नल्याई राज्यले त्यत्तिकै उन्मुक्ति दिन मिल्दैन भन्ने सम्बन्धमा विभिन्न रिट निवेदनहरूको रोहबाट नेपाल सरकारसमेतका नाममा पटकपटक आदेश जारी भएको अवस्था छ ।

अधिवक्ता राजेन्द्रप्रसाद ढकालको हकमा निजको सहोदर भाइ रविन्द्रप्रसाद ढकालसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार, गृहमन्त्रालय सिंहदरबार :

१८. प्रस्तुत बन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदनमा मुख्यतः द्वन्द्वको समयमा बलपूर्वक पक्राउ गरी बेपत्ता पारिएका नागरिकहरूको खोजी गरी रिहा गर्न माग गरिएको देखिन्छ । उक्त निवेदनमा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट सुरक्षाकर्मीले पक्राउ गरी बेपत्ता पारेका भनिएका व्यक्तिहरूको स्थिति, बेपत्ता पारिएका वा पत्ता नलागेका नागरिकहरूको हकमा खासगरी द्वन्द्वरत अवस्थामा राज्यको के कस्तो दायित्व रहने, यस्तो दायित्व निर्वाह गर्ने गराउने कुरामा न्यायिक उपचारको के कस्तो सम्भावना रहन्छ र सो सिलसिलामा अदालतको भूमिका के कस्तो हुन सक्छ, बेपत्ता भएका नागरिकहरूको स्थिति जाँचबुझ गर्न तथा

सार्वजनिक गर्न हालसम्म के कस्तो प्रयास भयो, सो प्रयास पर्याप्त र प्रभावकारी भयो भएन, त्यस सम्बन्धमा के गर्न उपयुक्त हुन्छ, अनुसन्धान एवम् छानबिन गरी बेपत्ता भएका नागरिकहरूको स्थिति पत्ता लगाउन, दोषीलाई दण्ड दिन र पीडितलाई क्षतिपूर्तिलगायतका उपचार दिने सम्बन्धमा के कस्तो कानूनी व्यवस्था विद्यमान छ, त्यस्तो कानूनी व्यवस्था पर्याप्त र प्रभावकारी छ छैन, छैन भने के कस्तो कानूनी संरचना र पहल आवश्यक हुन्छ, बेपत्ता पारिएको भनिएका नागरिकहरूको सम्बन्धमा खोजबिन गर्नेलगायतको उपचार प्राप्त गर्न तथा बेपत्ता पारिएको कारणले सम्बन्धित परिवारमा पर्न गएको क्षति तथा असरलाई मध्येनजर राखी तत्काल भोग्न परेको पीडा र क्षति कम गर्न तात्कालिक राहतस्वरूप कुनै अन्तरिम व्यवस्था गर्नु वाञ्छनीय हुन्छ हुँदैन, यदि हुन्छ भने हाल परिरहेकै निवेदनहरूबाट नै यस्तो आदेश गर्न मिल्छ, मिल्दैन भन्ने प्रश्नहरूमा केन्द्रित रही द्वन्द्वकालमा बलपूर्वक व्यक्ति बेपत्ता पार्ने कार्य नेपालको संविधान र कानून तथा अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानून र मानवीय कानून तथा बलपूर्वक बेपत्ता पारिएका व्यक्तिहरूको संरक्षणसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, २००६ (International Convention for Protection of all Person from Enforced Disappearance, 2006) समेतको प्रतिकूल हुन जाने भन्दै यस प्रकारको गम्भीर मानव अधिकार उल्लङ्घनका घटनाका दोषीलाई न्यायको दायरामा नल्याई उन्मुक्ति दिन नमिल्ने व्याख्या गर्दै देहायबमोजिम आदेश जारी गरेको देखिन्छ :

द्वन्द्वको क्रममा भएको व्यापक प्रकृतिको बेपत्ता पारिएको घटनाहरू र अन्य अवस्थामा पनि बेपत्ता पारिएका अवस्थामा पक्रने, थुन्ने, बन्धक राख्ने, थुन्दाको

बापतमा अपनाउनुपर्ने सतर्कता र व्यवस्था, पीडित व्यक्ति तथा निजको परिवारजनको अधिकार, निजहरूले प्राप्त गर्न सक्ने उपचार, निजहरूको सम्बन्धमा गरिने प्रभावकारी अनुसन्धान जस्ता विषयहरूमा सम्बोधन गरिएको हामीकहाँ कानूनकै अभाव देखियो। सार्वजनिक महत्त्वको कुनै प्रश्नमा जाँचबुझ गर्ने ऐन सम्मको व्यवस्था भए पनि बेपत्ता पारिएका व्यक्तिहरूको सन्दर्भमा सो प्रयोजनका लागि जाँचबुझ गर्न बनेको ऐन नै नहुनाले त्यस्तो ऐनबिना वास्तविक, व्यावहारिक र प्रभावकारी जाँचबुझ हुन नसक्ने देखियो। साथै विद्यमान फौजदारी कानूनभित्र पनि यससँग सम्बन्धित प्रश्नहरूलाई सम्बोधन गर्ने कानूनी र संरचनात्मक व्यवस्था गरिएको पाइएन।

तसर्थ यो समस्याको प्रभावकारी सम्बोधन गर्नको लागि बेपत्ता पार्ने कार्यलाई कसुर कायम गर्ने, बलपूर्वक बेपत्ता पारिएको कुरालाई बेपत्ता पारिएकाहरूको संरक्षणसम्बन्धी महासन्धि, २००६ मा समावेश गरिएको परिभाषा अनुरूप परिभाषित गर्न, थुनुवाको अधिकार, थुनामा राख्नेको दायित्व, थुनामा राख्ने ठाउँको किटान र थुनामा रहनेसँग निजको वकिल र परिवारजनको सम्बन्ध र पहुँचको व्यवस्था, थुनुवालाई थुनाको कारणको सूचनाको हक, थुनुवाका न्यायिक उपचारको हकको व्यवस्था, गैरकानूनी थुनामा राखेको अवस्थाको थुनुवा तथा निजलाई थुनामा राखिएबाट वा बेपत्ता पारिएबाट पीडित भएका सम्बन्धित व्यक्ति तथा परिवारको क्षतिपूर्तिलगायतको

उपचारको हक, अनुसन्धान प्रक्रियालाई प्रभावहीन हुन नपाउने गरी लचिलो हदम्यादसम्बन्धी व्यवस्था, गैरकानूनी थुनामा राखेको वा बेपत्ता गर्‍यो भन्नेसम्बन्धी उजुरी सुन्ने निकाय र तिनको उत्तरदायित्व, थुनामा राख्दा थुनुवाको प्रयोजनको लागि औपचारिक बन्दीगृहको व्यवस्था गरी त्यस्तोमा मात्रै थुनामा राख्ने, थुनामा राख्दा मानवीय व्यवहार गर्ने, थुनुवाको लागि थुनामा राख्दाको समय, अवस्था, थुनामा राख्न आदेश दिने अधिकारीको नाम नामेसी र ठेगानालगायतका प्रासङ्गिक विवरणहरू र थुना हस्तान्तरण गर्दा पनि तदनुरूपको व्यवस्था गर्नुपर्ने दायित्व, थुनुवाका सबै अवस्थाबारे परिवारजनले थाहा पाउने अधिकार र सो सहज साध्य गर्ने प्रक्रियाको विकास, थुनाबाट मुक्त गर्दा पनि वास्तवमा मुक्ति पाएको स्थिति झल्किने सर्तहरूको व्यवस्था र निजको शारीरिक एवम् मानसिक अवस्थाको अभिलेख राख्ने जस्ता व्यवस्थाहरू समेटिएको कानूनको निर्माण प्राथमिकताको साथ गर्नुपर्ने आवश्यकता महसुस भएको छ। बेपत्ता पार्ने कार्यमा संलग्न भई मुद्दा चलाइएको अवस्थामा वा सजाय तोकिएका व्यक्तिहरूलाई माफी दिन नमिल्ने जस्ता अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डको सम्बन्धमा पनि ध्यानाकर्षण गरी उचित व्यवस्था गर्नु उत्तिकै महत्त्वपूर्ण छ। यस प्रयोजनको लागि बलपूर्वक बेपत्ता पारिएका सबै व्यक्तिहरूको संरक्षणसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि (International Convention for Protection of all Person from

Enforced Disappearance) लाई मार्गनिर्देशकको रूपमा ग्रहण गर्न वाञ्छनीय हुन्छ।

१९. उपर्युक्तबमोजिम बलपूर्वक बेपत्ता बनाइएका व्यक्तिहरूको संरक्षणसम्बन्धी ऐन कार्यान्वयनको लागि सोही ऐनमा वा छुट्टैरूपमा त्यस्ता बलपूर्वक बेपत्ता बनाइएका व्यक्तिहरूको सम्बन्धमा छुट्टै जाँचबुझ आयोग गठन गर्ने व्यवस्थासमेत समावेश गर्न वाञ्छनीय हुन्छ। यस किसिमको समस्याको जाँचबुझ गर्न छुट्टै अधिकार, सीप र प्रक्रियाको आवश्यकता हुने हुनाले संयुक्त राष्ट्रसङ्घको मानव अधिकार उच्चायुक्तको कार्यालयको तत्वावधानमा विकसित बलपूर्वक बेपत्ता पारिएका व्यक्तिहरूको सम्बन्धमा जाँचबुझ गर्ने आयोगको आधारहरू (Criteria for commission on Enforced Disappearance) लाई मार्ग निर्देशकको रूपमा सर्तहरू किटान गर्न उपयुक्त हुने देखिन्छ।

२०. यसअन्तर्गत अन्य कुराको अतिरिक्त प्रस्तुत विषयसँग सम्बन्धित सबै घटनाहरूको जाँचबुझ गर्ने, आयोगको कार्यक्षेत्र स्पष्ट गर्ने, त्यस्तो जाँचबुझले अदालतको प्रतिस्थापन नगर्ने, आयोगमा मनोनित व्यक्ति सो कामको लागि उपयुक्त र दक्ष हुनुपर्ने, निजहरू स्वतन्त्र र निष्पक्ष हुनुपर्ने, सोको लागि आवश्यक सेवासर्त र सुविधाको व्यवस्था गर्नुपर्ने, त्यसमा महिला वा अन्य जाती वा समुदायको प्रतिनिधित्व हुनुपर्ने, आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार ऐनमा नै तोकिएको, समस्याका प्रकृति अनुसार कुनै पनि स्रोतबाट प्राप्त जानकारीको आधारमा जाँचबुझ गर्न सक्ने, स्थिति स्पष्ट नभएसम्म जाँचबुझ निरन्तर गर्नुपर्ने व्यवस्था, जाँचबुझको लागि महत्त्वपूर्ण पीडित, साक्षी, उजुरवाला, वकिल र अनुसन्धानकर्ता सबैलाई

अनुसन्धानमा सहयोगी बनिरहनको लागि निजहरूको सुरक्षाको व्यवस्था गर्ने, पीडितहरूले आफ्नो सरोकार र भनाइ राख्न पाउने अधिकार र अवसरको व्यवस्था, निजहरूको भनाइ गोप्य राख्न सकिने व्यवस्था गर्न जरूरी हुन्छ भने त्यस्ता आयोगलाई आवश्यक ठाउँ, कार्यालय आदिको निरीक्षण गर्ने, बुझ्नपर्ने देखिएका व्यक्तिहरू बुझ्नेलगायतको सबै अधिकार दिन आवश्यक हुन्छ। त्यस्ता आयोगलाई आफ्नो तोकिएको कार्यसम्पन्न गर्न आवश्यक स्रोत साधन उपलब्ध गराउने व्यवस्था पनि सुनिश्चित गर्न जरूरी हुन्छ। यी सबै कुराहरू विधि निर्माणको क्रममा विचार गरिन वाञ्छनीय हुन्छ।

२१. कानून बनाउने कुरामा सार्वभौम नेपाली जनताले सुम्पेको विधायिकी अधिकारअन्तर्गत बुद्धिमानीपूर्वक विधिनिर्माण गर्ने सिलसिलामा उपर्युक्त कुराहरूलाई वाञ्छित स्थान दिएमा यस किसिमको समस्या भोगेका जनता कुनै न कुनै हदसम्म लाभान्वित हुन सक्ने आशा गर्न सकिन्छ।

२२. यसरी बेपत्ता पारिएको व्यक्तिहरूको संरक्षणसम्बन्धी ऐन, तिनीहरूलाई बेपत्ता पारिएको कारण र अवस्थाबारे जाँचबुझ आयोगको व्यवस्था कानूनबाटै गरी व्यापकरूपमा छानबिन गर्न अधिकारसम्पन्न उपयुक्त आयोग गठन गरी निवेदनमा उल्लिखित व्यक्तिहरूको हकमा छानबिन गरी प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्न लगाउने र सो आधारमा फौजदारी अनुसन्धान पूरा गरी आवश्यकता र उपयुक्तता अनुसार सम्बन्धित व्यक्तिको हकमा अभियोजनलगायतको निर्णय गर्नु गराउनु भनी विपक्षी नेपाल सरकार, गृहमन्त्रालय तथा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको नाममा निर्देशात्मक आदेश जारी गरिदिएको छ।

२३. बेपत्ता भएको कारणले सम्बन्धित व्यक्तिले भोगेको असरको अतिरिक्त परिवारजन बेपत्ता

भएको कारणले परिवारले विभिन्न सामाजिक आर्थिक एवम् मानसिक क्षति निरन्तररूपमा भोग्न परिरहेको हुन्छ। बेपत्ता भएको मानिसको खोजबिन गर्नको लागि लाग्ने समय, श्रम र व्यय अनि सो सिलसिलामा आफूले गुमाएको शान्ति र व्यहोरेको भार साथै बेपत्ता पारिएको भनेको व्यक्तिको अनुपस्थितिले श्रम उत्पादकत्व तथा सुरक्षालगायतमा परेको असरको मूल्याङ्कन गरियो भने यसको दूरगामी सामाजिक तथा आर्थिक परिणामहरू देखिन आउँछन्। राज्यले एकातिर बेपत्ता पारिएको भनिएका व्यक्तिहरूको स्थिति सार्वजनिक गर्न नसकेको र अर्कोतिर परिवारजनले सो सिलसिलामा निरन्तर क्षति र दायित्व व्यहोर्नु परिरहेको हुँदा बेपत्ता पारिएको भनेको व्यक्तिहरूको स्थिति निर्णायकरूपमा स्पष्ट नभएसम्म यसबाट सिर्जित पीडा निरन्तर हुने हुनाले यसको सम्बोधन पनि कुनै रूपमा गर्न अनिवार्य देखिन्छ।

२४. जीवनको सुरक्षा र स्वतन्त्रताको अधिकार उल्लङ्घनको घटनालाई कुनै मौद्रिक वा आर्थिकरूपमा क्षतिपूर्ति हुनसक्ने अवस्था नै रहन्न। त्यसो भए पनि पीडितको परिवारलाई किञ्चित भए पनि सहयोग गर्न राज्यको उत्तरदायित्व भएको र अधिकारहरू उपचारको प्रभावकारी व्यवस्थाबिना अर्थहीन हुने हुनाले उपचार खोज्ने पीडितको परिवारको हकलाई सम्मान गर्न पनि अन्तरिम प्रकृतिको तात्कालिक राहतस्वरूप सहायता दिनुपर्ने आवश्यकतालाई यो इजलासले हार्दिकरूपमा हृदयङ्गम गरेको छ।

२५. यस अदालतको आदेशबाट गठित कार्यटोलीको अनुसन्धानबाट समेत मृत्यु भैसकेको पुष्टि भएको भनिएका व्यक्ति चक्रबहादुर कटुवालको हकमा तात्कालिक राहतको रूपमा तिनको नजिकको हकवालालाई र अन्य मृत घोषित भएका परिवारलाई

जनही २ लाख रुपैयाँ क्षतिपूर्ति दिने, यस अदालतको अनुसन्धान टोलीबाट छानबिन गरिसकिएको सुरक्षाकर्मीले पक्राउ गरी बेपत्ता पारिएको निष्कर्ष निकालिएको राजेन्द्रप्रसाद ढकाल, बिपिन भण्डारी र दिलबहादुर राईको हकमा जनही एक लाख पचास हजार र बाँकी निवेदनमा उल्लिखित स्थिति प्रष्ट नभएका व्यक्तिहरूको हकमा जनही १ लाख रुपैयाँ तात्कालिक राहतस्वरूप अविलम्ब उपलब्ध गराइ दिनु भनी नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको नाममा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०० र १०७(२) अनुसार यो आदेश जारी गरिएको छ ।

२६. साथै, माथि विभिन्न प्रकरणमा उल्लिखित कुराहरूमा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी हालसम्मको पीडितहरूको अवस्था र यसपछि पनि बेपत्ता भएका कारणले निरन्तर भोग्नुपरेको क्षति र असुविधालाई विचार गरी आर्थिक शैक्षिक रोजगारीलगायतको विभिन्न पक्षहरू विचार गरी उपयुक्त राहत कार्यक्रम तर्जुमा गरी लागू गर्नु भनी नेपाल सरकारका नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी गरी दिएको छ ।

द्वन्द्वपीडित तथा कृषक हकहित संरक्षण समाज केन्द्रीय कार्यालय, कैलाली धनगढीका तर्फबाट अख्तियारप्राप्त भै आफ्नो हकमा समेत लिलाधर भण्डारीसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत :

२७. प्रस्तुत परमादेशको निवेदनमा सशस्त्र द्वन्द्वको समयमा निवेदकहरूको परिवारको नाममा रहेको विभिन्न चल अचल सम्पत्ति, उद्योग धन्दा कलकारखाना, पेसा व्यवसाय जस्ता निजी सम्पत्ति

विपक्षी पार्टी एवम् पार्टीका भ्रातृ सङ्गठनहरूले कब्जा गरी निवेदकहरूलाई घरवार बिहीन, पेसा बिहीन बनाई कब्जा गरी विस्थापित जीवन बिताउनु परेको, नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ मा समेत त्यस्तो सम्पत्ति फिर्ता गर्ने सम्बन्धमा शान्ति सम्झौता गर्ने दलहरूद्वारा गरिएको प्रतिबद्धतालाई संविधान मै उल्लेख भएको हुँदा नेपाल सरकार, राजनीतिक दल एवम् मानव अधिकार आयोगसमक्ष त्यस्तो सम्पत्ति घर जग्गा फिर्ताको लागि पटकपटक निवेदन गर्दा कुनै पहल चासो नभएर देशभित्रै अनागरिकको रूपमा विस्थापित जीवन बिताउनुपरेको हुँदा विपक्षीहरूबाट कब्जा भएका सम्पत्ति अविलम्ब फिर्ता गरी न्यायोचित क्षतिपूर्तिसमेत दिनु दिलाउनु भन्ने परमादेशको आदेशसमेत माग गरेको देखिन्छ । उक्त निवेदनमा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट सङ्क्रमणकालीन न्यायको सम्बन्धमा व्याख्या र विवेचना गर्दै कब्जा गरिएको सम्पत्ति फिर्ता गर्नको लागि देहायबमोजिमको आदेश जारी भएको पाइन्छ :

- सङ्क्रमणकालीन न्यायमा द्वन्द्वकालका घटनाहरूको समग्रतामा मूल्याङ्कन गरी रणनीतिक उपचार गर्ने दृष्टिकोण लिइन्छ, त्यसैले अपराध अनुसन्धान र अभियोजन, सत्य अन्वेषण (Truth Seeing), क्षतिपूर्ति (Reparation), संस्थागत सुधार (Institutional reforms), परीक्षण (Vetting) लगायतका विविध पक्षहरूमा चरणबद्ध विचार गर्नुपर्ने ।
- द्वन्द्वकालमा भइरहेका मानवीय कानून विरुद्धका वा मानव अधिकार उल्लङ्घनका गम्भीर कसुरहरू रोक्ने, ती कसुरहरू दोहोरिन नदिने, पीडितमा सुरक्षा र आत्मसम्मानको भाव उद्बोधन गराउने,

घटनावलीको यथार्थ अभिलेख राख्ने, राष्ट्रिय मेलमिलापको वातावरण बनाउने र कानूनी राज्यको पुनःस्थापना गर्ने, अन्ततः शान्ति बहालीको मार्गमा योगदान पुर्याउने नै सङ्क्रमणकालीन न्यायका मुख्य अभीष्टहरू हुने ।

- निर्विवाद सम्पत्तिहरू निवेदकहरूले कानूनबमोजिम भोग बिक्री गर्न पाउने सम्पत्तिहरू हुँदा त्यस्तो सम्पत्तिको संरक्षण गर्नु राज्यको पहिलो कर्तव्य हुन आउने ।
- द्वन्द्वका कारणहरू जे भए पनि व्यक्तिको जिउ, ज्यान र सम्पत्तिको हक अनुल्लङ्घनीय रहन्छन् । द्वन्द्व चर्किएको कारणले मात्रै कसैको वैयक्तिक वा साम्पत्तिक हकमा हस्तक्षेप वा उल्लङ्घन गरेको कार्यले वैधता प्राप्त गर्न नसक्ने हुँदा द्वन्द्वको सिलसिलामा गरिएको भए पनि कानूनप्रदत्त हक हनन्को हरेक कार्य गैरकानूनी नै मानिने ।
- संविधानअन्तर्गत स्थापित हकहरूको प्रयोग वा प्रचलनमा शान्ति सम्झौताले पनि प्रतिबद्धता जाहेर गरेको हुँदा हक प्रचलन गराउने प्रयोजनको लागि आनुषङ्गिकरूपमा अदालतले शान्ति सम्झौतामा अभिव्यक्त मूल्य वा मान्यताको सम्बन्धमा प्रासङ्गिकरूपमा राज्यको ध्यानाकर्षण गराउन मिल्ने ।
- संविधानले सम्पत्तिलाई मौलिक हकको रूपमा सम्मानजनक र प्रभावकारी स्थान दिएको हुनाले कानूनबमोजिम अधिग्रहण गरेको अवस्थामा बाहेक सम्पत्तिको गैरकानूनी कब्जालाई वैध ठहराउने कुनै पनि राजनीतिक वा अन्य चेष्टा मान्य हुन नसक्ने ।
- संविधानको आधारभूत सिद्धान्तको रूपमा

स्वीकृत सम्पत्तिको हकसहितको मौलिक हक, कानूनी राज्य र उत्तरदायी सरकारका सिद्धान्तहरूविपरीत सम्पत्तिको वास्तविक धनीलाई सम्पत्तिको उपभोग गर्न वा हक हस्तान्तरण गर्न नदिनु भनेको संवैधानिक राज्यको मौलिक आधारमा नै प्रहार गर्नु जस्तो हो । संविधानविपरीतको यस्तो सङ्कोच वा व्यवहार कायम रहन दिने हो भने कुनै संविधान बनाउनु वा त्यसमा कानूनी राज्य, स्वतन्त्र न्यायपालिका, मौलिक अधिकार आदिको व्यवस्था गर्नुको कुनै अर्थ नरहने ।

- ठूलो सङ्ख्यामा वा सामुदायिकरूपमा सम्पत्तिको वा व्यक्तिगत स्वतन्त्रताको हकको उल्लङ्घन भइरहन्छ भने राज्यले हस्तक्षेपकारी भूमिका निर्वाह गरी कानूनको कार्यान्वयन गरी स्थितिलाई सामान्य बनाउनु अनिवार्य कर्तव्य हुने ।
- द्वन्द्वकालमा सम्पत्ति कब्जालगायतको मौलिक एवम् मानव अधिकार उल्लङ्घनका घटनाहरूलगायतको सङ्क्रमणकालीन न्यायका समस्याहरूबारे खास संयन्त्र एवम् कार्यक्रममार्फत् सम्बोधन गर्नुपर्ने आवश्यकतातर्फ नेपाल सरकारको ध्यानाकर्षण हुनुपर्ने देखियो ।
- निवेदकहरूले निजहरूको सम्पत्तिको अनधिकृत कब्जा छुटाई हालसम्मको क्षतिपूर्तिसहित सम्पत्ति फिर्ता पाउन माग गरेकाले सो गर्नुअघि निवेदकहरूको खासखास सम्पत्तिको दर्ता ख्रेस्ता र भोग तथा तिनको आय उपार्जनको समीक्षा गरी क्षतिसमेतको आँकलन गरी निरूपण गर्नुपर्ने स्थिति देखिन आयो ।

- सो प्रयोजनको लागि निवेदकहरू रहेको तथा निवेदकहरूको जस्तो सम्पत्ति कब्जाको समस्या भएको जिल्लाहरूमा पीडित समुदायको प्रतिनिधि र कानून कार्यान्वयन निकायको प्रतिनिधि एवम् राजनीतिक व्यक्तिहरूसमेत समावेश भएको बढीमा पाँच सदस्यीय जिल्ला स्तरीय सम्पत्ति फिर्तासम्बन्धी समिति गठन गरी सो समितिमार्फत् माथि उल्लिखित प्रक्रिया पूरा गरी कब्जा भएको सम्पत्ति फिर्ता गर्नु गराउनु तथा कब्जा भएदेखि हालसम्म कब्जा भएको सम्पत्तिमा भएको हानि नोक्सानी वा ह्रास तथा कब्जा भएको सम्पत्तिबाट आय हुनेमा सो आयमा भएको हालसम्मको नोक्सानीको मूल्याङ्कन गरी सो नोक्सानीको क्षतिपूर्तिसमेत यो आदेश प्राप्त भएको मितिले ३ महिनाभित्र निवेदकको मागबमोजिम सम्पत्तिको वास्तविक धनी व्यक्तिहरूलाई फिर्ता दिनु, दिलाउनु र सम्पत्ति कब्जाको कारण भएको क्षतिबाट पीडित हुन पुगेकालाई राहत पुर्याउन क्षतिपूर्तिको लागि एउटा कोष खडा गर्नु भनी विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेतको नाउँमा नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १०७(२) बमोजिम परमादेशको आदेश जारी गरी दिएको छ।

न्याय तथा अधिकार संस्था (जुरी-नेपाल) को तर्फबाट अधिकार प्राप्त गरी आफ्नो हकमा समेत जुरी-नेपालका महासचिव अधिवक्ता माधवकुमार बस्नेतसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत :

२८. प्रस्तुत परमादेश माग गरी दायर भएको रिट निवेदनमा अन्य कुराका अतिरिक्त प्रस्तुत रिट निवेदनमा माग गरिए जस्तै तत्काल बहाल रहेको बेपत्ता भएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको अध्यादेश, २०६९" का दफा १३, २३, २५ र २९ का प्रावधानहरूउपर आपत्ति जनाई उक्त दफाहरू नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(१), १३(१) र २४(९) समेतको प्रतिकूल भएबाट धारा १०७(१) र (२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी उपयुक्त ढङ्गबाट ती कानूनमा संशोधन गराउन परमादेशसमेत माग गरेको देखिन्छ।

२९. उक्त निवेदनमा मुख्यतः बेपत्ता भएका व्यक्तिको हकमा छानबिन गर्ने आयोग र सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग छुट्टाछुट्टै गठन हुनुपर्ने हो वा दुवैका हकमा एउटै आयोग भए पनि हुने हो, अध्यादेशको दफा २३ मा भएको व्यवस्थाले पीडितको सहमतिबेगर पीडकलाई आयोगले क्षमादान गर्न सक्ने हो होइन, दफा २५ मा भएको व्यवस्थाले गम्भीर अपराधमा संलग्न पीडकले उन्मुक्ति पाउन सक्ने अवस्था हुन्छ हुँदैन, दफा २९ मा भएको व्यवस्थाबाट महान्यायाधिवक्ताले मुद्दा चलाउन निर्णय गर्नसक्ने अधिकारको सङ्कुचन भएको छ वा छैन, साथै मुद्दा चलाउने निर्णय भएको मितिले ३५ दिनभित्र मुद्दा चलाउन सकिनेछ भन्ने व्यवस्था गम्भीर प्रकृतिका फौजदारी मुद्दामा हदम्याद नलाग्ने सर्वमान्य सिद्धान्तको विपरीत छ वा छैन भन्नेसमेत प्रश्नहरूमा केन्द्रित रही यस अदालतबाट द्वन्द्वकालमा घटेका गम्भीर प्रकृतिका मानवअधिकारका घटनाका सम्बन्धमा नेपालको अन्तरिम संविधान, बृहत शान्ति सम्झौता, अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानून र मानवीय कानून तथा सङ्क्रमणकालीन न्यायका मान्य सिद्धान्त र अभ्याससमेतको आलोकमा विशद् व्याख्या

र विवेचना गर्दै देहायबमोजिमको आदेश जारी गरेको देखिन्छ :

३०. बलपूर्वक व्यक्ति बेपत्ता पारिएको घटनालाई मानव अधिकारसम्बन्धी गम्भीर अपराधको रूपमा लिइने अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानूनको दृष्टिकोण, यही अदालतले राजेन्द्र ढकालको मुद्दामा गरेको निर्णय र निर्देशन अनि नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ एवम् पूर्ववर्ती संविधानले अङ्गीकार गरेका व्यक्तिको जीवन र स्वतन्त्रताको अधिकारसमेतको प्रतिकूल हुँदै गई छुट्टै आयोग गठन गरी राजेन्द्र ढकालको मुद्दाको निर्णय कार्यान्वयन गर्नुपर्नेमा सो नगरेको र त्यति मात्रै होइन व्यक्ति बेपत्ता छानबिन आयोगलाई विशुद्ध फौजदारी कार्यको रूपमा लिनुपर्नेमा सो अनुसार नगरेको र मेलमिलापको विषय बनाउन नहुनेमा समेत सो बनाई सत्य निरूपण एवम् मेलमिलापको अङ्ग बनाइएको देखिएको, सो कानूनसङ्गत नभएकाले व्यक्ति बेपत्तासम्बन्धी विषय प्रस्तुत अध्यादेशमा समावेश भएका जति व्यवस्थाहरू संविधान, कानून र यस अदालतबाट प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्तप्रतिकूल देखिएकाले विपक्षीको नाउँमा उत्प्रेषणको आदेश जारी हुने भई उक्त व्यवस्था अमान्य भई अध्यादेशबाट हटाउनुपर्ने ठहर्छ र यथावस्थामा अध्यादेश कार्यान्वयन गर्न गराउन नमिल्ने ठहर्छ।

३१. उपर्युक्त अनुसार बलपूर्वक व्यक्ति बेपत्ता पार्ने कार्यको छानबिन गर्न र संविधान, कानून एवम् यस अदालतबाट राजेन्द्र ढकालको मुद्दामा भएको निर्णय एवम् प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्तबमोजिमसमेत छुट्टै छानबिन आयोग गठन गर्न आवश्यक कानूनी व्यवस्थासहित अविलम्ब अर्को अध्यादेश जारी गर्ने वा जो चाहिने प्रबन्ध गर्नु भनी नेपाल सरकारका नाममा परमादेश जारी हुने ठहर्छ।

३२. अध्यादेशका अन्य व्यवस्थाहरूमध्ये

निम्न दफाहरूमा उल्लेख भएझैं संवैधानिक एवम् न्यायिक प्रश्नहरू समावेश भएको देखिएको र यथावस्थामा अध्यादेशको व्यवस्थाहरू संविधान र न्यायको सिद्धान्तसङ्गत नदेखिएकाले निम्नबमोजिम गर्नुपर्ने देखिएको हुँदा सोबमोजिम गरी गराई संशोधन र सुधारको व्यवस्था मिलाईमात्र अध्यादेश जारी गर्न वा जो चाहिने कानूनी व्यवस्था गरी लागू गर्न विपक्षी नेपाल सरकारको नाममा परमादेश जारी गरिदिएको छ।

(क) अध्यादेशको दफा २३ को क्षमादान माफीसम्बन्धी व्यवस्थाले अध्यादेशको दफा २(ज) मा समावेश भएका कसुरहरूमा समेत समग्रमा क्षमादानको सिफारिस नगर्ने प्रत्याभूति दिएको नदेखिएको र माफीको प्रक्रियाको विषय बनाएको एवम् माफी प्रक्रियामा पीडितको सहभागिता र सहमतिलाई अनिवार्य नबनाई गौण बनाएको देखिएकाले पीडितको न्यायसम्बन्धी मौलिक हकअन्तर्गत, जीवन, स्वतन्त्रता, सूचनाको हक, यातना विरुद्धको हकलगायत एवम् न्यायको मान्य सिद्धान्तको विपरीत देखिएकाले सो व्यवस्थालाई पुनरावलोकन गरी उपर्युक्तबमोजिम परिमार्जन र संशोधन गर्नुपर्ने।

(ख) दफा २५ र २९ को व्यवस्थाबाट मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनको आरोपका दोषी देखिएका व्यक्तिउपरको फौजदारी अभियोजन निश्चित, सहज र निर्वाध नबनाई कार्यपालिकाको विवेकाधीन एवम् अनिश्चितरूपमा राखिएको भई न्यायमा अवरोध पुग्ने प्रकृतिको देखिएकाले सो व्यवस्थालाई संविधान र कानूनसङ्गत बनाउनुपर्ने।

(ग) आयोगले सिफारिस गरेको वा मन्त्रालयको पत्रानुसार महान्यायाधिवक्ताले मुद्दा चलाउनुपर्ने ठहर गरेपछि मुद्दा चलाउँदा मुद्दा चलाउने हदम्याद तोकिएको र हदम्याद ३५ दिन तोकिएको कारणबाट हदम्यादभित्र मुद्दा नचलाएमा न्यायमा पर्ने प्रभाव एवम् सोसम्बन्धी उत्तरदायित्वसमेत किटान गरेको नदेखिएको साथै त्यस्तो गम्भीर कसुरमा अल्प हदम्याद तोक्दा मानवअधिकार कानूनको उल्लङ्घनको घटनामा दण्डहीनताको अवस्था सिर्जना हुन सक्ने हुनाले समेत उक्त व्यवस्था संविधानको मौलिक हक एवम् न्यायसम्बन्धी व्यवस्था र संविधानले अङ्गीकार गरेको न्यायको मान्य सिद्धान्तको विपरीत देखिएकाले उपर्युक्तबमोजिम संविधान र न्यायसङ्गत हुने गरी संशोधित र परिमार्जन गर्नुपर्ने।

(घ) माथि उल्लिखित व्यवस्थाको अतिरिक्त सत्य निरूपण एवम् मेलमिलापको बृहद् व्यवस्थापनको लागि गम्भीर मानवअधिकार विरोधी फौजदारी कार्यको अपराधीकरणको लागि कानूनी व्यवस्था गर्न, मेलमिलापको भावना प्रवर्द्धन गर्न व्यापक अभियान सञ्चालन गर्न, पीडित एवम् पीडितको परिवारको लागि यथेष्ट आर्थिक, कानूनी एवम् संस्थागत व्यवस्थासहित परिपूरणको व्यवस्था गर्न, सत्य निरूपण एवम् मेलमिलाप आयोगको स्वायत्तता एवम् निष्पक्षताको सुनिश्चितताको लागि द्वन्द्वकालमा सशस्त्र विद्रोहको पक्षमा वा सो विद्रोहको दमन वा प्रशासनमा संलग्न भई कुनै रूपमा द्वन्द्वका पक्षरत वा सम्बन्धित भएका व्यक्तिहरू

बाहेकका तथा मानव अधिकार उल्लङ्घनको नकारात्मक अभिलेख नभएका व्यक्तिहरू सम्मिलित हुने गरी अन्तर्राष्ट्रियरूपमा स्वीकृत मापदण्डसमेतको आधारमा त्यस्तो आयोगको गठन गर्ने, पीडितहरूले आफ्नो सत्य भन्न सक्ने र प्रभावकारी ढङ्गले प्रतिरक्षा गर्न सक्ने प्रयोजनको लागि पीडित एवम् साक्षी संरक्षणसम्बन्धी कार्यक्रम बनाई लागू गर्न र उनीहरूको व्यक्तिगत परिचयात्मक विवरणको संरक्षण गर्ने, आवश्यकता अनुसार बन्दइजलासबाट सुनुवाइ हुने वा श्रव्यदृश्यको माध्यमबाट दूर सुनुवाइलागायतको उपयुक्त व्यवस्थापन गर्ने गरी कानूनको परिमार्जन गर्ने र कार्यान्वयन चरणमा व्यावहारिक उपायहरू अपनाउने।

(ङ) आयोगले माफीलागायतको विषयमा अपनाउनुपर्ने मापदण्डको लागि कानूनमा नै आधारभूत कुराको किटान गर्नेलागायतका व्यवस्था गर्न द्वन्द्व विशेषज्ञ, पीडित वा पीडितको हित प्रतिनिधित्व गर्ने संस्था, मानवअधिकार कानून विशेषज्ञ एवम् सरोकारवाला पक्षहरू सम्मिलित भएको विषय विशेषज्ञ टोलीको सहयोग लिई उक्त अध्यादेश परिमार्जन गर्ने।

३३. यस अदालतबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, बृहद् शान्ति सम्झौता, अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार कानून र मानवीय कानून एवम् तिनका सन्दर्भमा संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय समिति एवम् संयुक्त राष्ट्रसङ्घ समर्थित अन्तर्राष्ट्रिय अदालतहरू, क्षेत्रीय मानव अधिकार कानूनहरू एवम् सो समर्थित क्षेत्रीय मानवअधिकार अदालतहरू, तथा

विभिन्न मुलुकका सर्वोच्च न्यायिक निकायबाट गरिएका व्याख्यासमेतको तुलनात्मक विश्लेषणका आधारमा सङ्क्रमणकालको दीर्घकालीन व्यवस्थापनका निमित्त बेपत्ता छानबिनसम्बन्धी आयोग एवम् सत्य निरूपण र मेलमिलाप आयोगको छुट्टै कानूनमार्फत् छुट्टाछुट्टैरूपमा गठन गर्ने, ती आयोगहरूको गठन, स्वायत्तता, निष्पक्षता, क्षेत्राधिकार र अवलम्बन गर्नुपर्ने कार्यविधिको स्पष्टता, पीडितको स्वेच्छिक र सुसूचित सहभागितामा आधारित मेलमिलाप प्रक्रिया, मानवअधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनका घटनाहरूका पीडक विरुद्ध अभियोजनको सुनिश्चितता तथा पीडितको सम्मान तथा न्यायोचित हानिपूरणसमेतका विषयहरूका सम्बन्धमा राज्यले अख्तियार गर्नुपर्ने नीतिगत र प्रबन्धकीय कुराहरूमा रहेका त्रुटिहरू केलाउँदै अस्पष्ट भएका विषयहरूलाई व्याख्याको माध्यमद्वारा प्रष्ट्याइएको, सुधार गर्नुपर्ने क्षेत्रहरूमा आवश्यक दिशानिर्देश गरिएको तथा प्रतिकूल व्यवस्थाहरू बदर गर्नुका साथै नगरिनहुने कुराहरूमा कानून निर्माण वा संशोधन गर्नको लागि बाध्यात्मक प्रकृतिको परमादेशसमेत जारी भएको अवस्था देखिन्छ।

३४. त्यसैले तुलनात्मक विश्लेषणका आधारमा यस अदालतबाट भएका उपर्युक्त आदेशहरूले औँल्याएका मुख्य विषयहरू नै नेपालको सङ्क्रमणकालीन न्यायका मार्गदर्शक सिद्धान्त र विधिशास्त्रीय आधारस्तम्भ हुन् भन्ने कुरामा अझैसम्म पनि कुनै द्विविधा पालिरहनुपर्ने वा अलमलमा रहनुपर्ने अवस्था छैन।

३५. अब निवेदकहरूले चुनौती दिएको बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ र यसका प्रावधानहरूले उपर्युक्त विधिशास्त्रीय मूल्य मान्यतालाई आत्मसात् गर्न सकेको देखिन्छ वा देखिँदैन भन्ने निर्णय दिनुपर्ने

हुन आएको दोस्रो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छ।

३६. निवेदकहरूले मूलतः यस अदालतबाट उपर्युक्तबमोजिम पटकपटक आदेशहरू जारी हुँदाहुँदै पनि विपक्षीहरूबाट त्यसको उपेक्षा गरी बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ जारी गरेको हुँदा सो ऐनको दफा १३ को उपदफा (२) मा रहेको “प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा भएका घटनासँग सम्बन्धित विषयमा विभिन्न अदालत तथा निकायमा विचाराधीन मुद्दाहरू सम्बन्धित अदालत तथा निकायसँगको परामर्शमा आयोगले छानबिन गर्नेछ” भन्ने र दफा १३ को उपदफा (४) मा रहेको “कुनै घटना सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा भएको हो वा होइन भन्ने विवाद भएमा त्यसको निर्णय आयोगले गर्नेछ” भन्ने तथा दफा २६ को उपधारा (२) मा प्रयुक्त “..आयोगको छानबिनबाट क्षमादान दिन पर्याप्त आधार र कारण नदेखिएका..” भन्ने वाक्यांश संविधानप्रतिकूल रहेकाले बदर हुनुपर्दछ।

३७. पीडितको सुसूचित सहमतिबिना मेलमिलाप हुन नसक्ने कुराको कानूनी प्रत्याभूति दिन तथा क्षमादानको लागि सिफारिस गर्न पीडितको सहमतिलाई अनिवार्य गर्न, अभियोजनको लागि आयोगले सीधै महान्यायाधिवक्तालाई सिफारिस गर्ने व्यवस्था गर्न एवम् अभियुक्तले विभागीय कारवाहीका आधारमा फौजदारी दायित्वबाट उन्मुक्ति नपाउने व्यवस्था गर्न तथा कब्जा सम्पत्ति सम्बन्धित हकदारलाई फिर्ता गर्न सङ्गठनसमेतलाई जवाफदेही बनाउन विवादित ऐनका दफा २२(१), दफा २४, दफा २५(३) (४), दफा २६(५), दफा २९(१) का व्यवस्थाहरू संशोधन हुनुपर्ने अवस्था छ।

३८. नियन्त्रणमा लिई गरिएको हत्या, बलात्कार, बेपत्ता, यातना, आमनरसंहार, युद्ध अपराध, मानवता विरुद्धको अपराध, जबर्जस्ती विस्थापनलगायतका मानव अधिकार उल्लङ्घनलाई अन्तर्राष्ट्रिय कानून तथा मापदण्ड अनुरूप अपराधीकरण गरी पीडकलाई सजायको व्यवस्था नगरिएसम्म सङ्क्रमणकालीन न्यायको प्रत्याभूति हुन नसक्ने हुँदा सर्वोच्च अदालतका पूर्वआदेश कार्यान्वयन गराउने गरी पुनः आदेश हुनुपर्ने भन्नेसमेत विषयहरू प्रमुखरूपमा उठाएको देखिन्छ।

३९. साविकमा बहाल रहेको बेपत्ता भएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको अध्यादेश, २०६९ का सन्दर्भमा बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन गर्ने सम्बन्धमा र सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग गठन गर्नेसम्बन्धी व्यवस्था एउटै अध्यादेशमार्फत् गरिएको तथा अध्यादेशका प्रावधानहरूमध्ये मेलमिलाप, क्षमादान, कारवाहीको सिफारिस र मुद्दा चलाउनेसम्बन्धी व्यवस्थाहरू विवादित बनेका देखिन्छन्।

४०. हाल लागू गरिएको ऐनमा पनि दुवै आयोगको गठनसम्बन्धी व्यवस्था एउटै कानूनमा समेटिएको कुरामा भिन्नता देखिँदैन। त्यस्तै मेलमिलाप, क्षमादान, कारवाहीको सिफारिस र मुद्दा चलाउनेसम्बन्धी व्यवस्थाहरूको अन्तर्वस्तु वा सारमा समानता नै रहेको पाइन्छ। व्यक्ति बेपत्ता पार्ने विषयलाई कसुर कायम गरी सजाय गर्ने कानून निर्माण हुन नसकेबाट त्यससम्बन्धी आयोगको सिफारिस कसरी कार्यान्वयन गर्ने भन्ने अन्वयता कायमै देखिन्छ।

४१. मूलतः माधवकुमार बस्नेतको मुद्दामा यस अदालतबाट मिति २०७०।९।१८ मा जारी भएको उपर्युक्त आदेशको परिप्रेक्ष्यमा नेपाल

सरकारबाट बेपत्ता पारिएका व्यक्तिहरूको छानबिन एवम् सत्यनिरूपण तथा मेलमिलाप आयोग गठन गर्ने दुई अलगअलग मस्यौदा तयार पार्ने कार्यादेशसहित द्वन्द्वपीडित र विशेषज्ञसमेत संलग्न एक कार्यदल गठन गरेको भन्ने देखिन्छ। सो कार्यदलले यस विषयमा सरोकारवालाहरूसँग व्यापक छलफल गराई अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डसमेतलाई दृष्टिगत गरी सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग र बेपत्ता पारिएका व्यक्तिका सम्बन्धमा छानबिन गर्ने आयोगसम्बन्धी ऐन छुट्टाटुट्टै हुनुपर्ने तथा व्यक्ति बेपत्ता पार्ने कार्यलाई कसुर कायम गरी दण्डनीय बनाउन कानूनको निर्माण गर्नुपर्नेसमेतका सुझावहरूसहित मिति २०७०।१२।१३ मा प्रतिवेदन दिएको देखिन्छ। साथै प्रस्तावित तीनवटै कानूनको मस्यौदासमेत समितिले तयार पारी नेपाल सरकारलाई बुझाएको भन्ने देखिन्छ।

४२. तर यस अदालतबाट जारी गरिएका उल्लिखित आदेश तथा स्वयम् नेपाल सरकारले गठन गरेको विशेषज्ञ कार्यदलको कार्यादेश तथा प्रतिवेदनमा सुझाइएप्रतिकूल बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन र सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगका सम्बन्धमा दुई अलगअलग कानून बनाउनेतर्फ कुनै प्रयत्न नै नगरी यस अदालतबाट कुनै आदेश नै नभए जस्तो सम्झी प्रत्यर्थी नेपाल सरकारले बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ को एकीकृत विधेयक पेस गरी संविधानसभाको हैसियतमा रहेको व्यवस्थापिका संसद्बाट पारित भई मिति २०७१।२।१८ देखि प्रारम्भ भएको देखियो। त्यतिमात्र नभई सिफारिस समितिले व्यक्ति बेपत्ता पार्ने कार्यलाई कसुर कायम गर्नको लागि छुट्टै मस्यौदा प्रस्ताव गरेकामा क्षमादान दिने नमिल्ने मानवअधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनको

उक्त घटनालाई कसुर कायम गर्नको लागि बेपत्ता पार्ने कार्यलाई कसुर कायम गर्ने व्यवस्था समेटिएको अपराध संहिताको विधेयक व्यवस्थापिकासमक्ष पेस भएको भन्ने भए पनि त्यसले विधेयकको रूप ग्रहण गर्न पनि सकेको पाइएन ।

४३. साथै बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ को यस अदालतले यसअघि यस्तै प्रकृतिको अध्यादेशको सम्बन्धमा मूलरूपमा आँल्याइएका अदालत र आयोगबीचको अन्तर्सम्बन्ध, मेलमिलापको दायरा, क्षमादान र माफी तथा मुद्दा चलाउनेसम्बन्धी साविक अध्यादेशमा भएका व्यवस्थाहरूमा तात्त्विक भिन्नता नआउने प्रायः उहीरूपमा स्थापित गरेको देखियो ।

४४. नेपालको अन्तरिम संविधानको प्रस्तावनामा अन्य कुराका अतिरिक्त प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक मानव अधिकार, बालिग मताधिकार, आवधिक निर्वाचन, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता, स्वतन्त्र न्यायपालिका तथा कानूनी राज्यको अवधारणालगायत लोकतान्त्रिक मूल्य मान्यताप्रति पूर्ण प्रतिबद्धता व्यक्त गरिएको छ । त्यस्तै भाग तीनअन्तर्गत धारा १२ मा प्रत्येक व्यक्तिलाई सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक हुने र मृत्युदण्डको सजाय हुने गरी कुनै कानून बनाइने छैन भन्ने जीवनको अधिकारसँग सम्बन्धित वैयक्तिक स्वतन्त्रताका मौलिक हकहरूको सुनिश्चितता गरिएको पाइन्छ । त्यस्तै धारा १३ ले सबै नागरिकलाई समान व्यवहार हुने र कुनै पनि आधारमा भेदभाव गर्न नपाइने समानताको हक, धारा १४ मा छुवाछूत तथा जातीय भेदभाव विरुद्धको हक, धारा १९ मा सम्पत्तिको हक, धारा २० मा महिलाको र धारा २२ मा बालबालिकाको हकको प्रत्याभूति गरिएको

पाइन्छ । त्यस्तै धारा २४ ले हरेक व्यक्तिलाई सक्षम अदालत वा न्यायिक निकायबाट स्वच्छ सुनुवाइको हकसहितको फौजदारी न्यायसम्बन्धी हक, धारा २६ मा यातना विरुद्धको हकलगायत धारा १२ देखि ३१ सम्म विभिन्न प्रकृतिका मौलिक हकहरू प्रदान गर्न राज्यले संविधानमार्फत् नागरिकसमक्ष प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको देखिन्छ । साथै उक्त मौलिक हक हननको अवस्थामा धारा १०७ बमोजिम यस अदालतमा संवैधानिक उपचारको लागि आउन पाउने हकलाई समेत संविधानको धारा ३२ मा मौलिक हककै कोटिमा राखिएको पाइन्छ ।

४५. संविधानको भाग १० मा न्यायपालिकासम्बन्धी व्यवस्था भई धारा १०० को उपधारा (१) मा नेपालको न्यायसम्बन्धी अधिकार संविधान, कानून र न्यायका मान्य सिद्धान्तअनुसार अदालत तथा न्यायिक निकायहरूबाट प्रयोग गरिने उल्लेख छ । त्यस्तै धारा १०२ को उपधारा (४) मा संविधान र कानूनको व्याख्या गर्ने अधिकार सर्वोच्च अदालतमा निहित रहने भन्ने संवैधानिक व्यवस्था भएको देखिन्छ । धारा १०७ को उपधारा (१) ले मौलिकहकउपर अनुचित बन्देज लगाइएको वा अन्य कुनै कारणबाट संविधानसँग बाझिएको कानूनलाई प्रारम्भदेखि वा निर्णय मितिदेखि बदर गर्न सक्ने असाधारण अधिकार यस अदालतलाई प्रदान गरेको देखिन्छ । सोही उपधारा (२) मा मौलिक हकको प्रचलनको लागि वा अर्को उपचारको व्यवस्था नभएको वा भए पनि अपर्याप्त वा प्रभावहीन देखिएको कानूनी हक प्रचलनको लागि वा सार्वजनिक हक वा सरोकारको कुनै विवादमा समावेश भएको कुनै संवैधानिक वा कानूनी प्रश्नको निरूपणको लागि आवश्यक र उपयुक्त आदेश जारी गरी त्यस्तो हकको प्रचलन गराउन पूर्ण न्याय गरी उचित उपचार प्रदान गर्ने असाधारण

प्रकृतिको रिट अधिकार क्षेत्रसमेत यस अदालतलाई हुने व्यवस्था गरिएको छ ।

४६. संविधानको धारा ११६ को उपधारा (१) मा मुद्दा मामिलाको रोहमा अदालतले दिएको आदेश वा निर्णयको सबैले पालना गर्नुपर्ने र उपधारा (२) मा मुद्दा मामिलाको रोहमा सर्वोच्च अदालतले गरेको कानूनको व्याख्या र प्रतिपादन गरेको कानूनी सिद्धान्त नेपाल सरकार तथा सबै अड्डा अदालतहरूले मान्नुपर्ने संवैधानिक व्यवस्था भएको पाइन्छ ।

४७. वस्तुतः विधिको शासन लोकतन्त्रको मेरुदण्ड हो । विधिको शासनको पालनाबाट नै लोकतन्त्रको स्थायित्व, उन्नयन र विकास हुन्छ । न्यायिक स्वतन्त्रता नमान्ने कुराले लोकतन्त्रको पृष्ठपोषण हुन सक्तैन । लोकतन्त्रमा व्यक्तिको होइन विधिको शासन स्थापित गर्ने प्रयास गरिन्छ । त्यसैले लोकतन्त्रमा विश्वास गर्ने संस्थाहरूले कानूनको शासनको उपेक्षा गर्न सक्तैनन् । विधिभन्दा माथि आफूलाई ठान्ने सोच लोकतान्त्रिक हुन पनि सक्तैन । राज्यका संयन्त्रहरूबीचको प्रतिस्पर्धिताबाट लोकतन्त्र फस्टाउन सक्तैन । परस्पर सहयोग र सहकारिता लोकतान्त्रिक गुण र संस्कार हो । प्रतिस्पर्धा त केवल जनताको विश्वास आर्जन गर्न राजनीतिक दलहरूबीच मात्र अपेक्षित हुन्छ त्यो पनि स्वच्छ ढङ्गको ।

४८. यस अदालतबाट पटकपटक गम्भीर मानव अधिकार उल्लङ्घनका दोषीहरूलाई न्यायको दायरामा ल्याई पीडितलाई न्यायको महसुस गराउन र दण्डहीनता अन्त्य गर्न राज्यका नाममा आदेश जारी भैरहने तर राज्यका जिम्मेवार निकायबाट त्यसको उपेक्षा र उल्लङ्घन गरिरहने प्रवृत्ति र संस्कृतिले विधिको शासनको मात्र अवमूल्यन गरेको होइन स्वयम् लोकतन्त्रकै खिल्ली उडाएको छ ।

४९. संविधानको समग्र अध्ययन गर्ने हो

भने राज्यका विभिन्न अङ्ग र निकायहरू सम्मिलित कानूनी राज्यरूपी एउटा जीवनको रूपमा प्रस्तुत गरिएको आभास मिल्दछ । हरेक अङ्ग प्रत्यङ्गको आआफ्ना कार्यहरू तोकिएका छन्, ती कुनै पनि एक अर्काका विरुद्ध लक्षित छैनन् र हरेकले आआफ्ना कार्य गरेको खण्डमा मात्र जीवनको धर्म निर्वाह हुनसक्तछ । राज्यका अङ्गहरू विधायिका, कार्यपालिका र न्यायपालिकाले पनि आआफ्नो धर्ममा रहनु अपेक्षित रहन्छ ।

५०. उपर्युक्त उल्लिखित संवैधानिक व्यवस्थाका अधीनमा रही जनताको हक अधिकारको रक्षा गरी न्याय गर्ने प्रयोजनका लागि अदालतबाट विभिन्न महत्त्वपूर्ण अवसरमा जारी भएका निर्णय, आदेश एवम् निर्देशनहरू न्यायका सर्वोपरि आवश्यकता अनुरूप गरिएका हुँदा तिनको सम्मान गर्नु कानूनी राज्यको धर्म निर्वाहको अभिन्न अङ्गको रूपमा लिनुपर्ने संवैधानिक बाध्यता हो । ती निर्णय, आदेश, निर्देशनको उपेक्षा गरी अर्को अङ्गले बेगलाबेगलै वा विपरीत दिशामा हिँड्ने कोसिस गर्ने हो भने कानूनी राज्य सुचारु हुन सम्भव हुँदैन । न्यायपालिकाले आफ्नो स्वार्थ वा अहम्को प्रतिपादनको लागि कुनै गम्भीर निर्णय गर्न सक्तैन र गर्ने अपेक्षा नै गरिएको हुँदैन भने अन्य अङ्गले पनि न्यायिक निर्णय वा आदेशहरूको पूर्वाग्रहसहित उल्लङ्घनको बाटोमा हिँड्ने अपेक्षा गरिएको हुँदैन । राज्ययन्त्रका सहअङ्गका रूपमा स्थापित संस्थाहरू स्वयम् द्वन्द्व, उपेक्षा वा उल्लङ्घनको दिशामा हिँड्ने हो भने जनताको हक र न्याय नै सबैभन्दा बढी प्रभावित हुन्छ, जुन राज्य स्वयम्को लागि पनि अन्ततः घातक हुन सक्तछ । त्यस्तो दुष्कर किं वा अप्रिय कामकुरा लोकतान्त्रिक संस्थाहरूको लागि ग्राह्य हुन सक्तैन ।

५१. राष्ट्रहित र जनताको न्यायको

सर्वोपरितालाई हृदयङ्गम गरेर नै राज्यका अङ्गहरूले एकआपसप्रति सम्मान, मैत्री र सहकारिताको भावनाले ओतप्रोत भएर दैनन्दिनको कार्य सुचारू गर्नुपर्छ भन्ने कुरा विशेषरूपले मननीय छ ।

५२. त्यसैले पूर्वाग्रह र जीतहारको भावनाबाट सम्मुख वा विमुख नभई संविधान र न्यायका मूल्य मान्यताबाट अनुप्राणित हुनु जरूरी हुन्छ । विश्वव्यापीकरणको असर र प्रभावबाट आज संसारको कुनै पनि मुलुक पृथक रहन सम्भव छैन । त्यसैले विश्वभर स्वीकारिएका न्याय र अधिकारका मूल्य मान्यताको प्रयोग र पालना भिन्न तरिकाबाट गर्न खोज्ने सोचले राष्ट्रलाई विश्व समुदायबाट अलग्याउने मात्र होइन राष्ट्रको अन्तर्राष्ट्रिय छवि उजिलिन सक्ने। अन्तर्राष्ट्रिय समुदायसमक्ष राज्यले व्यक्त गरेका प्रतिबद्धताहरूको कार्यान्वयनबाटै राज्यले आफूलाई विश्वमञ्चमा स्थापित गराउन सक्तछ । प्रतिबद्धता भने गरिरहने तर पछि हटिरहने सोचले विश्वसनीयताको क्षयीकरण मात्र हुन्छ ।

५३. गतिशील समाजमा द्वन्द्वहरू स्वाभाविक मानिन्छन् । द्वन्द्वले नकारात्मकमात्र होइन कतिपय अवस्थामा सकारात्मक परिणामहरू पनि सिर्जना गर्दछ । त्यसको लेखाजोखा द्वन्द्व विश्लेषकहरूले गर्ने नै छन् । तर द्वन्द्वलाई एउटा निश्चित बिन्दुभन्दा अगाडि बढ्न दिइरहुनु कसैको पनि हितमा हुँदैन । यसको लागि द्वन्द्वको न्यायपूर्ण, सर्वमान्य र सन्तुलित व्यवस्थापन अपरिहार्य हुन्छ । द्वन्द्वको असरले पीडित बन्न पुगेको समाजको ठूलो वर्गले उपेक्षित र अन्यायको महसुस गरिरहने अवस्था कायम गर्न खोज्नु द्वन्द्वको ठीक ढङ्गबाट व्यवस्थापन नगर्नु र पुनरावृत्तिलाई आमन्त्रण गर्नुसरह नै हो । द्वन्द्वका असर र प्रभावहरूलाई सहीरूपमा उजागर नगर्नु तथा तिनको न्यायोचित सम्बोधन गर्न नसक्नुले द्वन्द्व पुनरावृत्ति हुने अवस्थालाई

टेवा प्रदान गर्दछ भन्ने कुरा बिर्सन हुँदैन । राज्यको चरित्र दण्डहीनतालाई प्रोत्साहन गर्ने होइन द्वन्द्वले उठाएका प्रश्न र सिर्जना गरेको परिणामलाई व्यवस्थित गर्दै न्यायपूर्ण समाज स्थापना गर्नेतर्फ अग्रसर हुनुपर्दछ । गम्भीर मानवअधिकार उल्लङ्घनका घटनाहरूलाई न्यायको दायरामा ल्याउने राज्यको राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय कानून सिर्जित दायित्व नै हो । सारमा भन्नुपर्दा विवादित ऐनका प्रावधानहरूले सङ्क्रमणकालीन न्यायको विधिशास्त्रीय मान्यतालाई सहजरूपमा स्वीकार गर्न सकेको पाइएन ।

५४. अब निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो होइन भन्ने निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको अन्तिम प्रश्नका सन्दर्भमा विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छ । निवेदनमा बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ को दफा १३ को उपधारा (२) मा रहेको “प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा भएका घटनासँग सम्बन्धित विषयमा विभिन्न अदालत तथा निकायमा विचाराधीन मुद्दाहरू सम्बन्धित अदालत तथा निकायसँगको परामर्शमा आयोगले छानबिन गर्नेछ” भन्ने र दफा १३ को उपधारा (४) मा रहेको “कुनै घटना सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा भएको हो वा होइन भन्ने विवाद भएमा त्यसको निर्णय आयोगले गर्नेछ” भन्ने व्यवस्थाले नागरिकको न्याय प्राप्त गर्ने हकलाई कुण्ठित पारेको, न्यायिक अधिकारमा सङ्कुचन र द्वन्द्व पैदा गरेकाले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को प्रतिकूलको सो व्यवस्था अमान्य तथा बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने माग गरिएको पाइन्छ ।

५५. वस्तुतः अन्तरिम संविधानको धारा १०० बमोजिम नेपालको न्याय प्रणालीमात्र संविधान, कानून र न्यायका मूल्य मान्यताबाट निःसृत

हुनसक्तछ । लोकतान्त्रिक मूल्य मान्यता पनि यही नै हो । न्यायिक अधिकार अन्यत्रैबाट निःसृत हुने अभ्यास परित्याग गरिसकेको कुरा सबैलाई हेक्का भएकै हुनुपर्दछ । अर्को शब्दमा भन्नुपर्दा न्यायसम्बन्धी अवशिष्ट अधिकार संविधानतः नेपालको न्यायपालिकामा अन्तर्निहित छ । यसलाई राज्यका अन्य निकायले प्रतिस्थापन गर्न सक्तैनन् र त्यस्तो सोच राख्नु पनि हुँदैन ।

५६. ऐनमा जे जस्तो शब्दावली प्रयोग भए पनि ऐनअन्तर्गत गठन भएको आयोगले न्यायिक संस्थालाई विस्थापन, न्यायिक कार्यको प्रतिस्थापन र न्यायिक कार्यको विकल्प दिन सक्तैन भन्ने कुरा सबैले संस्मरण गर्नुपर्दछ । वास्तवमा आयोग स्वयम्मा न्यायिक प्रक्रियाको सहयोगी वा सहायकमात्र हो । यसले उत्खनन् गरेका सत्य र प्रमाणका आधारमा परिणामतः गम्भीर प्रकृतिका मानवअधिकार उल्लङ्घनका मुद्दाहरू अदालतबाटै निपटारा हुने हुँदा न्यायिक प्रक्रियामा सघाउ पुर्याउन संस्थापित अस्थायी प्रकृतिको निकाय र राज्यको स्थायी संरचना न्यायपालिकाबीचको अन्तर छुट्ट्याउन र सोहीअनुरूप बुझ्न जरूरी हुन्छ ।

५७. जहाँसम्म दफा १३ (२) र १३(४) को वैधताको प्रश्न छ, उक्त उपदफा १३(४) ले कुनै घटना सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा भएको हो वा होइन भन्ने विवाद आएमा त्यसको निर्णय आयोगले गर्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । त्यसमाथिको उपदफा (२) ले अदालतमा विचाराधीन मुद्दाहरू सम्बन्धित अदालतको परामर्शमा आयोगले छानबिन गर्नेछ भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

५८. आयोग गठन हुनुपूर्व द्वन्द्वकाल वा तदोपरान्त नियमितरूपमा न्याय निरूपणका विषयहरू अदालतमा प्रस्तुत भइरहेका थिए र छन् । प्रचलित संविधान, ऐन कानूनबमोजिम तिनको

सम्बोधन गर्नु अदालतको नियमित, अन्तर्निहित र संवैधानिक कर्तव्य पनि हो । न्याय निरूपणको विषय अदालतबाट संविधानबमोजिम बाहेक बहिष्कृत गर्न वा अलग्याउन संविधानसङ्गत हुँदैन र लोकतन्त्रको मूल्य मान्यताअनुकूल पनि हुँदैन । अदालतले आफूसमक्ष विचाराधीन मुद्दा द्वन्द्वको क्रममा भएका हुन् वा होइनन् भन्नुभन्दा माग गरिएको दावी न्यायोचित हो वा होइन भन्ने कुरा महत्वपूर्ण हुन्छ । हरेक कसुर वा कार्य कहीं न कहीं कुनै न कुनै ढङ्गको द्वन्द्वको परिणाम हुने गर्दछ । सशस्त्र द्वन्द्वसँग सम्बद्ध भए पनि संविधान, मानवाधिकार कानून वा मानवतासम्बन्धी कानूनप्रतिकूल हुन्छ भने सोसँग सम्बन्धित प्रश्नलाई न्याययोग्य नबनाउन मिल्दैन । द्वन्द्वको राजनीतिक सम्बन्धको कुरा जे भए पनि तिनको कानूनी पक्षलाई उपेक्षा गर्न मिल्दैन । कुनै कार्य राजनीतिक द्वन्द्वसँग सम्बद्ध भन्नु र द्वन्द्वकालसँग सम्बद्ध भन्नु पनि एउटै होइन । द्वन्द्वकालभित्र राजनीतिक र आपराधिक अनेकौं घटनाहरू घटित भएका हुनसक्छन् । सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा विशुद्ध राजनीतिकरूपमा भएको घटना र आपराधिकरूपमा आएको घटनाहरू एकै वर्गमा राख्न पनि सकिँदैन ।

५९. आपराधिक कार्य गरेको भनी अदालतमा विचाराधीन रहेको विषयमा सो कार्य आपराधिक हो वा होइन भनी निर्णय दिनु अदालतको कर्तव्य हुन्छ । आपराधिक भनेको कार्य सिद्ध हुन्छ भने सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा भएको हो वा होइन भनी अदालत स्वयम्ले त्यसको दायित्वबाट उन्मुक्ति दिन सक्तैन । कुनै कार्य आपराधिक कार्य हो वा होइन भन्ने कुरा सबुद प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी विशुद्धरूपमा न्यायिक तरिकाले निर्णय गर्ने कुरा हो । त्यो कार्य आयोग जस्तो अर्धन्यायिक प्रकृतिको निकायले टुङ्गो लगाउन सक्ने विषय हुँदैन । विशुद्धरूपले न्यायिक तौरले

टुङ्गो लगाउने विषय अर्धन्यायिक निकायले टुङ्गो लगाउन र अदालतले भने त्यसको शिरोधार्य गर्ने वा सो प्रयोजनको लागि आफ्नो अधिकारक्षेत्र समर्पण गर्ने भन्ने कुरा संवैधानिक कानून र न्यायको मान्य सिद्धान्तसङ्गत देखिन आउँदैन।

६०. दफा १३(२) को संरचना हेर्दा अदालतमा विचाराधीन मुद्दामा पनि सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा भएको भए अदालतको परामर्शमा आयोगले छानबिन गर्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। त्यस सम्बन्धमा हेर्दा अदालतको परामर्शमा भन्ने शब्दहरू प्रयोग भएको हुँदा अदालतले त्यस्ता मुद्दाहरू समर्पण गर्न बाध्य हुने भन्ने अर्थमा लिन सकिँदैन। परामर्श भनेको अदालतको स्वविवेकमा दिइने परामर्श हो, बाध्यता होइन। आयोगले अदालतमा विचाराधीन मुद्दा आफूसमक्ष पठाउन परामर्श माग गरे पनि अदालतले सो अनुसार सुम्पन उपयुक्त नदेखी नदिएमा आयोगले छानबिन गर्न नसक्ने अवस्था देखिन्छ। त्यस सम्बन्धमा विवाद भएमा अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको मुद्दाहरू पूर्ववत् अदालतमा नै सुचारू रहने देखिन्छ।

६१. दफा १३(२) र (४) को व्यवस्था अनुसार अदालतसमक्ष विचाराधीन मुद्दाहरू पनि आयोगले छानबिन गर्ने कुराले छानबिनको दायरा कति हो भन्ने कुरामा थप प्रश्न उब्जाएको देखिन्छ। आयोगलाई अदालतमा विचाराधीन मुद्दाहरू छानबिन गर्न दिइएको हो भने आयोगले अदालतमा दायर रहेको मुद्दामा निर्णयहरू प्रभाव पार्ने गरी लगत काट्न लगाउन वा न्यायिक जिम्मेवारीबाट मुक्त गर्न सक्छ कि सक्तैन भन्ने प्रश्न उठ्छ। तर उपर्युक्त प्रावधानले अदालतमा विचाराधीन मुद्दा आयोगसमक्ष सार्ने र अदालतको क्षेत्राधिकार समाप्त हुने कुराको कुनै उल्लेख गरेको छैन। तसर्थ अदालतको क्षेत्राधिकारको विषयलाई अन्यथा प्रमाणित गरेको मान्न मिल्ने देखिँदैन। वस्तुतः

अदालतमा विचाराधीन मुद्दाहरू आयोगले अन्य व्यक्ति वा विषयको अनुसन्धानको क्रममा सम्बद्ध विषय वा सामग्रीको रूपमा मात्रै लिन सक्ने देखिन्छ।

६२. वस्तुतः आयोगले कुनै अर्को व्यक्ति वा विषयमा छानबिन गर्न सान्दर्भिक भई अदालतमा विचाराधीन मुद्दाको पनि अध्ययन गर्नुपर्ने भएमा सो प्रयोजनको लागि उपर्युक्तबमोजिम अदालतसमक्ष माग गर्ने र अदालतले परामर्शसहित मुद्दाको मिसिल पठाएमा त्यसमा अध्ययन गर्नु एउटा कुरा हो र त्यो नै स्वाभाविक हो। तर सोबाहेक अदालतमा विचाराधीन मुद्दाहरूको क्षेत्राधिकार नै समाप्त गर्ने गरी मुद्दाहरू आयोगले प्राप्त गर्ने वा ग्रहण गर्ने र त्यसको निर्णय गर्ने कुरा सोचनै नसकिने कुराहरू हुन्। अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको मुद्दाहरू यसरी हस्तान्तरण हुन सक्तैन र त्यसमा अदालतबाहेक अरुले निर्णय गर्न पनि सक्तैन। तसर्थ, दफा १३(४) मा व्यवस्थित भएको घटना सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा भएको हो होइन भन्ने कुराको व्याख्या गर्ने आयोगको अधिकार अदालतमा विचाराधीन मुद्दाको सम्बन्धमा हुनसक्ने नभै आयोगको आफ्नै कार्यक्षेत्रमा पर्न आएको निवेदनका सम्बन्धमा प्रयोग गर्न सक्ने विषय देखिन्छ। उपर्युक्त उपदफा (२) र (४) ले अदालतमा विचाराधीन विषयवस्तुहरू यथावत् चालु राख्न कुनै अन्यथा व्यवधान दिएको वा दिन सक्ने प्रकृतिको मान्न नसक्ने देखिएकाले उपर्युक्त व्याख्या र विश्लेषणको आधारमा सो व्यवस्थाहरू बदरै गरिरहनु परेन।

अब अर्को प्रश्न,

६३. त्यस्तै ऐनको दफा २२(१) मा गरिएका मेलमिलापसम्बन्धी प्रक्रियामा पीडितको स्वेच्छिक र अनिवार्य सहमति हुनुपर्ने विषय पनि रिट निवेदनमा उठाइएको पाइन्छ। दफा २२(१) मा पीडक वा पीडितले मेलमिलापको लागि आयोगसमक्ष निवेदन

दिएमा आयोगले पीडक र पीडितबीच एक आपसमा मेलमिलाप गराउन सक्नेछ भन्नेसमेत उल्लेख भएको देखिन्छ । मेलमिलापको लागि निवेदन दिने विषय आफैँमा आपत्तिजनक हुँदैन । तर सहअस्तित्व र समभावमा आधारित सामाजिक बन्धन भएको हुँदा पीडितलाई उपेक्षा गरी एकतर्फी ढङ्गबाट मेलमिलाप हुने सक्ने । यसको लागि दुवै पक्षहरूको स्वतन्त्र र जाग्रत सहमति आवश्यक हुन्छ । मेलमिलाप जबर्जस्ती लाद्न सकिन्न । पीडितको आत्मसम्मानमा ठेस लाग्ने वा चोट पुग्ने गरी मेलमिलाप हुनुहुँदैन । यथार्थमा मेलमिलापको प्रक्रियालाई पीडित स्वयम्ले उत्प्रेरित वा आमन्त्रित गरेको अवस्थामा मात्र यसको सार्थकता सिद्ध हुनसक्छ ।

६४. यसका अतिरिक्त मेलमिलाप गम्भीर मानवअधिकार उल्लङ्घनका दोषीहरूलाई आममाफी दिने माध्यमका रूपमा प्रयोग हुन सक्ने र हुनुहुँदैन भन्ने पनि स्पष्ट छ । मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनसम्बन्धी अपराधमा संलग्न भएका व्यक्तिउपर आयोगले दफा २५(१) बमोजिम कारवाहीको सिफारिस गर्नुपर्ने देखिन्छ । साथै आयोगले दफा २६(२) बमोजिम क्षमादानको सिफारिसमा नपरेका पीडकसँग पीडितको मेलमिलाप गराउन सक्ने भन्ने दफा २२ को उपदफा (६) को व्यवस्थाले यसै कुरालाई दिशानिर्देश गरिरहेको पाइन्छ । दफा २६(२) मा गम्भीर प्रकृतिका अपराधमा संलग्न पीडकलाई आयोगले क्षमादानको लागि सिफारिस गर्न नसक्ने व्यवस्था गरिएको छ । गम्भीर प्रकृतिका अपराध भन्नाले उक्त उपदफामा उल्लेख भएको बलात्कारको अलावा ऐनको दफा २ को खण्ड (अ) मा उल्लेख गरिएका मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनका अपराधहरूलाई समेत बुझ्नुपर्ने हुन्छ, यससम्बन्धमा पूर्ववर्ती आदेशहरूमा पनि स्पष्ट गरिसकिएको छ ।

६५. निवेदकहरूले दफा २६ को क्षमादानसम्बन्धी व्यवस्थाका सम्बन्धमा समेत गम्भीर चासो र सरोकार देखाएको पाइन्छ । खास गरी उक्त दफाको उपदफा (२) मा उल्लेख भएको उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि बलात्कार र आयोगको छानबिनबाट क्षमादान दिन पर्याप्त आधार र कारण नदेखिएका गम्भीर प्रकृतिका अन्य अपराधमा संलग्न पीडकलाई आयोगले क्षमादानको लागि सिफारिस गर्न सक्ने छैन भन्ने व्यवस्था आपत्तिजनक देखिन्छ । उक्त कानूनी व्यवस्थाको सोझो अर्थ आयोगले चाहेमा गम्भीर प्रकृतिका अपराधका पीडकलाई समेत क्षमादानको सिफारिस गर्न सक्छ भन्ने हो । गम्भीर प्रकृतिका अपराध स्वयम्मा मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनसँग सम्बन्धित अपराध हुन् । त्यस्ता गम्भीर अपराधका पीडकलाई न्यायको दायरामा ल्याई सजाय गर्ने आधार खोजी गर्नु आयोगको दायित्व हुने भई संविधान र कानूनसम्मत पनि हुन्छ । अभियोग नै नलगाई कसुर नै कायम नगरी आम माफी दिएसह क्षमादान गर्ने आधार र कारण आयोगले खोजीहिँडन आवश्यक हुँदैन र सो आयोगलाई सुहाउँदैन पनि ।

६६. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(१) ले प्रत्येक व्यक्तिलाई सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक प्रदान गरेको देखिन्छ । त्यस्तै धारा १३ ले समानताको हक प्रदान गरेको पाइन्छ भने धारा २४ (९) ले कुनै पनि व्यक्तिलाई अदालत वा न्यायिक निकायबाट स्वच्छ सुनुवाइको हकको प्रत्याभूति गरिएको पाइन्छ । धारा ३२ ले संविधानप्रदत्त हकको प्रचलनको लागि कारवाही चलाउन पाउने गरी संवैधानिक उपचारको हक पनि प्रदान गरेको देखिन्छ ।

६७. नेपालले जातिहत्या अपराधको रोकथाम र सजायसम्बन्धी महासन्धि, १९४८, आर्थिक,

सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६, नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६, महिला विरुद्धका सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्नेसम्बन्धी महासन्धि १९७९, यातना तथा अन्य क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा दण्ड विरुद्धको महासन्धि, १९८४, बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९, संयुक्त राष्ट्रसङ्घको बडापत्र, मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्रलगायतका अन्य धेरै महासन्धिहरूको अनुमोदन गरी पक्ष राष्ट्र भएको छ ।

६८. अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको व्यवस्थाहरू नेपाल कानूनसरह लागू हुने व्यवस्था नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९(१) मा भएको हुँदा त्यस्ता अन्तर्राष्ट्रिय कानूनान्तर्गतका अपराधहरूको अनुसन्धान गरी सत्य तथ्य पत्ता लगाउने, पीडकलाई अभियोजन गरी न्यायको परिधिभित्र ल्याउने र पीडितलाई परिपूरण गर्ने दायित्व राज्यको रहेको हुन्छ । नेपाल पक्ष भएको यातना तथा अन्य क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा सजाय विरुद्धको महासन्धि, १९८४ को धारा २(१) मा प्रत्येक पक्षराष्ट्रले आफ्नो अधिकारक्षेत्रान्तर्गतको कुनै पनि इलाकामा यातनाका कार्यहरूमा रोक लगाउन प्रभावकारी कानूनी, प्रशासनिक, न्यायिक वा अन्य उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् (Each state party shall take effective legislative, administrative, judicial or other measures to prevent acts of torture in any territory under its jurisdiction) भन्ने व्यवस्था रहेको छ । साथै धारा १३ मा सक्षम निकायमा उजुर गरी न्याय पाउने हक र धारा १४ मा यातना पीडित तथा आश्रितहरूले क्षतिपूर्ति पाउने व्यवस्था रहेको छ । मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्रको धारा

८ मा प्रत्येक व्यक्तिलाई संविधान वा कानूनद्वारा प्रदत्त मौलिक अधिकारको उल्लङ्घन गर्ने कार्य विरुद्ध सक्षम राष्ट्रिय न्यायाधिकरणहरूबाट प्रभावकारी उपचार पाउने अधिकार हुनेछ (Everyone has the right to an effective remedy by the competent national tribunals for acts violating the fundamental rights granted him by the constitution or by law) भन्ने व्यवस्था रहेको छ ।

६९. नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६ को धारा २(१) मा प्रस्तुत प्रतिज्ञापत्रका पक्ष राष्ट्रहरू आफ्ना इलाका तथा क्षेत्राधिकारभित्र रहेका सबै व्यक्तिहरूलाई जाति, वर्ण, लिङ्ग, भाषा, धर्म, राजनीतिक वा अन्य विचार, राष्ट्रिय वा सामाजिक उत्पत्ति, सम्पत्ति, जन्म वा हैसियतका आधारमा कुनै पनि प्रकारको भेदभावबिना प्रस्तुत प्रतिज्ञापत्रमा स्वीकृत अधिकारहरूको सम्मान र सुनिश्चितता प्रदान गर्ने प्रतिज्ञा गर्दछन् (Each state party to the present covenant undertakes to respect and to ensure to all individuals within its territory and subject to its jurisdiction the rights recognized in the present covenant, without distinction of any kind, such as race, colour, sex, language, religion, political or other opinion, racial or social origin, property, birth or other status) भन्ने व्यवस्था भएको पाइन्छ । यस सम्बन्धमा विदेशी मानव अधिकारसम्बन्धी अदालतको फैसला हेर्दा अन्तरअमेरिकी मानव अधिकार अदालतले (भेलाइस्कोइज-रोड्रिगोज विरुद्ध होण्डुरस २९ जुलाई १९८८) को मुद्दामा बेपत्तालगायत मानव अधिकारको उल्लङ्घनको घटनाको अनुसन्धान गरी दण्डित गर्ने

राज्यको कानूनी दायित्व हुन्छ भनी उल्लेख गरेको छ । त्यसैगरी सोही अदालतले Barrios Altos VS. Peru को मुद्दामा १४ मार्च २००१ मा फैसला गर्दा पेरूका दुई क्षमादान कानूनहरूलाई अमेरिकी मानवअधिकार महासन्धिविपरीत ठहर्याउँदै फौजदारी अभियोजनलाई उन्मूलन गर्ने तथा दण्डहीनता स्थापित गर्ने खाले सबै माफी तथा क्षमादानसम्बन्धी उपायहरू मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनका सन्दर्भमा अस्वीकार्य हुन्छन् भनेको देखिन्छ ।

७०. उपर्युक्त विश्लेषणका आधारमा गम्भीर प्रकृतिका अन्य अपराधमा पनि क्षमादान दिन पर्याप्त कारण र आधार किन खोज्नु पर्यो त्यो नै विडम्बनापूर्ण छ । गम्भीर अपराध भइसकेपछि न्यायको प्रक्रियामा लैजाने एकमात्र बाटो खुल्छ । गम्भीर अपराध भए पनि मुद्दा नचलाउन सकिने सिद्धान्त खोज्ने र पर्याप्त कारण भए क्षमादान दिन सकिन्छ भन्नु न्याय र मानवीयताको सन्दर्भमा गम्भीर चुनौती हुन् भन्ने लाग्दछ ।

७१. तसर्थ, उक्त उपदफामा प्रयुक्त भएको ...आयोगको छानबिनबाट क्षमादान दिन पर्याप्त आधार र कारण नदेखिएका... भन्ने वाक्यांश हटाउँदासमेत सो उपदफाले गर्न खोजेको व्यवस्था बोधगम्य नै हुने देखिएकाले ...आयोगको छानबिनबाट क्षमादान दिन पर्याप्त आधार र कारण नदेखिएका... भन्ने संविधानप्रतिकूल प्रावधान बदरभागी देखियो ।

७२. त्यस्तै दफा २६ को उपदफा (५) मा उल्लेख भएको उपदफा (३) बमोजिम क्षमादानका लागि कुनै निवेदन पर्न आएमा आयोगले त्यस्तो पीडकलाई क्षमादान गर्ने सम्बन्धमा पीडितको सहमति, असहमति र घटनाको गम्भीरतासमेत विचार गरी क्षमादानको सिफारिस गर्ने निर्णय गर्नुपर्नेछ भन्ने प्रावधान पनि विवादित छ । पीडितको सहमतिपछि लगत्तै उल्लेख

भएको असहमति भन्ने पदावली सँगसँगै प्रयोग भएबाट असहमतिको अर्थ दोहोरो लाग्नगएको देखिन्छ । तर पीडितको असहमतिमा र गम्भीर प्रकृतिका अपराधमा क्षमादान हुनै नसक्ने कुरा यसअघि यस अदालतबाट जारी भएका आदेशबाट पटकपटक सम्बोधन भैसकेको हुँदा त्यसैलाई आयोगले मार्गदर्शन बनाउनुपर्दछ । यस अदालतबाट भएका आदेशको उपेक्षा आयोगले गर्न सक्तैन ।

७३. ऐनको दफा २९ को व्यवस्थाले आयोगको सिफारिसलाई नेपाल सरकारको अधीनस्थ बनाएको र महान्यायाधिवक्ताको अभियोजन गर्न पाउने संवैधानिक अधिकारलाई समेत प्रभावित गरेको भन्ने पनि निवेदकहरूको कथन रहेको पाइन्छ । उक्त दफा २९ को उपदफा (१) मा मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनको आरोपमा दोषी देखिएको पीडकउपर मुद्दा चलाउन आयोगबाट नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस भएमा मन्त्रालयले त्यस्तो पीडकउपर मुद्दा चलाउन महान्यायाधिवक्तासमक्ष लेखी पठाउनुपर्नेछ भन्नेसमेत व्यवस्था भएको देखिन्छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३५ को उपधारा (२) बमोजिम नेपाल सरकारको तर्फबाट मुद्दा चलाउने वा नचलाउने भन्ने कुराको अन्तिम निर्णय गर्ने अधिकार महान्यायाधिवक्तामा निहित रहेको देखिन्छ ।

७४. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३५ बमोजिम संविधानले प्रदान गरेको अभियोजनसम्बन्धी अधिकार विशिष्ट र स्वायत्त प्रकृतिको अधिकार हो । महान्यायाधिवक्तालाई यो अधिकार संविधानद्वारा सीधै प्रदान गरिनुको पछाडि महान्यायाधिवक्ताको संस्था एउटा व्यावसायिक र न्यायिक संस्थाको रूपमा रहेको र त्यस्तो संस्थाले कुनै खास राजनीतिक उद्देश्यले कसैउपर दुर्भावनापूर्वक

अभियोजन लगाउन वा कसैउपर मोलाहिजावश वा राजनीतिक स्वार्थको कारणले लगाउनपर्ने अभियोजन नलगाउने अवस्था आउन नदिन र फौजदारी कसुर जस्तो विषय समेटिएको गम्भीर फौजदारी अभियोग विशिष्ट कानूनी एवम् न्यायिक आवश्यकता अनुरूप सही र निस्पक्षरूपमा हुन सकोस् भनेर नै यस्तो संस्था खडा गरी अभियोजनसम्बन्धी सम्पूर्ण जिम्मेवारी सुम्पिएको हुँदा महान्यायाधिवक्ताको अभियोजनसम्बन्धी अधिकारलाई सङ्कुचन गर्न मिल्ने हुँदैन।

७५. यसरी संविधानतः सरकारवादी हुने मुद्दा चलाउने अख्तियारी भएको महान्यायाधिवक्तासमक्ष आयोगले सोको लागि सीधै सिफारिस गर्न नसक्ने र नगर्नुपर्ने कुराको कुनै विवेकसम्मत आधार देखिँदैन। छानबिनबाट दोषी देखिएका व्यक्तिलाई मुद्दा चलाउन आयोगले गर्ने सिफारिस घुमाउरो बाटोबाट महान्यायाधिवक्तासमक्ष पठाउने व्यवस्थाले अनावश्यक जटिलता र संशयमात्र पैदा गरेको देखिन्छ। यसको परोक्ष अर्थ पीडकलाई अभियोजनबाट उम्काउनेमात्र हुन सक्तछ। यस विषयमा यसअघि जारी भएको आदेशमा नै पर्याप्त व्याख्या र विश्लेषण भैसकेको हुँदा संविधानको स्पष्ट व्यवस्थासँग असङ्गत र आवश्यक भन्दा अतिरिक्त उल्लेखन गरिएको उक्त दफामा प्रयुक्त ...नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस भएमा मन्त्रालयले त्यस्तो पीडकउपर मुद्दा चलाउन... भन्ने वाक्यांश बदरभागी देखियो।

७६. तसर्थ उल्लिखित विश्लेषणको आधार र कारणबाट बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ को दफा २६ को उपदफा (२) मा प्रयुक्त ...आयोगको छानबिनबाट क्षमादान दिन पर्याप्त आधार र कारण नदेखिएका... भन्ने शब्दावली र दफा २९ को उपदफा

(१) मा प्रयुक्त ...नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस भएमा मन्त्रालयले त्यस्तो पीडकउपर मुद्दा चलाउन... भन्ने व्यवस्थाहरू नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १२, १३, २४ र १३५ समेतको विपरीत बदरभागी देखिएकाले आजैका मितिदेखि बदर घोषित हुने ठहर्छ।

७७. विवादित कानून र त्यसमा प्रयुक्त भाषा तथा प्रत्यर्थीहरूको लिखितजवाफसमेतको समग्र आसय र भावना हेर्दा यस अदालतबाट यसअघि विभिन्न मुद्दाहरूमा गरिएको व्याख्या विवेचना र आदेश निर्देशनहरूको सान्दर्भिकता समाप्त भएको नदेखिई आयोगहरू गठन भई कार्य प्रारम्भ गरिसकेको हालको अवस्थामा झन् बढ्नगएको देखिन्छ। वस्तुतः द्वन्द्वका समयमा मनसायसहित गरिएका आपराधिक प्रकृतिका घटनाको छानबिन गरी दोषी पत्ता लगाई कारवाहीको सिफारिस गर्ने र गम्भीर मानव अधिकार हनन् हुने बाहेक सामान्य प्रकृतिका घटनाहरूमा पीडितसमेतको पूर्ण सहमतिमा मेलमिलाप गराउने उद्देश्य साथ बेपत्ता छानबिन र सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग स्थापना गरिएको हो। अर्धन्यायिक प्रकृतिका यस्ता आयोगको उक्त कार्यबाट परोक्षरूपमा न्यायिक प्रक्रियामै सहयोग पुग्दछ भन्ने यो इजलासको अपेक्षा रहेको छ।

७८. ऐनको व्यवस्था स्वयम्मा पर्याप्त र स्पष्ट नरहेको कुरा माथि प्रकरण प्रकरणमा गरिएका विश्लेषणहरूबाट देखिएको छ। साथै दुवै आयोगहरूले काम गर्दैजाँदाको अवस्थामा समेत थप जटिलता वा द्विविधाहरू आउन सक्तछन्। यस स्थितिमा राज्यको कानूनबाट स्थापित त्यस्ता आयोगहरूले पनि संविधान, कानून, अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानून र मानवीय कानून तथा न्यायका मान्य सिद्धान्तहरूलाई ध्यान दिनैपर्ने हुन्छ। साथै यस

अदालतबाट जारी भएका आदेशहरूले पनि संवैधानिक कानूनको अङ्ग र न्यायिक मूल्यमान्यताकै स्थान लिएका हुन्छन्। त्यसैले संवैधानिक परम्पराको रूपमा रहेका त्यस्ता आदेशहरू आयोगहरूका लागि आफ्नो कार्यसञ्चालनको मार्गदर्शक सिद्धान्तका रूपमा रहन्छन्। आयोगका कार्यहरूले सिर्जना गर्ने असर वा परिणामहरू पनि न्यायिक सम्परीक्षणको दायराबाहिर रहन सक्ने।

७९. गम्भीर मानव अधिकारको उल्लङ्घन गर्ने व्यक्ति आफूले गरेको कार्यको उत्तरदायित्वबाट उम्कन सक्ने भन्नुको अर्थ यो वा त्यो बहानामा त्यस्ता व्यक्तिलाई उम्काउने चेष्टा अरुले पनि गर्नुहुँदैन भन्ने हो। यदि दोषीलाई उम्काउने प्रयास गरिन्छ वा त्यसको मतियार बनिन्छ भने सिर्जित परिणाम भोग्नसमेत तयार रहनुपर्दछ। कानूनबमोजिम स्थापित आयोगहरूले त्यस्तो गर्दैनन् भन्ने विश्वास यो इजलासले लिएको छ।

८०. साथै बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ मा नपरेका वा परेर पनि अस्पष्ट भएका तथा संविधान, अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानून र मानवीय कानूनसमेतसँग असङ्गत भएको कारणले कार्यान्वयन गर्न नमिल्ने व्यवस्थाहरूका सम्बन्धमा प्रस्तुत रिट निवेदन र राजेन्द्र ढकाल, लिलाधर भण्डारी र माधवकुमार बस्नेतसमेत निवेदक भएका मुद्दाहरूमा यसअघि जारी गरिएका आदेश, दिइएका निर्देशन र व्याख्याहरूप्रतिकूल नहुने गरी कार्य गर्नु गराउनु भनी सम्बन्धित आयोग तथा नेपाल सरकारसमेतका नाममा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ (२) बमोजिम यो आदेश जारी गरिदिएको छ। विपक्षीहरूको जानकारीको लागि प्रस्तुत आदेशको प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् पठाइदियो।

प्रस्तुत रिट निवेदनहरूको दायरी तर्फको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदियो।

उक्त रायमा सहमत छौं।

न्या. बैद्यनाथ उपाध्याय

न्या. चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.

इति संवत् २०७१ साल फागुन १४ गते रोज ५ शुभम्।

इजलास अधिकृत : उपसचिवद्वय शिवप्रसाद खनाल, विष्णु प्रसाद गौतम

निर्णय नं.१३०४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
फैसला मिति : २०७१।१।२२।२
०६६-CR-००१३

मुद्दा : सवारी ज्यान।

पुनरावेदक/वादी : सन्तमान महर्जनको जाहेरीले नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/प्रतिवादी : ललितपुर जिल्ला, ललितपुर
उ.म.न.पा.वडा नं.२२ बस्ने विजेन्द्र पोडे

- सवारी चालक अनुमतिपत्र प्राप्त गर्नका लागि सम्बन्धित निकायबाट लिइने लिखित एवम् प्रयोगात्मक परीक्षाका विभिन्न प्रक्रियाहरू पूरा गरेपश्चात् त्यस्ता परीक्षामा उत्तीर्ण भएका व्यक्तिहरूलाई मात्र सम्बन्धित आधिकारिक निकायबाट सवारी चालक अनुमतिपत्र प्रदान गरिने व्यवस्था पनि सवारी तथा यातायातसम्बन्धी कानूनमा उल्लेख भएको पाइन्छ । सवारी साधन चलाउने व्यक्तिमा अनिवार्यरूपमा हुनुपर्ने सोसम्बन्धी क्षमता र योग्यताको सुनिश्चितता गरी सवारी दुर्घटनाबाट हुन सक्ने जिउ धनमाथिको सम्भावित जोखिम हटाउनका लागि नै विधायिकाले उल्लिखित कानूनी व्यवस्था गरेको हो भन्ने कुरामा विवाद हुन नसक्ने ।
- सवारी चालक अनुमतिपत्र प्राप्त नगरेको व्यक्तिले सार्वजनिक सडकमा सवारी चलाउने कार्य गर्नु भनेको आफैँमा लापरवाहीपूर्ण कार्य हो । साथै, त्यसरी सवारी चालक अनुमतिपत्र प्राप्त नगरेको व्यक्तिले चलाएको सवारी साधनबाट ठक्कर लागी वा किची मानिसको ज्यान गएमा सो कार्य स्वतः लापरवाहीपूर्वक गरिएको कार्यको परिणामस्वरूप भएको मान्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ५)

पुनरावेदक/वादीको तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता
भरतलाल शर्मा
प्रत्यर्थी/प्रतिवादीको तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

- नेकाप २०७०, फागुन, नि.नं.९०७३, पृ.१३२७
- सर्वोच्च अदालत बुलेटिन २०६५, पूर्णाङ्क ३८६, पृष्ठ २४

सम्बद्ध कानून :

- सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा ४५ र १६१(२), (३), (४)

सुरू तहमा फैसला गर्ने :

मा.जि.न्या. श्री कुमारप्रसाद पोखरेल

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री बुद्धिप्रसाद रेग्मी

मा.न्या.श्री जनार्दनबहादुर खड्का

फैसला

प्र.न्या. दामोदरप्रसाद शर्मा : पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६५।१०।१० को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ बमोजिम मुद्दा दोहोर्याई हेरिपाउँ भनी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा निवेदन परी यस अदालतबाट मिति २०६६।३।२८ मा दोहोर्याउने निस्सा प्रदान भई पुनरावेदनको रूपमा पेस भएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ :

मिति २०६३।१।२२ गते साँझ ५.४५ बजेको समयमा ल.पु.उ.म.न.पा. सुन्धारा, भोलढोकामा विजेन्द्र पोडेले हाँकेको बा. ५ प ७२७१ नं. को मोटरसाइकलले ल.पु.उ.म.न.पा.वडा नं.६ बस्ने वर्ष ८३ को बेखालक्ष्मी महर्जनलाई ठक्कर दिँदा घाइते भई वि.एन्ड वि. अस्पतालमा उपचार भइरहेको हुँदा निज चालक विजेन्द्र पोडेलालाई पक्राउ गरी दाखिला

गरेको भन्नेसमेत व्यहोराको विजेन्द्र पोडेको मेडिकल जाँचपत्रसहित वडा प्रहरी कार्यालय मङ्गलबजार, ललितपुरको पत्र।

विजेन्द्र पोडेलाई खोजी भएका बखत दाखिला गराउने छु भनी विजेन्द्र पोडेलाई बुझी लगी सानु देउलाले गरेको कागज।

मिति २०६३।१।२२ गते साँझ ५:४५ बजेको समयमा ल.पु.उ.म.न.पा.वडा नं.८ सुन्धारा, भोलढोकास्थित सडकमा मेरो आमा वर्ष ८३ की बेखालक्ष्मी महर्जनलाई विजेन्द्र पोडेले हाँकेको बा. ५ प ७२७१ नं. को मोटरसाइकलले ठक्कर दिँदा घाइते भई वि. एन्ड वि. अस्पतालमा उपचारको क्रममा मिति २०६३।१।२७ गते मृत्यु भएको हुँदा कानूनबमोजिम गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको सन्तमान महर्जनको जाहेरी दरखास्त।

मुखबाट रगत बगेको, दायाँ गालाको भागमा रगत टाटा बसेको, टाउकोको पछाडिपट्टिको भागमा टाँका लगाएको, चोट रहेको हातको दुवै नाडीको भागमा नीलोडाम रहेको भन्नेसमेत व्यहोराको लासको प्रकृति विवरण।

मेरो पतिले हाँकेको बा. ५ प ७२७१ नं. को मोटरसाइकलले ठक्कर दिएको ल.पु.उ.म.न.पा. वडा नं.६ बस्ने बेखालक्ष्मी महर्जनको उपचारको क्रममा मृत्यु भएको थाहा पाई जिम्मा बुझी लगेको मेरो पति विजेन्द्र पोडेलाई निवेदनसाथ दाखिला गराएको भन्नेसमेत व्यहोराको सानु देउलाको निवेदन।

पूर्वमा ग्वाखु तर्फबाट सडक, पश्चिममा मङ्गलबजार जाने सडक, उत्तरमा भोलढोका बालकुमारीतर्फ जाने सडक, दक्षिणमा लगनखेलतर्फ जाने सडक यति चार किल्लाभित्र १८ फिट चौडा दुवैतर्फ ६ फिट ग्राभेल भएको जम्मा २४ फिटको सडकमा ग्वाखुतर्फबाट भोलढोका त्यागलतर्फ जाँदै

रहेको विजेन्द्र पोडेले हाँकेको बा. ५ प ७२७१ नं. को मोटरसाइकलले ल.पु.उ.म.न.पा.वडा नं.६ बस्ने वर्ष ८३ को बेखालक्ष्मीलाई ठक्कर दिँदा घाइते भई वि. एन्ड वि. अस्पतालमा उपचार हुँदाहुँदै निजको मृत्यु भएको भन्ने घटनास्थल मुचुल्का।

मिति २०६३।१।२२ गते साँझ ५.३० बजेको समयमा मेरो भतिजा पर्ने निरोज पोडेको मोटरसाइकल चलाई ग्वाखुतर्फबाट त्यागल, भोलढोकातर्फ जाँदै गर्दा ल.पु.उ.म.न.पा.वडा नं.६ बस्ने बेखालक्ष्मी महर्जनलाई मैले चलाएको बा.५ प ७२७१ नं. को मोटरसाइकलले ठक्कर दिँदा घाइते भई वि. एन्ड वि. अस्पतालमा उपचारको क्रममा निजको मिति २०६३।१।२७ गते मृत्यु भएको हो। मेरो सवारी चालक अनुमतिपत्र छैन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी विजेन्द्र पोडेको बयान।

चालक विजेन्द्रको तर्फबाट विजेन्द्रको बाबु ब्रमुचा पोडेले मृतक मेरो आमा बेखालक्ष्मी महर्जनको काजकिरिया क्षतिपूर्तिबापतको रु.६४,०००/- दिन सहमति भएकाले हाम्रो मन्जुर भएको भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरवाला सन्तमान महर्जनसमेतको निवेदनपत्र।

मेरो घरको कम्पाउन्डमा राखेको बा.५ प ७२७१ को मोटरसाइकल म नभएको अवस्थामा अन्य साँचो मिलाई निज मेरो काका नातापर्ने विजेन्द्र पोडेले हाँकी हिडेको अवस्थामा मिति २०६३।१।२२ गते साँझपख ल.पु.उ.म.न.पा.वडा नं.८ बस्ने बेखालक्ष्मी महर्जनलाई ठक्कर दिई घाइते बनाई निजको उपचारको क्रममा मृत्यु भएको हो। मोटरसाइकल निजले आफैले लगी चलाएका हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको निरोज पोडे देउलाले लेखाइदिएको घटना विवरण कागज।

सन्तमान महर्जन र प्रतिवादीको तर्फबाट विजेन्द्र पोडेको बाबु ब्रमुचा पोडेले मृतक बेखालक्ष्मी

महर्जनको काजकिरिया क्षतिपूर्तिबापतको रु.६४,०००/- लिन दिन मन्जुर भई उक्त रकम जाहेरवाला मृतकको छोरा सन्तमान महर्जनले बुझी लिएको भरपाई यसै पत्रसाथ पठाएको भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला प्रशासन कार्यालय, ललितपुरको पत्र।

बा.५ प ७२७१ नं. को मोटरसाइकल मेकानिकल जाँच गर्दा पार्टपुर्जा ठीक रहेको भन्ने प्रतिवेदन।

मिति २०६३।१।२२ गते साँझ ५.३० बजेको समयमा ल.पु.उ.म.न.पा.वडा नं.८ सुन्धारास्थित सडकमा बाटो काट्न लागेकी वर्ष ८३ को बेखालक्ष्मी महर्जनलाई विजेन्द्र पोडले हाँकेको बा. ५ प ७२७१ नं. को मोटरसाइकलले ठक्कर दिँदा घाइते भई वि.एन्ड वि. अस्पतालमा उपचार हुँदाहुँदै सोही २७ गते निजको उपचारको क्रममा सोही सवारीको ठक्करको चोटको कारणबाट मृत्यु भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको घटनास्थल आसपासका मानिसहरूले खुलाइ लेखाइदिएको घटना विवरण।

अनुसन्धानको क्रममा यस कार्यालयमा रहेको बा.५ प ७२७१ को मोटरसाइकल मेरो जिम्मा पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निरोज पोडेको निवेदन।

बा.५ प ७२७१ नं. को मोटरसाइकल बुझी लिएँ भनी निरोज पोडले बुझी लिएको भरपाई कागज।

टाउकोसमेतमा चोट लागेको कारण मृत्यु भएको भन्नेसमेत व्यहोराको शव परीक्षण प्रतिवेदन।

प्रतिवादी विजेन्द्र पोडले सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा ४५, १६१(२) र १६१(४) अनुसारको कसुर गरेको देखिँदा यी प्रतिवादी विजेन्द्र पोडलाई सोही ऐनको दफा १६१(२) र १६१(४) अनुसार सजाय हुन तथा

प्रतिवादी निरोज पोडले आफ्नो नाममा दर्ता भएको बा.५ प ७२७१ नं. को मोटरसाइकल प्रतिवादी विजेन्द्र पोडेसँग मोटरसाइकल चलाउन पाउने सवारी चालक अनुमतिपत्र छैन भन्ने थाहा जानकारी हुँदाहुँदै पनि उक्त मोटरसाइकल चलाउन दिई सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा ४६ र १६१ को उपदफा ५ अनुसारको कसुर गरेको देखिँदा यी प्रतिवादी निरोज पोडलाई सोही ऐनको दफा १६१(५) बमोजिम सजाय हुन माग दावी लिई प्रतिवादी विजेन्द्र पोडलाई प्रस्तुत गरिएको र फरार रहेका प्रतिवादी निरोज पोडलाई सम्मानित अदालतबाट म्याद जारी गरी पाउन र मृतकको नजिकको हकदार शान्त महर्जनले सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ अनुसार पाउने किरिया खर्च र क्षतिपूर्तिबापत रु.६४,०००/- मोटरसाइकल चालकको तर्फबाट बुझी लिएको भरपाई मिसिल संलग्न देखिँदा त्यसतर्फ कुनै माग दावी नलिइएको भन्नेसमेत व्यहोराको अभियोग माग दावी।

मैले सवारी चलाउँदा कुनै किसिमको मादक पदार्थ सेवन गरेको थिइन। मेरो नामको सवारी चालक अनुमतिपत्र छैन। प्रतिवादी निरोज देउला मेरो भतिजो पर्छ। उसको बाइक सतुङ्गलमा राखेकाले मैले घरतर्फ लगेको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी विजेन्द्र पोडले ललितपुर जिल्ला अदालतमा गरेको बयान।

मुलुकी ऐन, अ.बं. ११८ नं.को देहाय ५, १० नं. को अवस्था विद्यमान हुँदा पछि प्रमाण बुझ्दैजाँदाका अवस्थामा ठहरेबमोजिम गर्ने गरी हाललाई प्रतिवादीबाट नगद रु.२९,०००/- नगद धरौट वा सो बराबरको जेथा जमानत दिए लिई पुर्पक्षको निमित्त तारिखमा राख्नु भन्नेसमेत मिति २०६३।२।१० को आदेशानुसार निज प्रतिवादी विजेन्द्र पोडले रु.२९,०००/- धरौटी राखी तारिखमा बसेको।

मेरी आमा बेखालक्ष्मी महर्जनलाई प्रतिवादी विजेन्द्र पोडेले चलाएको मोटरसाइकले ठक्कर दिई मेरी आमालाई वि. एन्ड वि. अस्पतालमा भर्ना गरी उपचारको क्रममा ६ दिनपछि मृत्यु भएको हो भन्ने जाहेरवाला शान्तमान महर्जनले गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी विजेन्द्र पोडेले चलाएको मोटरसाइकलको ठक्करबाट मानिस मर्न गएको अवस्था हुँदा सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६१ को उपदफा (३) बमोजिम यी प्रतिवादी विजेन्द्र पोडेलालाई कैद दिन १० सजाय हुनाको साथै चालक अनुमतिपत्र प्राप्त नगरी मोटरसाइकल चलाई मानिस मर्न गएको देखिँदा ऐ.ऐनको दफा १६१(४) बमोजिम थप रु.२,०००/- जरिवाना हुने ठहर्छ । प्रतिवादीमध्येका निरोज पोडेको हकमा मुद्दा तामेलीमा राखिदिने ठहर्छ भन्ने व्यहोराको मिति २०६४।३।५ को सुरु ललितपुर जिल्ला अदालतको फैसला ।

सुरु फैसला त्रुटिपूर्ण छ । प्रतिवादी निरोज पोडेको हकमा अ.बं.११२ नं. को प्रक्रिया पूरा नगरी तामेलीमा राख्ने गरेको निर्णय मिलेको छैन । अर्का प्रतिवादी विजेन्द्र पोडेको हकमा सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६३(३) र (४) बमोजिम सजाय गरेको पाइन्छ । ऐ.ऐनको दफा १६१(२) को अवस्थामा मात्र दफा १६१(४) आकर्षित हुने हुँदा सुरु अदालतबाट १६१(३) र (४) बमोजिमको सजाय गरी विरोधाभास निर्णय हुन गएको छ । अदालतले नै स्वीकार गरिसकेको १६१(२) को कसुरलाई कायम नगरी सजाय नभएको हदसम्मको सुरु फैसला कानूनप्रतिकूल हुँदा बदर गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको नेपाल सरकारको पुनरावेदन अदालत, पाटनमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा चालक अनुमतिपत्रसमेत नभएको व्यक्तिले चलाएको सवारी साधनलाई दुर्घटना भएको

अवस्थामा त्यसतर्फ विवेचना नै नगरी सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६१(३) लगाई गरेको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.बं.२०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६४।१०।२३ को आदेश ।

प्रतिवादीले लापरवाहीपूर्वक मोटरसाइकल चलाएको नदेखिँदा सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६१(२) को दावी नपुग्ने तर निजले चलाएको सवारीबाट दुर्घटनासम्म भएकाले सो ऐनको दफा १६१(३) को कसुर गरेकाले निजलाई १० दिन कैद हुने र सवारी चालक अनुमतिपत्र नपाइकन मोटरसाइकल चलाई मानिस मर्न गएको तथ्य स्थापित भएको आधारमा सोही ऐनको दफा १६१(४) बमोजिम थप रु.२,०००/- जरिवाना गरी प्रतिवादी निरोज पोडेको हकमा वादी पक्षबाट वतन खुलाई पठाउन नसकेको आधारमा तामेलीमा राखी दिने ठहर गरेको सुरु ललितपुर जिल्ला अदालतको फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६५।१०।१० को फैसला ।

पुनरावेदन अदालतको फैसलामा चित्त बुझेन । प्रतिवादी विजेन्द्र पोडेले सवारी चालक अनुमतिप्राप्त नगरी सवारी चलाउनु लापरवाहीपूर्ण कार्य हो । निजले चलाएको मोटरसाइकलले ठक्कर दिई मानिस मरेको लापरवाहीपूर्ण कार्य भएको अवस्थामा सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६१(२) बमोजिम सजाय गर्नुपर्नेमा आकर्षित नै नहुने दफा १६१(३) बमोजिम सजाय गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरी प्रतिवादीलाई अभियोग दावी बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको यस

अदालतमा परेको निवेदनपत्र ।

यसमा कुनै पनि व्यक्तिले चालक अनुमतिपत्र प्राप्त नगरी कुनै पनि सवारी चलाउनु हुँदैन भन्ने सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा ४५ मा भएको व्यवस्थाको विपरीत सवारी चालक अनुमतिपत्र नभएका प्रतिवादी विजेन्द्र पोडले हाँकेको मोटरसाइकलको ठक्करबाट मानिसको मृत्यु भएकाले निजउपर सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६१(२) र (४) समेतको माग दावी लिई अभियोगपत्र दायर भएकामा सोबमोजिमको कसुर नठहराई निजलाई उक्त ऐनको दफा १६१(३) बमोजिम सजाय गरेको देखिन्छ । उक्त दफा १६१(२) मा कसैले कुनै सवारी चलाएबाट कुनै मानिसलाई किची ठक्कर लागी मरेमा त्यस्तो कार्य ज्यान मार्ने मनसाय लिई गरेको नभए तापनि त्यसरी सवारी चलाउँदा कसैको ज्यान मर्नसक्ने ठूलो सम्भावना छ भन्ने कुरा जानीजानी वा लापरवाही गरी सवारी चलाएको कारणबाट कुनै मानिस मर्नगएमा त्यसरी सवारी चलाउने व्यक्तिलाई कसुरको मात्रा अनुसार दुई वर्षदेखि दश वर्ष कैद हुने व्यवस्था रहेको छ । सवारी चलाउन नजान्ने वा जाने पनि चालक अनुमतिपत्र नपाएको व्यक्तिले सवारी चलाउँदा त्यस्तो घटना हुने र मानिस मर्नसक्ने सम्भावना रहेको कुरा सामान्य समझका व्यक्तिले पनि जान्ने कुरा हुँदाहुँदै त्यसरी सवारी चलाएको देखिने अवस्थामा जानीजानी लापरवाहीपूर्वक सवारी चलाएको मान्नुपर्ने हुँदा सोबाट ठक्कर लागी मानिस मरेको देखिएकाले यस्तोमा पनि सो कानूनी व्यवस्थाबमोजिमको कसुर कायम नगरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसलामा सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा ४५ र १६१(२) को व्याख्यात्मक त्रुटि देखिनुका साथै सर्वोच्च अदालत बुलेटिन, २०६५ पूर्णाङ्क ३८६, पृष्ठ २४ मा प्रकाशित यस अदालतबाट भएको

फैसलासमेतको त्रुटि देखिनुका साथै अ.बं.१८४ क नं. तथा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३ र ५४ समेतको प्रत्यक्ष त्रुटि विद्यमान रहेको देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) र (ख) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ । विपक्षी झिकाई आएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।३।२८ को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसीसूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरियो । पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारतर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री भरतलाल शर्माले प्रतिवादी विजेन्द्र पोडले सवारी चालक अनुमतिपत्र प्राप्त नगरी सवारी चलाउनु आफैँमा लापरवाहीयुक्त कार्य हो । निजले चलाएको सवारीको ठक्करले मानिसको मृत्यु भएको अवस्थामा अभियोग दावीबमोजिम सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६१(२) बमोजिम कसुर कायम गरी सजाय गर्नुपर्नेमा आकर्षित नै नहुने दफा १६१(३) बमोजिम सजाय गरेको फैसला उक्त ऐन तथा यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको विपरीत भएकाले उल्टी गरी अभियोग दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।

उपर्युक्तानुसारको बहससमेत सुनी प्रस्तुत मुद्दामा सुरु फैसला सदर हुने ठहराएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ वा छैन र पुनरावेदन जिकिर पुग्ने हो वा होइन भन्ने निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादी विजेन्द्र पोडले सवारी चालक अनुमतिप्राप्त नगरी चलाएको बा.५ प ७२७१ नं. को मोटरसाइकलले बेखालक्ष्मी महर्जनलाई ठक्कर दिई घाइते भई उपचारको क्रममा मृत्यु भएकाले निज प्रतिवादीले सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४८ को दफा ४५, १६१(२) र

१६१(४) बमोजिमको कसुर गरेकाले सोही नं. बमोजिम सजाय हुन र प्रतिवादी विजेन्द्र पोडेसँग मोटरसाइकल चलाउन पाउने सवारी चालक अनुमतिपत्र छैन भन्ने थाहा हुँदाहुँदै पनि मोटरसाइकल चलाउन दिई उक्त ऐनको दफा ४६ र १६१(५) को कसुर गरेको देखिँदा सवारी धनी निरोज पोडेलाई सोही दफाबमोजिम सजायको माग दावी लिई अभियोगपत्र दायर भएकामा प्रतिवादी विजेन्द्र पोडेको हकमा उक्त ऐनको दफा १६१(३) बमोजिम १० दिन कैद र दफा १६१(४) बमोजिम रु.२,०००/- जरिवाना र प्रतिवादी निरोज पोडेको हकमा वतन एकिन नभएको आधारमा तामेलीमा राखी दिने ठहराई सुरु ललितपुर जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट सदर भएकामा वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट मुद्दा दोहोर्याई हेरिपाउँ भनी यस अदालतमा निवेदन परी दोहोर्याउने निस्सा प्रदान भई पुनरावेदनको रूपमा निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको रहेछ ।

३. प्रतिवादी विजेन्द्र पोडेले सवारी चालक अनुमतिपत्र प्राप्त नगरी चलाएको मोटरसाइकलले सडकमा बाटो काट्न लागेकी बेखालक्ष्मी महर्जनलाई ठक्कर दिई उपचारको क्रममा निजको मृत्यु भएको भन्ने वादी पक्षको अभियोजन भएको सन्दर्भमा प्रतिवादी विजेन्द्र पोडेले मौकामा र अदालतसमक्षको बयानमा समेत आफूले चलाएको सवारीबाट बेखालक्ष्मी महर्जनको मृत्यु भएको भन्ने कुरा स्वीकार गरेको देखिएकाले बेखालक्ष्मी महर्जनको यिनै प्रतिवादीले चलाएको मोटरसाइकलको ठक्करबाट मृत्यु भएको भन्ने कुरामा विवाद भएको देखिँदैन । वादी पक्षको अभियोजनमा प्रतिवादीले सवारी चालक अनुमतिपत्र प्राप्त नगरी सवारी चलाई सो सवारीको ठक्करले मानिसको मृत्यु भएकाले उक्त कार्य लापरवाहीपूर्वक भएको मान्नुपर्ने भई सवारी तथा यातायात व्यवस्था

ऐन, २०४९ को दफा ४५ र दफा १६१(२) विपरीत भएकाले सोही दफाबमोजिम सजाय हुनुपर्नेमा अभियोग दावीभन्दा फरक कसुर कायम गरेको फैसला मिलेको छैन भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर भएको सन्दर्भमा प्रतिवादीले लापरवाहीपूर्वक सवारी चलाएको कारण मानिसको मृत्यु भएको हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा नै सर्वप्रथम विचार गर्नुपर्ने हुनआयो । यस सम्बन्धमा सवारी तथा यातायात तथा व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा ४५ र १६१(२) मा भएको व्यवस्था हेर्न सान्दर्भिक हुन्छ । सो दफा निम्नानुसार रहेको पाइन्छ:-

दफा ४५- सवारी चलाउन नहुने: कुनै पनि व्यक्तिले चालक अनुमतिपत्र प्राप्त नगरी कुनै पनि सवारी चलाउनुहुँदैन ।

दफा १६१(२)- कसैले कुनै सवारी चलाएबाट कुनै मानिसलाई किची, ठक्कर लागी वा कुनै किसिमले सवारी दुर्घटना भई सवारीमा रहेको वा सवारीबाहिर जुनसुकै ठाउँमा रहे बसेको मानिस त्यस्तो दुर्घटनाको कारणबाट तत्कालै वा मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलमा उल्लिखित म्यादभित्र मरेमा त्यस्तो ज्यान मार्ने मनसाय लिई गरेको नभए तापनि त्यसरी सवारी चलाउँदा कसैको ज्यान मर्नसक्ने ठूलो सम्भावना छ भन्ने कुरा जानीजानी वा लापरवाही गरी सवारी चलाएको कारणबाट सवारी दुर्घटना हुन गई त्यसको कारणबाट कुनै मानिसको मृत्यु हुनगएको रहेछ भने त्यसरी सवारी चलाउने व्यक्तिलाई कसुरको मात्रा अनुसार दुई वर्षदेखि दश वर्षसम्म कैद हुनेछ ।

४. सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन,

२०४९ मा रहेको उपर्युक्त कानूनी व्यवस्थाका सन्दर्भमा प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यलाई हेर्दा प्रतिवादी विजेन्द्र पोडेले अनुसन्धान अधिकारीसमक्षको बयानमा र अदालतमा बयान गर्दासमेत आफूले सवारी चालक अनुमतिपत्र प्राप्त नगरी मोटरसाइकल चलाएको भन्ने कुरा स्वीकार गरेको देखिन आउँछ। सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा ४५ मा कुनै पनि व्यक्तिले चालक अनुमतिपत्र प्राप्त नगरी सवारी चलाउन नपाइने गरी जुनसुकै प्रकारका सवारी साधन चलाउनको लागि चालक अनुमतिपत्र लिनुपर्ने बाध्यात्मक व्यवस्था गरेको देखिन्छ।

५. वस्तुतः कुनै पनि सवारी साधन चलाउनको लागि निश्चित योग्यता एवम् क्षमताको आवश्यकता पर्ने भन्ने कुरामा विवाद हुन सक्तैन। सोही आवश्यकताको महसुस गरी विधायिकाले सवारी तथा यातायात सञ्चालन गर्ने सम्बन्धमा विशेष कानून निर्माण गरी चालक अनुमतिपत्र प्राप्त गर्नको लागि निश्चित योग्यता र क्षमताको परीक्षण अनिवार्यरूपमा हुनुपर्नेलगायतको कानूनी व्यवस्था उक्त ऐनमा गरेको पाइन्छ। सो प्रयोजनका लागि सवारी चालक अनुमतिपत्र प्राप्त गर्नका लागि सम्बन्धित निकायबाट लिइने लिखित एवम् प्रयोगात्मक परीक्षाका विभिन्न प्रक्रियाहरू पूरा गरेपश्चात् त्यस्ता परीक्षामा उत्तीर्ण भएका व्यक्तिहरूलाई मात्र सम्बन्धित आधिकारिक निकायबाट सवारी चालक अनुमतिपत्र प्रदान गरिने व्यवस्था पनि सवारी तथा यातायातसम्बन्धी कानूनमा उल्लेख भएको पाइन्छ। सवारी साधन चलाउने व्यक्तिलाई अनिवार्यरूपमा हुनुपर्ने सोसम्बन्धी क्षमता र योग्यताको सुनिश्चितता गरी सवारी दुर्घटनाबाट हुनसक्ने जिउ धनमाथिको सम्भावित जोखिम हटाउनका लागि नै

विधायिकाले उल्लिखित कानूनी व्यवस्था गरेको हो भन्ने कुरामा विवाद हुन सक्तैन। कुनै पनि सवारी चलाउने व्यक्तिले सवारी चालक अनुमतिपत्र लिनुपर्ने गरी ऐनमा भएको उक्त व्यवस्था ऐच्छिक नभई बाध्यात्मक र अनिवार्यरूपमा पालना गर्नुपर्ने व्यवस्था भएकाले सवारी चालक अनुमतिपत्र प्राप्त नगरेको व्यक्तिले सवारी साधन चलाउन हुँदैन भन्ने कुरामा पनि कुनै विवाद हुन सक्तैन। सवारी चालक अनुमतिपत्र प्राप्त नगरेको व्यक्तिलाई सवारी साधन चलाउने योग्यता, क्षमता र ज्ञान नभएको भन्ने मानिने भएकाले त्यस्ता व्यक्तिले सार्वजनिक सडकमा सवारी चलाउँदा कसैको ज्यान मर्न सक्ने ठूलो सम्भावना रहन्छ भन्ने कुरालाई इन्कार गर्न सकिँदैन। यस अर्थमा हेर्दा सवारी चालक अनुमतिपत्र प्राप्त नगरेको व्यक्तिले सार्वजनिक सडकमा सवारी चलाउने कार्य गर्नु भनेको आफैँमा लापरवाहीपूर्ण कार्य हो। साथै त्यसरी सवारी चालक अनुमतिपत्र प्राप्त नगरेको व्यक्तिले चलाएको सवारी साधनबाट ठक्कर लागी वा किची मानिसको ज्यान गएमा सो कार्य स्वतः लापरवाहीपूर्वक गरिएको कार्यको परिणामस्वरूप भएको भन्ने मान्नुपर्ने हुन्छ।

६. कुनै पनि सवारी साधन चलाउन सवारी चालक अनुमतिपत्र प्राप्त गरेको हुनुपर्ने सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा ४५ को माथि उल्लिखित व्यवस्था र दफा १६१(२) को लापरवाहीपूर्वक सवारी चलाउँदा मानिस मर्न गएमा हुने सजायसम्बन्धी व्यवस्था एक अर्कामा अन्तर्सम्बन्धित रहेको पाइन्छ। यस अवस्थामा दफा ४५ बमोजिम सवारी चालक अनुमतिपत्र प्राप्त नगरी कसैले सवारी चलाई मानिसको ज्यान मर्न गएमा उक्त कार्य लापरवाहीपूर्वक गरिएको मानिने हुँदा लापरवाहीपूर्वक सवारी चलाई मानिसको ज्यान मरेमा ऐनको दफा १६१(२) आकर्षित हुने भई उक्त कसुरका लागि दफा

१६१(२) बमोजिमको सजाय हुने नै देखिन आयो ।

७. नेकाप २०७० फागुन, नि.नं.९०७३, पृ.१३२७ मा प्रकाशित नेपाल सरकार विरुद्ध राजकुमार तामाङसमेत भएको सवारी ज्यान मुद्दामा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट भएको फैसलामा “सवारी चलाउने अनुमतिपत्र नलिएको वा एउटा वर्गको हलुका सवारी साधन चलाउने अनुमतिपत्र लिई अर्को वर्गको भारी सवारी साधन चलाउने गरेको कार्य लापरवाहीयुक्त मान्नुपर्ने” भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिन्छ । त्यसैगरी सर्वोच्च अदालत बुलेटिन २०६५, पूर्णाङ्क ३८६, पृष्ठ २४ मा प्रकाशित प्रेमबहादुर कन्दडवा विरुद्ध नेपाल सरकार भएको सवारी ज्यान मुद्दामा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट भएको फैसलामा “प्रतिवादीले सवारी चालक अनुमतिपत्र प्राप्त नगरेको भन्ने निज स्वयम्को बयानबाट स्वीकार गरेको देखिन्छ । अनुमतिपत्र प्राप्त नगरी सवारी चलाउनु सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा ४५ विपरीत देखिन्छ । यसरी कानूनबमोजिमको चालक अनुमतिपत्र नलिई सवारी चलाउनु स्वयम्मा नै लापरवाहीपूर्ण क्रिया भएको” भन्ने सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ ।

८. माथि विवेचित कानूनी व्यवस्था र यस अदालतबाट प्रतिपादन भएको उल्लिखित सिद्धान्तसमेतको आधारमा प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा प्रतिवादी विजेन्द्र पोडेले मोटरसाइकल चलाउने सवारी चालक अनुमतिपत्र प्राप्त नगरी सार्वजनिक सडकमा मोटरसाइकल चलाउँदा बेखालक्ष्मी महर्जनलाई ठक्कर दिई घाइते भई उपचारको क्रममा निज बेखालक्ष्मी महर्जनको मृत्यु भएको देखिएकाले निज प्रतिवादीको उक्त कार्य लापरवाहीपूर्वक गरिएको देखिएकाले सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६१(२) बमोजिम सजाय हुने देखियो । उपर्युक्तानुसार प्रतिवादी

विजेन्द्र पोडेलाई दफा १६१(२) बमोजिम सजाय गर्नुपर्नेमा दफा १६१(३) बमोजिम सजाय गरेको सुरु फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६५।१०।१० को फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी भई प्रतिवादी विजेन्द्र पोडेलाई दुई वर्ष कैद सजाय हुने ठहर्छ । निजले सवारी चालक अनुमतिपत्र प्राप्त नगरी सवारी चलाएको कारण मानिसको मृत्यु भएकाले उक्त ऐनको दफा १६१(४) बमोजिम थप दुई हजार रूपैयाँ जरिवानासमेत हुन्छ ।

९. वादी नेपाल सरकारले अभियोग दावीमा सवारी धनी निरोज पोडेलाई समेत प्रतिवादी बनाइएकामा सुरु अदालतले वादी पक्षले अर्को वतन खुलाउन नसकेको भनी निजको हकमा मुद्दा तामेलीमा राखिदिएको देखिन्छ । नेपाल सरकारतर्फबाट यस अदालतमा परेको मुद्दा दोहोर्याई हेरिपाउँ भन्ने निवेदनमा प्रतिवादी निरोज पोडेसमेतलाई प्रत्यर्थी कायम गरेकामा यस अदालतबाट मुद्दा दोहोर्याउने निस्सा प्रदान भई प्रत्यर्थी झिकाउने आदेशानुसार उपस्थित हुन जारी भएको म्यादमा मुद्दा तामेलीमा रहेका प्रतिवादी निरोज पोडेसमेत यस अदालतमा हाजिर भई तारिखमा रहेको देखिए पनि निरोज पोडेको हकमा सुरु र पुनरावेदन तहबाट तामेलीमा रहेको कारण निर्णय हुन बाँकी रहेको अवस्थामा प्रस्तुत पुनरावेदनको रोहबाट निजको हकमा कानूनतः हाल बोल्न मिल्ने देखिएन । अरुमा तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि ठहर खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम प्रतिवादी विजेन्द्र पोडेको हकमा दश दिन कैद र दुई हजार जरिवाना हुने ठहराएको सुरु फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६५।१०।१० को फैसला उल्टी भई प्रतिवादी विजेन्द्र पोडेलाई दुई वर्ष कैद र दुई हजार रूपैयाँ जरिवाना हुने ठहरी

यस अदालतबाट फैसला भएको हुँदा सुरु ललितपुर जिल्ला अदालतको फैसलाको तपसिल खण्डको देहायमा उल्लेख भएबमोजिम जरिवानाका हकमा सोहीबमोजिम गर्नु र कैदको हकमा प्रतिवादी विजेन्द्र पोडे मिति २०६३।१।२८ देखि २०६३।२।१० सम्म प्रहरी हिरासतमा बसेको अवधि दिन १४ (चौध) कट्टा गरी बाँकी कैद एक वर्ष एघार महिना, सोह्र दिन निज बेरुजु हुँदा लगत कसी असुलउपर गर्नु भनी सुरु ललितपुर जिल्ला अदालतमा लेखिपठाउनु ----- १ प्रतिवादी निरोज पोडेको हकमा मुद्दा तामेलीबाट जगाई अभियोगपत्रमा उल्लेख भएको वतनमा म्याद जारी गरी कानूनबमोजिम निर्णय गर्नु भनी सुरुमा लेखिपठाउनु ----- २ दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ----- ३

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. कल्याण श्रेष्ठ

इति संवत् २०७१ साल वैशाख २२ गते रोज २ शुभम्।
इजलास अधिकृत : विश्वनाथ भट्टराई

निर्णय नं. १३०५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
आदेश मिति : २०७१।५।३१।५
०७०-WO-०८९६

मुद्दा: उत्प्रेषण/परमादेश।

निवेदक : कपिलवस्तु जिल्ला, बैदौली गा.वि.स.साविक
वडा नं.२ को हाल वडा नं.५ मौजा सोठौली
बस्ने मतिबुल्लाह मुसलमान
विरुद्ध

विपक्षी : निजामती किताबखाना, हरिहरभवन,
ललितपुरसमेत

- शैक्षिक योग्यतामा उल्लिखित जन्ममितिले नागरिकता प्रमाणपत्रमा लेखिएको वर्षलाई पुष्टि गरेको अवस्थामा त्यसलाई अन्यथा हुने गरी निर्णय गरिएमा त्यसले नागरिकलाई प्रदान गरेको संविधानप्रदत्त पेसा रोजगार गर्न पाउने हक र समानताको हकमा अनिश्चितता उत्पन्न भई मौलिक हकमा समेत अनुचित बन्देज लाग्न गई आघात पर्न जाने।

(प्रकरण नं. ६)

- कानूनको शाब्दिक व्याख्या गर्दा कानूनको तर्कपूर्ण, विवेकसम्मत, व्यावहारिक एवम् न्यायपूर्ण अर्थ ननिस्कने भएमा कानूनको शाब्दिक व्याख्याको अनुशरण नगरी

व्याख्याको स्वर्णिम नियमलाई अनुशरण गरी कानूनको सन्दर्भ सुहाउँदो सुस्पष्ट व्याख्या गर्नुपर्ने।

(प्रकरण नं. ७)

- शैक्षिक संस्थाबाट जारी भएको प्रमाणपत्र, नागरिकता प्रमाणपत्र वा वैयक्तिक नोकरी विवरण (सिटरोल) मा किटिएको जन्ममितिबाट हुन आएको उमेरलाई अवकाशको आधार मान्नुपर्ने देखिने।
- निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०२ क को उपनियम (३) मा कुनै प्रमाणपत्रमा वर्षमात्र उल्लेख भएको र अर्को प्रमाणपत्रमा पूरा जन्ममिति खुलेको रहेछ तथा त्यस्तो प्रमाणपत्रमा उल्लिखित जन्ममितिहरूको बीचमा एक वर्षसम्मको अन्तर देखिएमा पूरा खुलेको जन्ममितिलाई आधार मान्नुपर्नेछ भन्ने व्यवस्था भएबाट निवेदकले विपक्षी निजामती किताबखानामा पेस गरेको शैक्षिक योग्यतासमेतका प्रमाणपत्रमा उल्लेख भएको जन्ममिति र अन्य कुनै प्रमाणहरूमा पेस भएका कागजातबाट देखिने जन्ममिति सो भन्दा फरकफरक उल्लेख भई जन्ममितिको बीचमा अन्तर रहेको नदेखिने।

(प्रकरण नं. ९)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता हरिप्रसाद

उप्रेती र विद्वान् अधिवक्ता नरेन्द्रप्रसाद पाठक

विपक्षीको तर्फबाट : उपन्यायाधिवक्ता सूर्यराज दाहाल

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ३३ को उपदफा (३)
- निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०, १०२ क को उपनियम (३)

आदेश

न्या. गोपाल पराजुली : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा दर्ता भई निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् आदेश यसप्रकार छ :

म निवेदक मिति २०३३।४।३ मा रा.प.अनं. द्वितीय श्रेणीको गा.वि.स.सचिव पदमा अस्थायी र २०३३।८।१ मा सोही पदमा स्थायी नियुक्ति पाई हाल रा.प.अनं.प्रथम श्रेणी (ना.सु.) पदमा बढुवा भई गा.वि.स.सचिव पदमा नै कार्यरत छु। मैले निजामती सेवा ऐनको व्यवस्थाबमोजिम आफ्नो उमेर हदको आधारबाट ५८ वर्षसम्म सेवा गर्न पाउनेमा विपक्षी निजामती किताबखानाले मिति २०७०।५।२७ को पत्रबाट मलाई मेरो मिति २०७१।३।३२ मा ५८ वर्ष उमेर पूरा हुने हुँदा मिति २०७१।४।१ देखि अनिवार्य अवकाश दिनु भनी म कार्यरत जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, कपिलवस्तुलाई लेखेको पत्रको बोधार्थ मैले मिति २०७१।२।२० मा पाएँ। उक्त पत्रलाई हेर्दा मैले २०३३ सालमा अस्थायी सेवा प्रवेश गर्दा भरेको एकपाने सिटरोलमा जन्ममिति महलमा जन्ममिति उल्लेख नगरी २० वर्ष उल्लेख गरेको आधारमा जन्ममिति २०१३।४।१ कायम गरी मिति २०७१।३।३२ मा ५८ वर्ष उमेर पुग्ने अर्थ गरी मिति २०७१।४।१ देखि अनिवार्य अवकाश दिनु भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको देखियो जबकि मेरो

शैक्षिक योग्यताको प्रमाणपत्र, मैले भरेको १३ पाने सिटरोल फाराममा र कर्मचारी सञ्चय कोषबाट प्राप्त परिचयपत्रमा मेरो जन्ममिति २०१४।८।१२ उल्लेख भई हालसम्म सोही जन्ममिति नै आधिकारिक जन्ममितिको रूपमा रहेको छ । एकपाने सिटरोलमा पनि मेरो जन्ममिति २०१३।४।१ भन्ने उल्लेख छैन । यसरी एकपाने सिटरोलमा जन्ममिति नलेखिएको हुँदा मलाई मिति २०७१।४।१ देखि अनिवार्य अवकाश दिने गरी लेखिएको पत्र कार्यान्वयन नगरी मिति २०१४।८।१२ को जन्ममिति कायम गरी अवकाश हुने व्यवस्था गरिपाउन विपक्षी निजामती किताबखाना, हरिहरभवनमा निवेदन गर्न जाँदा सो निजामती किताबखानाले यस्तो निवेदनउपर हामी कारवाही गर्न सक्तैनौं, अदालतको आदेश ल्याएमा विचार हुन सक्छ भन्ने जवाफ दिएको छ ।

एकपाने सिटरोलमा जन्ममिति नलेखिई उमेर २० वर्ष लेखिएको छ । एकपाने सिटरोलबाट कर्मचारीको पूर्ण र आधिकारिक विवरण खुल्दैन । सो फाराम मिति २०३३।४।१ मा भरिएको आधारमा मिति २०१३।४।१ लाई मेरो जन्ममिति कायम गरेको भए तापनि एकपाने सिटरोल फारामको मान्यता शून्य गराई हाल १३ पाने सिटरोल फाराम भराइसकिएको छ । १३ पाने वैयक्तिक विवरणसहितको सिटरोल फाराममा मेरो जन्ममिति २०१४।८।१२ उल्लेख भएको छ । मिति २०१३।४।१ भनिएको जन्ममितिलाई कुनै प्रमाणले पुष्टि गर्दैन । एकपाने सिटरोल फारामको औचित्य समाप्त भइसकेको हुँदा त्यसलाई आधार लिन मिल्दैन । विपक्षी निजामती किताबखानाले विपक्षी जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, कपिलवस्तुलाई मलाई मिति २०७१।४।१ देखि अवकाश दिनु भनी लेखेको पत्रले मलाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ को

दफा ३३ विपरीत ५८ वर्ष उमेर पूरा नहुँदै अवकाश दिन खोजिएको छ । विपक्षीको उक्त गैरकानूनी पत्रबाट मेरो नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १८ प्रदत्त रोजगारीको हक र धारा १२(३)(च) प्रदत्त पेसा रोजगार गर्न पाउने हकमा आघात पुगेको हुँदा मलाई मिति २०७१।४।१ देखि अनिवार्य अवकाश दिनु भनी लेखिएको मिति २०७०।५।२७ को पत्र संविधानको धारा १०७(२) को आधारमा बदर गरी मिति २०१४।८।१२ लाई मेरो जन्ममिति वा जन्मदिन कायम गरी सो मितिले ५८ वर्ष उमेर पूरा हुनुअगावै सेवाबाट अवकाश नदिनु भनी विपक्षीका नाममा परमादेश जारी गरिपाउँ । साथै विपक्षी निजामती किताबखानाको मिति २०७०।५।२७ को पत्र कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराले निवेदकको तर्फबाट यस अदालतमा पेस भएको रिट निवेदन ।

यसमा विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ मगाई अन्तरिम आदेशको छलफलको लागि मिति २०७१।३।२२ को पेसी तोकी सोको सूचना विपक्षीहरूलाई दिई अन्तरिम आदेशसम्बन्धी छलफलसम्मका लागि मिति २०७०।५।२७ को पत्र तत्काल कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ भन्नेसमेत व्यहोराले यस अदालतबाट मिति २०७१।३।१३ मा भएको आदेश ।

निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ३३(३) मा अनिवार्य अवकाशको उमेर गणना प्रयोजनको लागि निजामती कर्मचारीको उमेर सेवामा प्रवेश गर्दा निजले पेस गरेको शिक्षण संस्थाको प्रमाणपत्रमा कितिएको जन्मदिन वा वर्षबाट हुन आएको उमेर वा नागरिकताको

प्रमाणपत्रमा किटिएको जन्मदिन वा वर्षबाट हुन आएको उमेर वा निजले भरेको वैयक्तिक विवरणमा लेखिदिएको जन्ममिति वा वर्षबाट हुन आएको उमेरमध्ये जुन उमेरबाट निज पहिले अवकाश हुन्छ सोही आधारमा गणना गरिन्छ भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । निवेदकले मिति २०३३।४।१ गते आफ्नो उमेर २० वर्ष भनी वैयक्तिक विवरण सिटरोलमा उल्लेख गरेको छ । त्यसको आधारमा निजको जन्ममिति २०१३।४।१ उल्लेख भई अभिलेख कायम भएको छ । सो उमेरबाट निजले मिति २०७१।४।१ देखि अनिवार्य अवकाश पाउने देखिन्छ । निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०२क. को (२) मा वर्ष वा संवत् मात्र उल्लेख भएको प्रमाणपत्रको आधारमा जन्ममिति कायम गर्दा सिटरोलको हकमा सुरु भर्ना भएको मितिको आधारमा जन्ममिति कायम गर्नुपर्ने भन्ने व्यवस्थाबमोजिम नै यस विभागबाट निजको जन्ममिति २०१३।४।१ कायम गरिएको हो । साथै उक्त नियमको उपनियम (३) को व्यवस्थाबमोजिम जन्ममिति एकिन गर्ने क्रममा अन्य पूरा जन्ममिति खुलेको प्रमाणहरूसँग भिडाउँदा एक वर्ष भन्दा बढी फरक भएको देखिएकाले निजको जन्ममिति एकपाने सिटरोलमा उल्लिखित मितिको आधार मानी अवकाशपत्र दिइएको हो । तसर्थ, प्रस्तुत निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराले विपक्षी निजामती किताबखानाको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ ।

निवेदकलाई मिति २०७१।४।१ गतेदेखि लागू हुने गरी अनिवार्य अवकाश दिनु भनी निजामती किताबखानाको प्राप्त पत्रबमोजिम निवेदकलाई सो पत्र बुझाउनेसम्म कार्य यस कार्यालयबाट भएको हो । निजलाई अवकाश दिने पत्र कार्यान्वयन भै नसकेको हुँदा प्रस्तुत निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रत्यर्थी जिल्ला विकास समितिको

कार्यालय, कपिलवस्तुको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसीसूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल संलग्न सक्कल कागजातहरूको अध्ययन गरी हेरियो ।

निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिप्रसाद उप्रेती र विद्वान् अधिवक्ता श्री नरेन्द्रप्रसाद पाठकले विपक्षी निजामती किताबखानाले हाम्रो पक्षको जन्ममिति एकपाने सिटरोल भर्दा उमेर महलमा २० वर्ष लेखेको आधारमा २०१३।४।१ कायम गरी मिति २०७१।३।३२ मा ५८ वर्ष पूरा हुने हुँदा मिति २०७१।४।१ देखि अनिवार्य अवकाश दिनु भनी पत्र पठाएको छ तर निवेदकको जन्ममिति २०१३।४।१ हो भन्ने कुरा कुनै कागज प्रमाणबाट देखिँदैन । शैक्षिक योग्यताको प्रमाणपत्रसमेतमा निवेदकको जन्ममिति २०१४।८।१२ उल्लेख भएको छ । अवकाश मिति कायम गर्न आधार लिइएको निवेदकले भरेको एकपाने सिटरोलमा पनि जन्ममिति २०१३।४।१ भन्ने उल्लेख भएको छैन । वर्षसम्म उल्लेख भएको छ । नागरिकतामा उल्लेख भएको १८ वर्षले पनि जन्ममिति २०१४ साल नै हो भन्ने देखाउँछ । १३ पाने सिटरोलबाट निवेदकको अवकाश मिति २०७२।८।१२ भन्ने निश्चित छ । निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ३३(३) मा प्रयोग भएको सिटरोल भन्ने शब्दले १३ पाने सिटरोललाई जनाउने हुँदा निजामती किताबखानाको विवादित पत्र उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकको जन्ममिति २०१४।८।१२ कायम गरी सो मितिबाट ५८ वर्ष उमेर पुग्नुअगावै अवकाश नदिनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेशसमेत जारी हुनुपर्दछ भन्ने व्यहोराले गर्नुभएको बहस सुनी सोही व्यहोरा समर्थित हुने गरी पेस भएको बहसनोटसमेतको अध्ययन गरियो ।

विपक्षी निजामती किताबखानाको तर्फबाट उपस्थित उपन्यायाधिवक्ता श्री सूर्यराज दाहालले निवेदकले २०३३।४।१ मा सेवा प्रवेश गर्दा भरेको वैयक्तिक विवरण (सिटरोल) मा आफ्नो उमेर २० वर्ष भनेर उल्लेख गर्नुभएको छ। वर्ष, महिना र गते उल्लेख गर्नुभएको छैन। यसरी वर्षमात्र उल्लेख भएको अवस्थामा निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०२क. (२)(ग) मा सुरु भर्ना भएको मितिको आधारमा जन्ममिति कायम गर्नुपर्ने व्यवस्था भएकाले निजको जन्ममिति २०१३।४।१ कायम भएको हो। त्यस्ता कर्मचारीको अवकाश निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ३३(३) बमोजिम वैयक्तिक विवरणमा उल्लिखित वर्षबाट हुनआएको उमेरबाट नै अन्य प्रमाणका तुलनामा पहिले अवकाश हुने देखिएकाले २०७०।५।२७ मा २०७१।३।३२ मा ५८ वर्ष पूरा हुने हुँदा मिति २०७१।४।१ देखि अनिवार्य अवकाश हुने व्यहोराले पत्र लेखिएको कार्यमा कुनै कानूनको त्रुटि नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराबाट बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

पक्ष विपक्षको तर्फबाट उपस्थित कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको उपरोक्त बहससमेत मनन गरी निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा रिट निवेदकले आफ्नो जन्ममिति २०१४।८।१२ भएकाले सो मितिले २०७२।८।११ मा मात्र ५८ वर्ष पुगी अनिवार्य अवकाश पाउनेमा विपक्षी निजामती किताबखानाले आफूले अस्थायीरूपमा जागिर खाएको समयमा भरेको एकपाने सिटरोलमा २० वर्ष भनी उमेर लेखिएको भन्ने तथ्यहीन आधार देखाई २०१३।४।१ लाई मेरो जन्ममिति कायम गरी मिति २०७१।३।३२ मा अनिवार्य अवकाश दिनु भनी विपक्षी जिल्ला विकास समितिको कार्यालय,

कपिलवस्तुलाई मिति २०७०।५।२७ मा लेखेको पत्रले मेरो नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च) प्रदत्त पेसासमेत गर्न पाउने हक, धारा १८ प्रदत्त रोजगारीको हकमा र धारा १३ प्रदत्त समानताको हकमा तथा निजामती सेवा ऐन तथा नियमावलीप्रदत्त कानूनी हकमा आघात पुगी अनुचित बन्देज लागेकाले मिति २०७०।५।२७ को पत्र उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी २०१४।८।१२ जन्ममिति कायम गरी सोही मितिका आधारमा अवकाश दिने व्यवस्था गर्नु भनी विपक्षी निजामती किताबखानाको नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोरा उल्लेख गरेको देखिन्छ। विपक्षी निजामती किताबखानाको लिखित जवाफ हेर्दा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ३३(३) र निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०२क. (२) को (ग) समेतका कानूनी आधारमा निजको जन्ममिति २०७१।३।३२ मा ५८ वर्ष पूरा भई अनिवार्य अवकाश पाउने देखिएकाले मिति २०७०।५।२७ मा अनिवार्य अवकाश पाउनेसम्बन्धी पत्र दिइएको हो भन्नेसमेत व्यहोरा उल्लेख भएको देखियो।

३. वस्तुतः कुनै सार्वजनिक जिम्मेवारी पाएको पदाधिकारीले वा कुनै सरकारी निकायले कानूनी त्रुटिपूर्ण निर्णय गरेबाट कुनै व्यक्तिको कानूनी हक अधिकारमा असर परेको छ भने सो त्रुटिलाई सच्याउन र कानूनी हकको प्रचलन गराउन अन्य कानूनी उपचारको व्यवस्था नभएको वा भएको भए तापनि प्रभावकारी नभएमा त्यस्तो निर्णय बदर गरी व्यक्तिको हक अधिकार प्रचलन गराउन र प्रचलित कानून लागू गराउन यस अदालतले असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत उत्प्रेषणको आदेशले त्यस्तो निर्णय बदर गर्ने हो। प्रस्तुत मुद्दामा विपक्षी निजामती किताबखाना, हरिहरभवनले जिल्ला विकास

समितिको कार्यालय, कपिलवस्तुलाई पठाएको मिति २०७०।५।२७, च.नं.२२७३/२३१८ को पत्रमा "यस विभागको अभिलेख अनुसार जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, कपिलवस्तुमा कार्यरत रा.प.अनं. प्रथम श्रेणी/गा.वि.स. सचिव (ना.सु.) पदका मतिबुल्लाह मुसलमान (सङ्केत नं.६२१५६) ले यस विभागमा पेस गरेको कागजात मध्ये निजामती सेवा ऐन, २०४९ (दोस्रो संशोधन, २०६४ सहित) को दफा ३३ बमोजिम व्यक्तिगत विवरण (सिटरोल) एकपानेमा उल्लिखित जन्ममिति २०१३।४।१ अनुसार मिति २०७१।३।३२ मा ५८ वर्ष उमेर पूरा हुने भएकाले मिति २०७१।४।१ देखि अनिवार्य अवकाश दिई यस विभागलाई जानकारी दिनुहुन" भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको देखिन्छ।

४. निवेदकले निवेदनसाथ पेस गरेको परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयबाट जारी भएको जो जससँग सम्बन्धित छ भनिएको पत्र, प्रवेशिका परीक्षा उत्तीर्ण प्रमाणपत्र, कर्मचारी सञ्चय कोषबाट जारी भएको परिचयपत्रमा र निवेदकले भरेको निजामती कर्मचारीको नोकरी तथा वैयक्तिक विवरण (सिटरोल) मा निवेदकको जन्ममिति मिति २०१४।८।१२ उल्लेख भएको देखिन्छ। तर, निवेदकलाई निजको जन्ममिति निजले एकपाने सिटरोल भर्दा २०३३ साल श्रावण महिनामा २० वर्ष उमेर भनी लेखेको र सो आधारमा निजको २०३३।४।१ जन्ममिति कायम हुने भई सो मितिबाट २०७१।३।३२ मा ५८ वर्ष उमेर पूरा हुने हुँदा उमेर हदका कारण अनिवार्य अवकाश पाउने व्यहोराले अवकाशको पत्र दिइएको देखिन्छ। सो एकपाने सिटरोलमा निवेदकको जन्ममिति उल्लेख नभई २० वर्ष भन्ने मात्र उल्लेख भएको देखिन्छ। निजले सेवा प्रवेश गरी एकपाने सिटरोल भर्नु भन्दा पहिले अर्थात् २०३२।९।२८

मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, कपिलवस्तुबाट प्राप्त गरेको नागरिकताको प्रमाणपत्रमा जन्ममतिको महलमा १८ वर्ष उमेर उल्लेख भएको देखिन्छ।

५. निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ३३ बमोजिम कर्मचारीको अवकाश हुने उमेर गणना गर्दा कुनै न कुनै लिखतबाट प्रमाणित भएका आधिकारिक जन्ममतिको आधारमा गर्नुपर्ने हुन्छ। तथ्यहरूलाई समर्थन नगरेका कागजातलाई प्रमाणमा लिन मिल्दैन। प्रस्तुत विवादमा निवेदकको जन्ममतिको सम्बन्धमा शैक्षिक योग्यतालगायतका प्रमाणपत्रहरूबाट जन्ममिति २०१४।८।१२ उल्लेख भएको देखिन्छ भने नागरिकता लिँदाको मिति २०३२।९।२८ मा १८ वर्ष उमेर भनी उल्लेख भएको देखिन्छ। मिति २०३२।९।२८ मा १८ वर्ष उल्लेख भएको अवस्थामा निवेदकको जन्ममिति २०१४।८।१२ समर्थित हुन्छ हुँदैन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा १२ महिनाको १ वर्ष र ३० दिनको एक महिना हुने भएपछि सो १८ वर्ष पहिले कुन मितिमा निजको जन्म भएको भन्ने एकिन अन्य स्वतन्त्र प्रमाणहरूबाट समर्थित गराउनुपर्ने हुन्छ। मिति २०१४।८।१२ मा जन्मिएको मानिसले २०३२।९।२८ मा नागरिकता प्राप्त गर्दा १८ वर्ष १ महिना १६ दिन हुन्छ। नागरिकतामा उल्लेख भएको वर्षमा ११ महिना २९ दिनसम्म फरक पर्न सक्छ भने यी निवेदकको हकमा त एक महिना १६ दिनलाई १९ वर्ष नभनी १८ वर्ष भन्ने उल्लेख भएको देखिएकाले सो नागरिकतामा १८ वर्ष भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएबाट निजको जन्ममिति २०३३ सालमा भरेको एकपाने सिटरोलमा उल्लेखित २० वर्ष हो भन्ने स्थापित गर्ने आधार देखिन आउँदैन। मिति २०१३।४।१ नै जन्ममिति हो भन्ने कुरा पनि विपक्षी निजामती किताबखानाको लिखित जवाफबाट देखिन नआएबाट निवेदकले नागरिकता

लिँदा २०३२।१।२८ मा नागरिकतामा १८ वर्ष उल्लेख भएको अवस्थामा शैक्षिक योग्यताका प्रमाणपत्रहरूमा र कर्मचारी सञ्चयकोषबाट प्राप्त परिचयपत्रमा २०१४।८।१२ जन्ममिति उल्लेख भएको सापेक्षतामा निजको जन्ममिति २०१४।८।१२ हो भन्ने तथ्य समर्थित हुन्छ।

६. नागरिकतामा केवल वर्ष मात्र उल्लेख गरिन्छ र जन्ममिति उल्लेख हुँदैन भने त्यस्तो अवस्थामा १३ पाने सिटरोल र निजले पेस गरेको शैक्षिक योग्यताको प्रमाणपत्रमा उल्लिखित जन्ममितिको आधारमा निजको उमेर कायम गर्नुपर्ने हुन्छ। विपक्षी जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, कपिलवस्तुले लिखित जवाफसाथ पेस गरेको निजले २०४५ सालमा भरेको १३ पाने निजामती कर्मचारीको नोकरी तथा वैयक्तिक विवरण (सिटरोल), नागरिकता प्रमाण र शैक्षिक योग्यताका प्रमाणपत्रबाट निजको जन्ममिति २०१४।८।१२ उल्लेख भएको देखिँदा त्यसैलाई आधिकारिकरूपमा मान्यता दिई अवकाश दिने व्यवस्थालाई आत्मसात गर्नुपर्ने हुन्छ। त्यसरी पेस भएका शैक्षिक योग्यतामा उल्लिखित जन्ममितिले नागरिकता प्रमाणपत्रमा लेखिएको वर्षलाई पुष्टि गरेको अवस्थामा त्यसलाई अन्यथा हुने गरी निर्णय गरिएमा त्यसले नागरिकलाई प्रदान गरेको संविधानप्रदत्त पेसा रोजगार गर्न पाउने हक र समानताको हकमा अनिश्चितता उत्पन्न भई मौलिक हकमा समेत अनुचित बन्देज लागी आघात पर्न जान्छ। नागरिकका संविधानप्रदत्त मौलिक हकमा कुनै निकाय वा अधिकारीको निर्णयले आघात पुगेमा संविधानतः यस अदालतले आघातित सो मौलिक हकको प्रचलनको लागि आवश्यक आदेश जारी गर्न सक्तछ।

७. निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १० ले विपक्षी निजामती किताबखानालाई

निजामती कर्मचारीको वैयक्तिक विवरण तथा अन्य अभिलेख राख्ने निकायको रूपमा मान्यता प्रदान गरेको देखिन्छ। यी निवेदक निजामती कर्मचारी भएको तथ्यमा विवाद देखिँदैन। विपक्षी निजामती किताबखानाले निवेदकको हकमा १ पाने सिटरोलमा उल्लेख भएको वर्षको आधारमा अवकाश मिति कायम गरेको र सोही कार्यालयमा पछि यी निवेदकले २०४५ सालमा भरेको १३ पाने सिटरोल र पेस गरेका शैक्षिक योग्यताका प्रमाणपत्रमा २०१४।८।१२ भनी जन्ममिति खुलेको अवस्थामा के कुन जन्ममिति आधिकारिक हो र कुन मितिमा अवकाश पाउने हो भन्नेतर्फ त्यसरी अभिलेख राख्ने निकायले विचार पुर्याई कानूनबमोजिमको निर्णय गरेको देखिँदैन। कुनै पनि कानूनमा भइरहेको प्रष्ट व्यवस्थालाई सङ्कुचन हुने गरी व्याख्या गरिएमा त्यसले कानून र कानूनी व्यवस्थाको स्थिरता (Stability) र निश्चितता (Certainty) प्रदान गर्दैन। विधायिकी कानूनको व्याख्या गर्दा सर्वप्रथम कानूनमा प्रयुक्त भएका शब्द वा शब्दावलीले दिने सामान्य अर्थ सुस्पष्ट, व्यावहारिक, विवेकसम्मत र न्यायपूर्ण भएमा सोही अर्थ ग्रहण गर्नुपर्दछ भन्ने कानून व्याख्याको सामान्य सिद्धान्त हो। कानूनको शाब्दिक व्याख्या गर्दा कानूनको तर्कपूर्ण, विवेकसम्मत, व्यावहारिक एवम् न्यायपूर्ण अर्थ ननिस्कने भएमा कानूनको शाब्दिक व्याख्याको अनुशरण नगरी व्याख्याको स्वर्णिम नियमलाई अनुशरण गरी कानूनको सन्दर्भ सुहाउँदो सुस्पष्ट व्याख्या गर्नुपर्ने हुन्छ।

८. निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ३३ को उपदफा (३) मा “यस दफाको प्रयोजनको लागि निजामती कर्मचारीको उमेर सेवामा प्रवेश गर्दा निजले पेस गरेको शिक्षण संस्थाको प्रमाणपत्रमा कितिएको जन्मदिन वा वर्षबाट हुन आएको उमेर वा नागरिकताका प्रमाणपत्रमा कितिएको जन्मदिन वा

वर्षबाट हुन आएको उमेर वा निजले भरेको वैयक्तिक नोकरी विवरण (सिटरोल) मा लेखी दिएको जन्ममिति वा वर्षबाट हुनआएको उमेरमध्ये जुन उमेरबाट निज पहिले अवकाश हुन्छ सोही आधारमा गणना गरिनेछ” भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ ।

९. अब यस विवादमा निवेदकले २०३३ सालमा भरेको एकपाने सिटरोलमा २० वर्ष उमेरलाई २०१३।४।१ जन्ममिति कायम गरेको र १३ पाने सिटरोल र शैक्षिक योग्यताका प्रमाणपत्रहरूमा जन्ममिति २०१४।८।१२ भनी उल्लेख भएको देखिँदा निजको जन्ममिति कुन हो र कहिले अवकाश हुने भन्ने कुरा विवादमा आएको देखिन्छ । निजको जन्ममिति कुन हुने भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा माथि उल्लिखित कानूनी व्यवस्थामा शैक्षिक संस्थाबाट जारी भएको प्रमाणपत्र, नागरिकता प्रमाणपत्र वा वैयक्तिक नोकरी विवरण (सिटरोल) मा किटिएको जन्ममितिबाट हुन आएको उमेरलाई अवकाशको आधार मान्नुपर्ने देखिन्छ । तर, निवेदकको हकमा विपक्षी निजामती किताबखानाले सोलाई आधार नलिई २०३३ सालमा भरिएको १ पाने सिटरोलमा २० वर्ष उल्लेख गरेको आधारमा २०१३।४।१ जन्ममिति कायम गरी अवकाश मिति कायम गरेको देखिन आयो । विपक्षी निजामती किताबखानाले ऐ. नियमावली, २०५० को नियम १०२क को उपनियम (३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको आधारमा अवकाशको पत्र दिएको भनी लिखित जवाफमा उल्लेख गरेको देखिन्छ । तर, मूल उपनियम (३) मा कुनै प्रमाणपत्रमा वर्षमात्र उल्लेख भएको र अर्को प्रमाणपत्रमा पूरा जन्ममिति खुलेको रहेछ तथा त्यस्तो प्रमाणपत्रमा उल्लिखित जन्ममितिहरूको बीचमा एक वर्षसम्मको अन्तर देखिएमा पूरा खुलेको जन्ममितिलाई आधार मान्नुपर्नेछ भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । यो व्यवस्थाको प्रयोजनको लागि निवेदकले

विपक्षी निजामती किताबखानामा पेस गरेको शैक्षिक योग्यतासमेतका प्रमाणपत्रमा जन्ममिति २०१४।८।१२ भनी उल्लेख भएको र अन्य कुनै प्रमाणहरू पेस भई पेस भएका कागजातबाट सो भन्दा फरकफरक जन्ममिति उल्लेख भई जन्ममितिको बीचमा अन्तर रहेको देखिएन ।

१०. त्यसमा पनि विवादको यस्तै विषयवस्तु समावेश भएको रिट नं ०६५-WO-०६५९, निवेदक तपेश्वर यादव विरुद्ध विपक्षी निजामती किताबखाना हरिहरभवन, ललितपुरसमेत भएको उत्प्रेषणसमेत मुद्दामा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६८।२।३१ मा निजामती किताबखानाले कायम गरेको जन्ममितिलाई मिसिलसंलग्न अन्य शैक्षिक योग्यतामा खुलेको जन्ममिति, नागरिकताको जन्ममिति र १३ पाने सिटरोलमा उल्लेख भएका प्रमाणहरूबाट पुष्टि हुँदैन भने शैक्षिक योग्यतामा खुलेको जन्ममिति, नागरिकताको जन्ममिति र १३ पाने सिटरोलमा उल्लेख भएको जन्ममितिको आधारमा अवकाशको जन्ममिति कायम हुने भनी आदेश (फैसला) भएको देखिएको अवस्थासमेतबाट यी रिट निवेदकको जन्ममिति २०१३।४।१ कायम हुन सक्ने देखिन आएन । शैक्षिक योग्यतामा खुलेको जन्ममिति, १३ पाने सिटरोलमा उल्लेख भएको जन्ममिति र शैक्षिक योग्यतासमेतमा उल्लेख भएको वर्षबाट निजको जन्ममिति २०१४।८।१२ भन्ने देखिँदा सोही जन्ममिति कायम हुन्छ ।

११. तसर्थ, उल्लिखित आधार कारणसमेतबाट विपक्षी निजामती किताबखानाले यी निवेदक मतिबुल्लाह मुसलमानको जन्ममिति २०१३।४।१ कायम गरी सोही जन्ममितिको आधारमा मिति २०७१।३।३२ मा ५८ वर्ष उमेर हद पूरा भई

२०७१।४।१ गतेदेखि अनिवार्य अवकाश दिने भनी मिति २०७०।५।२७ मा लेखेको पत्र र सोको आधारमा भएका सम्पूर्ण पत्राचारसमेत त्रुटिपूर्ण देखिँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ । अब निज निवेदक मतिबुल्लाह मुसलमानको मिति २०१४।८।१२ लाई जन्ममिति कायम गरी अभिलेखलगायतका सो व्यहोरा जनाउनेपर्ने कागजातहरूमा संशोधन गरी मिति २०१४।८।१२ बाट उमेरहदको कारणले ५८ वर्ष उमेर पूरा हुनुअगावै अर्थात् मिति २०७२।८।११ अगावै सेवाबाट अवकाश नदिनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेशसमेत जारी हुने ठहर्छ । साथै अब आइन्दा निजामती कर्मचारीको अवकाशका सम्बन्धमा देखिएका समस्यालाई सम्बोधन गर्नेतर्फ विपक्षी निजामती किताबखानाको नाममा यो निर्देशनात्मक आदेशसमेत जारी गरिदिएको छ :-

(क) कुनै कर्मचारीले पेस गरेको नागरिकतामा पूरा जन्ममिति उल्लेख नभई वर्षमात्र उल्लेख भएको रहेछ र शैक्षिक योग्यताका प्रमाणपत्र तथा अन्य कागजातमा जन्ममिति प्रष्ट खुलेको रहेछ भने निज कर्मचारीको अवकाश प्रयोजनको लागि जन्ममिति एकिन गर्दा शैक्षिक योग्यतालगायतका प्रमाणपत्रबाट खुलेको वर्ष, महिना र गतेलाई जन्ममिति कायम गरी निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ३३ बमोजिम अवकाश मिति कायम गर्ने ।

(ख) एकपाने सिटरोलको हाल व्यवस्था नभएको, तत्कालको एकपाने सिटरोल र हालको १३ पाने सिटरोलमध्ये जुनमा आधिकारिक जन्मदिन भनी जन्ममिति खुल्छ, सोलाई आधार मानी अवकाश दिने व्यवस्था

मिलाउने ।

(ग) निजामती कर्मचारी आफैँले आफ्नो जन्ममितिसँग मेल खाने गरी उमेर घोषणा गरेको भए सोलाई मान्यता दिने ।

प्रस्तुत आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

प्र.न्या. दामोदरप्रसाद शर्मा

इति संवत् २०७१ साल भदौ ३१ गते रोज ५ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : भीमबहादुर निरौला

निर्णय नं.९३०६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
आदेश मिति : २०७१।३।१०।३
०६८-WO-१२४३

मुद्रा: उत्प्रेषण/परमादेश ।

निवेदक : महोत्तरी जिल्ला, जलेश्वर न.पा. वडा नं. ११
बस्ने अधिवक्ता दिनेश चौधरी

विरुद्ध

विपक्षी : सर्वोच्च अदालत, काठमाडौं

- अदालतबाट प्रमाणित गरिने कागजातहरू आधिकारिक कानूनी दस्तावेज र प्रमाणको रूपमा रहने कुरामा विवाद नहुने ।
- देशभरीका सबै अदालत तथा न्यायाधिकरणसमेतले सरोकारवालाको मागको आधारमा मिसिल सामेल रहेका कागजातहरू प्रमाणित गर्ने ।
- अदालत, न्यायाधिकरण र फैसला कार्यान्वयन निर्देशनालयसमेतबाट प्रमाणित नक्कल कागजातले कानूनबमोजिम आधिकारिकता पाइसकेका छन् । तिनै प्रमाणित कागजातका आधारमा कति मुद्दाहरूको उठान भैसकेकोछ, प्रमाणमा ग्रहण भैसकेको छ, कति सुरु अदालतका फैसलाका नक्कलका आधारमा पुनरावेदन परी फैसला भई फैसला कार्यान्वयन भै सकेका छन्, कति विचाराधीन अवस्थामा छन्, त्यसतर्फ कुनै विचारै नगरी ती कागजातहरूको आधारमा न्याय र अधिकारप्राप्त गर्ने नागरिकहरूको संविधान तथा कानूनी हक अधिकारमा प्रतिकूल असर पर्ने गरी भैसकेको काम कारवाहीलाई अमान्य र बदर घोषित गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ५)

- अड्डा अदालतमा रहेका मिसिलमा संलग्न कागजातहरूको कानूनबमोजिम दिइने नक्कललगायतका कागजातमा दर्जा पुगेको कर्मचारीले प्रष्ट बुझिने गरी दर्जा

खुलाई शिर वा पुछारमा कुनै एक ठाउँमा पूरा नामको दस्तखत गर्नुपर्ने अनिवार्य व्यवस्था भए पनि धेरै पेज वा प्रति भएमा पहिलो एक पेजको शिर वा पुछारमा कुनै एक ठाउँमा दस्तखत गर्ने कर्मचारीले पूरा नामको दस्तखत गरी अन्य ठाउँमा छोटकरी दस्तखत गर्दा हुने गरी व्यवस्था भएको देखिन्छ । कुनै एक ठाउँमा दस्तखत गरी अन्य ठाउँमा दस्तखत नगरी छाप लगाउन पाउने व्यवस्था उल्लेख नभएकाले दस्तखत देवनागरी अक्षरमा नै हुनुपर्ने भनी प्रष्टरूपमा निर्देश गरेको देखिने ।

(प्रकरण नं. ७)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता दिनेश चौधरी
विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता सूर्यराज दाहाल

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, कागज जाँचको महलको १० नं

आदेश

न्या. गोपाल पराजुली : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा दर्ता भई निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ :
सरकारी नोकरीको सिलसिलामा इमान्दारीपूर्वक सेवा गरेबापत वि.स. २०५१ सालमा सुप्रसिद्ध गोरखा दक्षिणबाहु पदक पाएँ । सो गोरखा दक्षिणबाहु पदकमा श्री ईश्वरका अनुग्रहले चिरकाल पर्यन्त सुख आनन्दपूर्वक मातृभूमि र नुनको सोझो चिताई यो इज्जतको उपभोग गर्न मिलोस् भन्ने

जस्ता शब्दहरू उल्लेख भएकाले विदेश नगई आफ्नै देशमा सेवा गर्ने विचार गर्ने। काभ्रे जिल्लाको बालुवा गा.वि.स. को रानीपानीमा आमजनताको सहयोगमा २०५३ सालदेखि हालसम्म भगवान् बुद्धका उपदेशमा आधारित परियति शिक्षाको प्रचार गर्न एउटा नमूनाको रूपमा सानो पञ्चशील समाज निर्माण गर्नमा मेरो अथक प्रयास जारी छ। म सो पञ्चशील समाजको एउटा छात्र पनि हुँ। कानूनी राज्यमा कानूनको ठूलो महत्त्व रहेकाले कानून संकायअन्तर्गत २०६६ सालमा एल.एल.बी. उत्तीर्ण गर्ने। हाल म आफ्नो जीवन इन्जिनियर, अधिवक्ता र सत्यशोध छात्रको रूपमा बिताइरहेको छु।

मुलुकी ऐन, कागज जाँचको महलको नं. १० मा सरकारी कर्मचारीले सरकारी काममा कानूनले दस्तखत गर्नुपर्ने कागजमा दस्तखत गर्दा यो दर्जाको यो मानिसको दस्तखत रहेछ भनी अक्षर जान्ने जो सुकैले पनि प्रष्ट बुझ्ने गरी देवनागरी अक्षरमा कागजको शिर वा पुछार कुनै एक ठाउँमा पूरा नामको दस्तखत गरी सो बाहेक अरु ठाउँमा छोटकरी नामको दस्तखत गरे पनि हुन्छ भन्ने व्यवस्था छ तर हाम्रा सबै अदालतहरूमा जतिसुकै पानाका कागजात भए पनि माथिल्लो पहिलो पानामा मात्र दस्तखत गर्ने चलन छ। सोभन्दा बाहेकका पेजहरूमा दस्तखत गरेको हुँदैन। केबल छाप लगाइन्छ। पहिलो पेजमा एक ठाउँमा मात्र दस्तखत गरी अन्य पेजमा छाप लगाउने कार्य कानूनसम्मत छैन। यस्तो चलनले कानूनी दस्तावेजलाई गलत परिभाषित गर्दछ।

यस्तो गलत प्रवृत्तिलाई हटाउन मैले सम्माननीय प्रधानन्यायाधीशसमक्ष निवेदन दिँदा सम्माननीय ज्यूबाट भएको आदेशानुसार यस अदालतबाट... अब नक्कललगायतका कागजातहरूमा प्रचलित कानूनबमोजिम प्रत्येक पानाको शिर पुछारमा सही गरी दिनुहुन भन्नेसमेत

व्यहोराले सर्वोच्च अदालतका महाशाखा, शाखा, सबै पुनरावेदन, जिल्ला अदालत र न्यायाधिकरणलाई मिति २०६८।८।२९ मा परिपत्र गरिएको थियो। उक्त परिपत्रबाट मैले कानूनबमोजिम नक्कल प्रमाणित हुनेछ भन्ने कुरामा आशा लिएको थिएँ। सो परिपत्रपछि केही दिनसम्म मुलुकी ऐन, कागज जाँचको महलको १० नं. र परिपत्रबमोजिम दस्तखत गर्ने काम भयो। केही दिनपछि कसैले गर्ने कसैले नगर्ने गरेको देखेपछि मैले मिति २०६८।९।२।१३ मा ध्यानाकर्षण र हार्दिक अनुरोधरूपी सूचना विभिन्न अदालत र बार एसोसिएसनमा टाँस गरी मौखिक जानकारी पनि गराएँ। त्यस कार्यले केही हदसम्म सुधार भयो। तर, हाल अदालतबाट सोबमोजिम नगर्ने गरेको कुरा केही साथीहरूबाट थाहा पाई मैले पनि यस सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६९।३।७ मा लिएको नक्कलमा पहिलो पानामा मात्र दस्तखत गरेको पाएँ। सो कार्यबाट म धेरै आश्चर्य चकित र दुःखित भएको छु।

सर्वोच्च अदालत आफ्नो, पुनरावेदन, जिल्ला अदालत र न्यायाधिकरणसमेतको नियन्त्रण र मार्गदर्शन गर्ने निकाय हो। अन्य कार्यालयहरूमा कानूनबमोजिम प्रमाणीकरण गर्ने कार्य भइरहेको पाइन्छ। तर, सर्वोच्च अदालतबाट कानून र परिपत्रविपरीत प्रमाणीकरण (दस्तखत) गर्ने कार्य भइरहेका छन्। प्रशासनिक अनुगमन र नियन्त्रण ठीकसँग भइरहेका छैनन् भन्ने विषयमा मैले यस अदालतमा जानकारी गराउँदा सम्बन्धित महाशाखा प्रमुखज्यूले अबदेखि यस्तो हुँदैन भनी आश्वासन दिनुभयो। तैपनि कानूनबमोजिम कार्य नभएबाट म कानूनको सेवक कानूनबमोजिमको कार्य होस् भन्नका लागि अदालतमा प्रवेश गरेको छु। अतः मुलुकी ऐन, कागज जाँचको महलको १० नं. र मिति २०६८।८।२९ को यस अदालतको परिपत्रअनुसार कानूनी दस्तावेजहरूको प्रमाणित गर्ने कार्य नभएको र

यो सार्वजनिक विषयसमेत भएकाले मुलुकी ऐन, कागज जाँचको महलको १० नं. र मिति २०६८।८।२९ को सर्वोच्च अदालतको परिपत्र विरुद्धका प्रमाणित गरिएका कानूनी दस्तावेजहरू अमान्य घोषित गरी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) बमोजिम उत्प्रेषण, परमादेशलगायत जो चाहिने उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन।

विपक्षीबाट लिखित जवाफ मगाइ आएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६९।३।१७ को कारण देखाउको आदेश।

मुलुकी ऐन, कागज जाँचको महलको १० नं. बमोजिम अदालतबाट जारी हुने नक्कल कागजातमा शिर र पुछारमा सही हुनुपर्ने व्यवस्थाअन्तर्गत मिति २०६८।८।२७ को सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश ज्यूको आदेशबमोजिम यस अदालतबाट यस अदालतका सम्पूर्ण महाशाखा, शाखा, मातहतका सबै पुनरावेदन, जिल्ला अदालत र अन्य न्यायाधिकरणलाई सोहीबमोजिम गर्न र गराउन मिति २०६८।८।२९ मा परिपत्र गरिसकिएको छ। मिति २०६८।८।२९ को परिपत्रपछि नक्कलको रूपमा दिइएका कागजातका शिर र पुछारमा सही नभएका कागजात बदर गरिपाउँ भनी लिएको दावीको सन्दर्भमा सो मितिबाट सो प्रयोजनार्थ परिपत्र पुनरावेदन अदालतमार्फत् जिल्ला अदालतहरूमा हुने गरेको र पुनरावेदन अदालतबाट जिल्ला अदालतमा पुग्न समय लाग्ने हुँदा सो मिति र परिपत्रपछिका शिर र पुछारमा सही नभएका कागजात बदर हुनुपर्ने होइन। साथै अबका दिनमा सो परिपत्रबमोजिम सबै कागजातहरूको शिर पुछारमा सही हुने गरेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी सर्वोच्च

अदालतका रजिस्ट्रार लोहितचन्द्र शाहको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसीसूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल संलग्न कागजातहरूको अध्ययन गरी निवेदक विद्वान् अधिवक्ता श्री दिनेश चौधरीले अड्डा अदालतबाट जारी हुने नक्कलसमेतका धेरै कागजातहरूमा जोसुकैले प्रष्ट बुझ्ने गरी शिर वा पुछार कुनै एक ठाउँमा पूरा नामको दस्तखत गरी सो बाहेक अन्य ठाउँमा छोटकरी दस्तखत गर्नुपर्नेमा पहिलो पानामा मात्र दस्तखत गर्ने गरेकाले मैले यो भन्दा पहिला सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मीसमक्ष कानूनबमोजिम दस्तखत गर्ने गराउने व्यवस्थाको कार्यन्वयनका लागि निवेदन गरेकामा सम्माननीयज्यूबाट भएको आदेशानुसार यस अदालतबाट मिति २०६८।८।२९ मा सबै अदालत तथा न्यायाधिकरणलाई प्रत्येक पेजको शिर र पुछारमा सही गरी दिनुहुन भनी परिपत्र भएकामा त्यसभन्दा पछिका केही दिनसम्म सोबमोजिम भएका र हालका दिनमा कानूनबमोजिम दस्तखत नभएको हुँदा कानूनविपरीत प्रमाणित गरिएका कानूनी दस्तावेजहरूलाई अमान्य घोषित गरी सो सम्बन्धमा आवश्यक आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराले बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

विपक्षी सर्वोच्च अदालतको तर्फबाट उपस्थित उपन्यायाधिवक्ता श्री सूर्यराज दाहालले मुलुकी ऐन, कागज जाँचको महलको १० नं. को व्यवस्थाको आधारमा अब नक्कल प्रमाणित गर्ने गराउने कार्य हुनेछ भन्ने व्यहोरा मिसिल संलग्न लिखित जवाफबाट देखिएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

उपर्युक्त व्यहोराको बहससमेत सुनी प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदन माग दावीबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने

देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा अधिवक्ताको रूपमा समेत पेसा व्यवसाय गर्दै आउनुभएका दिनेश चौधरीले अड्डा अदालतबाट प्रमाणित गरी गराइ दिइने नक्कल कागजातमा धेरै पेज भएमा सुरुको पेजको शिर वा पुछारमा कुनै एक ठाउँमा दर्जा खुलेको व्यक्तिले पूरा नामको दस्तखत गर्नुपर्नेमा नगरी सुरुको पानामा मात्र दस्तखत गर्ने र अन्य पेजमा अदालतको छापमात्र लगाउने गरेको कार्य मुलुकी ऐन, कागज जाँचको महलको १० नं. र यस अदालतको मिति २०६८।८।२९ का परिपत्रविपरीत हुँदा सो परिपत्रपछिका त्यसरी सुरुको पेजमा मात्र दस्तखत गरी प्रमाणित गरेका नक्कल कागजातलाई अमान्य घोषित गरी सो कानूनी व्यवस्थाको पूर्ण कार्यान्वयनको लागि परमादेशसमेतका आदेश जारी गरिपाउँ भनी प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गरेको देखिन्छ। विपक्षी सर्वोच्च अदालतको लिखित जवाफ हेर्दा सम्माननीय प्रधानन्यायाधीशको मिति २०६८।८।२७ को आदेशानुसार मिति २०६८।८।२९ मा मातहत अदालत तथा न्यायाधिकरणलाई परिपत्र गरिसकिएको र तत्तत् निकायले नक्कल प्रमाणित गर्दा शिर र पुछारमा सही गर्ने गरेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज होस् भन्नेसमेतको व्यहोरा उल्लेख गरेको देखिन्छ।

३. निवेदकले मुख्यरूपमा यस अदालतबाट मिति २०६८।८।२९ मा परिपत्र भएपछिका नक्कल कागजातहरूमा कागज जाँचको महलको १० नं. ले मार्ग निर्देश गरेबमोजिम काम कारवाही नभएकाले अमान्य घोषित गरी अब पूर्ण कार्यान्वयनको लागि परमादेशको आदेश जारी गरिपाउन माग गरेको देखिन्छ। निवेदकले अमान्य घोषित गरी पाउन माग गरेको सम्बन्धमा विचार गर्दा यी रिट निवेदकले यसभन्दा पहिला मिति २०६८।८।२६ मा पनि यसै

विषयलाई लिएर यस अदालतका प्रधानन्यायाधीशलाई सम्बोधन गरी दिएको निवेदन स.प्र.न्या.द.नं. ९२ मा दर्ता भएको देखिन्छ। निवेदकले दिएको उक्त निवेदनमा सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मीज्यूबाट मिति २०६८।८।२७ मा रजिस्ट्रार जी आवश्यक कारवाही (आ.का.) गर्ने भनी निवेदनमा तोक लगाएको देखिन्छ। सो तोक आदेशानुसार यस अदालतबाट मिति २०६८।८।२९ मा सर्वोच्च अदालतका सबै महाशाखा, शाखा, सबै पुनरावेदन, जिल्ला अदालत र न्यायाधिकरणलाई अबदेखि नक्कललगायतका कागजातहरूमा प्रचलित कानूनबमोजिम प्रत्येक पानाको शिर र पुछारमा सही गरी नक्कल कागजात दिनु भन्नेसमेत व्यहोराले परिपत्र भएको देखिन आयो।

४. यसै विषयलाई निवेदकले गम्भीरतापूर्वक उठाई मिति २०६८।८।२६ मा सम्माननीय प्रधानन्यायाधीशसमक्ष निवेदनमार्फत् र हाल मुद्दामार्फत् रिट निवेदन लिएर अदालत प्रवेश गरेको अवस्था छ। निश्चितरूपमा कानूनले निर्देश गरेबमोजिमको कार्य गरिनुपर्ने हुन्छ। तथापि अहिलेसम्मको अभ्यासमा कहीं कतै कानूनबमोजिमको नै दस्तखत गरी प्रमाणित गर्ने गरेको देखिन्छ भने कहींकतै धेरै पेज नक्कलसमेतका सरकारी कागजात प्रमाणित गर्दा सुरुको पहिलो पेजको एक ठाउँमा मात्र दस्तखत गरी अन्य पेजमा छापमात्र लगाई दस्तखत गर्ने गरेको देखिन्छ। विपक्षी सर्वोच्च अदालतको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफमा सम्माननीय प्रधानन्यायाधीशज्यूको मिति २०६८।८।२७ को आदेशानुसार भएको परिपत्र र मुलुकी ऐन, कागज जाँचको महलको १० नं. बमोजिम सबै नक्कल कागजातको शिर र पुछारमा सही हुने गरेको छ भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको देखिन्छ। सो मितिभन्दा पछि निवेदकले यस अदालतबाट प्राप्त गरेका भनी पेस गरेका नक्कलको प्रमाणित प्रतिमा हेर्दा

सुरूको पहिलो पेजको एक ठाउँमा मात्र दस्तखत गरी बाँकी अन्य पेजहरूमा दस्तखत नगरी यस अदालतको छापमात्र लगाएको देखिन आयो।

५. यसरी सबै पेजमा दस्तखत नगरी सुरूको पेजमा दस्तखत गर्ने र बाँकी पेजमा छापमात्र लगाइएका प्रमाणित कागजातहरूको वैधताको प्रश्न उठाई सम्माननीय प्रधानन्यायाधीशको आदेशानुसार यस अदालतबाट मिति २०६८।८।२९ को परिपत्रपछिका त्यस्ता कागजातहरू अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने निवेदकको भनाइतर्फ विचार गर्दा अदालतबाट प्रमाणित गरिने कागजातहरू आधिकारिक कानूनी दस्तावेज र प्रमाणको रूपमा रहने कुरामा विवाद छैन। देशभरीका सबै अदालत तथा न्यायाधिकरणसमेतले सरोकारवालाको मागको आधारमा मिसिल सामेल रहेका कागजातहरू प्रमाणित गर्ने गर्दछन्। अदालत, न्यायाधिकरण र फैसला कार्यान्वयन निर्देशनालयसमेतबाट के कति कागजातहरू प्रमाणित भएका छन्, अदालतसमेतबाट प्रमाणित नक्कल कागजातले कानूनबमोजिम आधिकारिकता पाइसकेका छन् तिनै प्रमाणित कागजातका आधारमा के कति मुद्दाहरूको उठान भैसकेकोछ, प्रमाणमा ग्रहण भैसकेको छ, कति सुरु अदालतका फैसलाका नक्कलका आधारमा पुनरावेदन परी फैसला भई फैसला कार्यान्वयन भै सकेका छन्, कति विचाराधीन अवस्थामा छन्, त्यसतर्फ कुनै विचारै नगरी ती कागजातहरूको आधारमा न्याय र अधिकारप्राप्त गर्ने नागरिकहरूको संविधान तथा कानूनी हक अधिकारमा प्रतिकूल असर पर्ने गरी भैसकेको काम कारवाहीलाई अमान्य र बदर घोषित गर्न मिलेन।

६. अब परमादेशको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा मुलुकी ऐन, कागज जाँचको महलको १० नं. मा “सरकारी कर्मचारीले सरकारी

काममा कानूनले दस्तखत गर्नुपर्ने कागजमा दस्तखत गर्दा यो दर्जाको यो मानिसको दस्तखत रहेछ भनी अक्षर जान्ने जोसुकैले पनि प्रष्ट बुझ्ने गरी देवनागरी अक्षरबाट सो कागजको शिर वा पुछार कुनै एक ठाउँमा पूरा नामको दस्तखत गरी सो बाहेक अरु ठाउँमा छोटकरी नामको दस्तखत गरे पनि हुन्छ” भन्ने कानूनी व्यवस्था भएको देखिन्छ।

७. उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाको आधारमा प्रस्तुत विवादमा उठाइएका विषयवस्तुलाई हेर्दा अड्डा अदालतमा रहेका मिसिलमा संलग्न कागजातहरूको कानूनबमोजिम दिइने नक्कललगायतका कागजातमा दर्जा पुगेको कर्मचारीले प्रष्ट बुझिने गरी दर्जा खुलाई शिर वा पुछारमा कुनै एक ठाउँमा पूरा नामको दस्तखत गर्नुपर्ने देखिन्छ। यो अनिवार्य व्यवस्था हो। तर, धेरै पेज वा प्रति भएमा पहिलो एक पेजको शिर वा पुछारमा कुनै एक ठाउँमा दस्तखत गर्ने कर्मचारीले पूरा नामको दस्तखत गरी अन्य ठाउँमा छोटकरी दस्तखत गर्दा हुने गरी व्यवस्था भएको देखिन्छ। कुनै एक ठाउँमा दस्तखत गरी अन्य ठाउँमा दस्तखत नगरी छाप लगाउन पाउने व्यवस्था यो नं. मा उल्लेख भएको पाइँदैन। साथै, त्यस्तो दस्तखत देवनागरी अक्षरमा नै हुनुपर्ने भनी प्रष्टरूपमा निर्देश गरेको देखिन्छ।

८. यस अदालतबाट मिति २०६८।८।२९ गते सो कानूनी व्यवस्थाबमोजिम गर्ने गराउने भनी परिपत्र भएको देखिन्छ। सो परिपत्र कानूनबमोजिम गर्ने गराउने सम्बन्धमा जारी भएकाले त्यो सर्वाधिक महत्त्वको परिपत्र हो। कानूनमा नै स्पष्ट व्यवस्था भएकामा सोबमोजिम हुनुपर्ने हो। उल्लिखित कानूनी व्यवस्था र सोको अतिरिक्त कानूनबमोजिम गर्ने गराउने भनी परिपत्र जारी भएपछि पनि सोबमोजिम नभएको भन्ने कुरा निवेदकले निवेदनसाथ प्रमाणको

लागि भनी पेस गरेको मिति २०६९।३।७ मा यस अदालतबाट प्रमाणित भएको नक्कलमा एक ठाउँमा मात्र दस्तखत गरेकोबाट समर्थित हुन आएको छ । उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाअनुसार नक्कल कागजात दिँदा कानूनको यो रीत पुर्याई गर्नुपर्दछ भनी प्रष्ट व्यवस्था उल्लेख भएको अवस्थामा सो कानूनी व्यवस्थाको कडाइका साथ लागू गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसमा पनि यस अदालतका सम्माननीय प्रधानन्यायाधीशज्यूबाट समेत सो कानूनी व्यवस्था कार्यान्वयन गर्ने भनी तोक आदेश भई सोबमोजिम यस अदालतबाट परिपत्र पनि भएको देखिन्छ ।

९. सो परिपत्र कार्यान्वयन भए नभएको सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालत आफ्नो, पुनरावेदन, जिल्ला अदालत र न्यायाधिकरणसमेतको नियन्त्रण र मार्गदर्शन गर्ने निकाय हुँदा यस अदालतबाट यथोचित अनुगमन भएको देखिएन । अतः मुलुकी ऐन, कागज जाँचको महलको १० नं. को व्यवस्थाले निर्देश गरेबमोजिम सबै अदालतहरूबाट नक्कल कागजात प्रमाणित गर्ने गराउने व्यवस्था प्रभावकारीरूपमा कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्था मिलाउनु भनी विपक्षी यस अदालतका रजिस्ट्रारको नाममा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ । यो आदेशको जानकारी सर्वोच्च अदालत, प्रशासन महाशाखालाई दिई प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

प्र.न्या. दामोदरप्रसाद शर्मा

इति संवत् २०७१ साल असार १० गते रोज ३ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : भीमबहादुर निरौला

निर्णय नं.९३०७

श्री सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल
फैसला मिति : २०७१।९।१३
०६७-CI-०१९०
मुद्दा : अपुताली हक कायम नामसारी ।

पुनरावेदक/प्रतिवादी : जिल्ला मोरङ, विराटनगर
उपमहानगरपालिका वडा नं.४ बस्ने उमादेवी
कार्की

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/वादी : जिल्ला मोरङ, विराटनगर
उपमहानगरपालिका वडा नं.४ बस्ने कुमारी
कार्की

- अंशबन्डाको लिखत अनुसार अलग भएका अंशी पुनः सगोलमा रहने इच्छा भए अंश जोरिएको लिखत पारित गर्नेपर्ने कानूनी सर्त हो । आचरण र व्यवहारले लिखतको स्थान ग्रहण गर्न सक्तैन । अंशबन्डा पारित गरी अंश लिई छुट्टिभिन्न भएका अंशियारले पुनः सगोलमा बस्ने मनसाय र प्रयोजन भए सोहीबमोजिम लिखत पारित गराई सगोलमा अंश मिसाई बस्नुपर्ने हुन्छ । कानूनबमोजिमको लिखत गरी आफ्नो अंश भाग लिई छुट्टिएका पतिपत्नीले आचरण र व्यवहारबाट पुनः अंश मिसाई बसेको भन्ने जिकिरले कानूनी मान्यता पाउन नसक्ने ।

(प्रकरण नं. ७)

पुनरावेदक/प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय सुशीलकुमार पन्त र शम्भु थापा तथा विद्वान् अधिवक्ता पूर्ण राजवंशी प्रत्यर्थी/वादीको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू हरिहर दाहाल र सविता बराल, विद्वान् अधिवक्ता बालमुकुन्द श्रेष्ठ अवलम्बित नजिर :

- नेकाप २०६७, अड्क ७, नि.नं.८४१०, पृष्ठ ११२३

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, अपुतालीको महलको ६ नं.

सुरु तहमा फैसला गर्ने :

मा.जि.न्या. श्री तेजबहादुर कार्की

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

मा.मु.न्या. श्री भूपध्वज अधिकारी

मा.न्या. श्री हरिबहादुर बस्नेत

फैसला

न्या. जगदीश शर्मा पौडेल : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) बमोजिम मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भई पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यस प्रकार छ :

स्व.पदमबहादुर कार्कीका ३ श्रीमतीहरूमा जेठी चन्द्रकुमारी, माहिली म फिरादी कुमारी कार्की र कान्छी उमादेवी कार्की हुन्। जेठी चन्द्रकुमारीको २०४६ सालमा मृत्यु भइसकेको छ। प्रतिवादी उमादेवी कार्की र पति पदमबहादुर कार्की तथा मबीच मिति २०२०।५।६ मा अंशबन्डा भएको थियो। मैले पतिसमेतउपर २०५६ सालमा अंश मुद्दा दायर गरेकामा २०२० सालको बन्डापत्र कायम गरी उक्त मुद्दामा मिति २०५७।२।१३

गते मिलापत्र भएको थियो। यसरी मिलापत्र गरी पतिको साथ बसी आकामा पति पदमबहादुर कार्कीको मिति २०५७।४।२९ मा मृत्यु भएपश्चात् पतिको नाममा दर्ता रहेका जग्गाहरू विपक्षी उमाकुमारीले आफ्नो नाममा एकलौटी दर्ता गरिपाउँ भनी मिति २०५७।७।१४ मा मालपोत कार्यालय, विराटनगरमा निवेदन दिनुभएको रहेछ। सो कुराको जानकारी प्राप्त भएपछि मैले पनि मिति २०५७।७।२९ मा मालपोत कार्यालयमा स्व. पदमबहादुरको मसमेत हकदार अंशियार भएकी हुँदा मसमेतका नाउँमा नामसारी दर्ता गरिपाउँ भनी निवेदन दिएपछि मालपोत कार्यालयले २०५७।१०।१९ मा हक कायम गरी ल्याउन भनी गरेको निर्णयको सूचना मिति २०५७।१२।१२ मा प्राप्त भएको हुँदा प्रस्तुत फिराद गर्न आएको छु। २०२० सालमा भएको अंशबन्डाले पतिबाट छुट्टिई भिन्न भएकी र उक्त मितिपश्चात् स्व.पति पदमबहादुरसँग मानो जोडिएको लिखतसमेत नभएको हुँदा स्व.पति पदमबहादुरको अपुताली परेको सम्पत्तिमा निजको मात्र हक नपुगी मेरोसमेत हक रहेको हुँदा स्व.पदमबहादुर कार्कीका नाममा रहेको जिल्ला मोरङ, कञ्चनवारी गा.वि.स. वडा नं.६ कि.नं.२०९, २१०, १२६ का जग्गाहरू र स्व.पदमबहादुर र विपक्षी उमादेवीको संयुक्त नाममा रहेको ऐ.जिल्ला, गा.वि.स. कञ्चनवारी वडा नं.१(ख) कि.नं.३९६, ऐ.वडा नं.२.(क) कि.नं.६२८ र ६३०, पति पदमबहादुर कार्कीका नाउँमा दर्ता रहेको जिल्ला भोजपुर, वोया गा.वि.स.वडा नं.२ कि.नं.३७८, ३७९, ३८०, ३८३, ४१८, ७०४, ऐ.देउराली गा.वि.स.वडा नं.१ कि.नं.७९७, ऐ. वडा नं.४ कि.नं.२७५, २७९, ३२९, ६८९, ६९०, ८१९ समेतका जग्गाहरूबाट २ खण्डको १ खण्ड सम्पत्तिमा अपुताली हक कायम गरी नामसारीसमेत गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको कुमारी कार्कीको फिरादपत्र।

स्व.पदमबहादुरका तीनजना पत्नीहरू भएकामा पति पदमबहादुर कार्की र तीन पत्नीहरूबीच २०२० सालमा अंशबन्डा भई आआफ्नो खति उपती बिक्री व्यवहार छुट्टै गर्दै आएको भए तापनि बन्डा भएपछि म कान्छी पत्नी पतिसँगसँगै बसी पतिको जीवन पर्यन्तसम्म सेवा सुसार गरी निज पति बिरामी हुनुभएपछि ऋण कर्जा उठाई स्वदेश तथा विदेशमा लगी उपचार गराउँदागाराउँदै पतिको मिति २०५७।४।२९ मा मृत्यु भएको हो । पति जीवित नै हुँदाका बखत यी वादीले पति र मलाईसमेत विपक्षी बनाई २०५६ सालमा अंश मुद्दा दिएकामा स्व. पति र मेरो नाममा संयुक्त प्रतिउत्तर परी उक्त मुद्दामा मिलापत्रसमेत भएको छ । यसरी अंशबन्डा भएपछि पनि म प्रतिवादी पतिको सँगसाथमा नै रहेकी र निजको काजकिरियासमेत मैले नै गरेको भनी स्व.पतिको भाइ उपेन्द्र र इन्द्रबहादुरले सिफारिस गरिदिनुभएको र सोहीबमोजिम विराटनगर उपमहानगरपालिकाले मालपोत कार्यालय, विराटनगरका नाउँमा सिफारिससमेत गरिदिएको हुँदा छुट्टिभिन्न भइसकेकी यी वादीको स्व.पतिको अपुताली सम्पत्तिमा हकाधिकार नपुग्ने हुँदा वादी दावीबाट अलग फुर्सद गराइपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी उमादेवी कार्कीको प्रतिउत्तरपत्र ।

वादी प्रतिवादी दुवै स्व.पदमबहादुर कार्कीका श्रीमतीहरू हुन् । स्वेस्तामा अंशबन्डा भएको भए तापनि यिनीहरूको बसाइ सगोलमा रहेको हुँदा दुईजना श्रीमतीले पतिको अपुताली सम्पत्ति बराबर हक खाने पाउने हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको वादीका साक्षी यादनरसिंह कार्की र कृष्णमोहन कार्कीले गरेको बकपत्र ।

यी वादी प्रतिवादीबीच अंशबन्डा भइसकेको भए पनि उमादेवी कार्की पतिसँगै बसी पदमबहादुर

कार्की बिमारी हुँदा उपचारपछि काजकिरियासमेत उमादेवीले नै गरेकी हुँदा पतिको अपुताली सम्पत्तिमा उमादेवीको मात्र हक लाग्ने हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी वसन्त कार्की र तारणी न्यौपानेले गरेको बकपत्र ।

यसमा यसै लगाउको यिनै प्रतिवादीले दायर गरेको दे.नं.१२६५ को नामसारी मुद्दामा सम्बद्ध कानूनको समेत विवेचना गरी स्व.पदमबहादुर कार्कीको हक दर्ताको अचल सम्पत्तिमा यी वादी र प्रतिवादीले आधाआधा हक हिस्सा अपुताली पाउने ठहर भएको फैसला प्रमाणबाट पनि प्रस्तुत मुद्दामा सो अपुताली परेको सम्पत्तिमा दावी अनुसार २ भागको १ भाग वादीका नाउँमा अपुताली हक कायम भई दर्ता हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको मोरङ जिल्ला अदालतको मिति २०६०।१०।२५ को फैसला ।

अंशबन्डापछि व्यवहार प्रमाणबाट स्व.पति र मैले अंश मिसाई बसेको देखिएको छ । मैले पतिको रेखदेख हेरविचार गरी खर्च बन्दोवस्त गर्दै आएको प्रमाणबाट देखिएको छ । अंश मुद्दा दायर गर्ने र उक्त मुद्दामा मिलापत्र गरी लाभ हासिल गरी सकेपछि पनि अपुतालीमा निजको समेत हक रहन्छ भन्न नमिल्ने हुँदा सुरु फैसला उल्टी गरी वादी दावीबाट फुर्सद गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत, विराटनगरमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा यी पुनरावेदिका र पदमबहादुर कार्की सँगसाथमा बसेको कुरा वादी कुमारी कार्कीले दिएको प्रमाणको अंश मुद्दाको फिरादबाट र सो मुद्दामा भएको मिलापत्रसमेतबाट देखिएको, उमादेवी र पदमबहादुर कार्कीको नाममा संयुक्तरूपबाट जग्गा खरिद भएको समेतबाट उमादेवी र पदमबहादुर कार्की साथै रहे बसेको कुरा समर्थित भइरहेकाले पदमबहादुर कार्कीको

अपुताली हक कुमारी कार्की र उमादेवी कार्कीलाई आधाआधा प्राप्त गर्ने गरी भएको मोरङ जिल्ला अदालतको मिति २०६०।१०।२५ को फैसला फरक पर्न सक्ने हुँदा अ.बं.२०२ नं. र पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, विराटनगरबाट भएको मिति २०६२।५।२७ को आदेश।

यिनै प्रतिवादीले यिनै वादीउपर दायर गरेको नामसारी मुद्दामा सुरु मोरङ जिल्ला अदालतले स्व. पदमबहादुर कार्कीको हक दर्ताको सम्पत्तिमा यी वादी र प्रतिवादी दुवैले आधाआधा हक हिस्सा अपुताली पाउने ठहर्याएको फैसलाउपर यिनै प्रतिवादीको यस अदालतमा परेको दे.पु.नं.०४-०६१-००३७७ नं. को नामसारी मुद्दामा सुरुले गरेको उक्त फैसला सदर हुने ठहरी आज यसै इजलासबाट फैसला भएको हुँदा सो फैसलामा लिएको आधार प्रमाणबाट पनि प्रस्तुत मुद्दामा सो अपुताली परेको सम्पत्ति दावी अनुसार २ भाग गरी १ भाग वादीका नाउँमा अपुताली हक दर्ता हुने ठहर्याई सुरु मोरङ जिल्ला अदालतबाट मिति २०६०।१०।२५ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०६६।२।३१ को फैसला।

नामसारी मुद्दाको विषयवस्तु र यस मुद्दाको विषयवस्तु एउटै भएकाले प्रस्तुत मुद्दामा मोरङ जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला मुलुकी ऐन, अपुतालीको महलको १, २, ६, १० नं., अ.बं.१८४क र १८५ नं., प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३ र ५४ को कानूनी व्यवस्था तथा नेकाप२०४७, अड्क ७, नि.नं.४१८०, पृ.५३९, नेकाप२०४५, अड्क ११, नि.नं.३५५५,

पृ.१२०६ मा प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको प्रतिकूल भएकाले पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा मुद्दा दोहोर्याई हेरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीको तर्फबाट यस अदालतमा दायर हुन आएको निवेदनपत्र।

यसमा यी वादी प्रतिवादी पदमबहादुर कार्कीका पत्नीहरू रहेको भन्ने कुरामा विवाद छैन। यिनै वादीले पति पदमबहादुर र उमादेवीलाई प्रतिवादी बनाई दायर गरेको अंश मुद्दाका वादीकुमारी कार्कीले प्रतिवादीहरू पदमबहादुर कार्की र उमादेवी कार्कीको संयुक्त नाउँबाट दर्ता हुने गरी भन्नेसमेतको व्यहोरा खुलाई विभिन्न किता जग्गाहरू लिएर मिति २०५७।२।१३ मा मोरङ जिल्ला अदालतबाट मिलापत्र भएको देखिन्छ। सो मिलापत्रबाट २०२० सालमा भएको अंशबन्डापछि पनि यी प्रतिवादी उमादेवी कार्की आफ्ना पति पदमबहादुर कार्की सँगसँगै रहेको भन्ने तथ्य स्थापित हुन आएको छ। यसरी एकपटक अंशबन्डा भई अलग भएका पति पत्नी व्यवहारबाट सगोलमा रहिरहेको अवस्थामा पतिको मृत्युपछि निजको अपुतालीमा सगोलमा रहेकी पत्नीको हक सिर्जना हुने नहुने भन्ने सम्बन्धमा अपुतालीको महलको ६ नं. लगायतका कानूनी व्यवस्थाको व्याख्यात्मक प्रश्न उपस्थित भएको स्थितिमा अपुताली परेको सम्पत्तिमा दुवै पत्नीको बराबर हक लाग्ने गरी भएको सुरु मोरङ जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०६६।२।३१ को फैसला अपुतालीको महलको ६ नं. समेतको व्याख्यात्मक त्रुटि रहेको देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा (१) को खण्ड (क) अनुसार मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६७।५।२ को आदेश।

नियमबमोजिम पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादी उमादेवी कार्कीको तर्फबाट विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री सुशीलकुमार पन्त र शम्भु थापा तथा विद्वान् अधिवक्ता श्री पूर्ण राजवंशीले उमादेवी आफ्नो पतिसँग २०२० सालमा अंश लिई छुट्टिए पनि २०५७।२।१३ मा भएको मिलापत्रबाट पतिसँगसाथ रहेको भन्ने देखिन्छ । २०२० सालको बन्डापत्रको अस्तित्व २०५७।२।१३ को मिलापत्रले अन्त्य गरिसकेको छ । नाताले मात्र अपुताली प्राप्त हुने होइन, अपुतालीमा दावी गर्नेले आफ्नो कर्तव्य वहन गरेको देखिनु आवश्यक हुन्छ । सँगबसेको देखिन अंश जोडिएको लिखतको जरूरी हुँदैन आचरण र व्यवहारबाट सँगबसेको देखिन्छ भने त्यस्तो अवस्थालाई सगोलमा नै बसेको मान्नुपर्ने हुन्छ । २०५६ सालमा अंश मुद्दाको फिरोद दिँदा नै उमादेवी र पदमबहादुरको नाममा सगोलमा रहेको सम्पत्तिबाट अंश माग गरेको हुँदा उमादेवी पदमबहादुर सँगसाथमा रहेको भन्ने देखिन आएबाट पति पदमबहादुरको सम्पत्तिमा परेको अपुताली उमादेवीले एकलौटी प्राप्त गर्ने हुँदा पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी वादी कुमारी कार्कीको तर्फबाट विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू हरिहर दाहाल र सविता बराल, विद्वान् अधिवक्ता बालमुकुन्द श्रेष्ठले बन्डापत्रको लिखत पारित गरी छुट्टिभिन्न भएपछि अंश जोडिएको लिखत पनि पारित हुनुपर्दछ । बन्डापत्र पारित गरी छुट्टिभिन्न भएपछि सगोलमा बस्ने मनसाय र प्रयोजन भए सोहीबमोजिम अंश जोडिएको लिखत पारित गराएको हुनुपर्दछ । आचरण र व्यवहारबाट सँगबसेको भन्ने कुराले कानूनी मान्यता प्राप्त गर्न नसक्ने हुँदा पदमबहादुरको सम्पत्तिमा निजका दुई पत्नीहरूमा

समान अपुताली हक कायम हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला समन्यायको दृष्टिकोणसमेतबाट मनासिब हुँदा सदर हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

दुवैतर्फका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता तथा विद्वान् अधिवक्ताहरूले प्रस्तुत गर्नुभएको बहससमेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला मिलेको छ छैन सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. यसमा पति पदमबहादुर कार्की तथा निजका तीन श्रीमतीहरू चन्द्रकुमारी कार्की, कुमारी कार्की र उमादेवी कार्की भएकामा चारैजनाबीच २०२०।५।६ मा बन्डापत्र पारित भई अलग भए पनि आफूले २०५६ सालमा पतिसमेतउपर अंश मुद्दा दायर गरेकामा २०२० सालको बन्डापत्र कायम गरी उक्त मुद्दामा मिति २०५७।२।१३ गते मिलापत्र भएको र २०२० सालमा भएको अंशबन्डाले प्रतिवादी उमादेवी पतिबाट छुट्टिई भिन्न भएकी र उक्त मितिपश्चात् स्व. पति पदमबहादुरसँग मानो जोडिएको लिखतसमेत नभएको हुँदा स्व.पति पदमबहादुरको अपुताली सम्पत्तिमा जीवित पत्नी दुईजना भएकाले दुई भागको एक भाग सम्पत्तिमा अपुताली हक कायम गरिपाउँ भन्ने वादी दावी भएकामा प्रतिवादी उमादेवी आफ्नो पतिसँग २०२० सालमा अंश लिई कानूनबमोजिम अंशबन्डा पारित गरी छुट्टिभिन्न भएकी तर मानो जोडिएको कानूनबमोजिमको लिखत नभएको अवस्थामा एकासगोलको भन्ने अर्थ गर्न नमिल्ने र २०५७ सालमा अंश मुद्दामा मिलापत्र गर्दा २०२० सालको बन्डापत्रलाई कायमै राखेको देखिएकाले स्व.पदमबहादुरका दुवै पत्नी वादी प्रतिवादीले बराबर अपुताली पाउने भनी ठहर गरेको मोरङ जिल्ला अदालतको मिति २०६०।१०।२५ को फैसला पुनरावेदन अदालत,

विराटनगरबाट मिति २०६६।२।३१ मा सदर हुने ठहरी फैसला भएको देखिन्छ। उक्त फैसलाउपर मुद्दा दोहोर्याई पाउन प्रतिवादीको तर्फबाट परेको निवेदनमा एकपटक अंशबन्डा भई अलग भएका पतिपत्नी व्यवहारबाट सगोलमा रहिरहेको अवस्थामा पतिको मृत्युपछि निजको अपुतालीमा सगोलमा रहेकी पत्नीको हक कायम नगरी दुवै पत्नीको बराबर हक लाग्ने गरी भएको फैसला अपुतालीको ६ नं. को व्याख्यात्मक प्रश्न उपस्थित भएको भन्ने आधारमा यस अदालतको पूर्व संयुक्त इजलासबाट मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भई प्रस्तुत मुद्दा निर्णयार्थ पेस हुन आएको देखियो।

३. पदमबहादुर कार्कीका तीन पत्नीहरूमा जेठी चन्द्रकुमारी, माहिली वादी कुमारी कार्की र कान्छी प्रतिवादी उमादेवी कार्की भएकामा जेठी चन्द्रकुमारी कार्कीको २०४६ सालमा र पति पदमबहादुर कार्कीको मिति २०५७।४।२९ मा मृत्यु भएको कुरा र नातामा विवाद भएन। पदमबहादुर कार्कीका हाल जीवित पत्नीहरूमा यी वादी प्रतिवादी भएकामा निजहरूले आफ्नो पतिसँग २०२०।५।६ मा आफ्नो अंश भाग लिई बन्डापत्र पारित गरी छुट्टिएको कुरामा समेत विवाद छैन। साथै २०२०।५।६ मा पारित बन्डापत्रपछि पनि २०५६ सालमा अंश पाउँ भनी यी कुमारी कार्कीले आफ्नो पति र सौता प्रतिवादी उमादेवी कार्कीउपर पुनः अंश मुद्दा दिई मिति २०५७।२।१३ मा मिलापत्र गरी केही सम्पत्ति पाएको समेत देखियो। पति पदमबहादुरको मृत्युपछि निजको अपुताली परेको अचल सम्पत्तिमा छुट्टिएकी पत्नीहरूमध्ये कुमारी कार्कीले आधा हक पाउनुपर्ने भन्ने र उमादेवीले एकलौटी हक पाउनुपर्ने भनी पतिको अपुताली सम्पत्तिको प्राप्तिमा विवाद गरेको देखिन आयो।

४. अब, पदमबहादुरको अपुताली सम्पत्ति पदमबहादुरबाट छुट्टिई अलग भएका दुवै पत्नीहरूले

आधाआधा हक पाउने हुन् वा उमादेवीले मात्र पाउने हुन् भन्ने विवादित विषयमा विचार गर्दा यी प्रतिवादी उमादेवीले २०२० सालमा अंश लिई छुट्टिए पनि सगोलमा पतिका साथ रहँदैबरस्दै आएको र सन्तान पनि पैदा भएको र आफ्नो संयुक्त नामको सम्पत्तिबाट कुमारी कार्कीलाई अंश दिई मिलापत्र गरेको भन्ने आधारमा पतिसँग साथमा बसेको भनी पतिको अपुताली आफूले मात्र पाउने भन्ने जिकिर लिएको देखियो। पदमबहादुर कार्कीको मिति २०५७।४।२९ मा मृत्यु भएको हुँदा निजको अपुताली परेको सम्पत्तिमा मुलुकी ऐनमा एघारौं संशोधन हुनुपूर्व तत्काल बहाल रहेको कानूनी व्यवस्था आकर्षित हुने हुँदा उक्त व्यवस्था उल्लेख हुनु सान्दर्भिक हुन आएको छ। मुलुकी ऐन, अपुतालीको महलको ६ नं.मा एघारौं संशोधन हुनुपूर्व तत्काल बहाल रहेको कानूनी व्यवस्था देहायबमोजिम रहेको छ :

६नं.॥ एकै स्वास्नीपट्टि वा एकदेखि बढी स्वास्नीपट्टिका सन्तान हुने बाबुआमाले आफू र सबै स्वास्नी छोरा बुहारीहरूलाई समेत ऐनबमोजिम अंशबन्डा गरी लिई कोही स्वास्नी छोरा बुहारीसँग आफ्नो अंश मिसाई बसेकामा बाबुआमा मरी अपुताली पर्यो भने त्यो अपुतालीसँग बसेका स्वास्नी छोरा बुहारीले मात्र पाउँछन्। लिखत भए लिखतबमोजिम हुन्छ।

५. उपर्युक्त कानूनी व्यवस्था अध्ययन गरी हेर्दा अंशबन्डा गरी दिई लिई कोही स्वास्नी छोरासँग अंश मिसाई बसेकामा बाबु आमा मरी अपुताली पर्यो भने सो अपुताली सँगबसेको छोरा स्वास्नीले पाउँछ भन्ने कानूनी व्यवस्था छ। सो अनुसार एक पटक अंश लिई छुट्टि सकेको छोरा स्वास्नीले अंश मिसाई बसेमा

मात्र अंशबन्डा गरी दिई लिई कोही स्वास्नी, छोरा र छोराबुहारीसँग अंश मिसाई बसेकामा बाबु आमा मरी अपुताली पर्यो भने सो अपुताली सँगबसेको स्वास्नी, छोरा वा छोराबुहारीले पाउने र अपुताली यसले खानु भनी लिखत गरेको भए सोही लिखत अनुसार हुने भन्ने ऐनको मनसाय रहेको देखिन्छ । २०२०।५।६ मा बन्डापत्र पारित हुँदा कुनै एक पत्नी पतिसँगसाथमा रहने भनी उल्लेख भएको भनी यी प्रतिवादीले जिकिर लिनसकेको अवस्था छैन । कानूनबमोजिम लिखत गरी पतिबाट अंश लिई छुट्टिएकी उमादेवीले आफ्नो पतिसँग अंश मिसाई बसेको देखिने कानूनबमोजिमको लिखत छ भन्न सकेको अवस्थासमेत छैन ।

६. पति र आफ्नो नाममा संयुक्तरूपमा केही जग्गा दर्ता रहेको र २०५६ सालमा कुमारी कार्कीले पति र आफूसमेतउपर अंश मुद्दा दायर गरेपछि उक्त अंश मुद्दामा पति र आफूले संयुक्त प्रतियुत्तर फिराएको हुँदा सो आधारबाट आफू पतिको सँगसाथमा रहेको भन्ने कुराको जिकिरसमेत यी उमादेवीले लिएको देखिन्छ । सगोलको अंशियार बाहेक दोस्रो पक्षसँग कुनै जग्गा संयुक्त दर्ता हुनु सगोलको अंशियार देखिने प्रमाण होइन । सगोलको अंशियार देखिन निजहरुबीच कानूनबमोजिम बन्डाको लिखत नभएको अवस्था देखिनु आवश्यक हुन्छ । कुनै दुई व्यक्तिका बीच संयुक्तरूपमा जग्गा दर्ता गरी राख्ने भन्ने कुरा आपसी सहमतिमा तय हुने कुरा हो । बन्डापत्रको लिखतपश्चात् पनि संयुक्तरूपमा जग्गा दर्ता रहेको नाताले सगोलको अंशियार कायम गर्दै जाने हो भने भैरहेका र लागू रहेका कानूनी व्यवस्थाहरुको उद्देश्य र विधायिकी मनसायविपरीत हुन जान्छ । यसै सन्दर्भमा “सगोलमा बस्नु र विधिवत बन्डा छुट्ट्याएको सम्पत्ति आआफूले राखी उपयोग गर्ने विषयलाई छुट्ट्याएर हेर्नुपर्ने देखिँदा केवल सँगैबसेको कारणबाट अंश जोरिएको लिखतको

अभावमा सगोलका अंशियार मानी सोहीअनुरूप कानूनी मान्यता प्रदान गर्न कानूनसम्मत नहुने, सँगैबसेको भए पनि सोमात्र कारणले निजको अपुताली वादीले मात्र पाउनुपर्दछ भन्ने जिकिरसँग सहमत हुन नसकिने” (नेकाप २०६७, अड्क ७, नि.नं.८४१०, पृष्ठ ११२३) भनी यस अदालतबाट सिद्धान्त प्रतिपादन भइसकेको यस्तो अवस्थामा एक पटक विधिवतरूपमा लिखत गरी अलग भएको व्यक्तिले आफ्नो अंश भाग पुनः मिसाई सँगैबसेको भन्ने लिखतको अभावमा संयुक्त जग्गा दर्ताको नाताले अंश भाग मिसाई सगोलको अंशियारको रूपमा बसेको अर्थ गर्न नमिल्ने हुँदा उक्त सिद्धान्त प्रस्तुत विवादमा आकर्षित हुने देखियो ।

७. एक पटक अंशबन्डाको लिखत पारित गरी अलग भएका व्यक्तिबीच पुनः सगोलको अंशियार देखिन त्यस्तो बन्डा भएको सम्पत्तिलाई सगोलमा ल्याउन लिखत पारित गर्नेपर्ने कानूनी व्यवस्थालाई अन्यथा अर्थ गर्न मिल्दैन । अंशबन्डा भई अंशबन्डाको लिखत गरी अलग भएपछि सँगैबसेको देखिन अंश जोरिएको लिखत पारित गरिएको देखिनु आवश्यक छ । अंशबन्डाको लिखत अनुसार अलग भएका अंशी पुनः सगोलमा रहने इच्छा भए अंश जोरिएको लिखत पारित गर्नेपर्ने यो कानूनी सर्त हो । आचरण र व्यवहारले लिखतको स्थान ग्रहण गर्न सक्ने । अंशबन्डा पारित गरी अंश लिई छुट्टिभिन्न भएका अंशियारले पुनः सगोलमा बस्ने मनसाय र प्रयोजन भए सोहीबमोजिम लिखत पारित गराई सगोलमा अंश मिसाई बस्नुपर्ने हुन्छ । कानूनबमोजिमको लिखत गरी आफ्नो अंश भाग लिई छुट्टिएका पति पत्नीले आचरण र व्यवहारबाट पुनः अंश मिसाई बसेको भन्ने जिकिरले कानूनी मान्यता पाउन नसक्ने हुँदा आचरण र व्यवहारले सँगैबसेको देखिने भनी यस अदालतको पूर्व संयुक्त इजलासले मुद्दा दोहोर्याउने निस्सा प्रदान गर्दा लिएको आधारसँग

यो इजलास सहमत हुन सक्ने अवस्था भएन।

८. अतः माथि विवेचित आधार र कारणबाट यी प्रतिवादी उमादेवी कार्कीले मिति २०२०।५।६ मा पति पदमबहादुरबाट आफ्नो अंश भाग लिई बन्डापत्र पारित गरी छुट्टिभिन्न भएपछि पुनः अंश मिसाईसगोलमा बसेको भन्न लिखतको अभावमा केवल आचरण र व्यवहारबाट सँगबसेको मान्न कानूनसङ्गत नहुने हुनाले पति पदमबहादुर कार्कीको अपुताली सम्पत्तिमा निजका दुवै पत्नी वादी कुमारी कार्की र प्रतिवादी उमादेवी कार्कीले बराबर अपुताली हक पाउने ठहर गरेको मोरङ जिल्ला अदालतको मिति २०६०।१०।२५ को फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०६६।२।३१ को फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पति पदमबहादुर कार्कीको अपुताली परेको सम्पत्तिमा आफ्नो एकलौटी हक कायम हुनुपर्ने भन्ने प्रतिवादी उमादेवी कार्कीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्तैन। प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

प्र.न्या.रामकुमार प्रसाद शाह

इति संवत् २०७१ साल पुस १ गते रोज ३ शुभम्।

इजलास अधिकृत : दीपक ढकाल

निर्णय नं.१३०८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल
फैसला मिति : २०७१।०।१०।२
०६७-CR-०७६९

मुद्दा : जिउ मारने बेच्ने।

पुनरावेदक/प्रतिवादी : जिल्ला काभ्रेपलाञ्चोक,
धुलिखेल नगरपालिका वडा नं.६ घर
भई हाल कारागार कार्यालय काठमाडौं,
जगन्नाथ देवलमा कैदमा रहेका उद्धवप्रसाद
आचार्य

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/वादी : हरिशरण भन्ने सानोकान्छा गिरीको
जाहेरीले नेपाल सरकार

०६७-CR-११६०

पुनरावेदक/प्रतिवादी : जिल्ला धादिङ, भूमेस्थान
गा.वि.स.वडा नं.५ घर भई हाल कारागार
कार्यालय काठमाडौं, जगन्नाथ देवलमा
कैदमा रहेका रामबहादुर भन्ने सानुकान्छा
गिरी

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/वादी : हरिशरण भन्ने सानोकान्छा गिरीको
जाहेरीले नेपाल सरकार

- आफैँले लगेकी महिलाको स्थितिका बारेमा प्रतिवादी मौन रहेको र पीडितको

अवस्था प्रतिवादीको कारणबाट अज्ञात रहेको अवस्था हुँदा त्यसरी अज्ञात रहेकी महिलाका पति जाहेरवाला स्वयम्ले किटानी जाहेरी दिई अदालतमा गरेको बकपत्रको घटनाक्रमबमोजिम नै प्रतिवादीहरूले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा स्वीकार गरेको अवस्था हुँदा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १०(१)(क) बमोजिम वारदातका पीडित व्यक्तिले वारदातपश्चात् वारदातको विषयमा व्यक्त गरेको कुरा प्रमाणयोग्य हुने हुँदा त्यस्तो प्रमाण ग्राह्य नभएको भन्ने प्रतिवादीहरूको जिकिर कानूनसम्मत् हुन नआउने।

(प्रकरण नं. ९)

- पीडित मैयाँ गिरीलाई भारतको वेश्यालयमा लगी भा.रू.२७,५००।-मा बिक्री गरेको भनी यी प्रतिवादीहरू प्रहरीसमक्ष आरोपित कसुरमा मुख साबित रहेका र अदालतमा बयान गर्दा विवाह गरी काठमाडौं लगेको भनी उल्लेख गरे पनि निज पीडितको हालको अवस्था प्रतिवादीहरूले प्रकाश नगरेबाट ललाई फर्काई विवाह गर्ने झुठ्ठा आश्वासनमा पारी आफ्नो कब्जामा लिई निज पीडितको घरबाट छुटाई लगेको प्रतिवादीहरूको उक्त कार्य निरपेक्ष दायित्वअन्तर्गतको अपराध भएबाट आफू निर्दोष रहेको भन्ने प्रमाणको भार प्रतिवादीहरूले पुर्याउनुपर्ने।
- प्रहरी र अदालतसमक्ष प्रतिवादीहरूले गरेको बयानबाट प्रतिवादीहरूले वादीलाई

विवाह गर्ने प्रलोभन देखाई आफ्नो कब्जामा लिएपछि निजको अवस्था हालसम्म अज्ञात रहेको र प्रतिवादीहरूले त्यसरी आफूले कब्जामा लिएकी व्यक्तिलाई प्रकाश नपारेबाट प्रतिवादीहरूकै कार्यबाट निजको अवस्था अज्ञात रहेको र प्रतिवादीहरूले आफ्नो निर्दोषिता स्थापित गर्न नसकेबाट प्रतिवादीहरूले दावीबमोजिम कसुर गरेको देखिन आउने।

(प्रकरण नं. ११)

- दुईवटा वारदातमा एकसाथ मुद्दा चलेको वा पहिलो वारदातमा थुनामा बसेको अवस्थामा अर्को मुद्दा पनि चली फैसला भई फैसलाबमोजिम लागेको कैद सजाय ठेकिएको अवस्था नभई पहिलो मुद्दामा भएको फैसलाले लागेको कैद सजायमा मिति २०५४।८।९ देखि २०६३।९।२३ सम्म कैदमा बसी कैदबाट छुटेपछिमात्र अर्को वारदातमा अनुसन्धान भई मिति २०६४।५।१९ मा अभियोग दायर भएको हुँदा पहिलो मुद्दामा भएको फैसलाले लागेको कैद भोग गरी कैदबाट छुटिसकेपछि प्रस्तुत वारदातमा मुद्दा चली पछिल्लो मुद्दामा भएको कैद सजायलाई कैदबाट छुटिसकेको पहिलो मुद्दामा कैदमा बसेको अवधिसमेत गणना गरी सजाय निर्धारण गर्न दण्ड सजायको महलको ४१ नं. विपरीत हुन जाने।
- पहिलो मुद्दामा कैद भुक्तान भई कैदबाट छुटेपछि अर्को वारदातमा अभियोग दायर भई भएको फैसलाबमोजिम कैद सजाय

<p>भोगिरहेको हुँदा उक्त सजाय निर्धारण गरिएको निर्णयलाई दण्ड सजायको महलको ४१ नं.को प्रतिकूल मान्न मिल्ने नदेखिने।</p>	<p>प्रतिवादीहरूलाई पनि प्रतिकूल असर पर्न जाने अवस्थासमेत नदेखिने। (प्रकरण नं. १५)</p>
<p>■ बेग्लाबेग्लै वारदात भई चलेका बेग्लाबेग्लै मुद्दामा फरकफरक मितिमा फैसला भएका र पहिलो मुद्दामा लागेको कैद भुक्तान भएपछि पछिल्लो मुद्दा दायर भएको स्थितिमा अधिल्लो मुद्दामा ठहर भएको कैद सजायबमोजिम कैदमा बसेको अवधिलाई पछिल्लो मुद्दामा लागेको कैद असुल गर्ने प्रयोजनले गणना गर्न मिल्ने नदेखिने। (प्रकरण नं. १४)</p>	<p>वादीको तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता चन्द्रबहादुर सापकोटा प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल र विद्वान् अधिवक्ता मोहनबहादुर बन्जारा अवलम्बित नजिर : सम्बद्ध कानून :</p>
<p>■ सजायको न्यूनतम् र अधिकतम् हद ऐनले नै निर्धारण गरी कसुरको अनुपातमा सजाय निर्धारण गर्ने तजबिजी अधिकार अदालतलाई प्रदान गरेको अवस्था हुँदा कसुरको गम्भीरताको आधारमा सजाय निर्धारण गर्नुपर्ने।</p>	<p>■ जिउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ३ र ४(क), ८(१), ८(५) ■ मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ३(१) र ४(१)(क), १५(१)(क)</p>
<p>■ दुवै मुद्दा एकैसाथ दायर भएको वा एकैसाथ फैसला भएको अवस्था भए ठूलो कैद सजायमा सानो कैद सजाय खापिएर एकैसाथ कैद भुक्तानी हुने कानूनी व्यवस्था भएकामा एकसाथ मुद्दा नचलेको र एकसाथ फैसला नभई पहिलो मुद्दामा कैद भुक्तान भएपछि दोस्रो मुद्दा चलेको स्थिति र जिउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ८(१) ले अधिकतम् र न्यूनतम् हदको सजायको व्यवस्था गरेकामा प्रतिवादीहरूलाई अधिकतम् सजाय नगरी न्यूनतम् सजाय ठहर गर्दा कानून र न्यायको उद्देश्य पनि पूरा हुने र</p>	<p>सुरु तहमा फैसला गर्ने : मा.जि.न्या. श्री बालचन्द्र शर्मा पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने : मा.न्या. श्री एकराज आचार्य मा.न्या. श्री सुष्मलता माथेमा फैसला न्या. जगदीश शर्मा पौडेल : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम प्रतिवादीहरूको तर्फबाट पुनरावेदन परी निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ : मैले मैयाँ गिरीसँग २०४२ सालमा विवाह गरी निजबाट दुई छोरीको जायजन्म भएकामा मेरी श्रीमती वर्ष ३३ की मैयाँ गिरी र ३ महिनाकी काखे छोरी राममायासहित मिति २०५३।४।१७ मा प्रतिवादी</p>

उद्धवप्रसाद आचार्य र सानुकान्छा गिरीसमेतका मानिसले भारतको वेश्यालयमा लगी बिक्री गरेको थाहा पाएकाले कारवाही गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको हरिशरण भन्ने सानो कान्छा गिरीको मिति २०६४।४।२६ गतेको जाहेरी दरखास्त ।

२०४९ सालमा चोरी मुद्दामा जेल परेको र जेलबाट छुटेपछि जेलमा सँगै बस्दा चिनजान भएका रामबहादुर भन्ने सानुकान्छो गिरी मेरो डेरामा आउने गर्दथे । खान नपुगेपछि पैसा कमाउने बाटो खोज्नु पर्यो भनी निजै सानुकान्छा गिरीको भान्जी जाहेरवालाकी श्रीमती मनहरीमा रहेकी मैयाँ गिरीलाई मसँग विवाह गर्ने भनी ललाई फकाई भारतको कलकत्तास्थित वेश्यालयमा लगी मानबहादुर तामाङ र विमला तामाङको कोठीमा भा.रू.२७,५००।- मा बिक्री गरेका हौं भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी उद्धवप्रसाद आचार्यले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

चोरी मुद्दामा जेल परेपछि सो जेलमा रहेका उद्धवप्रसाद आचार्यसँग राम्रो सम्बन्ध भएकाले जेलबाट छुटेपछि निजको काठमाडौंमा रहेको कोठामा जाने आउने गर्दथे । पैसा कमाउने बाटो खोज्दा उद्धवप्रसादले केटी लगेर वेश्यालयमा बेचे बढी पैसा कमाइन्छ भनेको हुँदा मैले मनहरीमा मेरो भान्जी छन्, मैले भनेको मान्छिन् भनी उक्त स्थानमा आई मनहरीबाट भान्जीलाई उद्धवप्रसाद आचार्यसँग विवाह गर्ने भनी ललाई फकाई भारतको कलकत्तामा लगी मानबहादुर तामाङ र विमला तामाङको कोठी (वेश्यालय) मा लगी भा.रू.२७,५००।- मा बिक्री गरी पैसा बाँडी खाएका हौं भन्ने प्रतिवादी रामबहादुर भन्ने सानु कान्छा गिरीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसक्षम गरेको बयान ।

आजभन्दा ११ वर्षअगाडि मिति २०५३।४।१६ गते म घरमै बसिरहेको अवस्थामा सानुकान्छा गिरी र उद्धवप्रसाद आचार्य आई भान्जी

मैयाँ गिरीको हाल खबर के छ भनी सोधेकाले बोलाइदिनु भनेको हुँदा मैले घरमा भेट्न आउनुभएको छ भनी बोलाइदिएको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको रामकुमार गिरीले गरेको घटना विवरण कागज ।

जाहेरीवालीकी श्रीमती मैयाँ गिरीलाई २०५३ सालमा रामबहादुर भन्ने सानुकान्छा गिरी र उद्धवप्रसाद आचार्यसमेतले ललाई फकाई विवाह गर्ने बहानामा भारतको वेश्यालयमा लगी बिक्री गरेको थाहा पाएको हौं भन्नेसमेत व्यहोराको बुझिएका मानिस भोजराज पुरीसमेत जना तीनले गरेको घटना विवरण कागज ।

प्रतिवादी रामबहादुर गिरी भन्ने सानुकान्छा गिरी, उद्धवप्रसाद आचार्य, विमला तामाङ र मानबहादुर तामाङसमेत भई पीडित मैयाँ गिरीलाई काखे बालिकासहित बिक्री गरी तत्कालीन जिउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ३ र ४(क) को कसुर अपराध गरेको तथा त्यसैलाई निरन्तरता प्रदान गरेको हाल प्रचलित मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ३(१) र ४(१) (क) बमोजिमको कसुर अपराध प्रतिवादीहरूले गरेको हुँदा तत्कालीन जिउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ८(१) बमोजिम सजाय गरी ऐ.ऐनको दफा ८(५) बमोजिम थप सजाय तथा हाल प्रचलित मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५(१)(क) बमोजिम सजाय गरिपाउँ । शर्मिला कुँवरको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी उद्धवप्रसाद आचार्यसमेत भएको जिउ मास्ने बेच्ने मुद्दामा प्रतिवादी उद्धवप्रसाद आचार्यले १० वर्षको कैद सजाय पाई भुक्तान भइसकेकाले निज उद्धवप्रसाद आचार्यलाई हाल प्रचलित ऐनको दफा १५(५) बमोजिम थप सजायसमेत गरी प्रतिवादी विमला तामाङ र मानबहादुर तामाङले मैयाँ गिरीलाई वेश्यावृत्तिमा

लगाउन खरिद बिक्री गरी मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ४(१) (ख) बमोजिमको कसुर गरेको हुँदा प्रतिवादीहरूलाई सोही ऐनको दफा १५(१)(ख) बमोजिम हुने सजाय ऐ.ऐनको दफा १५(२)(क) बमोजिम छुट्टाछुट्टै थप सजाय गरी सोही ऐनको दफा १७(१) बमोजिम पीडितलाई क्षतिपूर्ति भराइपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६४।५।१९ को अभियोगपत्र ।

मलाई जाहेरवालाको घर थाहा नभएको र निजलाई चिनेको पनि थिइन। मेरो पेसा ड्राइभर भएको र मलाई घर परिवारले नहेरेकाले बाहिर कोठा लिएर बस्ने गर्दथेँ। रामबहादुर भन्ने सानुकान्छा गिरी लागू औषध मुद्दा र चोरी मुद्दामा जेलमा परी केन्द्रीय कारागार शाखा, जगन्नाथ देवलमा कैदमा बस्दा चिनजान भएको थियो। जेलबाट छुटेपछि सानुकान्छा बेलाबेलामा मलाई भेट गर्न आउँथ्यो। हामी दुवैजना बल्खुमा डेरा लिई बसेका थियौं। जिल्ला मकवानपुर, मनहरी गा.वि.स.को ज्यामिरे भन्ने ठाउँमा मेरी भान्जी छिन्, निजलाई श्रीमानले छोडेर दुःख पाएकी छिन्, विवाह गर्दछौं भने कुरा गरौं भनी सानुकान्छा गिरीले भनेकाले ज्यामिरे आई निज भान्जी मैयाँ गिरीसँग कुरा गरी निजले पनि विवाह गर्न मन्जुर गरेपछि मिति २०५३।४।१८ गते म, सानुकान्छा गिरी, मैयाँ गिरी र नाबालिका एक छोरीसहित काठमाडौं आयौं। मिति २०५४।८।९ गते म थुनामा परें। म थुनामा परेपछि मेरी श्रीमती मैयाँ गिरी २/३ पटक मलाई जेलमा भेट्नसम्म आएकी थिइन् त्यसपछि आइन्। सानुकान्छाले पछि कोठा पनि भेटिन र मान्छे पनि भेटिन भने। म मिति २०६३।९।२३ मा कारागारबाट छुटेको हुँ। मैले मैयाँ गिरी र निजको नाबालिका एक छोरीलाई भारतमा लगी बिक्री गरेको छैन। मैले बिक्री नगरेको हुँदा मलाई अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्ने होइन

भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी उद्धवप्रसाद आचार्यले मकवानपुर जिल्ला अदालतमा गरेको बयान।

मेरो र उद्धवप्रसाद आचार्यको केन्द्रीय कारागारमा चिनजान भएको थियो। जेलबाट छुटेपछि उद्धव मसँग भेट गर्न आएका थिए। पछि निज र म निजको घर धुलिखेल बाँसघारी गयौं। म एकछिन बसी फर्की आएपछि मलाई चिड्ढीमार्फत् निजले बोलाए। निज काठमाडौंको बल्खुमा कोठा लिई बसेका रहेछन्। मेरी श्रीमतीले मलाई हेलौं गरी खाना पकाउने मानिस छैन, विवाह गर्नु परेकाले एकजना केटी खोजी दिनुपर्छ भनी निजले मलाई भनेको हुँदा विश्वासमा परी मनहरीको ज्यामिरे भन्ने ठाउँमा आई मेरी भान्जी मैयाँ गिरीलाई यो मान्छेसँग विवाह गर्छौं भनी सोधेँ, निज मैयाँ गिरीले पछि धोका नहुने भए हुन्छ भनिन्। दुवैजना मन्जुर भएपछि उद्धवप्रसाद आचार्य, मैयाँ गिरी र नाबालिका एक छोरीसमेत मिति २०५३।४।१८ गते काठमाडौं आयौं। म एकदिन बल्खुमा बसी घर फर्केँ। पछि उद्धवप्रसाद जेल परेछन्। २०५४ साल मङ्सिरमा जाँदा मैयाँ गिरी कोठा सरिसकेकी हुँदा मैले भेटिन। त्यस बेलादेखि मैले निजहरूलाई भेटेको छैन। मैले मैयाँ गिरी र निजको नाबालिका छोरीलाई बिक्री गरेको छैन। निजहरूलाई बिक्री नगरेको हुँदा अभियोग दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी रामबहादुर भन्ने सानुकान्छा गिरीले मकवानपुर जिल्ला अदालतमा गरेको बयान।

मिति २०६४।६।२० मा तामेल भएको म्यादी पुर्जाको म्यादभित्र प्रतिवादी मानबहादुर तामाङ र विमला तामाङ हाजिर नभई सुरु म्यादै गुजारी बसेका।

मैयाँ गिरीलाई भारतको कलकत्तामा लगी उद्धवप्रसाद आचार्य र सानुकान्छा गिरी भई बेचेका हुन् भनेर रामकुमार गिरीले भनेको हुँदा मैले प्रहरी

कार्यालयमा जाहेरी दिएको हुँ। २०६४ साल साउनमा रामकुमार गिरीले मलाई भनेकाले पक्राउ परेपछि थाहा पाएको हुँ। २०५४ सालमा पनि मेरो बुबाले समाउन जाँदा त्यसबेला रामकुमार गिरी भागेको हो। श्रीमती मैयाँ गिरीसँग मेरो सम्बन्ध राम्रो थियो भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरवाला हरिशरण गिरी भन्ने सानोकान्छा गिरीले मकवानपुर जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र।

मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ उल्लेख गरी दावी लिएकामा दावीको वारदात मिति २०५३।४।१७ गते हुँदा जिउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ नै बहाल रहेकाले मिति २०६४।४।८ गते अस्तित्वमा आएको मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ प्रस्तुत मुद्दामा आकृष्ट हुने देखिएन। प्रतिवादीमध्येका मानबहादुर तामाङ र विमला तामाङले यस अदालतबाट जारी भएको म्यादी पुर्जामा हाजिर नभई फरार रहेको देखिँदा निजहरूको हकमा अ.बं.१९० नं. बमोजिम मुद्दा मुलतबीमा रहने ठहर्छ। प्रतिवादीहरूमध्ये उद्धवप्रसाद आचार्य र रामबहादुर भन्ने सानुकान्छा गिरीको हकमा निजहरूको मौकाको साबिती बयान कागज र जाहेरवालाको जाहेरी दरखास्त तथा सोलाई पुष्टि गर्ने गरी अदालतमा आई गरिदिएको बकपत्र तथा पीडितको भाइ रामकुमार गिरीको मौकाको कागजसमेतको प्रमाणबाट यी प्रतिवादीहरूले आरोपित कसुर गरेको पुष्टि हुन आएकोले प्रतिवादी उद्धवप्रसाद आचार्य र रामबहादुर भन्ने सानुकान्छा गिरीलाई अभियोग दावीबमोजिम जिउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ८(१) बमोजिम जनही कैद वर्ष १९ र प्रतिवादीहरूले भा.रू.२७,५००।- मा बिक्री गरेको हुँदा सोही ऐनको दफा ८(५) बमोजिम सोको हुन आउने ने.रू.४४,०००।- जनही जरिवानासमेत

हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको मकवानपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६६।१।२८ गतेको फैसला।

मैयाँ गिरीलाई बेचन भनी फकाई लगेको कुरामा साबिती भएको भन्ने आधार ठीक होइन। मैयाँ गिरीलाई बिक्री गरेको कुरा सत्य होइन। पीडित मैयाँ गिरीको जाहेरवालासँग २०४२ सालमा विवाह भई दुई छोरीको जायजन्म भई घरजम गरी बसेको अवस्था छ। मिति २०५४।४।१७ गते गाउँघरबाट जाहेरवालाको श्रीमती नाबालक छोरीसहित हराएको अवस्था भए मिति २०६४।४।२५ का दिनसम्म श्रीमती र छोरीको खोजी गरेको देखिँदैन। ११ वर्षपछि आएर मउपर झुट्टा जाहेरी दिएको अवस्था छ। पीडित मैयाँ गिरीलाई आफ्नो घरको स्थिति बताउँदासमेत निजले विवाह गर्न मन्जुरी गरेको कारण २०५३।४।१८ गतेका दिन बल्खुमा कोठा लिई म, सानुकान्छा गिरी, मैयाँ गिरी र नाबालिका छोरीसमेत कोठामा बसी म गाडी चलाउने, सानोकान्छा गिरी ज्यामी काम गरी बसी आउने क्रममा २०५४।८।९ गते म आफू पक्राउमा परेपछि मिति २०५४।१०।२१ गतेसम्म मैयाँ गिरी मलाई भेट गर्न आइरहेकी थिइन्। सोपश्चात् निज मलाई भेट्न नआएकी हुँदा सानोकान्छा गिरीलाई बोलाई निजको बारेमा सोधखोज गर्दा कोठा सरेकी रहिछिन्, निजले म बुझ्दैछु भनेको थियो। त्यस अवस्थासम्मको सर्जमिन गरी बुझी प्रमाण लगाइपाउँ भनी निवेदन दिएको थिएँ। त्यसतर्फ कुनै आदेश नगरी एकतर्फरूपमा भएको फैसला मिलेको छैन। सुरु फैसला उल्टी गरी सफाइ दिलाइपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी उद्धवप्रसाद आचार्यको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा परेको पुनरावेदनपत्र।

मैले मैयाँ गिरीलाई भारततर्फ लगी बिक्री गरेको भन्ने कुरा सत्य होइन। अनुसन्धानको क्रममा बयान गर्दा मैयाँ गिरीलाई भा.रू.२७,५००।- मा

बिक्री गरेको भनेको थिइन । व्यहोरा पढेर नसुनाई सही गर भनेको हुँदा सही गरेको हुँ । मैले अदालतमा आई गरेको बयान सत्य व्यहोरा हो । पीडित मैयाँ गिरी मेरी भान्जी नाताकी हुँदा निजलाई प्रतिवादीमध्येका उद्धवप्रसाद आचार्यसँग विवाह गरी दिन प्रस्ताव गर्दा भान्जीले स्वीकार गरेकाले भान्जीलाई उद्धवप्रसाद आचार्यले विवाह गरी काठमाडौँ लगी श्रीमान् श्रीमती भई बसेका हुँदा मैले मैयाँ गिरीलाई भारतमा लगी बिक्री गरेको भन्ने अभियोग दावी झुठ्ठा हो । मैले सजाय पाउनुपर्ने होइन । म निर्दोष छु । जाहेरवाला तत्काल घटना हुँदा निज नेपालगन्जमा रहेको र २०६४ साल साउनमा श्रीमती र छोरी हराएको कुरा थाहा पाएको भनी गरेको बकपत्र प्रमाणयोग्य र विश्वासलायक छैन । जाहेरवालाले पीडितलाई चिनेको वा देखेको नभई ११ वर्षपछि सुनी थाहा पाएको भन्ने हुँदा त्यस्तो जाहेरी र बकपत्रलाई प्रमाणमा लिन मिल्दैन । जाहेरीकै भरमा जिउ मास्ने बेच्ने जस्तो गम्भीर प्रकृति र कडा सजाय हुने मुद्दामा मलाई १९ वर्ष कैदको उच्चतम सजाय गरेको फैसला बदर गरी न्याय पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी रामबहादुर भन्ने सानु कान्छा गिरीको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा परेको पुनरावेदनपत्र ।

प्रतिवादीहरूले अदालतमा बयान गर्दा आरोपित कसुरलाई अस्वीकार गरेका र पीडित मैयाँ गिरीलाई भारतमा लगी बिक्री गरेको भन्ने वस्तुनिष्ठ प्रमाण वादी पक्षबाट पेस हुन नसकेको अवस्थामा पीडितको अवस्था अज्ञात रहेको भन्ने आधारमा प्रतिवादीहरूलाई सजाय गर्ने गरेको फैसला प्रमाण मूल्याङ्कनको क्रममा फरक पर्न सक्ने देखिएकाले छलफलको लागि मुलुकी ऐन, अ.बं.२०२ नं. बमोजिम पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय, हेटौँडालाई पेसीको सूचना दिई पेस गर्नु भन्ने व्यहोराको पुनरावेदन

अदालत, हेटौँडाको मिति २०६७।१।२८ को आदेश ।

जाहेरवालाको श्रीमती मैयाँ गिरीलाई प्रतिवादी उद्धवप्रसाद आचार्यसँग विवाह गर्ने भनी ललाई फकाई भारतमा लगी प्रतिवादी मानबहादुर तामाङ र विमला तामाङको वेश्यालय कोठीमा लगी भा.रू.२७,५००।- मा बिक्री गरेका हौं भनी प्रतिवादीहरूले परस्पर आपसमा पोल गरी आफूसमेत कसुरमा साबित भई अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष साबिती बयान गरेका र अदालतसमक्ष बयान गर्दा आफूहरूले मैयाँ गिरीलाई भारतमा लगी बिक्री गरेको कुरा इन्कार गरे पनि पीडितलाई उद्धवप्रसाद आचार्यसँग विवाह गरी काठमाडौँमा लगेको भनी दुवै प्रतिवादीले उल्लेख गरेकाले जाहेरवालाको श्रीमतीलाई विवाह गर्ने भनी फकाई फुलाई प्रलोभनमा पारी प्रतिवादीहरूले लगेको तथ्यमा कुनै विवाद देखिएन । जाहेरवालाले प्रतिवादीहरूउपर किटानी जाहेरी दिई अदालतमा जाहेरी दरखास्तलाई समर्थन गरी बकपत्र गरेका हुँदा प्रतिवादीहरूको साबिती बयान पुष्टि हुन आयो । प्रतिवादीहरूले जाहेरवालाको श्रीमती पीडित मैयाँ गिरीलाई भारतमा लगी भा.रू.२७,५००।- मा वेश्यालयमा बिक्री गरेको हुँदा तत्कालीन जिउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ४(१) को कसुर कायम गरी बिक्री गरेको बिगोबमोजिम जनही जरिवाना रू.४४,०००।- गरेको हदसम्म सुरु फैसला मिलेको देखिन आयो ।

पुनरावेदक प्रतिवादी उद्धवप्रसाद आचार्य यसभन्दाअगाडि जिउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ अनुसार दश वर्ष कैद भुक्तान गरी छुटेपछि प्रस्तुत मुद्दामा कारवाही भए पनि निज कारागारमा परेको मितिभन्दाअगाडिकै प्रस्तुत मुद्दाको वारदात भएको र पहिला नै भइसकेको कसुरमा पटकपटक मुद्दा चलेको देखिन्छ । दुवै मुद्दा एकैसाथ दायर भएको भए ठूलो कैद सजायमा सानो कैद सजाय खापिएर

एकैसाथ कैद भुक्तानी हुने हाम्रो कानूनी व्यवस्थातर्फ विचार गर्दा पुनरावेदक प्रतिवादीहरूलाई जनही कैद वर्ष १२ गर्दा पनि कसुरको मात्रा अनुसारको सजाय हुन सक्ने हुँदा सुरुले जनही कैद वर्ष १९ का दरले सजाय गरेको हदसम्म सुरु फैसला नमिलेकाले कैदको हकमा सम्म मकवानपुर जिल्ला अदालतबाट भएको मिति २०६६।१।२८ को फैसला केही उल्टी भई प्रतिवादी उद्धवप्रसाद आचार्य र रामबहादुर भन्ने सानुकान्छा गिरीलाई जनही कैद १२ वर्षका दरले सजाय हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति २०६७।६।१२ को फैसला।

मिति २०५३।४।१७ को वारदात भनिए पनि जाहेरवालाले मौकामा खोजखबरका लागि जाहेरी दिएको अवस्थामा छैन। अभियुक्तउपरको आरोप जाहेरवालाको जाहेरी, बकपत्र र अन्य सङ्कलित प्रमाणबाट पुष्टि हुन सकेको छैन। पीडित भनिएकी मैयाँ गिरीको अवस्था एकिन नभएको र जाहेरवाला निजका पति भएको परिप्रेक्ष्यलाई विवेचना नगरी भएको सुरु तथा पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको फैसला त्रुटिपूर्ण छ। प्रतिवादी उद्धवप्रसाद आचार्यले भविष्यमा सुखद दाम्पत्य जीवन बिताउन मैयाँ गिरीलाई राजीखुसीले विवाह गर्नु एउटा तथ्य हो भने विवाह गर्ने प्रलोभनमा पारी भारतमा लगेको भन्ने आरोप दोस्रो तथ्य हो। जुन व्यक्तिको विषयमा मुद्दाको कारवाही भइरहेको छ, सो व्यक्ति हाल कहाँ कुन अवस्थामा रहेकी छन् सोही मूल तथ्यको एकिन नगरी केवल प्रतिवादी मौकामा बयान गर्दा सचेत रहेको, प्रहरीले कुटपिट गरेको भनी जिकिर नलिएको र जाहेरवालाको जाहेरी र बकपत्रले पुष्टि भएको भनी लिएको आधार काल्पनिक छ। जाहेरी दरखास्तलाई अन्य स्वतन्त्र प्रमाणले पुष्टि नगरेसम्म कसुरदार ठहर्याउन मिल्दैन। जाहेरी र बकपत्रलाई प्रमाणमा लिन उक्त जाहेरी र बकपत्रलाई

पीडित व्यक्तिले सनाखत बकपत्र गर्नुपर्ने हुन्छ तर सो नभएको परिप्रेक्ष्यमा भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग दावीबाट सफाइपाउँ भन्ने प्रतिवादी रामबहादुर भन्ने सानुकान्छा गिरीको तर्फबाट यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र।

म पुनरावेदक मिति २०५४।८।९ गतेबाट थुनामा परी मिति २०६३।९।२३ मा जेलमुक्त भएको हुँ। मिति २०५३।४।१७ को वारदात भनिएको छ, जाहेरवालाले मौकामा खोज खबरको लागि जाहेरी दिएको अवस्था छैन। अभियुक्तउपर लागेको आरोप जाहेरवालाको जाहेरी र बकपत्र बाहेक अन्य सङ्कलित प्रमाणबाट पुष्टि हुन सकेको छैन। पीडित भनिएकी मैयाँ गिरीको अवस्था एकिन नभएको र जाहेरवाला नै निज पीडितका पति भएको परिप्रेक्ष्यलाई विवेचना नगरी भएको सुरु तथा पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको फैसला त्रुटिपूर्ण छ।

प्रतिवादी उद्धवप्रसाद आचार्यले भविष्यको सुखद दाम्पत्य जीवन बिताउन मैयाँ गिरीलाई राजीखुसीले विवाह गर्नु एउटा तथ्य हो भने विवाह गर्ने प्रलोभनमा पारी भारत लगेको भन्ने आरोप दोस्रो तथ्य हो। जुन व्यक्तिको विषयमा मुद्दाको कारवाही भइरहेको छ, सो व्यक्ति हाल कहाँ कुन अवस्थामा रहेकी छिन् सो मूल तथ्यको निरूपण नगरी केवल मौकाको बयानलाई आधार लिइएको मिलेको छैन। जाहेरवालाले आफ्नो नाबालक छोरीसहितकी श्रीमती घरबाट हराउँदा १० वर्षसम्म कुनै उजुर गरेको अवस्था छैन। पीडित भनिएकी मैयाँ गिरीको अवस्था हालसम्म अज्ञात छ। मैले आफ्नो बयानमा मिति २०५४।८।९ मा थुनामा परेपछि पनि मलाई भेट गर्न २/३ पटक जेलमा आएकी थिइन्। त्यसपछि निज मैयाँ गिरी भेट्न आइन्। मैले खोज खबर गरेको हुँ। सानुकान्छा गिरीले डेरा

कोठा नभेटेको खबर गरेका हुन् । लामो समय जेल बस्नुपर्ने भएकाले निजले मलाई छोडी गएको होलिन भनी चित्त बुझाई बसेको थिएँ भनी बयान गरेको छु । अरूले दिएको जाहेरीमा पीडितले सनाखत बयान नगरेसम्म त्यस्तो जाहेरीलाई प्रमाणमा लिन मिल्दैन । उल्लिखित तथ्य र ऐन कानूनविपरीत भएको सुरु तथा पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकाले उल्टी गरी अभियोग दावीबाट सफाइपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी उद्धवप्रसाद आचार्यको तर्फबाट यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा पुनरावेदक प्रतिवादी उद्धवप्रसाद आचार्यलाई कैद वर्ष १२ हुने गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला दण्ड सजायको महलको ४१ नं. को कानूनी व्यवस्थासँग असङ्गत भई सो व्यवस्थाको व्याख्यात्मक सन्दर्भसमेतबाट फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.बं.२०२ नं. को प्रयोजनको लागि छलफलको निमित्त महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई पेसीको सूचना दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६१।१६।२ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकहरूका तर्फबाट विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल र विद्वान् अधिवक्ता मोहनबहादुर बन्जाराको आरोपित कसुरमा प्रतिवादीहरू अदालतमा इन्कार छन् । प्रतिवादीहरू अघिल्लो मुद्दामा कैदबाट छुटेपछिमात्र अर्को मुद्दा चलाइएको छ । पीडितको कुनै अस्तित्व नदेखिँदै अज्ञात रहेको छ । पीडितले उजुरी दिएको नभई पीडित भनिएको निजका पतिले वारदात भएको भनिएको ११ वर्षपछि जाहेरी दिएका छन् । पीडितको अवस्था अज्ञात भएबाट निजको बकपत्र हुन नसकेको अवस्था र अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष प्रतिवादीहरूले एकापसमा गरेको पोल बाहेक

कसुर स्थापित हुने प्रतिवादी विरुद्धका अन्य कुनै सम्बद्ध प्रमाण वादी पक्षबाट गुजार्न सकेको अवस्था छैन । फरकफरक वारदातमा एकै पटक मुद्दा दायर नगरी पहिलो फैसलाबमोजिम लागेको कैद सजाय भुक्तान गरेपछि मात्र अर्को मुद्दा दायर गरी कैदसमेत नगाभिने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी प्रतिवादीहरूले अभियोग माग दावीबाट सफाइ पाउनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता चन्द्रबहादुर सापकोटाले प्रतिवादीहरूले एकापसमा पोल गरी आरोपित कसुरमा मौकामा साबित भएका छन् । विवाह गर्ने आश्वासन दिई पीडितलाई भारतमा लगी बिक्री गरेको भन्ने वारदात स्थापित छ । प्रतिवादीहरू विरुद्ध किटानी जाहेरी र बकपत्र छ । जाहेरवालाको श्रीमतीलाई बिक्री गरिएबाट लोग्ने पनि एउटा पीडित हुँदा निजको कथन प्रमाणयोग्य छ । वारदात हुँदा जुन कानून बहाल रहेको छ सोही कानून अनुसार नै सजाय हुने कुरामा विवाद छैन । कैद गाभिनलाई दोस्रो मुद्दा फैसला हुँदा पहिलो मुद्दामा भएको फैसला अनुसार कैदमा रहेको हुनुपर्दछ तर पहिलो फैसलाबमोजिम प्रतिवादीहरूले कैद भुक्तान गरेपछि दोस्रो मुद्दा दायर भई सजाय भएको अवस्था हुँदा दण्ड सजायको महलको ४१ नं. प्रस्तुत मुद्दामा आकर्षित हुन सक्ने अवस्था नहुँदा पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर हुनुपर्दछ भनी प्रस्तुत गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

पुनरावेदक तथा प्रत्यर्थीतर्फका विद्वान् कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहससमेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ छैन सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. यसमा प्रतिवादी रामबहादुर गिरी भन्ने सानुकान्छा गिरी, उद्धवप्रसाद आचार्य, विमला तामाङ र मानबहादुर तामाङसमेत भई पीडित मैयाँ गिरीलाई काखे बालिकासहित बिक्री गरी तत्कालीन जिउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ३ र ४(क) को कसुर अपराध गरेको तथा त्यसैलाई निरन्तरता प्रदान गरेको हाल प्रचलित मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ३(१) र ४(१)(क) बमोजिमको कसुर अपराध प्रतिवादीहरूले गरेको हुँदा तत्कालीन जिउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ८(१) बमोजिम सजाय गरी ऐ.ऐनको दफा ८(५) बमोजिम थप सजाय तथा हाल प्रचलित मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५(१)(क) बमोजिम सजाय हुन तथा शर्मिला कुँवरको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी उद्धवप्रसाद आचार्यसमेत भएको जिउ मास्ने बेच्ने मुद्दामा प्रतिवादी उद्धवप्रसाद आचार्यले १० वर्षको कैद सजाय पाई भुक्तान भइसकेकाले निज उद्धवप्रसाद आचार्यलाई हाल प्रचलित ऐनको दफा १५(५) बमोजिम थप सजायसमेत गरी प्रतिवादी विमला तामाङ र मानबहादुर तामाङले मैयाँ गिरीलाई वेश्यावृत्तिमा लगाउन खरिद बिक्री गरी मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ४(१)(ख) बमोजिमको कसुर गरेको हुँदा प्रतिवादीहरूलाई सोही ऐनको दफा १५(१)(ख) बमोजिम हुने सजाय गरी ऐ.ऐनको दफा १५(२)(क) बमोजिम छुट्टाछुट्टै थप सजाय गरी सोही ऐनको दफा १७(१) बमोजिम पीडितलाई क्षतिपूर्ति भराइपाउँ भन्ने अभियोग दावी रहेको प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीमध्येका मानबहादुर तामाङ र विमला तामाङले सुरु म्याद गुजारेको हुँदा निजहरूको हकमा अ.बं.१९० नं. बमोजिम मुद्दा मुलतबीमा रहने र अन्य प्रतिवादीहरूमध्ये

उद्धवप्रसाद आचार्य र रामबहादुर भन्ने सानुकान्छा गिरीको हकमा अभियोग दावीबमोजिम जनही कैद वर्ष १९ र रू.४४,०००।- जनही जरिवाना हुने ठहर गरेको मकवानपुर जिल्ला अदालतको फैसलामा बिगोबमोजिम जनही जरिवाना गरेको हदसम्म सदर गरी कैदको हकमा प्रतिवादीहरूलाई जनही कैद वर्ष १९ का दरले सजाय गरेको कैदको हकमा सम्म केही उल्टी गरी प्रतिवादी उद्धवप्रसाद आचार्य र रामबहादुर भन्ने सानुकान्छा गिरीलाई जनही १२ वर्षका दरले कैद सजाय हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको फैसलाउपर प्रतिवादीहरूको तर्फबाट पुनरावेदन परी निर्णयार्थ प्रस्तुत मुद्दा पेस हुन आएको देखियो।

३. पीडित भनिएकी मैयाँ गिरीलाई आफूले विवाह गरी काठमाडौँमा डेरा कोठा लिई राखेकामा आफू अन्य मुद्दामा भएको फैसलाबमोजिम लागेको कैद सजायमा कैदमा बसी कैदबाट छुटेपछि निजलाई खोजखबर गर्दा आफ्नो सम्पर्कमा आउन नसकेकी तर अभियोगमा दावी लिएबमोजिम निजलाई भारतमा लगी बिक्री नगरेको भनी प्रतिवादीमध्येका उद्धवप्रसाद आचार्यले र पीडित भनिएकी मैयाँ गिरीको अवस्था एकिन नभएको हुँदा आफूले दावीबमोजिम कसुर गरेको नहुँदा अभियोग दावीबाट सफाइ पाउनुपर्ने भनी रामबहादुर भन्ने सानु कान्छा गिरीले यस अदालतमा गरेको पुनरावेदनमा उक्त कुराको जिकिर लिएको देखिन्छ।

४. प्रतिवादीहरूमध्ये मानबहादुर तामाङ र विमला तामाङले सुरु म्याद गुजारी बसेको हुँदा निजहरूको हकमा अ.बं.१९० नं. बमोजिम मुद्दा मुलतबीमा राख्ने गरी सुरु अदालतबाट आदेश भएको र निजहरूको हकमा कानूनबमोजिम मुद्दा मुलतबीबाट जगाई कारवाही हुने नै हुँदा प्रस्तुत पुनरावेदनको रोहबाट निजहरूको हकमा केही बोलिरहन परेन।

५. प्रतिवादीहरू उद्धवप्रसाद आचार्य र रामबहादुर भन्ने सानो कान्छा गिरीसमेत भई मैयाँ गिरीलाई उद्धवप्रसाद आचार्यसँग विवाह गर्ने भनी ललाई फकाई गफलतमा पारी मिति २०५३।४।१७ मा निज मैयाँ गिरीको मकवानपुर जिल्लाको मनहरी भन्ने स्थानमा रहेको घरबाट छोडाई भारतमा लगी बिक्री गरेको भन्ने अभियोगमा वारदात मिति २०५३।४।१७ कायम गरी तत्कालीन जिउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ३ र ४(क) तथा त्यसैलाई निरन्तरता प्रदान गरेको हाल प्रचलित मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ३(१) र ४(१)(क) बमोजिम कसुर गरेको भनी तत्कालीन जिउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ८ (१) र ८(५) तथा हाल प्रचलित मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५(१)(क) र १५(५) बमोजिम प्रतिवादीहरूलाई सजाय हुन माग दावी लिएको देखिन्छ ।

६. जिउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ लाई खारेज गरी हाल मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ लागू रहेको उक्त ऐनको दफा ३० मा जिउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ अन्तर्गत भए गरेका काम कारवाहीहरू यसै ऐनबमोजिम भए गरेको मानिने भनी निरन्तरता दिएको देखिन्छ । मानिस विदेशमा लगी बिक्री गरेको वारदात मिति २०५३।४।१७ भएको र जिउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ ले निषेध गरेको आपराधिक कार्य हुँदा हदम्यादको अवधि असीमित भएको प्रस्तुत वारदातमा वारदात हुँदा तत्काल बहाल रहेको जिउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ आकर्षित हुने देखियो ।

७. अब, प्रतिवादीहरूमध्ये उद्धवप्रसाद

आचार्य र रामबहादुर भन्ने सानुकान्छा गिरीको हकमा विचार गर्दा यी प्रतिवादीहरूले मैयाँ गिरीलाई भारतमा लगी वेश्यावृत्तिमा लगाउने प्रयोजनले खरिद बिक्री गरेका हुन् होइनन् भन्नेतर्फ विचार गर्दा मिति २०५३।४।१७ मा यी प्रतिवादीहरू उद्धवप्रसाद आचार्य र रामबहादुर भन्ने सानुकान्छा गिरीसमेत भई मैयाँ गिरीलाई भारतको वेश्यालयमा लगी बिक्री गरेको भनी पीडित मैयाँ गिरीका पतिले यी प्रतिवादीहरूउपर किटानी गरी जाहेरी दरखास्त दिएको देखिन्छ । जाहेरवालाको श्रीमती पीडित मैयाँ गिरीलाई पुनरावेदक प्रतिवादी उद्धवप्रसाद आचार्यसँग विवाह गर्ने भनी ललाई फकाई भारतमा लगी प्रतिवादी मानबहादुर तामाङ र विमला तामाङले सञ्चालन गरेको वेश्यालय कोठीमा लगी भा.रू.२७,५००।- मा बिक्री गरेका हौं भनी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले आपसमा पोल गरी आफूसमेत कसुरमा साबित भई अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष साबिती भई बयान गरेको देखिन्छ । आपराधिक कार्यमा संलग्न भएका भनी आरोप लागेका अभियुक्तहरूले किटानीपूर्वक एकापसमा पोल गरी बयान गरेबाट निज प्रतिवादीहरूको वारदातमा संलग्नता थिएन भन्न मिलेन ।

८. मैयाँ गिरीलाई भारतमा लगी बिक्री गरेको कुरामा अदालतसमक्ष इन्कार रही बयान गरे पनि पीडितलाई प्रतिवादी उद्धवप्रसाद आचार्यले विवाह गरी काठमाडौंमा लगेको भनी दुवै पुनरावेदक प्रतिवादीले उल्लेख गरेको देखिएकाले जाहेरवालाको श्रीमतीलाई विवाह गर्ने आश्वासन र प्रलोभनमा पारी निजको घरबाट छोडाई लगेकामा अभियोग दायर हुँदाको मितिसम्ममा निज पीडित यो स्थानमा यो स्थितिमा रहेकीछिन् भनी प्रतिवादीहरूले उल्लेख गर्नसकेको देखिएन । आफूले लगेको व्यक्ति यो कारणले आफ्नो साथमा नरहेको भन्ने कुनै तथ्यपरक प्रमाण

निज प्रतिवादीहरूबाट गुजार्न सकेको अवस्था छैन। जाहेरवालाकी पत्नीलाई आफ्नी पत्नी बनाउने प्रलोभन देखाई आफ्नो नियन्त्रणमा लिई भारतमा लगी अमर्यादित वेश्यावृत्तिको पेसाको प्रयोगका लागि बिक्री गरेको तथ्य प्रतिवादीहरूका क्रमबद्ध घटनाहरूबाट देखिन आएको छ। वास्तविकरूपमा उद्धवप्रसाद आचार्य र मैयाँ गिरी लोग्ने स्वास्नी भई बसेको भएमा पहिलो शर्मिला कुँवरले जाहेरी दिएको जिउ मास्ने बेच्ने मुद्दाबाट जेल परेका यी प्रतिवादी जेलबाट मुक्त भएपश्चात् लोग्ने स्वास्नी भई सँगै बसेको भन्ने कुरा स्थापित गर्नुपर्ने वा पीडितले निजलाई छोडी गएको भए यो यस्तो अवस्थामा पीडित रहेकी भनी सो कुरा प्रकाश पार्नुपर्नेमा सो तथ्य प्रतिवादीले स्थापित गर्न सकेको अवस्था छैन।

९. पीडित भनिएकी मैयाँ गिरीको अवस्था नै अज्ञात रहेको अवस्थामा निजको पतिले दिएको जाहेरी र बकपत्र ग्रहणयोग्य नहुने भन्ने जिकिरका सम्बन्धमा विचार गर्दा स्वयम् प्रतिवादी उद्धवप्रसाद आचार्यले यी जाहेरवालीकी पत्नीलाई आफ्नी पत्नी बनाउन भनी प्रलोभनमा पारी लगेको भन्ने कुरा प्रतिवादीले अदालतमा समेत स्वीकार गरेको त्यस्तो अवस्थामा त्यसरी लगिएकी ती महिलाको वर्तमान स्थिति के कस्तो अवस्थामा छ भन्ने कुरा प्रतिवादीले खुलाउन सक्नुपर्नेमा सो खुलाउन सकेको देखिएन। आफैँले लगेकी महिलाको स्थितिका बारेमा प्रतिवादी मौन रहेको र पीडितको अवस्था प्रतिवादीको कारणबाट अज्ञात रहेको अवस्था हुँदा त्यसरी अज्ञात रहेकी महिलाका पति जाहेरवाला स्वयम्ले किटानी जाहेरी दिई अदालतमा गरेको बकपत्रको घटनाक्रमबमोजिम नै प्रतिवादीहरूले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा स्वीकार गरेको अवस्था हुँदा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १०(१)(क) बमोजिम वारदातका पीडित

व्यक्तिले वारदातपश्चात् वारदातको विषयमा व्यक्त गरेको कुरा प्रमाणयोग्य हुने हुँदा त्यस्तो प्रमाण ग्राह्य नभएको भन्ने प्रतिवादीहरूको जिकिर कानूनसम्मत देखिन आएन।

१०. अर्काकी स्वास्नीलाई आफ्नो स्वास्नी बनाउने कुरामा प्रतिवादी उद्धवप्रसाद आचार्यले पीडित मैयाँ गिरीका मामा नातापार्ने यिनै प्रतिवादीमध्येका रामबहादुर भन्ने सानु कान्छा गिरीलाई माध्यम बनाई निजको सहयोग लिई मैयाँ गिरीलाई झुट्टा आश्वासन र प्रलोभन देखाई भारतको वेश्यालयमा बिक्री गरेको भन्ने कुरा अपराध गर्नमा सहयोगी भूमिका खेल्ने सानुकान्छा गिरीको बयानसमेतबाट समर्थित हुन आएको छ। बिक्री गरिएकी पीडितको अवस्था प्रतिवादीहरूकै कारणबाट अज्ञात रहेको र बिक्री गरिएकी महिलाका पति जाहेरवालाको जाहेरी र निजले अदालतमा गरेको बकपत्रमा उल्लेख भएबमोजिमका कुरा निज प्रतिवादीहरूले प्रहरीसमक्ष बयान गर्दा उल्लेख गरेको देखिन्छ। अदालतको इन्कारीबाहेक प्रतिवादीहरू निर्दोष रहेको भन्ने अन्य स्वतन्त्र प्रमाण प्रतिवादीहरूबाट दाखिल हुन आएको छैन। शर्मिला कुँवरको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी यिनै उद्धवप्रसाद आचार्य भएको जिउ मास्ने बेच्ने मुद्दामा कसुरदार ठहर भई सजायसमेत पाइसकेको अवस्था देखिएकाले विभिन्न महिलालाई भिन्नभिन्न तरिकाबाट ललाई फकाई आफ्नो नियन्त्रणमा पारी सङ्गठितरूपमा जिउ मास्ने बेच्ने कार्यमा सरिक हुँदै आएको भन्ने कुरा शङ्कारहित तबरबाट पुष्टि हुन आएको हुँदा आफूहरू निर्दोष रहेको भन्ने प्रतिवादीहरूको कथन उपरोक्त विवेचित कारणबाट खण्डन हुन आएको छ।

११. पीडित मैयाँ गिरीलाई भारतको वेश्यालयमा लगी भा.रू. २७,५००।- मा बिक्री गरेको

भनी यी प्रतिवादीहरू प्रहरीसमक्ष आरोपित कसुरमा मुख साबित रहेका र अदालतमा बयान गर्दा विवाह गरी काठमाडौं लगेको भनी उल्लेख गरे पनि निज पीडितको हालको अवस्था प्रतिवादीहरूले प्रकाश नगरेबाट ललाई फकाई विवाह गर्ने झुट्टा आश्वासनमा पारी आफ्नो कब्जामा लिई निज पीडितको घरबाट छुटाई लगेको देखिएको छ। प्रतिवादीहरूको उक्त कार्यनिरपेक्ष दायित्व अन्तर्गतको अपराध भएबाट आफू निर्दोष रहेको भन्ने प्रमाणको भार प्रतिवादीहरूले पुर्याउनुपर्ने हुन्छ। तर प्रहरी र अदालतसमक्ष प्रतिवादीहरूले गरेको बयानबाट निज प्रतिवादीहरूले मैयाँ गिरीलाई २०५३।४।१७ मा विवाह गर्ने प्रलोभन देखाई आफ्नो कब्जामा लिएपछि निजको अवस्था हालसम्म अज्ञात रहेको र प्रतिवादीहरूले त्यसरी आफूले कब्जामा लिएकी व्यक्तिलाई प्रकाश नपारेबाट प्रतिवादीहरूकै कार्यबाट निजको अवस्था अज्ञात रहेको र प्रतिवादीहरूले आफ्नो निर्दोषिता स्थापित गर्न नसकेबाट प्रतिवादीहरूले दावीबमोजिम कसुर गरेको देखिन आएको छ।

१२. प्रतिवादी उद्धवप्रसाद आचार्यलाई कैद वर्ष १२ हुने गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला दण्ड सजायको महलको ४१ नं. को कानूनी व्यवस्थासँग असङ्गत भई सो व्यवस्थाको व्याख्यात्मक सन्दर्भसमेतबाट फरक पर्न सक्ने भनी यस अदालतको पूर्व संयुक्त इजलासले विपक्षी झिकाउँदा उक्त कानूनी आधार लिएको देखिन्छ। अब, प्रस्तुत वारदातमा दण्ड सजायको महलको ४१ नं.को व्यवस्था आकर्षित हुन सक्ने अवस्था छ छैन सोको निरूपण गरिनुपर्ने कानूनी व्याख्यात्मक प्रश्न रहेको छ। मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको महलको ४१ नं.मा भएको कानूनी व्यवस्था देहायबमोजिम छ:

४१ नं.।। एकै मानिसलाई एकै वा धेरै मुद्दाको धेरै कलमको कैद ठेक्नुपरेमा जुन कलममा

कैदको सबभन्दा ठूलो हद छ सो हद ननाघने गरी एकै वा धेरै मुद्दामा एकै वा धेरै कलममा गरी कैद ठेक्नुपर्छ। त्यसरी कैद ठेकिएकामा कैद भुक्तान हुन नपाउँदै अर्को कलममा कैद ठेक्नुपर्ने भयो र अघि ठेकिएको जम्मा कैदभन्दा पछि ठेक्नुपर्ने कलमको हद बढी छ भने अघि कैद ठेक्दा थुनामा परेको मितिदेखि पछि ठेकिएको कलमको हद ननाघने गरी कैद ठेक्नुपर्छ। अघि ठेकिएको कैद भन्दा पछि ठेक्ने कलमको हद घटी रहेछ भने थप कैद ठेक्नु पर्दैन। फैसला, कैदी पुर्जी, कैद ठेक्ने किताबमा सम्म खुलाई दिनुपर्छ र पछि ठेकिने कलमको हद घटी भए पनि अघि कैद गर्दा ठूलो कलमको हद नपुगेको रहेछ भने सो नपुग दिनसम्म पछिल्लो कलममा कैद गर्नुपर्छ। धेरै कलमको कैदको हद बराबर हुन आयो भने सोमध्ये एक कलमको कैद ठेक्नुपर्छ। अरु कलमका हकमा फैसला, कैदी पुर्जी, कैद ठेक्ने किताबमा सम्म खुलाउनुपर्छ, तर फैसला भैसकेपछि कैद नबस्दै वा थुना कैद बसेको अवस्थामा वा थुना कैदबाट छुटेको वा भागेको अवस्थामा अर्को कसुर गरेकामा सो कसुरबापत कानूनबमोजिम थप कैद ठेक्नुपर्छ।

१३. उपर्युक्त कानूनी व्यवस्था अध्ययन गरी हेर्दा एउटा मानिसलाई एक वा धेरै मुद्दाको कलमको कैद ठेक्दा जुन कलममा कैदको ठूलो हद छ सो हद ननाघने गरी सबै कलमको कैद ठेक्नुपर्ने र त्यसरी कैद ठेकिएकामा उक्त कैद भुक्तान भई नसकेको अवस्थामा अर्को कलमको पनि कैद ठेक्नु परेमा अघि ठेकिएको कैदको भन्दा पछिको कैदको कलम बढी छ भने अघि

कैद ठेक्का थुनामा परेको मितिदेखि पछि ठेकिएको कलमको कैदको हद ननाघने गरी कैद ठेक्नुपर्ने र पछि ठेकिने कलमको हद घटी छ र अघि कैद गर्दा ठूलो कलमको हद नपुगेको रहेछ भने सो अवस्थामा नपुग दिनसम्म पछिल्लो कलममा कैद ठेक्न सक्ने देखियो । यसरी कैद ठेक्का धेरै कलमको कैदको हद बराबर छ भने सोमध्ये एक कलमको कैद ठेकेपछि अरु कलमको कैद ठेकिरहनु नपर्ने भन्ने देखिन आउँछ । यसैगरी एउटा मुद्दामा भएको फैसलाले लागेको कैद नबस्दै वा कैदमा बसेको अवस्था वा थुना वा कैदबाट छुटेको वा भागेको अवस्थामा अर्को कसुर गरेकामा सो कसुरबापत थप कैद ठेक्नुपर्ने उल्लेख भएको देखिन आउँछ ।

१४. अब, प्रस्तुत वारदातमा उक्त कानूनी व्यवस्था आकर्षित हुन सक्ने हो होइन भन्नेतर्फ विचार गर्दा शर्मिला कुँवरको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी यिनै प्रतिवादी उद्धवप्रसाद आचार्य भएको जिउ मास्ने बेच्ने मुद्दाको वारदात र प्रस्तुत मुद्दाको वारदात फरकफरक मितिमा घटेको र फरकफरक वारदात रहेको छ । शर्मिला कुँवरको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी यिनै प्रतिवादी उद्धवप्रसाद आचार्य भएको जिउ मास्ने बेच्ने मुद्दामा यी प्रतिवादी मिति २०५४।८।९ मा थुनामा परी मिति २०६३।९।२३ सम्म कैदमा बसी फैसलाले लागेको कैद भुक्तान गरी कैदबाट छुटेपछि प्रस्तुत वारदातमा यी पुनरावेदकलाई प्रतिवादी बनाई मिति २०६४।५।१९ मा अभियोग दायर भएको देखिन्छ । दुईवटा वारदातमा एकसाथ मुद्दा चलेको वा पहिलो वारदातमा थुनामा बसेको अवस्थामा अर्को मुद्दा पनि चली फैसला भई फैसलाबमोजिम लागेको कैद सजाय ठेकिएको अवस्था नभई पहिलो मुद्दामा भएको फैसलाले लागेको कैद सजायमा मिति २०५४।८।९ देखि २०६३।९।२३ सम्म कैदमा बसी

कैदबाट छुटेपछिमात्र अर्को वारदातमा अनुसन्धान भई मिति २०६४।५।१९ मा अभियोग दायर भएको हुँदा पहिलो मुद्दामा भएको फैसलाले लागेको कैद भोग गरी कैदबाट छुटिसकेपछि प्रस्तुत वारदातमा मुद्दा चली पछिल्लो मुद्दामा भएको कैद सजायलाई कैदबाट छुटिसकेको पहिलो मुद्दामा कैदमा बसेको अवधिसमेत गणना गरी सजाय निर्धारण गर्न दण्ड सजायको महलको ४१ नं. विपरीत हुन जाने देखियो । पहिलो मुद्दामा कैद भुक्तान भई कैदबाट छुटेपछि अर्को वारदातमा अभियोग दायर भई भएको फैसलाबमोजिम कैद सजाय भोगिरहेको हुँदा उक्त सजाय निर्धारण गरिएको निर्णयलाई दण्ड सजायको महलको ४१ नं.को प्रतिकूल मान्न मिल्ने देखिएन । बेग्लाबेग्लै वारदात भई चलेका बेग्लाबेग्लै मुद्दामा फरकफरक मितिमा फैसला भएका र पहिलो मुद्दामा लागेको कैद भुक्तान भएपछि पछिल्लो मुद्दा दायर भएको त्यस्तो स्थितिमा अधिल्लो मुद्दामा ठहर भएको कैद सजायबमोजिम कैदमा बसेको अवधिलाई पछिल्लो मुद्दामा लागेको कैद असुल गर्ने प्रयोजनले गणना गर्न मिल्ने नदेखिँदा यस अदालतको पूर्व संयुक्त इजलासले विपक्षी झिकाउँदा लिएको आधारसँग यो इजलास सहमत हुन सक्ने अवस्था भएन ।

१५. अब, जरिवाना सजायको हकमा सुरु सदर गरी कैदका हकमा केही उल्टी गरी प्रतिवादीहरूलाई १२ वर्ष कैद सजाय हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसलातर्फ विचार गर्दा सजायको न्यूनतम् र अधिकतम् हद ऐनले नै निर्धारण गरी कसुरको अनुपातमा सजाय निर्धारण गर्ने तजबिजी अधिकार अदालतलाई प्रदान गरेको अवस्था हुँदा कसुरको गम्भीरताको आधारमा सजाय निर्धारण गर्नुपर्ने देखिन आएको छ । प्रतिवादी उद्धवप्रसाद आचार्य एकपटक कैद भुक्तान गरिसकेपछि पुनः अर्को

कसुर गरेको नभई पहिला नै भइसकेको कसुरमा मुद्दा चलेको देखिन्छ । उक्त दुवै मुद्दा एकैसाथ दायर भएको वा एकै साथ फैसला भएको अवस्था भए ठूलो कैद सजायमा सानो कैद सजाय खापिएर एकैसाथ कैद भुक्तानी हुने कानूनी व्यवस्था भएकामा एक साथ मुद्दा नचलेको र एक साथ फैसला नभई पहिलो मुद्दामा कैद भुक्तान भएपछि दोस्रो मुद्दा चलेको स्थिति र जिउ मार्स्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ८(१) ले अधिकतम् र न्यूनतम् हदको सजायको व्यवस्था गरेकामा प्रतिवादीहरूलाई अधिकतम् सजाय नगरी न्यूनतम् सजाय ठहर गर्दा कानून र न्यायको उद्देश्य पनि पूरा हुने र प्रतिवादीहरूलाई पनि प्रतिकूल असर पर्न जाने अवस्थासमेत देखिन नआएबाट पुनरावेदन अदालतको फैसलालाई बेमनासिब भन्न मिलेन ।

१६. अतः माथि विवेचित आधार र कारणबाट पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले जाहेरवालाको श्रीमती पीडित मैयाँ गिरीलाई भारतको कलकत्तास्थित वेश्यालयमा लगी भा.रू.२७,५००।- मा बिक्री गरी तत्कालीन जिउ मार्स्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ४(क) को कसुर गरेको पुष्टि हुन आएको हुँदा प्रतिवादीहरूलाई सोही ऐनको दफा ८(५) बमोजिम जनही रू.४४,०००।- जरिवाना गरेको मकवानपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६६।१।२८ को फैसला सो हदसम्म सदर गरी कैद सजायको हकमा १९ वर्ष कैद सजाय हुने ठहर गरेको सो हदसम्म केही उल्टी गरी प्रतिवादीहरू उद्धवप्रसाद आचार्य र रामबहादुर भन्ने सानुकान्छा गिरीलाई जिउ मार्स्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ८(१) बमोजिम जनही १२ वर्षको दरले कैद सजाय हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति २०६७।६।१२ को फैसला मिलेको देखिदा सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिर पुग्

सक्तैन । यो फैसलाको जानकारी प्रतिवादीहरूलाई निजहरू कैदमा रहेको सम्बन्धित कारागारमार्फत् गराई प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

प्र.न्या. रामकुमार प्रसाद शाह

इति संवत् २०७१ साल कात्तिक १७ गते रोज २ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : दीपक ढकाल

निर्णय नं.१३०९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
फैसला मिति : २०७१।२।१९।२
०७०- CI -०७७८

मुद्दा: निषेधाज्ञा/परमादेश ।

पुनरावेदक/निवेदक : जिल्ला सर्लाही, नोकैलवा
गा.वि.स. वडा नं.९ बस्ने शशिभूषण
मल्लिकसमेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/विपक्षी : राजश्री सेभिङ् एन्ड कोअपरेटिभ
लिमिटेड, प्रधान कार्यालय मलङ्गवा,
सर्लाहीसमेत

- कुनै पनि व्यक्ति वा संस्थाले आफूले ऋण लिँदा कबुल गरेअनुसारको समय अवधिभित्र ऋण बुझाउन बाध्य हुन्छ। ऋण लिँदा कबुल गरेको सर्तअनुसार ऋण तिर्न धिङ्ग्याई गरेर बस्ने कसैलाई पनि कानूनले सहयोग गर्न सक्तैन। निर्धारित समयभित्र आफूले लिएको ऋण रकम चुक्ता नगर्नेको धितो रहेको सम्पत्ति लिलाम गरी आफ्नो ऋण असुल गर्न ऋणदातालाई कानूनले अधिकार प्रदान गरेकै हुन्छ। ऋण रकम नबुझाउनेको सम्पत्ति लिलाम गरेर आफ्नो ऋण असुल गर्ने कुरालाई गैरकानूनी भन्न नमिल्ने।
- ऋणीलाई ऋण तिर्न सहज, सरल र सुविधा हुने गरी ऋण प्रदान गर्ने संस्थाहरूले विभिन्न सहूलियत पनि प्रदान गरेको हुन सक्छ तर त्यस्तो सहूलियत कानूनी अधिकारको रूपमा नभई सुविधाको रूपमा मात्रै उपभोग गर्नुपर्ने हुन्छ। त्यस्ता सुविधा उपभोग गर्ने वा नगर्ने कुरामा भने ऋणी स्वतन्त्र हुन्छ र यदि त्यस्तो सुविधा प्रदान गर्दागर्दै पनि सोको निर्धारित समयभित्र पनि ऋण रकम चुक्ता गरिँदैन भने ऋणीको धितो पक्रने अधिकार ऋणदातालाई हुने।
(प्रकरण नं. २)

पुनरावेदक/वादीको तर्फबाट :

प्रत्यर्थी/विपक्षीको तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

सुरू तहमा फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री डम्बरबहादुर शाही

मा.न्या.श्री द्वारिकामान जोशी

फैसला

न्या. कल्याण श्रेष्ठ : पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०७०।१।१० को आदेशउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर देहायबमोजिम रहेको छ :

तथ्य खण्ड :

रिट निवेदकले पुनरावेदन अदालत, जनकपुरमा दायर गरेको रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त व्यहोरा:

हामी निवेदकद्वयले राजश्री सहकारी संस्थाबाट मिति २०५४।१।२२ मा व्यापार प्रयोजनको लागि रु.६०,०००।- (साठी हजार)का दरले दुवैजना निवेदकले जिल्ला महोत्तरी, सुगा गा.वि.स. वडा नं.४ बस्ने महालक्ष्मीदेवी कर्णको नाउँमा दर्ता कायम रहेको जिल्ला सर्लाही, मलङ्गवा नगरपालिका वडा नं.६ अन्तर्गत कि.नं.३५५ को क्षे.फ. ०-१-० जग्गा सुरक्षण राखी ऋण लिएका थियौं। त्यसै क्रममा ऐ. संस्थाको सञ्चालक समितिको मिति २०६६।३।३१ को निर्णय अनुसार साँवाको दोब्बर रकम लिई बाँकी रकम छुट गर्ने व्यहोराको सूचना प्राप्त भएपछि सो सूचनाबमोजिम हामीहरूले पनि मिति २०६७।२।४ र २०६७।२।५ मा उक्त सहकारी संस्थाको र.नं.(A) ७३६०४ र ७३६०५ मा साँवाको दोब्बर रकम रु.१,२०,०००।- का दरले जम्मा गरी चुक्ता गरिसकेको अवस्थामा हामीहरूको सुरक्षणबापत राखेको जिल्ला महोत्तरी, गा.वि.स. वडा नं. ४ बस्ने महालक्ष्मी देवी कर्णको नाउँमा दर्ता रहेको जिल्ला सर्लाही, मलङ्गवा नगरपालिका

वडा नं.६ अन्तर्गत रहेको कि.नं.३५५ को क्षे.फ. ०-१-० जग्गाको रोक्का फुकुवा गरिदिएपछि म जगरनाथ लाल कर्णले उक्त जग्गा फुकुवा गरिपाउन मिति २०६६।८।२९ मा उक्त संस्थामा निवेदन दिएकामा हामीहरूलाई जानकारी नै नदिई मिति २०६९।२।२९ गते अन्नपूर्ण पोष्ट दैनिक पत्रिकामा मिति २०६९।४।१ मा लिलाम हुने मिति राखी हामीहरूको समेत क्रमसङ्ख्या ९२ र ९३ मा नाम समावेश गरी धितो लिलाम हुने सूचना प्रकाशित भएपछि आश्चर्यमा पर्यौं। अतः हामीले उल्लिखित संस्थाबाट लिएको ऋण ऐ.को सञ्चालक समितिको मिति ०६६।३।३१ को निर्णयानुसार तोकेको साँवाको दोब्बर रकम चुक्ता गरी सकेपश्चात् पनि हामीले धितोबापत राखेको जग्गाको रोक्का फुकुवा गरिदिनुपर्नेमा फुकुवा नगरी जबर्जस्ती हाम्रो सम्पत्ति अपहरण गर्न धितो लिलामको सूचना प्रकाशित गरेकाले सो सूचनानुसार हामीले धितो, सुरक्षण राखेको सम्पत्ति २०६९।४।१ मा उक्त संस्थाले लिलाम गर्न सक्ने आशङ्काको विद्यमानता भएको हुँदा निषेधाज्ञाको रोहबाट तत्काल उक्त डाक लिलाम नगर्नु नगराउनु भनी र ऋणस्वरूप लिएको रकम साँवाको दोब्बरसमेत गरी चुक्ता गरिसकेको हुँदा सुरक्षणबापत धितोमा रहेको जग्गा फुकुवा गरिदिनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन जिकिर रहेको।

पुनरावेदन अदालत, जनकपुरबाट मिति २०६९।३।२९ मा जारी भएको प्रारम्भिक आदेशको व्यहोरा:

निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो, आदेश जारी हुनु नपर्ने कारण भए खुलाई लिखितजवाफ पेस गर्नु भनी प्रत्यर्थीहरूका नाउँमा म्याद जारी गर्नु। साथै निवेदकहरूले मिति

२०५४।१।२२ मा लिएको ऋणको साँवा व्याज रकम र.नं. A७३६०४ मिति २०६७।२।४ र र.नं.७३६०५ मिति २०६७।२।५ बाट प्रत्यर्थीलाई बुझाइसकेको भनी रसिदको छायाँप्रतिसमेत निवेदनसाथ पेस गरी जिकिर लिएको परिप्रेक्ष्यमा लिखितजवाफ परेपछि पुनर्विचार हुने गरी हाललाई मिति २०६९।२।२९ को अन्नपूर्ण पोष्टमा प्रकाशित प्रत्यर्थी राजश्री सेभिङ् एन्ड इन्भेस्टमेन्ट कोअपरेटिभ सोसाइटी लिमिटेड, मलङ्गवा, सर्लाही धितो लिलाम हुने बारे सूचनाको क्र. सं. ९२ र ९३ मा उल्लिखित यी निवेदकहरूले धितो राखेको कि.नं. ३५५ को क्षे.फ. ०-१-० जग्गा लिलाम नगर्नु, यथास्थितिमा राख्नु भनी प्रत्यर्थीहरूका नाउँमा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिदिएको छ।

विपक्षी राजश्री सेभिङ् एन्ड इन्भेस्टमेन्ट कोअपरेटिभ सोसाइटी लि., मलङ्गवा, सर्लाहीले पुनरावेदन अदालत, जनकपुरमा पेस गरेको लिखित जवाफको सङ्क्षिप्त व्यहोरा:

विपक्षी निवेदकहरूले २०५५।१।२२ सम्ममा ऋण तिर्नेछु र सो मितिभित्र ऋण चुक्ता नगरे धितो ठाडै लिलाम गरेमा मन्जुर छ। साथै सो म्यादमा ऋण नतिरे ५ प्रतिशतले हर्जाना पनि तिर्नेछु भन्ने सर्तको कागज मिति २०५५।४।१७, २०५५।७।३०, २०५९।५।६, २०५९।९।१७, २०५९।११।५, २०६६।४।४, २०६९।१।२८ मा ऋण तिर्न ताकेता, डाक लिलामको सूचना, पत्रिकामा नाम प्रकाशनको सूचनासमेत दिएको हो। विपक्षीले लिएको ऋण निजले गरेको सम्झौतानुसार तिरी बुझाइसकेको दावी नभै सञ्चालक समितिको मिति २०६६।३।३१ को निर्णयबमोजिमको रकम २०६७।२।४ मा जगरनाथ लाल कर्णले र २०६७।२।५ मा शशिभूषण मल्लिकले तिरेको भनी दावी गर्नुभएको छ। निजहरूले जम्मा गरेको रकम ऋणबापत जम्मा

नगरी धरौटीमा जम्मा गरेको हो र सो धरौटीलाई साँवा व्याज र हर्जानालगायत अन्य खर्चमा कटाई बाँकी रकममा मात्र कारवाही गरेको हो। मिति २०६३।३।३१ को सञ्चालक समितिको निर्णयबमोजिम २०६६ साउन मसान्तसम्म जम्मा गर्नेले मात्र सो सुविधा पाउने भनी स्पष्ट भएकामा सो मितिभित्र जम्मा नगर्ने निवेदकहरूले सो सुविधा दिलाइपाउँ भनी गर्नुभएको दावीसमेत खारेजभागी छ। निवेदकहरूलाई यो रिट दायर गर्ने हकद्वैयासमेत छैन। तसर्थ विपक्षीहरूले यस संस्थाबाट लिएको ऋणमा सर्तबमोजिमको म्यादमा ऋण तिर्नुपर्नेमा ऋण नतिरी सञ्चालक समितिको निर्णयबमोजिमको म्यादमा जम्मा नगरेको रकमलाई निर्णयबमोजिमको रकम मानी जग्गा फुकुवा गरिपाउँ भनी आफू जग्गाधनी बाहेकका व्यक्तिले निवेदन दिन आएकाले निवेदकहरूको कथन झुठ्ठा र फरेवी रहेकाले खारेज गरी पाउँ।

पुनरावेदन अदालत, जनकपुरबाट जारी भएको मिति २०७०।१।१० को आदेश :

ऋण लिँदाको बखत आफूले स्वीकार गरेको सर्तबमोजिमको समयसीमाभित्र साँवा व्याज नबुझाउने यी निवेदकले सो सर्तविपरीत दावी गर्न मिल्ने पनि होइन। यी निवेदकद्वयले समयमै हिसाब गरी साँवा व्याजसमेत सम्पूर्ण रकम चुक्ता गरेको अवस्थामा सुरक्षणबापत राखेको सम्पत्ति फुकुवा हुने नै हुँदा निजहरूको कानूनी अधिकारमा आघात परेको भन्न मिल्ने देखिएन। यी निवेदकहरू मिति २०६६।३।३१ को निर्णयबमोजिम सुविधा दिएन भनेर यस अदालतमा मिति २०६९।३।२८ मा मात्र प्रवेश गरेबाट विलम्बको सिद्धान्त (Doctrine of laches) ले समेत निवेदन माग दावीको विषयवस्तुमा विचार गर्न अनुमति प्रदान गर्दैन। तसर्थ यसमा निवेदन माग दावीबमोजिम

निषेधाज्ञामिश्रित परमादेशको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्थाको विद्यमानता नदेखिँदा प्रस्तुत निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। साथै यस अदालतबाट मिति २०६९।३।२९ मा जारी भएको अन्तरिम आदेशसमेत निष्क्रिय गरिदिएको छ।

रिट निवेदकद्वारा यस अदालतमा दायर भएको पुनरावेदनको सङ्क्षिप्त व्यहोरा :

विपक्षी संस्थाको सञ्चालक समितिको निर्णय अनुसार साँवाको दोब्बर रकम भुक्तानी गरिसकेको अवस्थामा धितोबापतको सम्पत्ति लिलाम गर्न मिल्ने होइन। यस्तो अवस्थामा पुनरावेदन अदालत, जनकपुरले कानून, प्राकृतिक न्यायको मान्य सिद्धान्त एवम् सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित नजिरसमेतको प्रतिकूल हुने गरी रिट निवेदन खारेज गरेको आदेश त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी न्याय पाउँ।

आदेश खण्ड:

नियमबमोजिम मुद्दा पेसीसूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा मिसिल संलग्न पुनरावेदनपत्रसहितका कागजातहरूको अध्ययन गरी पुनरावेदन अदालत, जनकपुरले गरेको निर्णय आदेश मिलेको छ, छैन र रिट निवेदकको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्छ सक्तैन भन्ने सम्बन्धमा हेरी निर्णय गर्नुपरेको छ।

यसमा विपक्षी संस्थाको सञ्चालक समितिको निर्णय अनुसार रकम बुझाइसक्दा पनि धितो राखेको सम्पत्ति लिलाम गर्न लागेकाले रोकिपाउँ भन्ने रिट निवेदकको निवेदन जिकिर रहेको र रिट निवेदकले ऋण लिँदा कबुल गरेको समयभित्र रकम नबुझाएकाले रिट निवेदन दावीबमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्था नरहेको भनी विपक्षीको लिखित जवाफ जिकिर

रहेकामा पुनरावेदन अदालत, जनकपुरले रिट निवेदन खारेज गर्ने आदेश गरेकामा सोउपर रिट निवेदकद्वारा यस अदालतमा पुनरावेदन दायर हुन आएको अवस्था देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, कुनै पनि व्यक्ति वा संस्थाले आफूले ऋण लिँदा कबुल गरे अनुसारको समय अवधिभित्र ऋण बुझाउन बाध्य हुन्छ । ऋण लिँदा कबुल गरेको सर्तअनुसार ऋण तिर्न धिङ्ग्याई गरेर बस्ने कसैलाई पनि कानूनले सहयोग गर्न सक्तैन । निर्धारित समयभित्र आफूले लिएको ऋण रकम चुक्ता नगर्नेको धितो रहेको सम्पत्ति लिलाम गरी आफ्नो ऋण असुल गर्न ऋणदातालाई कानूनले अधिकार प्रदान गरेको हुन्छ । ऋण रकम नबुझाउनेको सम्पत्ति लिलाम गरेर आफ्नो ऋण असुल गर्ने कुरालाई गैरकानूनी भन्न मिल्दैन । कतिपय अवस्थामा ऋणीलाई ऋण तिर्न सहज, सरल र सुविधा हुने गरी ऋण प्रदान गर्ने संस्थाहरूले विभिन्न सहूलियत पनि प्रदान गरेको हुनसक्छ तर त्यस्तो सहूलियत कानूनी अधिकारको रूपमा नभई सुविधाको रूपमा मात्रै उपभोग गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यस्ता सुविधा उपभोग गर्ने वा नगर्ने कुरामा भने ऋणी स्वतन्त्र हुन्छ र यदि त्यस्तो सुविधा प्रदान गर्दागर्दै पनि सोको निर्धारित समयभित्र पनि ऋण रकम चुक्ता गरिँदैन भने ऋणीको धितो पक्रने अधिकार ऋणदातालाई हुने नै हुन्छ ।

३. प्रस्तुत मुद्दामा विपक्षी राजश्री सेभिङ् एन्ड कोअपरेटिभ, सोसाइटी लि.प्रधान कार्यालय, मलङ्गवा, सर्लाहीको सञ्चालक समितिको मिति २०६६।३।३१ मा साँवाको दोब्बर लिई बाँकी रकम छुट दिने गरी निर्णय भएकाले सो अनुसार रकम जम्मा गरेकामा पनि विपक्षीले आफूले धितो राखेको सम्पत्ति लिलाम गर्न लागेको भनी रिट निवेदकले जिकिर लिएको

भए पनि विपक्षी राजश्री सेभिङ् एन्ड कोअपरेटिभ सोसाइटीले पेस गरेको लिखित जवाफमा त्यस्तो सुविधा २०६६ साउन मसान्तसम्म रकम चुक्ता गर्नेको लागि मात्र दिइएको हो र रिट निवेदकले सो निर्धारित समयभित्र रकम नबुझाई २०६७।२।४ र २०६७।२।५ मा रकम तिरेको भनी दावी लिएको भए पनि सो रकम ऋणबापतको नभई धरौटीको रूपमा जम्मा गरेको र सो धरौटीलाई साँवा, व्याज र हर्जानालगायतका खर्चमा कटाई बाँकी रकममा मात्र कारवाही गरिएको हुँदा रिट निवेदन दावीबमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्था छैन भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । सो तथ्यलाई रिट निवेदकबाट खण्डनस्वरूप कुनै कागज प्रमाण दाखिल हुन नसकेको देखिएबाट र ऋण लिँदा आफूले गरेको सर्तअनुसारको दायित्व निर्वाह गर्नबाट रिट निवेदक पन्छिनसमेत नमिल्ने हुँदा माग दावीबमोजिमको आदेश जारी गर्न नमिली रिट निवेदन खारेज गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको आदेशलाई अन्यथा भन्न मिल्ने ।

४. अतः निवेदन मागदावीबमोजिम निषेधाज्ञामिश्रित परमादेश जारी गर्नुपर्ने अवस्थाको विद्यमानता नरहेको भनी रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०७०।१।१० को आदेश मिलेकै हुँदा सदर हुने ठहर्छ । रिट निवेदकको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्तैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. गोविन्दकुमार उपाध्याय

इति संवत् २०७१ साल जेठ १९ गते रोज २ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : बाबुराम सुवेदी

निर्णय नं. १३१०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.
फैसला मिति : २०७१।१।३
०६६-CR-०३५९

मुद्दा : रकम उठाई हिनामिना गरी ठगी गरेको ।

पुनरावेदक/वादी : जिल्ला नवलपरासी, दुम्कीबास
गा.वि.स., वडा नं. २ बस्ने कर्णबहादुर
सुनारीसमेतको जाहेरीले नेपाल सरकार
विरुद्ध

प्रत्यर्थी/प्रतिवादी : जिल्ला नवलपरासी, दुम्कीबास
गा.वि.स., वडा नं. १, हाल काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. १ बस्ने ऋषिराम
शर्मासमेत

- प्रतिवादीहरूले खोलेको बैङ्क खातामा कसैले रकम जम्मा गरिदिएको र सो खाताको रकम प्रतिवादीहरूले झिकेको भन्ने कुरालाई ठगी गरेको भन्न मिल्ने नदेखिने ।

(प्रकरण नं. ३)

- कसैउपर अभियोग लगाउनुमात्र पर्याप्त हुँदैन, सो प्रमाणित पनि हुनुपर्ने प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ अनुसार फौजदारी मुद्दामा अभियुक्तको कसुर प्रमाणित गर्ने भार वादी पक्षमा रहेको हुन्छ । प्रतिवादीहरूले आरोपित कसुर गरेकै हुन् भनी

शङ्कारहित तथ्ययुक्त सबुद प्रमाण वादी पक्षले पेस गर्न नसकेको अवस्थामा शङ्कार अनुमानको भरमा मात्र प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरिनु प्रचलित फौजदारी न्यायको सिद्धान्तसमेतको विपरीत हुने ।

(प्रकरण नं. ४)

पुनरावेदक/वादीको तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता
किरण पौडेल

प्रत्यर्थी/प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता
शम्भु थापा एवम् विद्वान् अधिवक्ताहरू
केदारप्रसाद दाहाल र नारायणप्रसाद
देवकोटा

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, ठगीको महलको ४ नं.
- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५

सुरु तहमा फैसला गर्ने :

मा.जि.न्या. श्री तेजबहादुर के.सी.

मा.जि.न्या. श्री भीमबहादुर बोहरा

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

मा.मु.न्या. श्री तर्कराज भट्ट

मा.न्या. श्री दुर्गाप्रसाद उप्रेती

फैसला

न्या. गिरीश चन्द्र लाल : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकार रहेको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ :

जिल्ला नवलपरासी, दुम्कीबास गा.वि.स. मा
नापी कार्य सुरु भएको बखतमा ऋषिराम शर्मासमेतका

नाउँमा संयुक्त खाता खोलिएको र सो खातामा पैसा जम्मा नगरेसम्म गा.वि.स. ले मालपोत बुझ्नेको रसिद नदिने जस्ता कार्य गरी ऋषिराम शर्मा र गा.वि.स. अध्यक्षसमेतले हामीलाई अङ्कुश लगाउने कार्य गर्नुका साथै सार्वजनिक जग्गासमेत दर्ता गर्नेसमेतका कार्य गरेकाले निवेदन दिएका छौं भन्ने व्यहोराको कर्णबहादुर सुनारी, रामप्रसाद वि.क.समेतले २०५५/९/६ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, नवलपरासीमा दिएको निवेदन।

जिल्ला नवलपरासी, दुम्कीबास गा.वि.स. मा आ.व. २०५४/०५५ सालमा नापी टोलीलाई नापी गर्न पठाएकामा ऋषिराम शर्मा, गा.वि.स.अध्यक्ष दिवाकर पौडेल, कुलबहादुर बाठासमेतका व्यक्तिहरूले जाल रची भ्रष्टाचार गर्ने र सार्वजनिक जग्गा आफू र आफन्तका नाउँमा दर्ता गर्ने, नापी टोलीलाई खानपीनको व्यवस्था गर्न भनी सर्वसाधारणबाट रकम उठाई ऋषिरामसमेतका नाउँमा रा.बा. बैङ्क, बर्दघाटमा नं. ६६२२ को संयुक्त खाता खोली सो खातामा रकम जम्मा गर्न लगाई, रकम जम्मा गरेपछि मात्र मालपोत बुझी रसिद दिने मूल समिति र आर्थिक समिति गठन गरी पैसा नदिने जनतालाई डर धाकसमेत दिने कार्य गरी भ्रष्टाचार गरेकाले प्रधानमन्त्रीज्यूबाट आवश्यक निर्देशन दिई कारवाही होस् भन्ने व्यहोराको मिति २०५६/७/१४ मा कर्णबहादुर सुनारीसमेतका व्यक्तिहरूले सम्माननीय प्रधानमन्त्रीलाई सम्बोधन गरी प्रधानमन्त्रीको कार्यालय, सिंहदरबारमा दिएको निवेदन।

कर्णबहादुर सुनारीसमेतले दिएको निवेदनबमोजिमको कुनै समिति गठन भएको मलाई थाहा छैन। म, कुलबहादुर बाठा र कृष्णबहादुर वि.क. को नाउँमा रा.बा. बैङ्क, बर्दघाटमा नं. ६६२२ को संयुक्त खाता खोलिएको छ। सो हाम्रो व्यक्तिगत खाता

हो। हामीले जनतालाई रकम जम्मा गर्न भनेका होइनौं र रकम नदिनेसँग तमसुक बनाएको होइन। अरुले के कसो गरे मलाई थाहा छैन भन्ने व्यहोराको ऋषिराम शर्माले जिल्ला प्रशासन कार्यालय, नवलपरासीमा गरेको बयान।

रा.बा.बैङ्क, बर्दघाटमा खोलिएको हि.नं. ६६२२ को खाता म कृष्णबहादुर, ऋषिराम शर्मा र कुलबहादुर बाठाको व्यक्तिगत खाता हो। सो खाता उद्योग व्यवसायजस्ता कार्य गर्नको लागि खोलिएको हो। सि.डि.ओ., डि.एफ.ओ.समेतलाई दिने भनी जनताबाट रकम उठाएको होइन। निवेदन व्यहोरा झुट्टा हो भन्नेसमेत व्यहोराको कृष्णबहादुर वि.क. ले जिल्ला प्रशासन कार्यालय, नवलपरासीमा गरेको बयान।

ऋषिराम शर्माको संयोजकत्वमा समिति गठन भएको र रकम उठाएको भन्ने थाहा छैन। बर्दघाटमा को कसको नाउँमा खाता खोलिएको हो सोसमेत थाहा छैन भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला प्रशासन कार्यालय, नवलपरासीमा घनश्याम शर्माले गरेको बयान।

म कुलबहादुर, ऋषिराम शर्मा र कृष्णबहादुर वि.क. को संयुक्त नाउँमा रा.बा. बैङ्क, बर्दघाटमा खोलिएको ६६२२ नं. को खाता उद्योग सञ्चालन गर्नको लागि खोलिएको निजी खाता हो। कुनै समिति गठन भएको मलाई थाहा छैन र रकम उठाएको होइन भन्ने व्यहोराको कुलबहादुर बाठाले जिल्ला प्रशासन कार्यालय, नवलपरासीमा गरेको बयान।

नापी गर्न भनी मेरोसमेत मिलेमतोमा खाता खोलिएको होइन। खाता के प्रयोजनको लागि खोलिएको हो सो पनि थाहा छैन। रकम नदिनेसँग मैले तमसुक बनाएको छैन। जग्गा नापी गर्ने कार्यमा म संलग्न छैन भन्ने व्यहोराको रत्नप्रसाद भट्टराईले जिल्ला प्रशासन कार्यालय, नवलपरासीमा गरेको बयान।

दुम्कीबास गा.वि.स. मा जग्गा नापी हुँदा

२०३४ सालदेखि २०५५ सालसम्मको मालपोत लिई रसिद दिएको हो। खातामा रकम बुझाएपछि सो भौचर हेरी रसिद दिएको भन्ने व्यहोरा झुट्टा हो। बैङ्कमा खाता खोली सो खातामा मैले पैसा जम्मा गर्न लगाएको छैन भन्ने व्यहोराको दिवाकर शर्माले जिल्ला प्रशासन कार्यालय, नवलपरासीमा गरेको बयान।

दुम्कीबास गा.वि.स. मा छुट भएको जग्गा नापी गर्न आएकामा नाप जाँच गर्नको लागि ऋषिराम शर्मासमेतका नाउँमा रकम जम्मा गर्न लगाई सोको भौचर पाएपछिमात्र तिरो तिरेको रसिद दिएको हो भन्ने व्यहोरा गलत हो। कुनै पनि मूल समिति र आर्थिक समिति यस गा.वि.स.बाट गठन नगरिएको भन्ने व्यहोराको दुम्कीबास गा.वि.स. कार्यालयको मिति २०५६/१०/१२ को पत्र।

दुम्कीबास गा.वि.स. मा नापी कार्य भै वडा नं. १, २, ५ का जग्गाधनीहरूलाई प्रमाणपुर्जा वितरण गर्ने सिलसिलामा केही कठिनाई भएकाले गा.वि.स. अध्यक्ष दिवाकर शर्माको संयोजकत्वमा जग्गा नापीसम्बन्धी समस्या समाधानार्थ स्थानीय स्तरमा गठित मूल समिति तथा आर्थिक समितिका सदस्यले यस्ता जग्गाधनीसँग पहल गरी थाती रहेको समस्यालाई आगामी २०५६ असार ४ गतेसम्ममा टुङ्गो लगाउने भन्ने व्यहोराको २०५५/११/१४ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, नवलपरासीबाट भएको निर्णय प्रतिलिपि।

नापी सम्पादित समितिको अध्यक्ष ऋषिराम शर्मा, उपाध्यक्ष कुलबहादुर बाठा, सदस्य रत्नबहादुर भट्टराई, सचिव कृष्णबहादुर वि.क., सदस्य ललितबहादुर गुरुङ, आर्थिक समिति उपाध्यक्ष टीकाराम न्यौपाने, सदस्य कुलप्रसाद शर्मासमेत भै पदाधिकारीको हैसियतले जिल्ला प्रशासन कार्यालय, नवलपरासीमा मिति २०५५/४/१ को बैठकमा उपस्थित जनाई सहीछाप गरेको बैठकको प्रमाणित

प्रतिलिपि।

दुम्कीबास गा.वि.स. १ निवासी टीकाकुमारी सुवेदीलाई रा.बा. बैङ्क, बर्दघाटको खाता नं. ६६२२ मा रकम जम्मा गर्न संयोजकले हस्ताक्षर गरी लेखिएको मिति २०५६/६/२० को ताकेता पत्रको फोटोकपि।

तिलकपुर गा.वि.स. निवासी रत्नप्रसाद भट्टराई धनी र दुम्कीबास गा.वि.स. वडा नं. २ बस्ने नरबहादुर सारू ऋणी भएको रू. २१,३७५।- को मिति २०५६ साल असारमा खडा भएको तमसुकको फोटोकपी।

२०५४ सालदेखि दुम्कीबास गा.वि.स. मा जग्गा नापी गर्ने गराउने सिलसिलामा स्थानीय जनताबाट जबर्जस्ती रकम असुली ऋषिराम शर्मा, कुलबहादुर बाठा, कृष्णबहादुर वि.क. को नाउँमा रा.बा. बैङ्क, बर्दघाटमा रकम जम्मा गरी लाखौं भ्रष्टाचार गरेको तथा रत्नप्रसाद भट्टराईका नाउँमा बिनालेनदेनको तमसुक खडा गरेको र सार्वजनिक जग्गासमेत दर्ता गर्ने प्रयास गरेको हुँदा बिनासर्त जग्गा दर्ता गराई जग्गाधनी प्रमाणपुर्जा दिलाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको कर्णबहादुर सुनारीसमेतले प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई सम्बोधन गरी दिएको २०५६/१०/१४ को निवेदन।

दुम्कीबास गा.वि.स. मा नापीको समयमा ऋषिराम शर्मा, रत्नप्रसाद भट्टराई तथा गा.वि.स. अध्यक्ष दिवाकर पौडेलले आफ्ना नजिकका मानिसहरूलाई जम्मा भेला गराई विभिन्न कागजमा सहीछाप गराई सोझा जनताहरूबाट रकम उठाउन आर्थिक समिति गठन गरेका तथा रा.बा. बैङ्क, बर्दघाटमा ऋषिराम शर्मासमेतका नाउँमा खाता खोली रकम जम्मा गर्न लगाउने, रकम बुझाएको प्रमाण दिएपछि मात्र गा.वि.स. ले तिरो तिरेको रसिद दिने काम भएको, रकम दिन नसक्नेसँग तमसुक बनाउने काम भएको। साथै,

सार्वजनिक जग्गासमेत दर्ता गराउने कार्य गरेकाले कारवाही गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको दुम्कीबास गा.वि.स. का पीडित जनताहरू भनी २०५६/४/१० मा विशेष प्रहरी विभागमा दिएको बेनामी उजुरी निवेदन।

दुम्कीबास गा.वि.स.मा नापी भैरहेको अवस्थामा नापी टोलीबाट खटिने कर्मचारीबाट कानूनविपरीत नापी भएकामा सोको विरोध गर्दा निज कर्मचारीहरूसमेत स्थानीय नेताहरूको प्रभावमा परी स्थानीय नेताले जग्गा नाप जाँच गर्न भनी लाखौँ रकम उठाई भागबन्डा गरी भ्रष्टाचार गरेकाले कारवाही गरिपाउँ भनी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा परेको मिति २०५६।१२।१ को बेनामे उजुरी निवेदन।

दुम्कीबास गा.वि.स. मा नापी भैरहेको अवस्थामा स्थानीय जनताहरूबाट मोटो रकम उठाई ऋषिराम शर्मा, कुलबहादुर बाठा र कृष्णबहादुर वि.क. को नाउँमा रा.बा. बैङ्क, बर्दघाटमा व.हि.नं. ६६२२ नं. को खाता खोली रकम जम्मा गर्न लगाई लाखौँ भ्रष्टाचार गरेको तथा सार्वजनिक जग्गासमेत आआफ्नो नाउँमा र आफन्तका नाउँमा दर्ता गराएको हुँदा जाँच बुझ गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको कर्णबहादुर सुनारी, ढाकाराम तिमिल्सीनासमेतका व्यक्तिहरूले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा २०५६/१२/९ मा दर्ता गराएको निवेदन।

ऋषिराम शर्मा, कुलबहादुर बाठा र कृष्णबहादुर वि.क. ले संयुक्त खाता खोली खाता नं. ६६२२ मा अप्रत्यासितरूपमा रकम जम्मा हुनु र उक्त रकम जग्गा दर्ता गराउने सिलसिलामा जम्मा भएको हो भन्ने किटानी भनाइ जनताहरूको हुनु र सम्बन्धित बैङ्कमा गै खाता पाना हेर्दा उक्त कुरा प्रमाणित भएको, साथै स्थानीय जनताहरूले टोलीलाई उपलब्ध गराएको बैङ्क भौचरसमेतबाट गैरकानूनी समिति खडा गरी जनता ठग्ने काम भएको प्रमाणित

हुन्छ भन्ने व्यहोराको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमक्ष छानबिन टोलीले मिति २०५७/९/१० मा पेस गरेको प्रतिवेदन।

स्थानीय व्यक्तिहरूको भनाइ अनुसार जग्गा नाप जाँचको कार्य नियमसङ्गत रूपमा भएको भन्नेसमेत व्यहोराको नापी विभागबाट खटिएको टोलीले स्थलगत निरीक्षण गरी मिति २०५७।८।२६ मा दिएको प्रतिवेदन।

दुम्कीबास गा.वि.स. मा नापी दर्ता हुँदाका समयमा समिति गठन भएको छैन र म कुनै पदमा छैन। म कृष्णबहादुर, कुलबहादुर बाठा मगर र ऋषिराम शर्माको संयुक्त नाउँमा हामीले खाता खोलेको हो, पछि राजनीतिक विवाद भएपछि खाता बन्द गरिएको हो। कसुरवाला देखिएमा सजाय भोग्न मन्जुर छ भन्ने व्यहोराको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा कृष्णबहादुर वि.क.ले गरेको बयान।

जग्गा नापी भएको अवस्थामा म र मेरा परिवारका नाउँमा जग्गा दर्ता गराएको छैन। म ऋषिराम, कुलबहादुर बाठा र कृष्णबहादुर वि.क. को संयुक्त नाउँमा खाता नं. ६६२२ व्यक्तिगतरूपमा खोलिएको हो। जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा मलाई नापी सम्पादन समितिको अध्यक्ष भनी लेखिएको रहेछ। सो कार्यालयमा भएको निर्णयानुसारको नापी सम्पादन समिति, आर्थिक समिति, गा.वि.स. र गाउँलेहरूको सहयोगले नापी सम्पन्न भएको हो भन्ने व्यहोराको ऋषिराम शर्माले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा गरेको बयान।

नापी नक्सा गर्दा विवाद नहोस् भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, नवलपरासीमा बैठक भएको थियो। अन्य समिति गठन भएको मलाई थाहा छैन। सो बैठकमा मलाई नापी सम्पादन समितिको उपाध्यक्ष भनी उल्लेख भएको छ। नापी सम्पन्न गर्न गराउन

जनताबाट पैसा उठाई जम्मा गर्न रा.वा. बैङ्क, बर्दघाटमा खाता खोलिएको होइन। सो खाता व्यक्तिगत हो। जग्गा नापी भएका व्यक्तिले सर सापटी लिएको पैसा पनि सो खातामा जम्मा गरे होलान्। अन्य रकम उठाउन लगाएको होइन भन्ने व्यहोराको कुलबहादुर बाठा मगरले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा गरेको बयान।

दुम्कीबास गा.वि.स.मा नापी गर्ने समयमा ०५५ सालमा रा.वा. बैङ्क, बर्दघाटमा ६६२२ नं. को खाता कुलबहादुर बाठा, ऋषिराम शर्मा र कृष्णबहादुर वि.क. को संयुक्त नाउँमा खोलिएको हो र त्यस खातामा जग्गावालाहरूबाट उठाएको रकम क्षतिपूर्तिका लागि जम्मा गरिएको हो। ऋषिराम शर्माको संयोजकत्वमा जग्गा नापी महासमिति, निज ऋषिराम शर्माकै अध्यक्षतामा कुलबहादुर बाठा, कृष्णबहादुर वि.क., रत्नप्रसाद भट्टराई, ललितबहादुर गुरुङ, हरि सुवेदी, दिवाकर शर्मा रहेको ७ सदस्यीय मूल समिति र आर्थिक समितिमा घनश्याम शर्मा, कुलप्रसाद भुसाल, वेदप्रसाद पाण्डे, भीमबहादुर लामा, टीकाराम शर्मासमेत रहेका थियौं भन्नेसमेत व्यहोराको घनश्याम शर्माले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा गरेको बयान।

नाप नक्सा गर्ने सिलसिलामा म आफू उपस्थित नभएको र छलफलमा भाग लिएको होइन। मलाई कुनै पद दिए नदिएको थाहा छैन। नाप नक्सा गराउनका लागि ऋषिराम शर्माको अध्यक्षतामा समिति गठन भएको भन्ने थाहा पाएको हुँ। मेरो जग्गा नापी भएपछि दर्ता गराउनका लागि मालपोत कार्यालयमा रसिद लिन जाँदा बैङ्कमा रकम बुझाएको भौचर देखाएपछि रसिद पाइन्छ भन्ने जवाफ पाएको हुँ। सो जवाफ गा.वि.स. अध्यक्ष दिवाकर शर्माले दिएका थिए। कुलबहादुर बाठा, ऋषिराम शर्मा र कृष्णबहादुर

वि.क. को नाउँमा खाता खोलिएको भन्ने थाहा पाएको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको हरिप्रसाद सुवेदीले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा गरेको बयान।

नापीमा सहयोग गर्नका लागि मूल समिति र आर्थिक समिति जिल्ला कार्यालय, नवलपरासीमा गै गठन गरिएको हो। मूल समितिमा ऋषिराम शर्मा, कुलबहादुर बाठा, ललितबहादुर गुरुङ, हरि सुवेदी, कृष्ण वि.क. थिए। आर्थिक समितिमा घनश्याम शर्मा, कुलप्रसाद शर्मा, टीकाराम न्यौपाने, वेदप्रसाद पाण्डे थियौं। नापी हुने क्षेत्रमा विवाद सुल्झाउन र नापी गर्दा हुने कार्यालयको खर्चसमेतका लागि समिति गठन भएका थिए। ऋषिराम शर्मा, कुलबहादुर बाठा, कृष्णबहादुर वि.क. ले राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्कमा खाता खोली जनताहरूबाट पैसा जम्मा गराएकामा सो पैसा खातावालाहरूले बाँडी खाएका हुन्। समितिका व्यक्तिहरूले के कति पैसा उठाई बैङ्कमा जम्मा गराए थाहा छैन भन्ने व्यहोराको टीकाराम न्यौपानेले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा गरेको बयान।

दुम्कीबास गा.वि.स. मा जग्गा नापी दर्ता गर्नका लागि मूल समिति, महासमिति र आर्थिक समिति गठन भएको सुनें। म उपस्थित नहुँदाहुँदै र मेरो इच्छाविपरीत आर्थिक समितिमा मलाई राखिएको भन्ने थाहा पाएको तर हालसम्म पनि सो समितिमा उपस्थित भएको छैन। धाक धम्कीबाट रकम उठाई खान खोजेकामा ऋषिराम शर्माले भ्रष्टाचार गरेको हुनुपर्दछ भन्ने व्यहोराको वेदप्रसाद पाण्डेले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा गरेको बयान।

नापीको प्रक्रिया सुरु भएपछि पीडित पक्षलाई क्षतिपूर्ति दिनका लागि रकम उठाइएको हो। सो समयमा जग्गा नाप जाँच गर्दा झगडा भएमा समाधानका लागि महासमिति, जिम्दारी विषयमा झगडा भएमा

मिलाउनको लागि मूल समिति र किताकाट अनुसार नाम मिलाउने र गाउँलेले बुझाएको रकमको हिसाब किताब गर्नका लागि आर्थिक समिति गठन गरिएको थियो। म आर्थिक समितिमा थिएँ। ठाउँ हेरी प्रति बिगाहा रु.६,०००।- देखि रु.८,०००।- सम्म रा.वा. बैङ्क, बर्दघाटको ६६२२ नं. को खातामा जम्मा गर्ने गरेका थिए। मूल समितिमा ऋषिराम शर्मा, कुलबहादुर बाठा, कृष्णबहादुर वि.क., रत्नप्रसाद भट्टराई, ललितबहादुर गुरुङ र हरिप्रसाद सुवेदीसमेतका व्यक्तिहरू थिए। आर्थिक समितिमा टीकाराम न्यौपाने, घनश्याम शर्मा, वेदप्रसाद पाण्डे, भीमबहादुर लामा, कुलप्रसाद शर्मासमेतका व्यक्ति थियोँ भन्नेसमेत व्यहोराको कुलप्रसाद शर्माले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा गरेको बयान।

जग्गा नापी गर्दा क्षतिपूर्ति दिनका लागि रकम उठाइएको थियो। मैलेसमेत रु.७,५००।- जम्मा गरेको थिएँ। खाता ऋषिराम शर्मासमेतका नाउँमा खोलिएको थियो। क्षतिपूर्ति दिएको छैन भन्ने सुनेको छु भन्ने व्यहोराको भीम लामाले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा गरेको बयान।

धेरै पहिलादेखि बाँकी रहेको दुम्कीबास गा.वि.स. मा जग्गा नापी गर्नका लागि टोली खटिईएको थियो। जिल्लाको प्रमुख प्रशासनको हैसियतले समस्याको समाधानका लागि सबै पक्षलाई राखी समन्वय गर्ने भूमिका निर्वाह गरेको हुँ। मेरो अध्यक्षतामा बसेको बैठकको निर्णयमा नापी सम्पादन समिति, आर्थिक समिति, मूल समितिका सदस्यहरू उल्लेख भएको भए तापनि ती समितिहरू जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा गठन भएका होइनन्। क्षतिपूर्ति दिन वा अन्य उद्देश्यले रकम उठाएको मलाई थाहा छैन भन्ने व्यहोराको नवलपरासी जिल्लाका तत्कालीन प्रमुख जिल्ला अधिकारी बालकृष्ण प्रसाईंले अख्तियार

दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा गरेको बयान।

म जग्गा नाप जाँच समितिमा छैन र के कसो भएको हो थाहा छैन। नापीका समयमा नापी सम्पादन समिति र आर्थिक समितिमा छैन। त्यस्ता समिति बनेको समेत थाहा भएन। दुम्कीबासमा रहेका आफन्तहरूको अनुरोधबमोजिम म त्यहाँ गएको हुँ। म साहु भै खडा भएको तमसुक मैले गराएको हैन। खाता नं. ६६२२ मा मेरो संलग्नता छैन भन्ने व्यहोराको रत्नप्रसाद भट्टराईले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा गरेको बयान।

जग्गा नापी सम्पादन समितिको कुनै पनि समितिमा म छैन। समिति गठन भएको सुनेको हुँ। को को छन् थाहा भएन। मूल समितिमा ऋषिराम शर्मा, कुलबहादुर बाठा, कृष्णबहादुर वि.क., रत्नप्रसाद भट्टराई, ललितबहादुर गुरुङ र हरिप्रसाद सुवेदी थिए। हाम्रो गा.वि.स. प्रतिनिधिबीचमा मेरो संयोजकत्वमा म दिवाकर शर्मा, गगन सिंह थापासमेतको समिति गठन भै नापी कार्यमा सहयोग गरेका थियोँ। नापी कार्यको लागि भनी कृष्णबहादुर वि.क., ऋषिराम शर्मा र कुलबहादुर बाठाको नाउँमा बर्दघाट बैङ्कमा पैसा जम्मा गरेका हुन् भनी गाउँलेले हल्ला गरेपछि थाहा पाएको हुँ। ऋषिराम र कुलबहादुरले पैसा आफैँले लिए भन्ने सुनेको हुँ। के कसो गरे थाहा भएन भन्नेसमेत व्यहोराको दिवाकर शर्माले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा गरेको बयान।

नापी गर्ने समयमा गाउँमा झैझगडा भयो भने मिलाउनका लागि जिल्ला प्रशासन कार्यालय, नवलपरासीमा नापी सम्पादन समिति गठन भएको हो। समितिको संयोजक ऋषिराम शर्मा र अन्यमा कुलबहादुर बाठा, कृष्णबहादुर वि.क., हरि सुवेदी, रत्नप्रसाद भट्टराई र म ललितबहादुर पनि थिएँ। नापीको समयमा लेखापढी र कागज कलम खरिद

गर्नका लागि वेदप्रसाद पाण्डे, टीकाराम न्यौपाने, घनश्याम शर्मा, कुलप्रसाद शर्मासमेत भएको आर्थिक समिति गठन भएको थियो । म भएको बेला कुनै रकम उठाउने निर्णय भएको छैन । कसले को कसबाट कति रकम उठायो सो सम्बन्धमा मलाई थाहा छैन भन्ने व्यहोराको ललितबहादुर गुरुङले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा गरेको बयान ।

ऋषिराम शर्मासमेतका व्यक्तिले दुम्कीबास गा.वि.स. मा नापीको समयमा सर्वसाधारण जनताबाट रु.१८,५०,०००/- रकम उठाई हिनामिना गरेको भन्ने सम्बन्धमा अनुसन्धान कार्य पूरा भै अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा पेस हुँदा ठगीतर्फ आवश्यक कारवाही गर्न जिल्ला प्रहरी कार्यालय, नवलपरासीमा सम्बन्धित मिसिल पठाइदिने निर्णय भएको भन्ने व्यहोराको २०५८/४/३ को अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले जिल्ला प्रहरी कार्यालय, नवलपरासीलाई लेखेको पत्र ।

दुम्कीबास निवासी ऋषिराम शर्मा, कुलबहादुर बाठा र कृष्णबहादुर वि.क.समेतका व्यक्तिले प्रति विगाहा रु.७,०००/- देखि रु.१२,०००/- सम्म रकम उठाई निजहरूले रा.वा. बैङ्क, बर्दघाटमा व.हि.नं. ६६२२ को खाता खोली रकम जम्मा गर्ने गराउने गरेको र म निवेदक कर्णबहादुर सुनारीबाट १९,५००/- र बलबहादुर वि.क., प्रेमबहादुर गुरुङ, देउप्रसाद गुरुङबाटसमेत पैसा असुल्ने काम गरेकाले निजहरूलाई पक्राउ गरी कारवाही गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको कर्णबहादुर सुनारीसमेतले अनुसन्धानको क्रममा गरिदिएको कागज ।

मैले मेरो जग्गा नापी गर्नका लागि रु.५०००/- टीकाराम न्यौपानेलाई दिएको हुँ । जग्गा दर्ताका लागि टीकाराम न्यौपाने, कुलप्रसाद शर्मा, घनश्याम शर्मा, ललितबहादुर गुरुङसमेतको आर्थिक समिति गठन

भएको थियो । सो आर्थिक समितिमा पैसा बुझाई चिट लिएपछि सो चिट देखाएमात्र गा.वि.स. अध्यक्ष र सचिवले मालपोत बुझाएको रसिद दिने गरेका थिए । ऋषिराम शर्मा, कुलबहादुर बाठा र कृष्णबहादुर वि.क. का नाउँमा बैङ्कमा खातासमेत खोलिएको थियो भन्नेसमेत व्यहोराको ढाकाराम तिमिल्सीनासमेतले अनुसन्धानको क्रममा गरिदिएको कागज ।

दुम्कीबास गा.वि.स. मा २०५४/०५५ सालतिर नापी कार्य भै रहेको अवस्थामा ऋषिराम शर्मा, कुलबहादुर बाठा र कृष्णबहादुर वि.क. का नाउँमा रा.वा. बैङ्क, बर्दघाटमा ६६२२ नं. को खाता खोलेका र आर्थिक समितिको सहयोगमा उक्त खातामा पैसा जम्मा गर्न सर्वसाधारणलाई लगाएका हुन् । मेरी आमालाई झुक्याई रु.४०००/- को कागज गराएका हुन् र पछि घनश्याम शर्मालाई दिनुभएछ । ऋषिरामसमेतका व्यक्तिले रकम उठाई हिनामिना गरेका हुन् भन्ने व्यहोराको अनुसन्धानको क्रममा संजय कुमार सुवेदीले गरिदिएको कागज ।

दुम्कीबास गा.वि.स. मा नापी हुँदाका बखत जग्गा दर्ता गर्नका लागि पैसा चाहिन्छ भनी ऋषिराम शर्मा, कुलबहादुर बाठा र कृष्णबहादुर वि.क. समेतले भनेकाले निजहरूले खोलेको रा.वा. बैङ्क, बर्दघाटको ६६२२ नं. को खातामा मैले पैसा जम्मा गरेको हुँ । भाइ र बुबाको पनि पैसा जम्मा भएको छ । डर त्रासमा पारी आर्थिक समितिका व्यक्तिहरूसमेतले पैसा लिए खाएका हुन् भन्ने व्यहोराको अनुसन्धानको क्रममा भएको नेत्रलाल थापाको कागज ।

ऋषिराम शर्मा, कुलबहादुर बाठा र कृष्णबहादुर वि.क. ले जग्गा नापी गर्न पैसा चाहिन्छ भनी प्रलोभन र डरसमेत देखाई आर्थिक समिति गठन गरी पैसा उठाएका र मैलेसमेत निजहरूले रा.वा. बैङ्क, बर्दघाटमा खोलेको खाता नं. ६६२२ मा रु.६०००/- जम्मा गरिदिएको

हुँ । सर्वसाधारणबाट रकम उठाई रकम हिनामिना गरेका हुन् भन्ने व्यहोराको दिलबहादुर झेडी मगरको अनुसन्धानको क्रममा भएको कागज ।

जिल्ला नवलपरासी, दुम्कीबास गा.वि.स. मा जग्गा नाप जाँच गर्ने समयमा कर्णबहादुर सुनारी, ढाकाराम तिमिल्सीनालगायतका थुप्रै जनताबाट ऋषिराम शर्मा, कृष्णबहादुर वि.क., कुलबहादुर बाठा, दिवाकर पौडेललगायतका व्यक्तिहरूले बैङ्कमा खातासमेत खोली आर्थिक समिति खडा गरी रकम उठाएको भन्ने थाहा पाएको हुँ । आर्थिक समितिमा कुलप्रसादसँग सम्पर्क गर्दा रा.वा.बैङ्क, बर्दघाटको ६६२२ नं. खातामा निजले नै मैले दिएको पैसा जम्मा गरेपछि सो रसिद गा.वि.स.मा दिएपछि मालपोत रसिद दिएका हुन् । कुलप्रसाद शर्मा, ललितबहादुर गुरुङसमेतका समितिमा बसेका व्यक्तिसेतले रकम उठाई ठगी गरेकामा विश्वास लाग्छ भन्ने व्यहोराको चन्द्रबहादुर गुरुङसमेतले गरिदिएको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

नवलपरासी जिल्लाको साविक बेनीमणिपुर, हाल दुम्कीबास गा.वि.स. वडा नं. १, २, ५ लगायतका जनताहरूसँग जग्गा नापी गर्न पैसा चाहिन्छ भनी नापी छुट भएका जनताहरूबाट रकम उठाई समितिसमेत खडा गरी कुलबहादुर बाठा, ऋषिराम शर्मा, कृष्णबहादुर वि.क.समेतका नाउँमा रहेको रा.वा. बैङ्क, बर्दघाटको खाता नं. ६६२२ मा रु.१८,५०,०००/- रकम जम्मा गरी सोको व्याजसमेत खाई तथा कागजसमेत बनाई प्रतिवादी ऋषिराम शर्मा, ललितबहादुर गुरुङ, कुलप्रसाद शर्मा, घनश्याम शर्मा, भीमबहादुर तामाङ, वेदप्रसाद पाण्डे, हरिप्रसाद सुवेदी, रत्नप्रसाद भट्टराई, कुलबहादुर बाठा, कृष्णबहादुर वि.क., दिवाकर शर्मा पौडेल, टीकाराम न्यौपानेसमेतले ठगी गरेको देखिँदा निज प्रतिवादीहरूलाई मुलुकी ऐन, ठगीको महलको १

नं. को कसुरमा ऐ.४ नं. बमोजिम कारवाही एवम् सजाय गरी ठगिएको रकम पीडितहरूलाई दिलाई भराई दिन माग दावी लिइएको छ भन्ने व्यहोराको अभियोग माग दावी ।

म रकम उठाउने, खाने, हिनामिना गर्ने कार्यमा संलग्न छैन । अन्य को को संलग्न थिए मलाई थाहा छैन । दुम्कीबास गा.वि.स. को वडा नं. ६ मा पैसा उठाइएको छैन । मलाई आर्थिक समितिमा राखिएको छ भन्ने सुनेको हुँ । कुनै बैठकमा म उपस्थित भएको छैन । जग्गा दर्ता गर्ने समयमा विभिन्न समिति खडा भएको भन्ने मलाई थाहा छैन भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी वेदप्रसाद पाण्डेले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

जग्गा दर्ता गर्ने समयमा कसैले पैसा उठाए नउठाएको मलाई थाहा छैन । पैसा उठाएको कुरा गाउँ घरमा सामान्य हल्ला सुनेको हुँ । ऋषिराम शर्मासमेतको संयुक्त नाउँमा खाता खोलेको भन्ने सुनेको हुँ । के प्रयोजनका लागि खोले थाहा छैन । तत्कालीन गा.वि.स. अध्यक्ष दिवाकर शर्माले जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा बैठक छ भनी भनेकाले म पनि आएको हुँ । त्यहाँ दुवै जिम्दारीबीच समझदारी कायम गर्ने निर्णय भएको थियो । मेरो अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा भएको बयान इच्छाबमोजिम भएको नभई प्रहरीको डरबाट बाध्य भै निजहरूले भनेबमोजिम मैले लेखेको हुँ । कुनै समिति गठन भएको मलाई थाहा छैन । रकम उठाएको र खाएको विषयमा मलाई जानकारी छैन । सो रकम दिने र लिनेलाई थाहा होला । मलाई फसाउनका लागि झुट्टा आरोप लगाइएको हो । मैले ठगी नगरेको हुँदा सजाय पाउनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी घनश्याम शर्माले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

दुम्कीबास गा.वि.स. का जग्गा दर्ता गराउने

सम्बन्धमा मेरो कुनै भूमिका थिएन । जग्गा नाप जाँच गर्ने क्रममा कस्ता समिति गठन भए मलाई थाहा छैन । जग्गा दर्ता गर्ने सम्बन्धमा उजुर परेपछि मात्र मलाई आर्थिक समितिमा राखेको भन्ने थाहा पाएको हुँ । सो समितिमा के कसरी राखे थाहा छैन र समितिमा मैले कुनै काम गरेको छैन । ऋषिराम शर्मासमेतका नाउँमा बर्दघाटको रा.वा. बैङ्कमा खोलिएको खातामा को कसले पैसा जम्मा गरे, कहाँ खर्च भयो मलाई थाहा छैन । सो खातामा जम्मा भएको रकम मैले खाएको छैन । अख्तियारमा बयान हुँदा मलाई दबाब दिइएको थियो । कसुर नगरेको हुँदा सजाय हुनुपर्ने होइन भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी भीमबहादुर तामाङ लामाले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

म गा.वि.स. पदाधिकारी भएको, सो बाहेक अन्य कुनै समिति गठन भएको मलाई थाहा छैन । कुलबहादुर बाठासमेतका व्यक्तिहरूले के कसो गरे मलाई थाहा छैन । मालपोत कार्यालयबाट प्राप्त लगत भिडाई गा.वि.स. ले तिरो बुझी रसिद दिएको हो र विकास सहयोग भनी रु. ५०१- थप गरी सोको रसिदसमेत दिइएको हो । सो अवस्थामा नापी कार्यलाई सहयोग गर्नका लागि गा.वि.स.भित्रबाटै मेरो संयोजकत्वमा वडा अध्यक्षहरूसहितको समिति गठन भएको थियो । मैले गैरकानूनीरूपमा कुनै रकम उठाएको छैन र लिए खाएको पनि छैन । किन त्यस्तो उजुरी दिए मलाई थाहा भएन । क्षतिपूर्ति दिनका लागि रकम उठाएको भन्ने मैले थाहा पाइन । ऋषिराम शर्मासमेतको संयुक्त नाउँमा खाता किन खोलियो र के कस्तो प्रयोजनको लागि प्रयोग गरियो, मैले जानिन । निजहरूको नाउँमा खाता सञ्चालन भएको कुरा जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा बयान गर्दा थाहा पाएको हुँ । मैले कसैलाई पैसा उठाउन भनेको पनि छैन र मैले पैसा उठाएको पनि छैन भन्ने व्यहोराको प्र. दिवाकर शर्मा पौडेलले सुरु अदालतमा

गरेको बयान ।

दुम्कीबास गा.वि.स.मा जग्गा दर्ता गर्ने समयमा साँध सीमानामा विवाद हुँदा मिलाउने कार्यमा सहयोग गरेको थिएँ । जग्गा दर्ता गर्ने सम्बन्धमा कुनै समिति खडा भएको थिएन । तर प्र.जि.अ. को कार्यकक्षमा भेला भै छलफल हुँदा मसमेत उपस्थित भै सहीछाप गरी दिएको थिएँ । सो बाहेक अन्य समितिको सदस्य म थिइन । अख्तियारमा बयान गर्दा शारीरिक र मानसिक दबाब दिएकाले आर्थिक समितिमा सदस्य भएको भनी लेखेको, सो स्वेच्छाले लेखेको होइन । ऋषिराम शर्मासमेतले खोलेको खातामा जम्मा भएको पैसा कहाँ खर्च भयो मलाई थाहा छैन भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी टीकाराम न्यौपानेले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

जग्गा दर्ताको समयमा गाउँस्तरमा कुनै समिति गठन भएको मैले थाहा पाइन । म कुनै कमिटीमा संलग्न छैन । २०५५/४/१ गतेको जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा भएको बैठकमा उपस्थित भएको हुँ । आर्थिक समितिको सदस्य भनी मेरो नाम लेखिएको रहेछ । सो कुरा मलाई थाहा भएन । पैसा उठाउनमा म संलग्न छैन । ऋषिराम शर्मासमेतका नाउँमा खाता छ भन्ने हल्लासम्म सुनेको हुँ, के प्रयोजनका लागि खोलिएको हो मलाई थाहा भएन । कसैलाई पैसा दिनुपर्छ भनेको मैले सुनिन । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा बयान गर्दा मलाई डर त्रास र धम्की दिएका कारणले बाध्य भै आर्थिक समितिमा बसेको भनी स्वीकार गरेको हुँ । मैले कुनै व्यक्तिसँग पैसा उठाएको छैन, किन प्रहरीमा त्यस्तो कागज गरे मलाई थाहा छैन भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी कुलप्रसाद शर्माले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

पहिलादेखि प्रयागराज र रुद्रबहादुर मौजाको विषयमा विवाद भै प्रयागराजको तर्फबाट सर्वोच्चमा मुद्दा दिएकाले तपाईंलाई अनुभव छ

भनी दुम्कीबास गा.वि.स.का अध्यक्षले र अन्य साथीहरूले बोलाएकाले म दुम्कीबास गएको थिएँ। नापी सम्पादन गर्नका लागि कुनै विवाद नपरोस् र परेमा पनि समस्या समाधान गर्नका लागि भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा त्यस्तो कमिटी गठन भएको थियो। गाउँ स्तरमा कुनै कमिटी गठन भएको थिएन। गाउँ स्तरमा समिति सक्रिय भएको मलाई थाहा छैन। मैले रकम उठाउन कुनै भूमिका निर्वाह गरिन र आर्थिक समिति गठन भएको पनि मलाई थाहा छैन। मैले कसैसँग तमसुक बनाएको छैन। म साहु भै खडा भएको तमसुक मैले बनाएको होइन, को कसले किन खडा गरे मलाई थाहा छैन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी रत्नप्रसाद भट्टराईले सुरु अदालतमा गरेको बयान।

जग्गा नाप जाँच गर्नेसम्बन्धी कुनै समितिहरू बनेका थिएनन्। जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा २०५५/४/१ को बैठकमा नापीसम्बन्धी सरसल्लाह गर्न बैठक बसेको र सो बैठकमा म उपस्थित भै सहीछाप गरेको हुँ। नापी सम्पादन समिति सदस्य भनी जानेर सहीछाप गरेको होइन। ऋषिराम शर्मासमेतले रा.वा. बैङ्क, बर्दघाटमा खाता नं. ६६२२ को खाता किन खोले र कसरी पैसा जम्मा भयो मलाई थाहा छैन। उक्त खातामा भएको रकम बाँडी खाने कार्यमा म संलग्न छैन। मैले अख्तियारमा स्वेच्छाले बयान गरेको होइन। कुटपिट गर्ने र डर धम्की दिएकाले निजहरूले भनेबमोजिम मैले लेखेको हुँ। कसुर नगरेको हुँदा सजाय हुनुपर्ने होइन भन्ने व्यहोराको प्र. ललितबहादुर गुरुडले सुरु अदालतमा गरेको बयान।

प्रतिवादीमध्येका ऋषिराम शर्मा, कुलबहादुर बाठा मगर, कृष्णबहादुर वि.क., हरिप्रसाद सुवेदी तामेल भएको म्यादभित्र उपस्थित नभई सुरु म्याद

गुजारी फरार रहेका।

प्रतिवादी ललितबहादुर गुरुडको साक्षी गणेशमान श्रेष्ठ, प्र. भीमबहादुरको साक्षी शेरबहादुर लामा, प्रतिवादी वेदप्रसाद पाण्डेको साक्षी पुण्यप्रसाद पौडेल, प्र. दिवाकर पौडेलको साक्षी खिमलाल गौतम, प्र. कुलप्रसाद शर्माको साक्षी रिपलाल वि.क., प्र. रत्नप्रसाद भट्टराईको साक्षी नेत्रलाल न्यौपाने, प्रतिवादी घनश्याम शर्माको साक्षी बलराम सुवेदी र प्र. टीकाराम न्यौपानेको साक्षी शिवलाल तिवारीसमेतको बकपत्र भै मिसिल सामेल रहेको। साथै जाहेरवालालगायत वस्तुस्थिति मुचुल्काका व्यक्तिहरूलाई उपस्थित गराउन आदेशानुसार पत्र लेखिएकामा निजहरूलाई वादी पक्षले उपस्थित गराउन नसकेको।

प्रतिवादीमध्येका घनश्याम शर्मा जग्गा दर्ता गराउनका लागि रकम उठाउनमा प्रत्यक्ष र सक्रियरूपमा संलग्न भएको तथ्य पुष्टि हुन आएकाले निजलाई ठगीको १ नं. विपरीतको कसुरमा रु.३,०००।- जरिवाना र ३ महिना कैद हुने ठहर्छ। बिगोको हकमा निजले के कति उठाई जम्मा गरे भन्ने खुल्न नआएकाले बिगो कायम हुन सक्ने। प्रतिवादी ऋषिराम शर्माको हकमा म्याद तामेल गर्दा बेपर्ते भएको हुँदा तामेलीमा रहने ठहर्छ। प्रतिवादीहरू रत्नप्रसाद भट्टराई, दिवाकर शर्मा, टीकाराम न्यौपाने, वेदप्रसाद पाण्डे, कुलप्रसाद शर्मा, भीमबहादुर तामाङ र ललितबहादुर गुरुडले आरोपित कसुर गरेको भन्ने तथ्य प्रमाणबाट नदेखिएकाले सफाइ पाउने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको नवलपरासी जिल्ला अदालतको मिति २०६२/४/१६ को फैसला।

रा.वा. बैङ्क, बर्दघाटमा प्रतिवादी कुलबहादुर बाठा मगर, ऋषिराम शर्मा र कृष्णबहादुर वि.क.समेत जना ३ को नाउँमा ६६२२ नं. को खातामा रकम उठाई जम्मा गरी ठगी गरेको तथ्य प्रतिवादी घनश्याम शर्माले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा गरेको

बयानसमेतबाट स्पष्ट भएको छ । उक्त बयान अन्यथा प्रमाणित हुन सकेको छैन । यसरी प्रतिवादीहरूको मिलेमतोमा गैरकानूनीरूपमा रकम उठाई हिनामिना गरी ठगी गरेको भन्ने प्रमाणित भइरहेको अवस्थामा प्रतिवादीमध्येका घनश्याम शर्मालाई कम सजाय गरेको, बिगो कायम नगरेको, ऋषिराम शर्माको हकमा फैसला नगरी तामेलीमा राखेको, प्रतिवादी हरिप्रसाद सुवेदीको हकमा केही नबोलेको र अन्य प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दावीबाट सफाई दिएको सुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी अयिभयोग दावीबमोजिम गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन अदालत, बुटवलमा मिति २०६२।८।२० मा परेको पुनरावेदन ।

प्रस्तुत मुद्दा ठगीको परिभाषाभित्र पर्दैन । हदम्यादभित्र पनि छैन । मैले रूपैयाँ उठाएको र ठगी गरेकोसमेत होइन, छैन । ठोस र तथ्ययुक्त आधार प्रमाणबेगमलाई कसुरदार ठहर्याई सजाय गरेको सुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतको फैसला नमिलेको हुँदा उल्टी गरी अभियोग दावीबाट सफाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी घनश्याम शर्माको पुनरावेदन अदालत, बुटवलमा परेको मिति २०६३।७।१० को पुनरावेदन ।

नेपाल सरकारको पुनरावेदन परेकामा प्रतिवादीमध्येका हरिप्रसाद सुवेदीका हकमा सुरु फैसलामा केही नबोली अ.बं. १९२ नं. को त्रुटि गरी फैसला भएको देखिएको, प्रतिवादी ऋषिराम शर्माको हकमा निजले आफ्नो वतनसहितको नागरिकता प्रमाणपत्र पेस गरी बैङ्क खाता खोलेको पाइएको स्थितिमा तामेली म्याद बेपत्ते भए पनि मुद्दाको गाम्भीर्यतालाई दृष्टिगत गरी जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम २२(क) को देहायको (ख) (चौथो संशोधनसहित) को प्रक्रिया अपनाउन

सकिनेमा सोको अवलम्बन नगरी निजको हकमा तामेलीमा राखिदिने गरी ठहर भएको र अन्य प्रतिवादीहरूलाई प्रमाणको मूल्याङ्कन नै नगरी सफाई दिने गरी भएको सुरुको फैसलामा पुनर्विचार गर्नुपर्ने देखिँदा अ.बं. २०२ नं. बमोजिम विपक्षीहरूलाई झिकाउने र प्रतिवादी घनश्याम शर्माको पुनरावेदन परेकामा निजको हकमा प्रमाणको मूल्याङ्कनको सन्दर्भमा सुरुको इन्साफमा फरक पर्न सक्ने हुँदा अ.ब. २०२ नं. बमोजिम पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालयलाई पेसीको सूचना दिनु भन्ने पुनरावेदन अदालत, बुटवलको मिति २०६३/९/१२ को आदेश ।

प्रतिवादी ऋषिराम शर्माको हकमा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम २२(क) को देहाय (ख) को प्रक्रिया नअपनाई निजको हकमा तामेलीमा राखिदिने ठहर गरेको देखिएकाले निजको हकमा सो प्रक्रिया पुर्याई र प्रतिवादी हरिप्रसाद सुवेदीको हकमा सुरु फैसलामा केही नबोली अ.बं. १९२ नं. को त्रुटि गरी फैसला भएको देखिएकाले निज प्रतिवादीको हकमा समेत ठहर निर्णय गर्नु भनी सुरु मिसिल सुरु जिल्ला अदालतमा पठाई प्रस्तुत मुद्दा अ.बं. १२ नं. बमोजिम मुलतबीमा राखिदिएको छ भन्ने व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, बुटवलको मिति २०६४।१।२ को आदेश ।

प्रतिवादीहरू ऋषिराम शर्मा र हरिप्रसाद सुवेदीले जग्गा दर्ता गराइदिन भनी रकम उठाएको र बैङ्क खातामा जग्गा गरे गराएको नदेखिएको, कुनै उनाउ व्यक्तिले बैङ्क खातामा रूपैयाँ जग्गा गरेकै कारणले यी प्रतिवादीहरूले ठगी गरेको भन्न मिल्ने नदेखिँदा निजहरूले अभियोग दावीबाट सफाई पाउने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको नवलपरासी जिल्ला अदालतको मिति २०६५/३/११ को फैसला ।

प्रतिवादी ऋषिराम शर्माको संयोजकत्वमा

समिति गठन भई प्रतिवादीहरूले गैरकानूनीरूपमा रूपैयाँ उठाई हिनामिना गरेको तथ्य प्रतिवादी घनश्याम शर्माको मौकाको बयान तथा बैङ्क खाता, भौचरसमेतबाट स्पष्ट देखिएको अवस्थामा प्रतिवादीहरू ऋषिराम शर्मा र हरिप्रसाद सुवेदीसमेतलाई अभियोग दावीबाट सफाई दिएको सुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन अदालत, बुटवलमा परेको मिति २०६५।७।३ को पुनरावेदन।

यसै मुद्दाका सम्बन्धमा नवलपरासी जिल्ला अदालतको मिति २०६२/४/१६ को फैसलाउपर वादी नेपाल सरकार तथा प्रतिवादीमध्येका घनश्याम शर्माको पुनरावेदन परेकामा यस अदालतको मिति २०६४/१/२ को आदेशले मुलतबीमा रहेको देखिँदा सो मुद्दाहरू मुलतबीबाट जगाई प्रस्तुत मुद्दासमेत गरी तीनवटै पुनरावेदनपत्र एकैसाथ हेर्नुपर्ने भएकाले प्रस्तुत मुद्दामा समेत छलफलका लागि अ.ब. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई मुलतबीमा रहेका मुद्दामा मुलतबीमा रहँदाका अवस्थामा तारेखमा रहेका पक्षलाई झिकाई तीनवटै पुनरावेदनपत्र साथै राखी नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, बुटवलको मिति २०६५/८/९ को आदेश।

प्रतिवादीहरूले अभियोग दावीबमोजिमको कसुर गरेको पुष्टि हुने ठोस र तथ्ययुक्त आधार प्रमाण वादी पक्षबाट पेस हुन नसकेको अवस्थामा अनुमानको आधारमा प्रतिवादीहरूलाई कसुरदार ठहर्‍याई सजाय गर्न फौजदारी न्यायको सिद्धान्तसमेतको विपरीत हुने हुँदा प्रतिवादीहरूले अभियोग दावीबमोजिमको कसुर गरेको ठहर्‍याउन मिलेन। अतः प्रतिवादी घनश्याम शर्माले आरोपित कसुर गरेको ठहर गरी सजायसमेत गर्ने गरेको सुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतको मिति

२०६२/४/१६ को फैसला केही उल्टी भई निज घनश्याम शर्माले समेत सफाई पाउने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, बुटवलको मिति २०६६/३/८ को फैसला।

प्रतिवादीहरूले बैङ्कमा खोलेको संयुक्त खातामा स्थानीय जनताबाट रकम जम्मा गरेको देखिएको अवस्थामा उक्त रकम खातामा कुन स्रोतबाट प्राप्त भएको हो भनी प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २७ बमोजिम प्रतिवादीले प्रमाण पुर्याउनुपर्नेमा स्रोतर्फ प्रमाणको मूल्याङ्कन नगरी प्रमाणको भार वादीले नपुर्याएको भनी भएको उक्त फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर उल्टी गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा परेको पुनरावेदन।

विभिन्न व्यक्तिहरूबाट उठाइएको रकम रु.१८,५०,०००।- बैङ्कमा रहेको, सो रकम प्रतिवादीहरूद्वारा विभिन्न मितिमा झिकिएको पाइन्छ। उक्त रकम आवश्यकता नपर्ने अवस्थामा समेत छुट जग्गा दर्ता गराउने प्रयोजनका लागि भनी विभिन्न व्यक्तिहरूलाई आश्वासन दिई गफलतमा पारी रकम उठाएको तथ्य मिसिल संलग्न कागजातबाट देखिन्छ। यस्तो अवस्थामा प्रतिवादीहरूको उक्त कार्य ठगीको १ नं. को परिभाषाभित्र पर्ने हुँदाहुँदै पनि उपरोक्त कसुर गर्ने प्रतिवादीहरूलाई अभियोग माग दावीबाट सफाई दिने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत, बुटवलको फैसला मिलेको नदेखिई फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.ब. २०२ नं. बमोजिम विपक्षी झिकाउने भन्ने यस अदालतको मिति २०६७/१०/२ को आदेश।

नियमबमोजिम दैनिक पेसीसूचीमा चढी पेस भएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारतर्फका विद्वान् सरकारी न्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेल तथा प्रत्यर्थी प्रतिवादीतर्फका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री

शम्भु थापा एवम् विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री केदारप्रसाद दाहाल र श्री नारायणप्रसाद देवकोटाले गर्नुभएको बहससमेत सुनियो।

यसमा नवलपरासी जिल्लाको दुम्कीबास गा.वि.स. वडा नं. १, २ र ५ का जनताहरूसँग जग्गा नापी गर्न पैसा चाहिन्छ भनी नापी छुट भएका जनताहरूसँग रकम उठाई प्रतिवादीहरूमध्येका ३ जनाको नाउँमा बैङ्कमा संयुक्त खाता खोली रु.१८,५०,०००।- रकम जम्मा गरी सोको ब्याज खाई कागजसमेत बनाई ठगी गरेकाले निज प्रतिवादीहरूलाई ठगीको महलको ४ नं. बमोजिम सजाय गरी ठगिएको रकम पीडितहरूलाई दिलाई भराई पाउँ भनी अभियोगपत्र पेस भएकामा प्रतिवादीमध्येका घनश्याम शर्मालाई रु.३,०००। जरिवाना र ३ महिना कैद हुने र अन्य प्रतिवादीहरूले सफाई पाउने ठहराएको सुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतको फैसला केही उल्टी गरी प्रतिवादी घनश्याम शर्मासमेतले सफाई पाउने ठहराएको पुनरावेदन अदालत, बुटवलको फैसलाउपरा वादी पक्षबाट प्रस्तुत पुनरावेदन परी निर्णयार्थ पेस हुन आएको देखियो।

अब पुनरावेदन अदालतको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ, पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने भएको छ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, यसमा दुम्कीबास गा.वि.स.मा नापीको समयमा यी प्रतिवादीहरूले सर्वसाधारण जनताहरूबाट रकम उठाई हिनामिना गरेको भनी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा मिति २०५६।१२।१ मा बेनामे उजुरी दर्ता भएको देखिन्छ। यसै विषयलाई लिएर कर्णबहादुर सुनारीसमेतका ६ जना व्यक्तिहरूले समेत मिति २०५६।१२।९ मा सोही आयोगमा उजुरी

गरेको देखिन्छ। उपरोक्त दुवै उजुरीहरूमा के कुन प्रतिवादीले के कसबाट के कति रकम ठगी गरेको हो भन्ने सम्बन्धमा स्पष्ट खुलाएको देखिँदैन। उल्लिखित उजुरीहरूकै आधारमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले अनुसन्धान गरी ठगीतर्फ आवश्यक कानूनी कारवाही गर्न मिसिल जिल्ला प्रहरी कार्यालय, नवलपरासीमा पठाइदिने भनी मिति २०५८।३।२९ मा निर्णय गरे अनुसार जिल्ला प्रहरी कार्यालय, नवलपरासीमा फाइल प्राप्त भै सो कार्यालयले पुनः अनुसन्धान गरी यी प्रतिवादीहरूलाई मुलुकी ऐन, ठगीको महलको ४ नं. बमोजिम सजाय गरी पीडितहरूको बिगो भराइदिन अभियोगपत्र पेस गरेको देखिन्छ। सो अभियोगपत्रमा समेत के कुन प्रतिवादीले के कति रकम कसबाट ठगी गरी लिएको हो भन्ने सम्बन्धमा पृथकपृथकरूपमा नखुलाई केवल प्रतिवादीहरूबाट ठगिएको रकम पीडितलाई दिलाई भराई पाउँ भनी गोश्वारारूपमा दावी लिएको पाइयो।

३. प्रतिवादीहरूमध्येका ऋषिराम शर्मा, कुलबहादुर बाठा मगर, कृष्णबहादुर वि.क. र हरिप्रसाद सुवेदी तामेल भएको समाह्वान म्यादमा समेत हाजिर नभई म्याद गुजारी बसेका देखिन्छन्। अन्य प्रतिवादीहरूले आरोपित कसुरमा पूर्ण इन्कार रही अदालतमा बयान गरेको देखिन्छ। जाहेरवालालगायत मौकामा बुझिएका मानिसहरूलाई बकपत्रको लागि उपस्थित गराइदिन भनी सुरु अदालतको आदेशानुसार मिति २०६१।६।१५ मा अभियोजन पक्षलाई पत्र लेखिएको देखिन्छ। सो अनुसार वादी पक्षले आफ्ना साक्षीहरू उपस्थित नगराएको कारण पुनः मिति २०६१।१०।१८ मा समेत पत्र लेखिएकामा अभियोजन पक्षले आफ्ना साक्षीहरू उपस्थित गराई अभियोग दावीलाई खम्बीर गराउन

सकेकोसमेत देखिएन। जग्गा नाप जाँच गर्ने कार्य नेपाल सरकार, नापी विभागको हो। यी प्रतिवादीहरू जग्गा नाप जाँच गर्ने आधिकारिक व्यक्ति पनि होइनन्। जग्गा नाप जाँच गर्न खटिएको नापी टोली र सो नापीलाई माध्यम बनाई भ्रष्टाचार गरेको भन्ने सम्बन्धमा परेको उजुरी छानबिन गर्नका लागि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०५७।७।५ को पत्रानुसार नापी विभागबाट खटिएको टोलीले स्थलगत निरीक्षण गरी मिति २०५७।८।२६ मा दिएको प्रतिवेदनमा नापी हुँदाका अवस्थामा कुनै अनियमितता भएको नदेखिएको भनी प्रतिवेदन पेस गरेको देखिन्छ। प्रतिवादीहरूले सर्वसाधारण जनतालाई ललाई फकाई झुक्याई धोका दिई रकम उठाएको भन्ने देखिनेसम्मको तथ्ययुक्त सबुद प्रमाण मिसिल सामेल रहेको पाइएन। यसरी प्रतिवादीहरूले खोलेको बैङ्क खातामा कसैले रकम जम्मा गरिदिएको र सो खाताको रकम प्रतिवादीहरूले झिकेको भन्ने कुरालाई ठगी गरेको भन्न मिल्ने नदेखिँदा यस अदालतबाट प्रत्यर्थी झिकाउँदाका अवस्थामा भएको आदेशसँग सहमत हुन सकिएन।

४. वस्तुतः कसैउपर अभियोग लगाउनुमात्र पर्याप्त हुँदैन, सो प्रमाणित पनि हुनुपर्दछ। प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ अनुसार फौजदारी मुद्दामा अभियुक्तको कसुर प्रमाणित गर्ने भार वादी पक्षमा रहेको हुन्छ। प्रस्तुत मुद्दामा यी प्रतिवादीहरूले आरोपित कसुर गरेकै हुन् भनी शङ्कारहित तथ्ययुक्त सबुद प्रमाण वादी पक्षले पेस गर्न सकेको देखिन आएन। शङ्का र अनुमानको भरमा मात्र प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरिनु प्रचलित फौजदारी न्यायको सिद्धान्तसमेतको विपरीत हुने हुन्छ। तसर्थ आरोपित कसुर यिनै प्रतिवादीहरूले गरेका हुन् भनी देखिनेसम्मको तथ्ययुक्त एवम् शङ्कारहित ठोस सबुद प्रमाणको

अभावमा प्रतिवादीहरूलाई कसुरदार ठहराउन नमिल्ने भएकाले आरोपित कसुरबाट प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने ठहराएको पुनरावेदन अदालतको फैसला अन्यथा हुन सक्ने देखिएन।

५. अतः एव, प्रतिवादीहरूमध्ये घनश्याम शर्मालाई सजाय गर्ने ठहराएको हदसम्मको सुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतको मिति २०६२।४।१६ को फैसला केही उल्टी गरी निज प्रतिवादीले समेत आरोपित कसुरबाट सफाइ पाउने ठहराएको पुनरावेदन अदालत, बुटवलको मिति २०६६।३।८ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्तैन। अरु तपसिलबमोजिम गर्नु।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम प्रतिवादी घनश्याम शर्मालाई तीन महिना कैद र रु. ३०००।- जरिवाना हुने ठहर्याएको हदसम्मको सुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतको फैसला केही उल्टी गरी निज प्रतिवादीले समेत अभियोग दावीबाट सफाइ पाउने ठहराएको पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर हुने ठहरेकाले निज प्रतिवादीले पुनरावेदन अदालत, बुटवलमा मिति २०६३।७।१० मा र.नं. १६१६ बाट बुझाएको जरिवाना रु.३,०००।- र पुनरावेदन गर्दा कैदबापतमा अ.बं. १९४ नं. बमोजिमको सुविधा प्राप्त गरी मिति २०६३।७।१० मा र.नं. ३०२६ बाट राखेको धरौटी रु.२२५०।- समेत जम्मा रु. ५,२५०।- फिर्ता पाउने हुँदा फिर्ता पाउँ भनी दण्ड सजायको महलको ५१ नं. का म्यादभित्र दरखास्त दिए नियमानुसार फिर्ता दिनु भनी सुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतमा लेखिपठाउनु..... १

नक्कल माग्ने सरोकारवालालाई लाग्ने दस्तुर लिई
नक्कल दिनु २
प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल
नियमानुसार बुझाइदिनु ३

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.

इति संवत् २०७१ साल मङ्सिर ९ गते रोज ३ शुभम्।
इजलास अधिकृत : फणिन्द्र पराजुली

निर्णय नं. ९३११

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी
आदेश मिति : २०७१।१०।२०।३
०६७-WO-०७३१

विषय: उत्प्रेषण।

निवेदक : जिल्ला काठमाडौं, पुखुलाछी गाउँ विकास
समिति वडा नं. ३ बस्ने रामलखन यादवकी
श्रीमती हिरादेवी श्रेष्ठ

विरुद्ध

विपक्षी : पर्सा जिल्ला अदालतसमेत

- नगरपालिका क्षेत्रभित्र पर्ने घरको हकमा सम्बन्धित प्राविधिकको मूल्याङ्कन प्रतिवेदन नै आवश्यक रहेको कुरालाई कानूनले प्रष्ट्याएकामा नगरपालिकाको पत्रलाई नै प्राविधिकको मूल्याङ्कन प्रतिवेदन भनी अर्थ गर्न नमिल्ने।
- पञ्चकृते मोल कायम गर्दा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७५(५) (झ) अनुसार अदालत रहेको गाउँ विकास समिति वा नगरपालिकाको एकजना र नजिकको कुनै एक अड्डाको प्रतिनिधि साक्षी राखी पञ्चकृते मोल कायम गर्नुपर्नेछ भन्ने नियमले तोकेको अनिवार्य प्रक्रियालाई पूरा नगरी पञ्चकृते मोल कायम गरेको काम कारवाहीमा उल्लिखित कानूनी प्रावधानहरूको त्रुटिसमेत विद्यमान रहको देखिँदा जिल्ला अदालत तहसिलबाट भएको पञ्चकृते मूल्याङ्कन नियमसम्मत नदेखिने।
- जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७५(५)(झ) को प्रक्रियागत त्रुटि गरी जिल्ला अदालत तहसिल शाखाबाट भएको पञ्चकृते मूल्याङ्कनलाई सदर गरेको जिल्ला अदालतको आदेश सो आदेशलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको आदेशसमेतका सम्पूर्ण आदेशहरू र काम कारवाहीसमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने।

(प्रकरण नं. २)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता बालकृष्ण
न्यौपाने

विपक्षीको तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७५(५)(झ)

आदेश

न्या. सुशीला कार्की : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(२) नं. बमोजिम यस अदालतको क्षेत्राधिकारअन्तर्गतको भई पर्नआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् आदेश यसप्रकार छ :

विपक्षी रामबाबुप्रसादले म निवेदकको झुट्टा वतन देखाई मउपर पर्सा जिल्ला अदालतमा दे.मि.नं. २६७० को लेनदेन मुद्दा दर्ता गराई मेरो अनुपस्थितिमा एकतर्फी फैसला गराई विपक्षीको बिगो असुलमा विपक्षी पर्सा जिल्ला अदालतमा दरखास्त परी कारवाही चल्ने क्रममा म निवेदकका नाममा मालपोत कार्यालय, पर्सामा दर्ता भएको पर्सा जिल्ला, वीरगन्ज उपमहानगरपालिका वडा नं. १ को कि.नं. १११ को क्षेत्रफल ०-१-१७-२ जग्गा र घरसमेतको मिति २०६७।५।१३ मा एकतर्फी पञ्चकृते मूल्य कायम गरिएको सो कार्य बदर गरिपाउँ भनी पर्सा जिल्ला अदालतमा उजुरी गरेकामा मिति २०६७।६।१० मा भएको आदेशले उल्लिखित पञ्चकृते मूल्यको कारवाही बदर नहुने आदेश भएकाले सोउपर पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा निवेदन गरेकामा “यसमा प्राविधिक जाँच मूल्याङ्कन तथा रजिस्ट्रेशन प्रयोजनका लागि मालपोत कार्यालयले तोकेको मूल्याङ्कनसमेतलाई आधार मानी मिति २०६७।५।१३ मा तहसिलदारबाट भएको मूल्य र सो निर्णयलाई सदर गर्ने गरी त्यस अदालतबाट भएको मिति २०६७।६।१० को आदेशसमेत बेरीतको नदेखिएकाले

परिवर्तन गरिरहन परेन” भन्ने मिति २०६७।९।१ मा आदेश भएको उल्लिखित आदेश र कारवाही बदर गराउने अन्य प्रभावकारी कानूनी उपचार विद्यमान नभएकाले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम असाधारण अधिकार क्षेत्रतर्फ निवेदन गर्न आएको छु।

विपक्षी पर्सा जिल्ला अदालत तहसिलले मिति २०६७।५।१३ मा पञ्चकृते कायम गर्दा वीरगन्ज उपमहानगरपालिकाको मिति २०६७।२।१९ को पत्र अनुसार कि.नं.१११ मा बनेको ७ कोठाको घरको मूल्य रु.१२,१२,४५१।९० मूल्याङ्कन हुने भनी प्राविधिक जाँच मूल्याङ्कन गरी पठाएको देखिँदा ७ कोठा घरको मूल्य रु.१२,१२,४५१।९० मोल कायम गरिने निर्णय गरियो भन्ने आधार छ। घरको मूल्याङ्कन गर्दा कोठाका आधारमा गर्न मिल्दैन। म निवेदिकाले मिति २०६५।१०।२७ मा नक्सा पास हुँदा ७ कोठा बाहेक २ वटा स्टोर रुम, ट्वाइलेट, बाथरूम, किचेन हल र प्यासेजसमेत रहेको छ। घरको मूल्याङ्कन गर्दा कोठाका आधारमा गर्ने हो भने २ वटा स्टोर रुमका हल किचेन कोठासमेतको हिसाब के हुने हो मुचुल्कामा खुल्दैन। नक्सामा रुम लेखिएकोलाई मात्र प्राविधिकले कोठा गन्ती गरेको छ। किचेन कोठा, स्टोर रुम, हल, प्यासेज, ट्वाइलेट र बाथरूमसमेतको हिसाब मूल्याङ्कन नराखी रुममात्रको आधारमा भएको पञ्चकृते कायम रहन सक्तैन।

पञ्चकृते मोल कायम गर्दा प्राविधिकको वीरगन्ज उपमहानगरपालिकाको मिति २०६७।२।१९ को पत्रको आधार लिएको छ। सो पत्रको व्यहोरा हेर्दा मिति २०६१।१२।८ मा निर्मित नक्सा पास प्रमाणपत्र पुरानो घर भएको र सोअनुसार पुरानो घरको मूल्याङ्कन प्रतिवर्ग फिट ५७५ रहेको हुँदा सोअनुसारको मूल्याङ्कन कायम

गरिएको र १२ वर्षको १ प्रतिशत ले हास कट्टा गरिएको भन्ने आधार व्यहोरा छ । पुरानो घरको रेट प्रतिवर्ग फिट रु.५७५ भए नयाँ घरको मूल्य सोको दोब्बर छ । सो घर नयाँ हो । नयाँ घरको मूल्य प्राविधिकले बढ्नियतपूर्वक लेखेको पत्रका आधारमा भएको पञ्चकृते र प्राविधिकको सो पत्र नै आत्मगत र हचुवा रहेको छ । यस्तो आधारमा गरिएको पञ्चकृते कायम रहन सक्नेन । वीरगन्ज उपमहानगरपालिका वडा समिति वडा नं. १६ को च.नं. २७ मिति २०६७।५।२ को मूल्याङ्कन सम्बन्धमा भन्ने पत्रमा “यस वडा नं. १६ बाट कर्मचारी खटी आई यस वडाका भद्रभलाद्मीहरूलाई जम्मा भेला पारी यो जग्गाको मूल्य कति पर्ने हो भनी सोधनी गर्दा यस जग्गाको मोल प्रतिधुर रु.४,५०,०००। (चार लाख पचास हजार) पर्ने भनिएको र १० कोठा घरको मूल्य रु.६०,००,०००। (साठी लाख) भनिएकाले सर्जमिन मुचुल्का यसै पत्रसाथ संलग्न गरी सिफारिस साथ अनुरोध छ” भन्ने व्यहोरा छ । यो व्यहोराले पनि सो कि.नं. १११ को क्षेत्रफल ०-१-१७-२ जग्गाको स्थानीय किनबेचको मूल्य रु.१,६६,५०,०००। पर्ने रहेछ । घर र जग्गाको करीब ५०।५१ लाख कायम गरेको पञ्चकृते आफैँमा आत्मगत रहेको छ । वडाको सिफारिस र स्थानीय सर्जमिनबाट नै किनबेचको मूल्य २ करोड भन्दा बढी भएपछि हचुवामा सो भन्दा घटीमा पञ्चकृते कायम गर्न मिल्दैन ।

घरको हकमा प्राविधिकको प्रतिवेदन छैन । जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७५(५)(झ) मा नगरपालिका क्षेत्रभित्र पर्ने घरको हकमा सम्बन्धित प्राविधिकको मूल्याङ्कन प्रतिवेदन चाहिने भन्ने कानूनी व्यवस्था छ । कानूनले नै प्रतिवेदन चाहिन्छ भनेपछि पत्रलाई प्रतिवेदन भन्न मिल्दैन । मिति २०६७।२।१९ को प्राविधिक पत्रमा प्रतिवेदन

खडा गरिएको भन्ने पनि छैन । “पञ्चकृते मोल” भन्नाले बिक्री गर्न खोज्दा पाउनसक्ने न्यूनतम मूल्य सम्झनुपर्छ भन्ने पनि सोही नियमावली, ७५(५)(झ) को स्पष्टीकरणमा कानूनी व्यवस्था रहेको छ । तर विपक्षी तहसिल कार्यालयले गरेको मिति २०६७।५।१३ को पञ्चकृते मूल्याङ्कन उल्लिखित नियमावली, २०५२ को नियम ७५(५)(झ) समेतको विपरीत छ । पञ्चकृते मुचुल्का म निवेदकको रोहबरमा छैन । अदालत रहेको गाउँ विकास समिति वा नगरपालिकाको एकजना र नजिकको कुनै एक अड्डाको प्रतिनिधि साक्षी राखी पञ्चकृते मोल कायम गर्नुपर्नेछ भन्ने जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७५(५) मा कानूनी व्यवस्था भएकामा सो नियमले तोकेबमोजिमको साक्षी पनि राखिएको छैन । अतः विपक्षी निकायका उल्लिखित कामकारवाही र निर्णयले म निवेदकको माथि उल्लिखित कानूनी हक र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च) १३ र १९(१) समेतको हक हनन् भएकाले धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी पर्सा जिल्ला अदालत तहसिलबाट भएको मिति २०६७।५।१३ को पञ्चकृते मुचुल्का, सोलाई सदर गरेको पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०६७।६।१० को आदेश, सो आदेशलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति २०६७।९।१ को आदेश र वीरगन्ज उपमहानगरपालिका कार्यालयको मिति २०६७।२।१९ को पत्रसमेतका सम्पूर्ण आदेश निर्णयपत्र र काम कारवाहीसमेत बदर गरी पुनः विपक्षी निकायहरूको नाममा कानूनबमोजिम पुर्जिसमेत जारी गरिपाउँ । साथै, प्रस्तुत निवेदनको टुङ्गो नलाग्नेसम्मका लागि लिलामको कारवाही अगाडि नबढाउनु यथास्थितिमा राख्ने भन्ने सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम विपक्षी निकायहरूको

नाममा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदन।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो, नहुनुपर्ने कुनै मनासिबमाफिकको आधार र कारण भए खुलाई विपक्षी नं. १ र २ लाई महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् र विपक्षी नं. ३, ४, ५ र ६ लाई आफैं वा कानूनबमोजिमको आफ्नो प्रतिनिधिमार्फत् यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा सूचना पठाई लिखित जवाफ परेपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार गरी पेस गर्नु।

निवेदकले अन्तरिम आदेशसमेतको माग गरेको देखिँदा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७५(५) को खण्ड (झ) बमोजिमसमेत पञ्चकृते मोल कायम गरिएको भनिए पनि प्राविधिक मूल्याङ्कन प्रतिवेदन नभएको भनी निवेदन जिकिर रहेकोसमेत देखिनाले अर्को आदेश नभएसम्म सुविधा सन्तुलन (Balance of Convenience) को दृष्टिले तत्काल लिलामको प्रक्रिया अगाडि नबढाई यथास्थितिमा राख्नु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ। नियमानुसार गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।१०।२० को आदेश।

यसमा जिल्ला पर्सा, गाउँ विकास समिति भोराटार वडा नं. १ मा बस्ने रामबाबुप्रसाद कानु र निज निवेदिका प्रतिवादी भएको दे.नं. २६७० को लेनदेन मुद्दामा यस अदालतको मिति २०६०।७।२७ गतेको फैसलाले साँवा रु.६,४२,०००।, कानूनले पाउने ब्याज र कोर्टफिसमेत भरी पाउने ठहरी भएको फैसलाबमोजिम बिगो भरिभराई पाउँ भनी वादीको मिति २०६०।८।९ मा दरखास्त परी प्रतिवादीको

नाउँमा बिगो दाखिल गर्न ३५ दिने म्याद जारी भएकामा म्यादभित्र बिगो दाखिल नगरेको र निवेदिकाले सम्मानित अदालतमा वतन र फैसला बदर सम्बन्धमा २०६१ सालको रिट नं. ३४४३ र २०६४ सालको रिट नं. ९२२ समेतको उत्प्रेषणको निवेदन दिई उक्त निवेदन मिति २०६५।८।१३ मा खारेज भएको अवस्थामा बिगो भरिभराउतर्फको कारवाहीको सिलसिलामा यस अदालतबाट मिति २०६६।११।२९ मा समेत जायजात भै घरको प्राविधिक प्रतिवेदन र मालपोत कार्यालयले रजिस्ट्रेशन प्रयोजनको लागि तोकेको मूल्यलाई समेत आधार लिई वादीले दरखास्तमा देखाएको प्रतिवादीको नाउँको दर्ताको जिल्ला पर्सा, गाउँ विकास समिति श्रीपुर वडा नं. १ हाल वीरगन्ज उपमहानगरपालिका वडा नं. १६ कि.नं. १११ को ०-१-१७-२ जग्गा र सोमा भएको पक्की घरसमेतको मिति २०६७।५।१३ मा पञ्चकृते मोल कायम हुँदा जग्गाको प्रतिकड्डा रु.२२,००,०००।- र घरको मोल रु.१२,१२,४५२।- मोल कायम भएको थियो। उक्त पञ्चकृते मोल कायम बदरतर्फ निवेदिकाको तर्फबाट मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको महलको ६१ नं. बमोजिम उजुर परी उक्त मूल्य सदर हुने गरी मिति २०६७।६।१० मा आदेश भएको र सो आदेशउपर ऐ. अदालती बन्दोवस्तको १७ नं. बमोजिम पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा निवेदन परी यस अदालतको मिति २०६७।६।१० को आदेश सदर हुने गरी मिति २०६७।९।१ मा आदेश भएकाले कानूनबमोजिम वादीको बिगो भराउन भएको कारवाही बदर गर्नुपर्ने अवस्था नहुँदा निवेदिकाको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पर्सा जिल्ला अदालत र ऐ. का तहसिलदारको मिति २०६८।२।२९ को संयुक्त लिखित जवाफ।

रिट निवेदकले मसँग कर्जा लिनुभएको र सो लिएको ऋण नतिरेकाले विपक्षीलाई प्रतिवादी बनाई

पर्सा जिल्ला अदालतमा लेनदेन मुद्दा दायर गरी पर्सा जिल्ला अदालतबाट साँवा व्याज भरिपाउने ठहर भई मिति २०६०।७।२७ मा मुद्दा फैसला भई अन्तिम भैसकेको छ । सो अन्तिम फैसलाबमोजिम मैले पाउने साँवा व्याज विपक्षीले नदिएकाले फैसलाबमोजिम मैले पाउने साँवा व्याज विपक्षीले नतिरेकाले फैसलाबमोजिम भरिभराउको निवेदन दिई यत्तिका वर्षसम्म कारवाहीकै क्रममा छ । निवेदकले प्रस्तुत रिट निवेदनमा मिति २०६७।५।१३ को पञ्चकृते मूल्याङ्कन र सोलाई सदर गर्ने गरी भएको जिल्ला अदालत र पु.वे.अ., हेटौंडाको आदेशलाई चुनौती दिनुभएको रहेछ तर उक्त पञ्चकृते मूल्याङ्कन गर्दा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७५ को पूर्ण पालना भएको छ । मिति २०६७।५।१३ को पञ्चकृते मुचुल्कामा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७५ को (घ), (ङ), (च) र (छ) तथा स्पष्टीकरणसमेतलाई आधार लिइएको छ । जसअनुसार जग्गाको हालको चलनचल्तीको मूल्यअनुसार प्रतिकट्टा रु.२२,००,०००।- कायम गरिएको र घरको हकमा रु.१२,१२,४५२।- मूल्याङ्कन गरेको छ । नियमावलीले पञ्चकृतेमा प्रतिनिधिलाई साक्षी राख्नुपर्छ भन्ने प्रावधान छ तर प्रतिनिधि उपस्थित नभएमा काम सम्पन्न गर्न नै नमिल्ने भनी कुनै व्यवस्था गरेको छैन । सूचना दिँदा पनि त्यस्तो कुनै प्रतिनिधि उपस्थित नभए पनि लिलामीसम्बन्धी कुनै कार्य रोक्नुपर्ने होइन भनी नियम ७५ को उपनियम ६ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा उल्लेख गर्नुको तात्पर्य फैसला कार्यान्वयनमा ढिलासुस्ती नआओस् भन्ने हो । लिलामी हुँदाको अवस्थामा लिलामीमा बोल कबोल गर्ने व्यक्तिहरूले बढी मूल्यको सम्पत्ति भएको अवस्थामा बढी मूल्यमा लिलाम हुने हुन्छ । पञ्चकृते भनेको विपक्षीले भनेको मूल्यमा हुनुपर्छ जस्तो गरी

हचुवा आधारमा फैसला कार्यान्वयन रोक्ने उद्देश्य लिई दायर प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी रामबाबुप्रसाद कानुको लिखित जवाफ ।

हिरादेवी श्रेष्ठको नाममा दर्ता रहेको जिल्ला पर्सा, श्रीपुर वीरगन्ज वडा नं. १ हाल जिल्ला पर्सा, वीरगन्ज उपमहानगरपालिका वडा नं. १६ को कि.नं. १११ ज.वि. ०-१-१७-२ जग्गा र सो जग्गामा भएको १० कोठाको पक्की घर तथा कम्पाउन्डवालसमेतको चलन चल्तीअनुसार मूल्याङ्कन खुलाई पाउँ भनी हिरादेवी श्रेष्ठले यस वडा कार्यालयमा निवेदन दर्ता गराउनुभएकामा सो निवेदनबमोजिम यस वडा समितिको कार्यालयबाट मिति २०६७।५।२ मा सरजमिन मुचुल्का तयार गरिएको हो । सो मुचुल्कामा जिल्ला पर्सा, वीरगन्ज उपमहानगरपालिका वडा नं. १६ बस्ने विरेन्द्र यादवसमेतका व्यक्तिहरूले उक्त कि.नं. १११ को ज.वि. ०-१-१७-२ जग्गाको चलनचल्ती दर रेट रु.४,५०,०००। (अक्षरूपी चार लाख पचास हजार) प्रतिधुर जाने भएकाले जम्मा मोल रु.१,६६,९०,०००। र त्यस जग्गामा १० कोठा घर भएको मूल्य रु.५०,००,०००। (पचास लाख) पर्न जाने भनी व्यहोरा लेखाई सहीछाप गर्नुभएकाले वडा सचिवको हैसियतले सोही व्यहोराको सरजमिन मुचुल्का तयार गरेको थिएँ । सो मुचुल्कामा मेरो आफ्नो कुनै राय नभएकाले मुचुल्काको आधारमा नै मैले सिफारिस गरेको थिएँ । पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०६७।२।१२ को पत्रबमोजिम हिरादेवी श्रेष्ठको नाममा दर्ता रहेको कि.नं.१११ को जग्गामा भएको ७ कोठाको पुरानो घरको प्राविधिकबाट नियमबमोजिम मूल्याङ्कन भै मिसिल संलग्न रहेको सबुद प्रमाणहरूको आधारमा पर्सा जिल्ला अदालतबाट पञ्चकृते मूल्य कायम

भएकाले सो पञ्चकृते मोल कायममा यस कार्यालयको निर्णायक भूमिका नभै सिफारिस गर्ने भूमिकामात्र रहेकाले यस कार्यालयलाई समेत विपक्षी बनाई दायर भएको रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्नेसमेत व्यहोराको वीरगन्ज उपमहानगरपालिका वडा समिति वडा नं. १६ को तर्फबाट ऐ. वडा समितिको सचिव मानिफ मियाँको लिखित जवाफ ।

निवेदक हिरादेवी श्रेष्ठ र विपक्षी रामबाबु साह भएको बिगो भरिपाउँ मुद्दामा सुरु पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०६७।६।१० को आदेश बदर गरिपाउँ भनी निवेदक हिरादेवी श्रेष्ठको तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको अ.बं. १७ नं. अन्तर्गतको निवेदनको प्राप्त कैफियत प्रतिवेदन इजलाससमक्ष पेस हुँदा यसमा प्राविधिक जाँच मूल्याङ्कन तथा रजिस्ट्रेसन प्रयोजनका लागि मालपोत कार्यालयले तोकेको मूल्याङ्कनसमेतलाई आधार भनी मिति २०६७।५।१३ मा तहसिलदारबाट भएको मूल्य कायम निर्णय र सो निर्णयलाई सदर गर्ने गरी त्यस अदालतबाट भएको मिति २०६७।६।१० गतेको आदेशसमेत बेरीतको नदेखिएकाले परिवर्तन गरिरहन परेन कानूनबमोजिम गर्नु भनी यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६७।९।१ मा आदेश भई आदेशसहितको सम्पूर्ण कागजात सुरु पर्सा जिल्ला अदालतमा पठाइएको । अतः यस अदालतबाट कानूनबमोजिम भएको उपर्युक्तबमोजिमको आदेशबाट विपक्षीले रिट निवेदनमा उल्लेख गरेबमोजिमको निजको संवैधानिक एवम् कानूनी हक हनन् नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक मुद्दा पेसीसूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा

निवेदकका तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बालकृष्ण न्यौपानेले पर्सा जिल्ला अदालतमा दे.मि.नं. २६७० को लेनदेन मुद्दामा विपक्षीमध्ये रामबाबु साहले दिएको बिगो असुलीसम्बन्धी निवेदनमा विपक्षी पर्सा जिल्ला अदालतमा दरखास्त परी कारवाही चल्ने क्रममा मेरो पक्षको नाममा मालपोत कार्यालय, पर्सामा दर्ता भएको पर्सा जिल्ला, वीरगन्ज उपमहानगरपालिका वडा नं. १ को कि.नं. १११ को क्षेत्रफल ०-१-१७-२ जग्गा र घरसमेतको मिति २०६७।५।१३ मा एकतर्फी पञ्चकृते मूल्य कायम गरिएको सो कार्य बदर गरिपाउँ भनी पर्सा जिल्ला अदालतमा उजुरी गरेकामा मिति २०६७।६।१० मा भएको आदेशले उल्लिखित पञ्चकृते मूल्यको कारवाही बदर नहुने आदेश भएकाले सोउपर पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा निवेदन गरेकामा मिति २०६७।६।१० गतेको आदेशसमेत बेरीतको नदेखिएकाले परिवर्तन गरिरहन परेन भनी सो निर्णयलाई नै सदर गर्ने गरी आदेश भएको थियो । विपक्षी पर्सा जिल्ला अदालत तहसिलले मिति २०६७।५।१३ मा पञ्चकृते कायम गर्दा वीरगन्ज उपमहानगरपालिकाको मिति २०६७।२।१९ को पत्र अनुसार कि.नं.१११ मा बनेको घरको मूल्य रु.१२,१२,४५१।९० मूल्याङ्कन हुने भनी प्राविधिक जाँच मूल्याङ्कन गरी पठाएको देखिँदा ७ कोठा घरको मूल्य रु.१२,१२,४५१।९० मोल कायम गरिने निर्णय गरियो भन्ने आधार छ । घरको मूल्याङ्कन गर्दा लिएका आधार उचित छैनन् । उल्लिखित घर ०६७ सालमा नक्सा पास हुँदा कोठाहरू, स्टोर रूम, ट्वाइलेट, बाथरूम, किचेन हलसमेत गरी १२ कोठा रहेकामा घरको मूल्याङ्कन गर्दा ७ कोठाको मात्र पुरानो घरको मूल्यको आधारमा गरी कम मूल्याङ्कन गरिएको मिलेको छैन ।

जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७५(५)(झ) मा नगरपालिका क्षेत्रभित्र पर्ने घरको हकमा सम्बन्धित प्राविधिकको मूल्याङ्कन प्रतिवेदन चाहिने भन्ने कानूनी व्यवस्था भएकामा प्राविधिकको मूल्याङ्कन प्रतिवेदनबिना नै पत्रको आधार लिएको कानूनतः मिल्दैन । सोही नियमावली, ७५(५)(झ) को स्पष्टीकरणमा “पञ्चकृते मोल” भन्नाले बिक्री गर्न खोज्दा पाउन सक्ने न्यूनतम मूल्य सम्झनुपर्छ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ । तर विपक्षी तहसिल कार्यालयले गरेको मिति २०६७।५।१३ को पञ्चकृते मूल्याङ्कन उल्लिखित नियमावली, २०५२ को नियम ७५(५)(झ) समेतको विपरीत छ । पञ्चकृते मुचुल्कामा मेरो पक्ष रोहबरमा छैन । जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७५(५) मा तोकेबमोजिमको साक्षी पनि राखिएको छैन ।

पर्सा जिल्ला अदालत तहसिलबाट भएको मिति २०६७।५।१३ को पञ्चकृते मुचुल्का, सोलाई सदर गरेको पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०६७।६।१० को आदेश, सो आदेशलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, हेटौंडाको मिति २०६७।९।१ को आदेश र वीरगन्ज उपमहानगरपालिका कार्यालयको मिति २०६७।२।१९ को पत्रसमेतका सम्पूर्ण आदेश निर्णयपत्र र काम कारवाहीसमेत उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी बदर गरी पुनः विपक्षी निकायहरूको नाममा कानूनबमोजिम प्रक्रिया पूरा गरी पञ्चकृते मोल कायम गर्नु भनी परमादेशको आदेश जारी होस् भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

प्रस्तुत मुद्दामा मिसिल संलग्न सम्पूर्ण कागजातहरूको अध्ययन गरी एवम् विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताको बहससमेत सुनी विचार गर्दा निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी गर्नुपर्ने हो होइन निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा यी निवेदक र विपक्षी रामबाबु साहबीच पर्सा जिल्ला अदालतमा चलेको लेनदेन मुद्दा (दे.मि.नं. २६७०) मा विपक्षीको बिगो असुलमा दरखास्त परी कारवाही चल्ने क्रममा निवेदकका नाममा दर्ता भएको पर्सा जिल्ला, वीरगन्ज उपमहानगरपालिका वडा नं. १ को कि.नं. १११ को क्षेत्रफल ०-१-१७-२ जग्गा र घरसमेतको मिति २०६७।५।१३ मा एकतर्फी पञ्चकृते मूल्य कायम गरिएकोमा सो बदरका लागि पर्सा जिल्ला अदालतमा उजुरी गरेकामा मिति २०६७।६।१० मा भएको आदेशले उल्लिखित पञ्चकृते मूल्यको कारवाही बदर नहुने आदेश भएको रहेछ । सो आदेशउपर निवेदकले पुनरावेदन अदालत, हेटौंडामा निवेदन गरेकामा जिल्ला अदालतबाट भएको मिति २०६७।६।१० को आदेशसमेत बेरीतको नदेखिएकाले परिवर्तन गरिरहन परेन भन्ने आदेश भएको रहेछ । पर्सा जिल्ला अदालत तहसिलले मिति २०६७।५।१३ मा पञ्चकृते कायम गर्दा वीरगन्ज उपमहानगरपालिकाको मिति २०६७।२।१९ को पत्र अनुसार कि.नं. १११ मा बनेको घरको मूल्य रु.१२,१२,४५१।९० मूल्याङ्कन हुने भनी प्राविधिक जाँच मूल्याङ्कन गरी पठाएको घरको मूल्य रु.१२,१२,४५१।१० मोल कायम गरिने निर्णय कुनै पनि आधारमा मिल्ने अवस्थाको छैन । उल्लिखित घर जग्गाको स्थानीय किनबेचको मूल्य रु.१,६६,५०,०००। पर्नेमा कम मूल्यको सर्जमिन मुचुल्काको पञ्चकृते आफैँमा आत्मगत रहेको छ । “पञ्चकृते मोल” भन्नाले बिक्री गर्न खोज्दा पाउन सक्ने न्यूनतम मूल्य सम्झनुपर्छ भन्ने पनि सोही नियमावली, ७५(५)(झ) को स्पष्टीकरणमा कानूनी व्यवस्था रहेको छ । तर विपक्षी तहसिल कार्यालयले गरेको मिति २०६७।५।१३ को पञ्चकृते मूल्याङ्कन उल्लिखित नियमावली, २०५२ को नियम ७५(५)

(झ) समेतको विपरीत छ । पर्सा जिल्ला अदालत तहसिलबाट भएको मिति २०६७।५।१३ को पञ्चकृते मुचुल्का, सोलाई सदर गरेको पर्सा जिल्ला अदालत एवम् पुनरावेदन अदालत, हेटौंडाको आदेश र वीरगन्ज उपमहानगरपालिका कार्यालयको मिति २०६७।२।१९ को पत्रसमेतका सम्पूर्ण आदेश निर्णयपत्र र काम कारवाहीसमेत उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी बदर गरिपाउँ भन्ने निवेदन दावी रहकामा बिगो भरिभराउतर्फको कारवाहीको सिलसिलामा पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।१।२९ मा समेत जायजात भै घरको प्राविधिक प्रतिवेदन र मालपोत कार्यालयले रजिस्ट्रेसन प्रयोजनको लागि तोकेको मूल्यलाई समेत आधार लिई वादीले दरखास्तमा देखाएको प्रतिवादीको नाउँको दर्ताको कि.नं. १११ को जग्गा र सोमा भएको पक्की घरसमेतको मिति २०६७।५।१३ मा पञ्चकृते मोल कायम हुँदा जग्गाको प्रतिकड्डा रु.२२,००,०००।- र घरको मोल रु.१२,१२,४५२।- मोल कायम भएको थियो । पञ्चकृते मोल बदरतर्फ विपक्षीको उजुर परी जिल्ला एवम् पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०६७।५।१३ पञ्चकृते मोल कायम आदेश सदर हुने गरी आदेश भएकाले कानूनबमोजिम वादीको बिगो भराउन भएको कारवाही बदर गर्नुपर्ने अवस्था नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज होस् भनी विपक्षीहरूको बेगलाबेगलै एकै मिलानको लिखित जवाफ रहेकामा पर्सा जिल्ला अदालतले प्रतिवादीको नाउँ दर्ताको कि.नं. १११ को जग्गा र सोमा भएको पक्की घरसमेतको मिति २०६७।५।१३ मा पञ्चकृते मोल कायम गर्दा वीरगन्ज उपमहानगरपालिकाको मिति २०६७।२।१९ को पत्रको आधार लिई जग्गाको प्रति कड्डा रु.२२,००,०००।- र घरको मोल रु.१२,१२,४५२।- मोल कायम गरेको उल्लेख गरेकामा जिल्ला अदालत नियमावली,

२०५२ को नियम ७५(५)(झ) मा नगरपालिका क्षेत्रभित्र पर्ने घरको हकमा सम्बन्धित प्राविधिकको मूल्याङ्कन प्रतिवेदन चाहिने भन्ने कानूनी व्यवस्था छ । नगरपालिका क्षेत्रभित्र पर्ने घरको हकमा सम्बन्धित प्राविधिकको मूल्याङ्कन प्रतिवेदन नै आवश्यक रहेको कुरालाई यस कानूनले प्रष्ट्याएकामा नगरपालिकाको पत्रलाई नै प्राविधिकको मूल्याङ्कन प्रतिवेदन भनी अर्थ गर्न मिल्दैन । वीरगन्ज उपमहानगरपालिकाको मिति २०६७।२।१९ को पत्रमा घरको मूल्याङ्कन भन्नेमात्र उल्लेख भएबाट प्राविधिकको मूल्याङ्कन प्रतिवेदनबिना नै पत्राचार भएको देखिएकाले जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७५(५)(झ) को प्रक्रिया अवलम्बन नगरी भएको पत्रको आधारमा निवेदकका नाममा दर्ता भएको पर्सा जिल्ला, वीरगन्ज उपमहानगरपालिका हालको वडा नं. १६ को कि.नं. १११ को क्षेत्रफल ०-१-१७-२ जग्गा र घरसमेतको मिति २०६७।५।१३ मा गरिएको पञ्चकृते मूल्य कानूनतः मिल्ने देखिएन । साथै पञ्चकृते मोल कायम गर्दा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७५(५)(झ) अनुसार अदालत रहेको गाउँ विकास समिति वा नगरपालिकाको एकजना र नजिकको कुनै एक अड्डाको प्रतिनिधि साक्षी राखी पञ्चकृते मोल कायम गर्नुपर्नेछ भन्ने नियमले तोकेको अनिवार्य प्रक्रियालाई पूरा नगरी पञ्चकृते मोल कायम गरेको काम कारवाहीमा उल्लिखित कानूनी प्रावधानहरूको त्रुटिसमेत विद्यमान रहेको देखिँदा पर्सा जिल्ला अदालत तहसिलबाट भएको मिति २०६७।५।१३ को पञ्चकृते मूल्याङ्कन नियमसम्मत देखिएन । तसर्थ माथि उल्लिखित आधारमा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७५(५)(झ) को प्रक्रियागत त्रुटि गरी पर्सा जिल्ला अदालत तहसिल शाखाबाट भएको मिति २०६७।५।१३ को पञ्चकृते मूल्याङ्कन निकाय

सोलाई सदर गरेको पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०६७।६।१० को आदेश, सो आदेशलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति २०६७।९।१ को आदेशसमेतका सम्पूर्ण आदेशहरू र काम कारवाहीसमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ। अब पुनः कानूनबमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी पञ्चकृते मोल कायम गर्नु भनी पर्सा जिल्ला अदालत तहसिल शाखाको नाममा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ। विपक्षी पर्सा जिल्ला अदालत तहसिल शाखालाई यसको जानकारी दिई प्रस्तुत मुद्दाको विद्युतीय प्रति अपलोड गरी दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. दीपकराज जोशी

इति संवत् २०७१ साल माघ २० गते रोज ३ शुभम्।
इजलास अधिकृत : गेहेन्द्रराज पन्त

निर्णय नं. ९३१२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ
आदेश मिति : २०७१।९।२०।१
०७०-CI-०८१५

विषय : निषेधाज्ञा/परमादेश।

पुनरावेदक : जिल्ला प्रशासन कार्यालय, मोरङ र
आफ्नोतर्फबाट प्र.जि.अ.गणेशराज कार्की
विरुद्ध
प्रत्यर्थी/निवेदक : जिल्ला मोरङ, विराटनगर उ.म.न.पा.
वडा नं. १ बस्ने पदमप्रसाद गौतमसमेत

०७०-CI-०८८९
विषय : निषेधाज्ञा/परमादेश।

पुनरावेदक : रेल्वे तथा मेट्रो विकास आयोजना,
जोगवनी विराटनगर खण्ड साइट कार्यालय,
विराटनगरको तर्फबाट ऐ. का. नोडल अफिसर
मोहनचन्द्र भट्ट

विरुद्ध
प्रत्यर्थी/निवेदक : जिल्ला मोरङ, विराटनगर उ.म.न.पा.
वडा नं. १ बस्ने पदमप्रसाद गौतमसमेत

- क्षेत्रीय प्रशासक पूर्वाञ्चल, धनकुटाले मुआब्जा निर्धारण समितिले कायम गरेको मुआब्जा र प्रक्रिया नै न्यायोचित नभएको भनी बदर गरी पुनः कारवाही

गर्न निर्देशनात्मक निर्णय गरेको र उक्त निर्देशनात्मक निर्णयलाई चुनौती दिएकोसमेत नदेखिएको र क्षेत्रीय प्रशासकले नेपाल सरकार गृह मन्त्रालयबाट अधिकार प्रत्यायोजन भएबमोजिम निर्णय गरेको अवस्थामा आफूले गरेको कामकारवाहीउपर उजुरी सुन्ने निकायमा उजुरी परेपश्चात् भएको निर्णयलाई शिरोपर गरी कार्यान्वयन गर्नु मातहतको निकायको दायित्व हुन आउने।

- संवैधानिक वा कानूनी निकाय वा त्यसमा कार्यरत अधिकारीले कानूनबमोजिम भएको आदेश निर्देशन र निर्णयको पालना गर्नु कर्तव्य हुने हुँदा आफ्नो कर्तव्य पालना नगरेको कारणले कुनै व्यक्तिको कानूनी हकको प्रचलनमा बाधा अवरोध खडा हुन्छ भने त्यस्तो हक प्रचलन गराउन परमादेशको आदेश जारी हुन सक्ने।

(प्रकरण नं. १०)

पुनरावेदकको तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता
सूर्यराज दाहाल

प्रत्यर्थी/निवेदकको तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ मा दफा ३, १३, १८

सुरू तहमा फेसला गर्ने :

मा.न्या. श्री गोपाल पराजुली

मा.न्या.श्री शिवनारायण यादव

आदेश

न्या. सुशीला कार्की : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम यस अदालतमा दायर भई पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य यसप्रकार छ:-

हामी निवेदकहरूका नाममा देहायका जग्गाहरू दर्ता भोग चलनमा रहेको छ।

जग्गाधनी	जिल्ला	गा.वि.स.	साविक			हाल		अधिग्रहणमा परेको जग्गा
			वडा नं.	कि.नं.	क्षेत्रफल	वडा नं.	कि.नं.	
पदमप्रसाद गौतम	मोरङ	कटहरी	२(ख)	३०४	०-१-१६	२/१७८-	३००	०-०-९ ^१ / _२
राजेन्द्रप्रसाद गौतम	„	„	„	१५४	१-८-१८ ^१ / _२	„	२९८	१-८-१८ ^१ / _२
रमेशराज गौतम	„	„	„	६७	०-७-१५ ^१ / _२	„	२९७	०-०-१५ ^१ / _२
महेशराज गौतम	„	„	„	६४	१-२-१२ ^१ / _२	„	२९८	०-१४-१० ^१ / _२

उल्लिखित निवेदकहरूका जग्गाहरू जोगवनी, विराटनगर रेल्वे सेवामा परी जग्गाप्राप्ति ऐन, २०३४ को प्रयोजनको लागि विपक्षी नं. १ बाट मिति २०६८।०३।०७ गते अधिग्रहणको ३० दिने सार्वजनिक सूचना प्रकाशित भई विपक्षी नं. ३ को मिति २०६८।१०।०५को निर्णय अनुसार मिति २०६८।११।१६ गते राजधानी दैनिक पत्रिकामा जग्गाको मुआब्जा तथा क्षतिपूर्ति निर्धारणसम्बन्धी सूचना प्रकाशित भएअनुसार जग्गाको मुआब्जा निर्धारणउपर चित्त नबुझी विपक्षी नं. १मार्फत् नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालयसमक्ष उजुरी निवेदन दिएकामा प्रत्यायोजित अधिकारबमोजिम गृह मन्त्रालयबाट क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालय, पूर्वाञ्चल धनकुटामा लेखी आएबमोजिम मिति २०६९।६।२९ गते सडकको दक्षिणतर्फ $५०+२५०+२५०=५५०$ मिटर दूरी कायम गरी मुआब्जा निर्धारण गरेको र उत्तरतर्फ $५०+२५०+१००=४००$ मिटरको दूरी कायम गरी मुआब्जा निर्धारण गरेको कारण सडकको दुवैतर्फ एकनास दूरी कायम गरी मुआब्जा निर्धारण गरेको कारण सडकको दुवैतर्फ एकनास दूरी कायम गरिएको नदेखिएको हुँदा निवेदकको पुनः मूल्याङ्कन गरिपाउँ भन्ने व्यहोरा उपयुक्त देखिन्छ । मुआब्जासमेतको हकमा सो ठहरेबमोजिम $५०+२५०+२५०$ मिटर कायम गरी अग्रिम कारवाही गर्नसमेत" भनी निर्देशनात्मकरूपमा निर्णय भएको अवस्था छ । यसपछि मिति २०६९।७।१४ च नं. ४२५ को पूर्वाञ्चल क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालय, धनकुटाको पत्रबाट विपक्षी नं. १, २ मा मिसिल फिर्ता आएको हुँदा हामीहरूले मिति २०६९।७।२७ मा हुलाकमार्फत् निवेदन पठाएकामा मिति २०६९।८।१ मा विपक्षी नं. १ ले प्राप्त गरेपनि कुनै कारवाही अगाडि नबढाएको हुँदा पुनः गृह मन्त्रालयलाई बोधार्थ दिई मिति २०६९।९।२९ गते (१३-१-

२०१३) कुरियरमार्फत् निवेदन पठाई विपक्षी नं. १ ले मिति २०६९।१०।२ मा प्राप्त गरेको र हामी पटकपटक गई विपक्षी नं.१, २ लाई भेटी कारवाही टुङ्गो लगाई दिन भन्दा निवेदनमा कुनै पनि कारवाही नगर्ने, कुनै निर्णय नगर्ने उल्टै हाम्रो जग्गामा रेल्वे लाइन निर्माणको लागि माटो भर्ने, काट्ने र कब्जा गर्ने कार्यका लागि अन्य विपक्षीलाई निर्देशनसमेत दिई क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालयको निर्णय कार्यान्वयन नै नगरी माटो काट्ने, भर्ने कार्य गरी कब्जामा लिने प्रबल आशङ्कासमेतको अवस्था हुँदा रिट निवेदन लिई आएका छौं ।

विपक्षी नं. १ बाट मुआब्जा रकम निर्धारण गरेको निर्णय बदर भई मुआब्जा रकम निर्धारण गरी भुक्तानी गर्नु भन्ने पूर्वाञ्चल क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालय, धनकुटाको मिति २०६९।६।२९ को निर्णयले तोकेबमोजिम र जग्गाप्राप्ति ऐन, २०३४ को कानूनी व्यवस्थाको अधीनमा रही जग्गाको मुआब्जा सम्बन्धमा पूर्वाञ्चल क्षेत्रीय कार्यालय, धनकुटाबाट समेत तोकिएबमोजिम मुआब्जा रकम भुक्तानी पाउन हामीहरूले दिएको पटकपटकको निवेदनमा कारवाही नगरी पदीय दायित्व, कर्तव्य र अधिकारको समुचित, न्यायोचित तवरबाट आजसम्म प्रयोग नगरी न्याय प्रदान नगरिएको हुँदा मिति २०६९।६।२९ गतेको निर्णयको आधारमा तोकिएको दूरीभित्रको मुआब्जा रकमसम्बन्धी निर्णय कार्यान्वयन गरी मुआब्जा रकम निर्धारण गर्ने निर्णय भई मुआब्जा नदिएसम्मका लागि निवेदकको जग्गामा प्रवेश गर्ने, कब्जा नियन्त्रण लिने, माटो भरी काटी कुनै किसिमको निर्माण कार्य गर्ने बाली नष्ट गर्ने हटाउनेसमेतका कार्य नगर्नु, नगराउनु भनी प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(२) नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा १७(२), पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ३३ क बमोजिम अन्तरिमसहितको निषेधाज्ञाको आदेशसमेत

जारी गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको निवेदन दावी।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको माग दावीबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो, आदेश जारी हुनु नपर्ने कानूनसम्मत आधार र कारण भए सूचनाप्राप्त भएको मितिले बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी विपक्षीको नाउँमा सूचना जारी गरी नियमानुसार पेस गर्नु। साथै, अन्तरिम आदेशको हकमा विचार गर्दा जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा १८(२)(३) बमोजिम भएको अन्तिम निकास भैसकेको विषयलाई अनदेखा गरी क्षतिपूर्ति पनि उपलब्ध नगराउने र जग्गामा प्रवेश गरी निर्माण कार्य गर्नु गराउनु प्रथम दृष्टिमा नै मिलेको देखिँदा निवेदकहरूको जग्गाको मुआब्जा उपलब्ध गराई कब्जा र अतिक्रमण गर्न नमिल्ने देखिँदा मिति २०६९।६।२९ को निर्णयको कार्यान्वयन नगराई जग्गामा प्रवेश गर्ने कार्य नगर्नु, नगराउनु भनी अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिदिएको छ भन्ने व्यहोराको मिति २०७०।१।३० को अन्तरिमसहितको आदेश।

मुआब्जा निर्धारण समितिले वस्तुगत तथ्यको आधारमा मुआब्जाको दरभाउ निर्धारण गरेकाले समितिबाट भएको मुआब्जा निर्धारण उचित छ। सोहीबमोजिम निवेदकका सँधियारले मुआब्जामा चित्त बुझाई बुझी लिइसकेको अवस्था छ। जहाँसम्म क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालयको निर्देशनात्मक निर्णयको सवाल छ, उक्त निर्देशनात्मक निर्णय र निवेदनको समग्र विषयवस्तु नै फरक छ। निवेदनको विषयवस्तु मुआब्जाको रकमसँग सम्बन्धित छ भने निर्देशनात्मक निर्णयको विषयवस्तु जग्गाप्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा १८(३) अन्तर्गतको देखिन्छ। मुआब्जा निर्धारण समितिले निर्धारण गरेको मुआब्जाको रकम सम्बन्धमा उजुरी लाने व्यवस्था जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ ले गरेको पाइँदैन। निवेदकहरूको दावी लिएको ऐनको

दफा २५(७) को व्यवस्था सार्वजनिक कामका लागि अधिग्रहण गरिएको सन्दर्भमा आकर्षित हुन सक्ने देखिँदैन। स्थानीय अधिकारीले निर्धारण गरेको मुआब्जा रकमको सम्बन्धमा उजुर गर्न पाउने नभई सूची प्रकाशन गरेको विषयमा मात्र १५ दिनभित्र गृह मन्त्रालयमा उजुरी गर्नुपर्ने व्यवस्था छ, यी निवेदकहरूले गृह मन्त्रालयमा दिएको निवेदन उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाविपरीत हुनुको साथै तोकिएको अवधि १५ दिनसमेत व्यतीत गरी दिएको अवस्था छ। यसर्थ यस कार्यालयबाट भए गरेका कामकारवाही जग्गाप्राप्ति ऐन, २०३४ को कानूनी प्रावधानको परिधिभित्र रही कानूनसम्मत तरिकाले गरिएको मुआब्जा निर्धारण समितिबाट निर्धारण भएको मुआब्जा रकम लिन कानूनका म्यादभित्र निवेदकहरू आएमा मुआब्जा रकम प्राप्त गर्ने अधिकार सुरक्षित नै रहेको र यस कार्यालयबाट भए गरेको कामकारवाहीबाट निवेदकहरूको कानूनी हक अधिकारमा आघातसमेत नपुगेको हुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको जिल्ला प्रशासन कार्यालय, मोरङ र ऐ. का प्रमुख जिल्ला अधिकारीको तर्फबाट र मुआब्जा निर्धारण समितिको तर्फबाट पर्न आएको एकै मिलानको फरकफरक लिखित जवाफ।

मुआब्जा निर्धारण समितिले जग्गाको मुआब्जा एवम् क्षतिपूर्ति रकम निर्धारण गर्ने र सोको आवश्यक प्रक्रिया पूरा गरी यस आयोजनाले वितरण गर्ने कार्य गर्ने हुँदा क्षतिपूर्ति एवम् मुआब्जा रकमको दररेट फरक पार्ने अधिकार यस आयोजनालाई नहुँदा यस आयोजनाको हकमा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको रेल्वे तथा मेट्रो विकास आयोजना जोगवनी - विराटनगर खण्ड साइट कार्यालय, विराटनगरको तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ।

प्रस्तुत मुद्दामा विपक्षीहरूले क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालय, धनकुटाको निर्णयलाई शिरोपर गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने आफ्नो दायित्व पालना गरेको नदेखिएको हुँदा सो दायित्व पालना गर्न गराउन निवेदन मागबमोजिम विपक्षीहरूको नाममा आदेश जारी हुने देखियो । क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालय, पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्रबाट मिति २०६९।६।२९ मा भएको निर्णयलाई अन्यथा गर्न सकिने नदेखिँदा उक्त मितिको निर्णयलाई कानूनबमोजिमको निर्णय कायम हुने भएकाले निर्णयमा उल्लेख भएको दक्षिणतर्फको दूरीसरह उत्तरतर्फ दूरीलाई पनि ५०+२५०+२५० कायम गरी क्षतिपूर्ति दिलाउने निर्णयको कार्यान्वयन नभएको हुँदा सो निर्णयको कार्यान्वयन गर्नु गराउनु र जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ३ बमोजिम यी निवेदकहरूको हकमा मुआब्जा दिईमात्र जग्गाप्राप्त गर्ने व्यवस्था गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूले क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालय, धनकुटाको निर्णयलाई शिरोपर गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने आफ्नो दायित्व पालना गरेको नदेखिएको हुँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(२) बमोजिम विपक्षीहरूको नाममा यो परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०७०।३।३१ को फैसला ।

यसैसम्बन्धी सूचना २०६८/३/७ को नयाँ पत्रिका दैनिकमा प्रकाशन भएको, जग्गाप्राप्ति ऐन, २०३४ मा दफा ३ अनुसार सार्वजनिक कामको लागि अधिग्रहण गरेको जग्गाको मुआब्जा निर्धारण समितिले गरेको मुआब्जा रकम सम्बन्धमा उजुरी गर्ने व्यवस्था जग्गाप्राप्ति ऐन, २०३४ मा नभएको, सोही ऐनको दफा १८ (२) बमोजिम १५ दिनभित्र गृह मन्त्रालयमा उजुर गर्नुपर्नेमा म्याद नघाई दर्ता गरेको, न्यायिक निर्णय गर्ने अधिकार प्रत्यायोजन हुन नसक्नेमा गृह

मन्त्रालय आफैँले निर्णय गर्नुपर्ने अधिकार प्रत्यायोजन, सो ऐनमा स्थानीय अधिकारीले सूचनाको उपरको उजुरीमा निर्णय गर्ने अधिकार प्रत्यायोजन गर्न सक्ने व्यवस्था नरहेको मुआब्जा निर्धारण उचित रहेको भन्ने विपक्षीमध्येका जिल्ला प्रशासन कार्यालय, मोरङ र ऐ. का प्रमुख जिल्ला अधिकारीको तर्फबाट गणेशराज कार्कीको यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ मा दफा ३ अनुसार सार्वजनिक कामको लागि अधिग्रहण गरेको जग्गाको मुआब्जा निर्धारण समितिले गरेको मुआब्जा रकम सम्बन्धमा उजुरी गर्ने व्यवस्था जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ मा नभएको, २०६८/३/७ को नयाँ पत्रिका दैनिकमा सूचना प्रकाशन भएको र सोही ऐनको दफा १८ (२) बमोजिम १५ दिनभित्र गृह मन्त्रालयमा उजुर गर्नुपर्नेमा म्याद नघाई दर्ता गरेको, न्यायिक निर्णय गर्ने अधिकार प्रत्यायोजन हुन नसक्नेमा, गृह मन्त्रालय आफैँले निर्णय गर्नुपर्ने अधिकार प्रत्यायोजन भएको, सो ऐनमा स्थानीय अधिकारीले सूचनाको उपरको उजुरीमा निर्णय गर्ने अधिकार प्रत्यायोजन गर्न सक्ने व्यवस्था नरहेको मुआब्जा निर्धारण उचित रहेको भन्ने विपक्षीमध्येका रेल्वे तथा मेट्रो विकास आयोजना जोगवनी विराटनगर खण्ड साइट कार्यालय, विराटनगरको तर्फबाट ऐ.का नोडल अफिसर मोहनचन्द्र भट्टको तर्फबाट यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र

नियमबमोजिम दैनिक पेसीसूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकहरूको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता सूर्यराज दाहालले जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ मा दफा ३ अनुसार सार्वजनिक कामको लागि अधिग्रहण गरेको जग्गाको मुआब्जा निर्धारण समितिले गरेको मुआब्जा रकम सम्बन्धमा उजुरी गर्ने व्यवस्था जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ मा नभएको, २०६८/३/७ को

नयाँ पत्रिका दैनिकमा सूचना प्रकाशन भएको र सोही ऐनको दफा १८ (२) बमोजिम १५ दिनभित्र गृह मन्त्रालयमा उजुर गर्नुपर्नेमा म्याद नघाई दर्ता गरेको, न्यायिक निर्णय गर्ने अधिकार प्रत्यायोजन हुन नसक्नेमा गृह मन्त्रालय आफैँले निर्णय गर्नुपर्ने अधिकार प्रत्यायोजन गरेको, सो ऐनमा स्थानीय अधिकारीले सूचनाउपरोको उजुरीमा निर्णय गर्ने अधिकार प्रत्यायोजन गर्न सक्ने व्यवस्था नरहेको, मुआब्जा निर्धारण उचित रहेकाले पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर हुनुपर्दछ भनी प्रस्तुत गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

पुनरावेदकहरूको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता सूर्यराज दाहालले गर्नुभएको बहस सुनी पुनरावेदनसहितको सम्पूर्ण मिसिल अध्ययन गरी विचार गर्दा पुनरावेदन अदालत, विराटनगरबाट भएको फैसला मिलेको छ छैन सो विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ मा दफा ३ अनुसार सार्वजनिक कामको लागि अधिग्रहण गरेको जग्गाको मुआब्जा निर्धारण समितिले गरेको मुआब्जा रकम सम्बन्धमा उजुरी गर्ने व्यवस्था जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ मा नभएको, २०६८/३/७ को नयाँ पत्रिका दैनिकमा सूचना प्रकाशन भएको र सोही ऐनको दफा १८ (२) बमोजिम १५ दिनभित्र गृह मन्त्रालयमा उजुर गर्नुपर्नेमा म्याद नघाई दर्ता गरेको, न्यायिक निर्णय गर्ने अधिकार प्रत्यायोजन हुन नसक्नेमा गृह मन्त्रालय आफैँले निर्णय गर्नुपर्ने, अधिकार प्रत्यायोजन कामकारवाही जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को कानूनी प्रावधानको परिधिभित्र रही कानूनसम्मत तरिकाले गरिएको मुआब्जा निर्धारण समितिबाट निर्धारण भएको मुआब्जा रकम लिन कानूनका म्यादभित्र निवेदकहरू आएमा मुआब्जा रकम

प्राप्त गर्ने अधिकार सुरक्षित नै रहेको र यस कार्यालयबाट भए गरेको कामकारवाहीबाट निवेदकहरूको कानूनी हक अधिकारमा आघातसमेत नपुगेको हुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षीको लिखित जवाफ रहेको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक दावीबमोजिम आदेश जारी भएको प्रस्तुत रिटमा विपक्षीमध्येका जिल्ला प्रशासन कार्यालय, मोरङ र ऐ. का प्रमुख जिल्ला अधिकारीको तर्फबाट गणेशराज कार्की र रेल्वे तथा मेट्रो विकास आयोजना जोगवनी - विराटनगर खण्ड साइट कार्यालय, विराटनगरको तर्फबाट ऐ. का नोडल अफिसर मोहनचन्द्र भट्टको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन परेको देखियो ।

३. यसमा पुनरावेदकको तर्फबाट जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ मा दफा ३ अनुसार सार्वजनिक कामको लागि अधिग्रहण गरेको जग्गाको मुआब्जा निर्धारण समितिले गरेको मुआब्जा रकम सम्बन्धमा उजुरी गर्ने व्यवस्था जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ मा नभएको भन्ने तर्कको सम्बन्धमा विचार गर्दा, जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ मा दफा १८ ले मुआब्जा पाउनेको नामावली र त्यसउपरोको उजुरी शीर्षकअन्तर्गत उपदफा १ मा दफा ९ बमोजिमको सूचनामा तोकिएको म्यादभित्र प्राप्त निवेदनहरूबाट मुआब्जा पाउने ठहरिएका व्यक्तिहरूको नामावली तयार पारी सरोकारवाला व्यक्तिहरूको जानकारीको लागि स्थानीय अधिकारीले टाँस गर्नेछ भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । त्यसै गरी उपदफा २ मा उपदफा १ बमोजिम टाँस गरिएको नामावलीमा चित्त नबुझ्ने व्यक्तिले त्यस्तो सूचना जारी भएको मितिले १५ दिनभित्र नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालयमा उजुर गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । सो दफाको उपदफा ३ मा उपदफा २ बमोजिम परेका उजुरी तेरो मेरो वा हकभोगसम्बन्धीबाहेक अरु विषयको भए नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालयले साधरणतया १५

दिनभित्र किनारा लगाउनुपर्नेछ भन्ने व्यवस्था छ । तेरो मेरो वा हकभोगसम्बन्धी बाहेक "अरु विषयको भए भनेकामा" अरु विषयमा समेत मूल्याङ्कन गर्न पाउनुपर्ने हो । जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ३ बमोजिम जग्गा अधिग्रहण गरिएको, ऐ. को दफा १३ को उपदफा (२) को समितिले निर्धारण गरेको मुआब्जा रकमको सम्बन्धमा ऐनको दफा १८ को उपदफा (२) बमोजिम उजुर लाग्ने हुन्छ भन्ने विषयलाई सर्वोच्च अदालतले करम हुसेन खाँसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालयको फैसलामा जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ मा भएको स्वीकार र यसै मुद्दामा गृह मन्त्रालयले पेस गरेको जवाफमा मुआब्जा निर्धारण समितिको निर्णयउपर चित्त नबुझेको अवस्थामा ऐ. ऐनको दफा १८ को उपदफा (२) बमोजिमको म्यादभित्र परेकामा उक्त उजुर विरुद्ध कारवाही हुन सक्ने भनी व्याख्या भएको छ । उक्त फैसलामा जग्गा प्राप्ति ऐन अनुसार मुआब्जा निर्धारण समितिको निर्णयउपर चित्त नबुझेमा सोही ऐनले तोकेको प्रक्रिया पुर्याई गृह मन्त्रालयमा उजुर गरी न्याय निरूपण गर्नुपर्ने वैकल्पिक व्यवस्था हुँदाहुँदै असाधारण अधिकारक्षेत्र प्रयोग गरी पर्न आएको निवेदनमा दावीबमोजिम आदेश जारी गर्न नमिल्ने भनी नजिर कायम भएको अर्थात् जग्गा प्राप्ति गरेको अवस्थामा मुआब्जामा चित्त नबुझेका पक्षले उक्त सम्बन्धमा गृह मन्त्रालयसमक्ष ऐनले निर्दिष्ट गरेअनुरूप उजुर गर्न सक्ने व्यवस्था भएको नै पाइन्छ ।

४. कानूनी राज्य, विधिको शासनमा एउटा निकायले गरेको निर्णय त्यस्तो निर्णय कानूनविपरीत भई त्यसमा चित्त नबुझेने पक्षले प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको आधारमा माथिल्लो निकायमा उजुर गरी बदर गराउन सक्ने नै हुन्छ । माथिल्लो निकायमा वा अर्को निकायमा उजुर नै नलाग्ने भन्न मिल्दैन । उजुर नलाग्ने केही अपवाद भए सो अपवादहरू ऐनमा नै

उल्लेख गरिएको हुनुपर्छ । ऐनको दफा ३ बमोजिम जग्गा अधिग्रहण गरिएको र दफा १३ को उपदफा (२) को समितिले निर्धारण गरेको मुआब्जा रकमको सम्बन्धमा ऐनको दफा १८ को उपदफा (२) बमोजिम उजुर लाग्ने नै देखिन्छ जुन कुरा सर्वोच्च अदालतको उपर्युक्त नजिरसमेतबाट पुष्टि हुन आएबाट मुआब्जा रकम सम्बन्धमा उजुरी गर्ने व्यवस्था जग्गा प्राप्ति ऐनमा नभएको भन्ने पुनरावेदकको दावी पुग्ने देखिदैन ।

५. मिति २०६८/३/७ को नयाँ पत्रिका दैनिकमा सूचना प्रकाशन भएको र सोही ऐनको दफा १८(२) बमोजिम १५ दिनभित्र गृह मन्त्रालयमा उजुर गर्नुपर्नेमा म्याद नघाई दर्ता गरेको भनी लिएको पुनरावेदकको जिकिर सम्बन्धमा मुआब्जा निर्धारण समितिको मिति २०६८/१०/५ को बैठकको निर्णय अनुसार निर्धारित मुआब्जा तथा क्षतिपूर्ति रकम उल्लेख गरी ऐनको दफा १८ (१) बमोजिम मुआब्जा निर्धारण भएको व्यहोराको सूचना मिति २०६८/११/६ को राजधानी दैनिकमा प्रकाशित भएको देखिन्छ । नयाँ पत्रिका दैनिकमा मिति २०६८/३/७ को सूचना मुआब्जा निर्धारणसँग सम्बन्धित नभएर प्राप्त गरिने जग्गाको विवरण, हकदैया र भोग चलनसम्बन्धी आदि विषयको सम्बन्धमा ३५ दिने म्याद सूचना जारी भएको र सो समयमा मुआब्जा रकम निर्धारण नै नभएको अवस्थामा पुनरावेदकले मुआब्जा नै निर्धारण नभएको समयमा निकालेको नयाँ पत्रिका दैनिकको उक्त मिति २०६८/३/७ को सूचनालाई आधार लिई ऐनको दफा १८ को उपदफा (२) मा उल्लेखित १५ दिनको म्यादभित्र निवेदन नपरेको भनी कानूनको आधारभन्दा बाहिर गई जिकिर लिएको देखिन्छ । जिल्ला प्रशासन कार्यालय, मोरङले गृह मन्त्रालयलाई पठाएको च.नं.९४४ मिति २०६९/५/१० को पत्रमा रेल्वे रेखाङ्कनमा पर्ने जग्गाहरूका मुआब्जा निर्धारण

समितिले गरेको मुआब्जा निर्धारणमा चित्त नबुझी पद्मप्रसाद गौतमसमेतले आफूसमेतको हकमा पुनः मूल्याङ्कन गरिपाउँ भनी दिएको द.नं. ९२६९मिति २०६८।१।१७ को निवेदन भूलवश त्यहाँ पठाउन छुट भएको भनी पूर्वाञ्चल क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालय, धनकुटाको मिति २०६९।६।२९ को निर्णय पर्चामा उल्लेख भएको देखिन्छ ।

६. जसबाट सूचना प्रकाशन भएको मितिले १५ दिनभित्रै निवेदकको निवेदन दर्ता भएको देखिन आयो । क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालयको मिति २०६९।६।२९ को निर्णयमा पनि निवेदन म्यादभित्रै परेको भनी ठहर गरेको अवस्था देखिएको छ । यस अवस्थामा मिति २०६८।१।१६ को राजधानी दैनिकमा मुआब्जा निर्धारण भएको व्यहोराको सूचना प्रकाशित भएको र सोको म्यादभित्रै निवेदन परेको अवस्थामा मिति २०६८।३।७ को नयाँ पत्रिका दैनिकमा प्रकाशित अन्य विषयको सूचनालाई आधार लिई ऐनको दफा १८ को उपदफा (२) मा उल्लेख १५ दिनको म्यादभित्र उजुरी नदिएको भनी लिएको पुनरावेदन जिकिर तथ्यगत देखिन आएन ।

७. गृह मन्त्रालय आफैँले निर्णय गर्नुपर्ने, न्यायिक निर्णय गर्ने अधिकार प्रत्यायोजन हुन नसक्ने सो ऐनमा स्थानीय अधिकारीले सूचनाको उपरको उजुरीमा निर्णय गर्ने अधिकार प्रत्यायोजन गर्न सक्ने व्यवस्था नरहेको भन्ने दावीको सम्बन्धमा हेर्दा नेपाल सरकारले स्थानीय प्रशासन ऐन, २०२८ को दफा ११को उपदफा (१) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी क्षेत्रीय प्रशासकलाई विभिन्न ऐन तथा नियमावलीहरूको अधिकार प्रत्यायोजन गरेको सूचना २०६० साल असार ३० गतेको नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित भएको देखिन आएको र सो राजपत्रमा जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा १८ (२) अनुसार सम्बन्धित

क्षेत्रभित्रको मुआब्जा सम्बन्धमा विवाद उत्पन्न भएमा सोको उजुर सुन्ने आधिकारिक निकाय गृह मन्त्रालय नै भै सो आधारमा उक्त अधिकार प्रत्यायोजन भएको देखिन्छ । निवेदकले गृह मन्त्रालयमा निवेदन दिएको र कानूनको म्यादभित्र निवेदन परेपश्चात् आवश्यक छानबिन गरी कारवाही गर्न क्षेत्रीय प्रशासक पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्रमा लेखिपठाउने भनी मिति २०६९।२।३२ को सचिवस्तरीय निर्णयबाट भएको देखिन्छ । तथापि क्षेत्रीय प्रशासकको मिति २०६९।६।२९ को निर्णयबाट पनि यो निर्णय गर्ने अधिकार क्षेत्रीय प्रशासकलाई प्रत्यायोजित भएको हुँदा अधिकार क्षेत्रभित्र रहेको उजुरी भनी उल्लेख भएको देखिन्छ । अतः गृह मन्त्रालयले क्षेत्रीय प्रशासकलाई निर्णय गर्ने अधिकार प्रत्यायोजन गरेको मन्त्रालयबाट भएको हुँदा त्रुटिपूर्ण तरिकाबाट मन्त्रालय र क्षेत्रीय प्रशासकबाट निर्णय भएको हो भन्ने पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्तैन ।

८. मुआब्जा निर्धारण उचित रहेको भन्ने पुनरावेदकको दावी सम्बन्धमा पुनरावेदकले जग्गाको मूल्याङ्कन गर्दा विभिन्न आधारहरू लिइएको भनी गोश्वारारूपमा आफ्नो व्यहोरा उल्लेख गरेको भए तापनि प्रस्तुत निवेदकसमेतको हकमा विराटनगर - रङ्गेली सडकलाई मात्र आधार लिएको देखिएको, मूल्याङ्कनसम्बन्धी सूचनाको सि.नं. ४१ र ४२ मा पर्ने जग्गाहरूको मालपोत कार्यालयले कायम गरेको न्यूनतम रजिस्ट्रेसन दर एकै रहेको, मुआब्जा निर्धारण समितिको मूल्याङ्कन सूचनाको सि.नं. ४० र ४१ मा पर्ने जग्गासरह निवेदकको जग्गा सुगम देखिएको, बाटोले जोडिएको लगायतका विषयमा निवेदकले लिएको मागदावी स्थलगत निरीक्षणबाट पनि सही देखिएको भनी क्षेत्रीय प्रशासकबाट मिति २०६९।६।२९ को निर्णयमा उल्लेख भएको छ । रङ्गेली सडकको दक्षिणतर्फ रङ्गेली सडकबाट पहिलो ५० मिटर

त्यसपछि २५० मिटर र त्यसपछि २५० मिटर कायम गरी मूल्याङ्कन गरेकामा उत्तरतर्फ भने ५० मिटर २५० मिटर र त्यसपछि १०० मिटर कायम गरी दूरीको आधारमा फरक पारी मुआब्जा निर्धारण गरेको कारण दुवैतर्फ एकनास दूरी कायम गरेको देखिएन । मुआब्जा निर्धारण समितिले गरेको निर्णय विवेकशील र न्यायोचित नहुनाको अन्य कारणहरू उल्लेख गरी रङ्गेली सडकबाट दक्षिणतर्फको आधार लिएको दूरीसह उत्तरतर्फ पनि ५०+२५०+२५० मिटर कायम गरी सो दूरीअनुसारको मुआब्जा कायम गरी पुनः मूल्याङ्कन गर्नु भनी आफ्नो माथिल्लो निकाय क्षेत्रीय प्रशासकबाट मिति २०६९।६।२९ मा भएको निर्णय कानूनसम्मत भएको देखिन आयो ।

९. माथि उल्लेख भए अनुसार जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ३ अनुसार सार्वजनिक कामको लागि अधिग्रहण गरेको जग्गाको मुआब्जा निर्धारण समितिले गरेको मुआब्जा रकम सम्बन्धमा उजुरी गर्ने व्यवस्था जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ मा भएको, सोही ऐनको दफा १८(२) बमोजिम सूचना प्रकाशन भएको मितिले १५ दिनभित्र उजुर गरेको देखिएको, कानूनबमोजिम नेपाल सरकारबाट अधिकार प्रत्यायोजन भएको र प्रत्यायोजित अधिकारक्षेत्रभित्रै रही क्षेत्रीय प्रशासकबाट निर्णय भएको देखिएको छ । तल्लो निकायबाट भएको निर्णयमा त्रुटि भएको छ कि, अन्याय हुन गएको छ कि भनेर नै माथिल्लो निकायमा उजुरी गर्ने हो । उजुरी सुन्ने निकायले पनि परेको उजुरीमा परेको व्यहोराको तथ्य सत्यता वास्तविकता हेरी त्रुटि भए नभएको जाँच गरी निर्णय गर्ने हो । तल्लो निकायले गरेको गलत निर्णयलाई नै कायम गर्ने भन्ने होइन । आफ्नो तालुक अड्डाबाट कानूनसम्मत भएको निर्णयलाई कार्यान्वयन नगरी सो निर्णय अनुसारको मुआब्जा एवम् क्षतिपूर्ति नदिई बसेकामा निवेदकले

मुआब्जा एवम् क्षतिपूर्ति दिएर मात्र सो जग्गा प्रयोग होस् भनी परमादेश आदेश माग गरी पुनरावेदन अदालतमा गएपछि मात्र पुनरावेदकले अदालतमा आएर आफ्नो तालुक अड्डाबाट कानूनविपरीत निर्णय भएको भनी यी तालुक निकायलाई विपक्षीसमेत नबनाई जवाफ दिएको र सोही अनुसार पुनरावेदनमा पनि आएको देखिन्छ । माथिल्लो निकायले कानूनसम्मत रूपमा गरेको निर्णय कायमै रहेको यस अवस्थामा पुनरावेदकको दावी पुग्ने देखिएन ।

१०. अतः क्षेत्रीय प्रशासक पूर्वाञ्चल, धनकुटाले मुआब्जा निर्धारण समितिले कायम गरेको मुआब्जा र प्रक्रिया नै न्यायोचित नभएको भनी बदर गरी पुनः कारवाही गर्न निर्देशनात्मक निर्णय गरेको र उक्त निर्देशनात्मक निर्णयलाई चुनौती दिएको समेत नदेखिएको र क्षेत्रीय प्रशासकले नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालयबाट अधिकार प्रत्यायोजन भएबमोजिम निर्णय गरेको देखिन्छ । यस अवस्थामा आफूले गरेको कामकारवाहीउपर उजुरी सुन्ने निकायमा उजुरी परेपश्चात् भएको निर्णयलाई शिरोपर गरी कार्यान्वयन गर्नु मातहतको निकायको दायित्व हुन आउँछ । संवैधानिक वा कानूनी निकाय वा त्यसमा कार्यरत अधिकारीले कानूनबमोजिम भएको आदेश निर्देशन र निर्णयको पालना गर्नु कर्तव्य हुन आउँदछ । त्यस्ता निकाय वा अधिकारीले आफ्नो कर्तव्य पालना नगरेको कारणले कुनै व्यक्तिको कानूनी हकको प्रचलनमा बाधा अवरोध खडा हुन्छ भने त्यस्तो हक प्रचलन गराउन परमादेशको आदेश जारी हुन सक्तछ ।

११. प्रस्तुत मुद्दामा विपक्षीहरूले क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालय, पूर्वाञ्चल, धनकुटाको निर्णयलाई शिरोपर गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने आफ्नो दायित्व पालना गरेको नदेखिएको हुँदा सो दायित्व पालना गर्न गराउन परमादेश आदेश जारी हुने भनी पुनरावेदन अदालत,

विराटनगरबाट क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालय, पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्रबाट मिति २०६९।६।२९ गते भएको निर्णय कानूनबमोजिमको निर्णय भएकाले सो निर्णयमा उल्लेख भएको रङ्गेली सडकको दक्षिणतर्फको दूरीसह उत्तरतर्फको दूरीलाई पनि ५०+२५०+२५० मिटर कायम गरी सो दूरी अनुसार कायम भएको क्षतिपूर्ति दिलाउने निर्णयको कार्यान्वयन नभएको हुँदा सो निर्णयको कार्यान्वयन गर्नु गराउनु र जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ३ बमोजिम यी निवेदकको हकमा सो निर्णय अनुसारको हुने मुआब्जा दिईमात्र जग्गाप्राप्त गर्ने व्यवस्था गर्नु गराउनु भनी न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(२) बमोजिम विपक्षीहरूको नाममा परमादेश जारी हुने ठहर्छ भनी पुनरावेदन अदालत, विराटनगरले गरेको आदेश मिलेकै देखिन आएको हुँदा सो आदेश अनुसार नै गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको आदेश सदर हुने ठहर्छ। प्रस्तुत आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. देवेन्द्रगोपाल श्रेष्ठ

इति संवत् २०७१ साल पुस २० गते रोज १ शुभम्।
इजलास अधिकृत : खेमकुमारी बस्नेत

निर्णय नं.१३१३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल
फैसला मिति : २०७१।०७।२४।२
०६७-CR-००४६

मुद्दा : कर्तव्य ज्यान।

पुनरावेदक/प्रतिवादी : जिल्ला मोरङ, वेलबारी
गा.वि.स. वडा नं. २ बस्ने मनोजकुमार जोशी
विरुद्ध
प्रत्यर्थी/वादी : धनबहादुर राईको जाहेरीले नेपाल
सरकार

- सँगै बसी रक्सी खाएका मृतक र प्रतिवादी मात्रै रातको समयमा सँगै साथै हिँड्नु र साथै हिँडेकामध्ये एकजना सर्वाङ्ग नाङ्गै भई रगताम्मै अवस्थामा राजमार्गमा रहेको कल्भर्टमा घाइते अवस्थामा भेटिनु तथा अर्को अर्थात् पुनरावेदक प्रतिवादी घरमा गई सुत्नु जस्ता कार्यकारणसमेतबाट पुनरावेदक प्रतिवादीकै कार्यबाट मृतकको मृत्यु हुन पुगेको तथ्यमा शङ्का गर्ने ठाउँ नरहने।

(प्रकरण नं. ६)

पुनरावेदक/प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान्
सहन्यायाधिवक्ता संजिवराज रेग्मी
प्रत्यर्थी/वादीको तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) नं.

सुरु तहमा फैसला गर्ने :

मा.न्या. श्री भरतप्रसाद अधिकारी

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

मा.न्या. श्री जनार्दनबहादुर खड्का

मा.न्या. श्री द्वारिकामान जोशी

फैसला

न्या. जगदीश शर्मा पौडेल : पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ अनुसार यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ :

महेन्द्र राजमार्गबाट अ.१५ मि. उत्तरमा गुम्बा जाने बाटो भएको, सो बाटोको पश्चिमपट्टि पीपलको रूख, सोदेखि उत्तर गाईवस्तु बाँध्ने ठाउँ, सो ठाउँबाट केही माडिए जस्तो भएको जिल्ला मोरङ, वेलबारी २ बस्ने मणि भन्ने मनकुमार राई बेहोस, घाइते र नग्न अवस्थामा भएको भनिएको घटनास्थल मुचुल्का ।

दुवै आँखा बन्द भएको, आँखाको डिलको पूरै भाग नीलो भएको, दुवै हात तन्किएको, दुवै हातको मुठी खुल्ला भएको, पछाडि ढाडमा नीलडाम भएको, नाक र मुखबाट रगत निस्केको, गालाको दुवैपट्टि कन्चट्मा कोरिएको खोस्निएको घाउहरू भएको, घाँटीमा कोतारिएका घाउहरू भएको समेत व्यहोराको घटनास्थल लास प्रकृति मुचुल्का ।

In my opinion cause of death is head injury भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको पोस्टमार्टम

रिपोर्ट ।

मिति २०६४।८।१० गते अं.१९ बजेको समयमा मृतक मणि भन्ने मनकुमार राई घरबाट हिँडेकामा फर्की नआएपछि घरपरिवारका मानिसहरू भई खोजी गर्ने क्रममा वेलबारी २ स्थित गुम्बा जाने बाटोमा घाइते अवस्थामा फेला पारी उपचारको लागि घोपा, धरानमा लगेकामा त्यहाँ उपचार हुन नसकी भारत सिलुगढीतर्फ लैजाँदैगर्दा बाटोमा मृत्यु भएकाले सो सम्बन्धमा बुझ्दा प्रतिवादी मनोजकुमार जोशी पहिलेदेखि नै गाउँघरमा अत्यधिक मादक पदार्थ सेवन गर्ने प्रवृत्तिको व्यक्ति भएको र २०६४ सालको दसैँमा मृतक मनकुमार राईलाई मनोज जोशीले कुटपिट गरेको, निज प्रतिवादीले मृतकको दाजु दिलिप राईलाई पनि पहिले भारतमा कुटपिट गरेका थिए । मनोजकुमार जोशी मिति २०६४।८।१० गतेको राति मृतकसँगै बसी रक्सी खाँदै हिँडेका र पूर्व रिसइबिका कारण मृतकलाई कुटपिट गरी सोही कुटाइको कारणबाट उपचारको क्रममा मृतक मणि भन्ने मनकुमार राईको मिति २०६४।८।११ मा मृत्यु भएकाले कानूनबमोजिम कारवाही गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्र.ना.नि. मुरली श्रेष्ठले इलाका प्रहरी कार्यालय वेलबारी, मोरङमा दायर गरेको प्रतिवेदन ।

प्रतिवादी मनोजकुमार जोशी र मेरो श्रीमान् दिलिप राई भारत, दिल्लीमा एउटै कम्पनीमा काम गर्दथे । करिब २ वर्षअगाडि मेरो श्रीमान् कोठामा एकलै भएको अवस्थामा प्रतिवादी आई रक्सी खाई घुम्न जाँउ भन्दा नमानेपछि निजले कुटपिट गरेका थिए । घटनाको दिन प्रतिवादी र मृतक रातिसम्म सँगै बसी रक्सी खाई हिँडेको, मृतक घरमा नआएपछि खोजी गर्ने क्रममा गुम्बा जाने बाटोको छेउमा रहेको पीपलको रूख नजिक बेहोस भई रगताम्मे र नग्न अवस्थामा फेला पारी उपचारको लागि घोपा, धरान लगेकामा

उपचार हुन नसकी मृत्यु भएको भन्ने सुनेको हुँ । मृतकलाई प्रतिवादीले पहिले पनि कुटपिट गर्ने गरेको हुँदा निज प्रतिवादीकै कुटाइबाट मृतकको मृत्यु भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको विन्दा राईले गरेको घटना विवरण कागज ।

मिति २०६४।८।१० गते बिहान मेरो दाजु मणि भन्ने मनकुमार राई जिल्ला मोरङ, वेलबारी २ बस्ने गर्जबहादुर मगरको छोरा पथरी गएको र पथरीबाट बेलुकी फर्की आएपछि प्रतिवादी मनोजकुमार जोशी, मृतक र युवराज राईसमेत सँगै बसी रक्सी खाएकामा सो अवस्थामा प्रतिवादीले मृतकलाई छिटोछिटो रक्सी खाएर हिँड् भन्दा मृतकले आज मनोजले मलाई यसो भन्दैछ, मलाई केही भयो भने यसलाई समात्नु भनेको र त्यहाँबाट सँगै हिँडी महेन्द्र राजमार्गमा रहेको कल्भर्टमा बसेको र मृतक घरबाट हिँडेपछि फर्की नआएपछि खोज तलास गर्ने क्रममा सोही मितिको अं.२२:१५ बजेको समयमा मृतक भाइ बेहोस र रगताम्मे अवस्थामा फेला पारी उपचारको लागि घोषा, धरान लगेकामा उपचार हुन नसकी भारत सिलुगढीतर्फ लैजाँदैगर्दा बाटो मै मृत्यु भएकामा निज प्रतिवादी मनोजकुमार जोशीले पूर्व योजना बनाई कुटपिट गरेकै कारण मृतकको मृत्यु भएको हुँदा कानूनबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको धनबहादुर राईले इलाका प्रहरी कार्यालय वेलबारी, मोरङमा दायर गरेको जाहेरी दरखास्त ।

मिति २०६४।८।१० गते राति म आफ्नै गाउँमा विहे भएकाले हेर्न भनी गएको थिएँ । सोही राति अ.२१.०० बजेको समयमा म एकलै आफ्नो घरतर्फ आउँदा वेलबारी २ स्थित दुर्गा मन्दिरको साइडको कल्भर्टमा मनोजकुमार जोशी बसी रहेको, मृतक गुम्बा जाने बाटो छेउमा रहेको पीपलको रूख नजिकै बसिरहेको अवस्थामा देखेको, मृतकलाई प्रतिवादीले पहिले पनि कुटेको, सो रात पनि सँगै बसी रक्सी

खाई हिँडेको, निज प्रतिवादी पहिलादेखि गाउँघरमा अत्यधिक मादक पदार्थ सेवन गरी हिँड्ने फटाहा प्रवृत्तिका व्यक्ति हुनुका साथै पूर्व रिसइबिको कारण योजना बनाई मृतकलाई कुटपिट गरेको हुँदा उपचारको क्रममा मृत्यु भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको केवल मगरले गरेको घटना विवरण कागज ।

मिति २०६४।८।१० गते वेलबारी-२ बस्ने गर्जबहादुर मगरको घरमा गएको र त्यहाँ पदम माझी, गर्जबहादुर मगर, मणि भन्ने मनकुमार राईसमेत बसिरहेका थिए । मलाई पनि बस भनेकाले म पनि त्यहीँ बसी १ बोतल रक्सी ल्याई सबैजना भई खायौँ । रक्सी खाई सकेपछि मृतक आफ्नो घरतर्फ लागे भने म र पदम माझीका बीचमा चोरको स्वर बुझाउने कुरामा सामान्य विवाद भयो । त्यसपछि हामी त्यहाँबाट हिँड्यौँ । हिँड्दा बेलुका ८:०० बजेको थियो होला, निज मृतक नजिकै बाहिर उभिइरहेका थिए । म र मृतक मणि भन्ने मनकुमार राई भई युवराज राईको घरतर्फ गयौँ । त्यहाँ युवराजको श्रीमतीलाई निगार दिनु भन्दा छैन, मैले बेच्दिन भनेकीले रक्सी ल्याई दिनु भनी रु.२०। - युवराज राईलाई दिएपछि निजले किनी ल्याइदिए । म, मृतक र युवराज तीनजना भई उक्त रक्सी खायौँ । रक्सी खाई सकेपछि मृतकलाई छिटो जाऊँ भने र दुवैजना त्यहाँबाट घरतर्फ हिँड्यौँ । सँगै हिँडेकामा मैले देवान राईको चिया पसलमा राखेको साइकलको चाबी खोल्न लगाई साइकल चढ्न लाग्दा मृतक मनकुमार राई त्यहाँ थिएनन् । मृतकको भाइ धनबहादुर राई आई तिमी मातेका छौँ हिँड घर पुर्याई दिन्छु भनी राजमार्गतिर गए । मेरो सालो युवराज प्रधान आई मलाई घरमा लगेका हुन् । खाना खाई म सुतेँ । गाउँमा झैं झगडा भएको कारण मेरी श्रीमती झगडातिर गएपछि म पुनः आएको ठाउँ राजमार्गतर्फ लागेँ । सो

कल्भर्ट छेउमा निज मृतक मनकुमार राई बसिरहेको अवस्था मैले जिस्काएर भूइँमा भएको ढुङ्गाले हानें। के कहाँ लाग्यो मलाई थाहा भएन। मृतक उठी म भएको ठाउँमा आई वादविवाद हुँदा हात हालाहाल भयो। मैले निजको अनुहारतिर हातले हानें, के कहाँ लाग्यो थाहा भएन। त्यसपछि निज त्यही भूइँमा लडी त्यहाँबाट हिँडे भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी मनोजकुमार जोशीले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको बयान।

वारदातको मिति र समयमा म आफ्नै घरमा थिएँ। म, पदम माझी र मनकुमार राईसमेतका व्यक्तिहरू पथरी गई काम सकी घर फर्की गफ गरी बसेको अवस्था निज प्रतिवादी मनोजकुमार जोशी पनि मेरो घरमा आएका थिए। हामी सबैजना भई एक बोतल रक्सी खाएपछि सबै जना आआफ्ना घरमा जानु भनेपछि मृतक उठेर घरतर्फ जान लागे। प्रतिवादी मनोजकुमार जोशीले पनि चोरको स्वर कसरी बुझायौं भनी पदम माझीसँग वाद विवाद गर्न थालेपछि पदम माझी पनि घरतर्फ लागे र प्रतिवादी मनोजकुमार पनि त्यहाँबाट हिँडे। हामी घरपरिवार सुत्थौं। मिति २०६४।८।११ गते बिहान मृतक मनकुमार राई अघिल्लो दिन अर्थात् मिति २०६४।८।१० गते राति महेन्द्र राजमार्गदेखि उत्तर पीपलको रूखमुनि बेहोस रगताम्मे अवस्थामा फेला पारी घरमा ल्याई उपचारको क्रममा भारतको सिलुगढी लैजाँदैगर्दा बाटैमा मृत्यु भएको भन्ने सुनेको हुँ। मृतक र प्रतिवादी सो रात सँगै बसी रक्सी खाएका, प्रतिवादीले पहिल्यै मृतकको दाजु दिलिप राईलाई भारतमा बस्दा कुटपिट गरेका, मृतकलाई प्रतिवादीले दसैँमा पनि कुटपिट गरेका र सोही रिसइबि लिई निजले नै मृतकलाई कुटपिट गरेको हुनुपर्छ। निज पहिलेदेखि नै अत्यधिक मात्रामा रक्सी सेवन गरी हिँड्ने फटाहा

प्रवृत्तिका व्यक्ति हुन्। प्रतिवादी मनोजकुमार चौधरीले नै मृतकलाई मारेकामा शङ्का लाग्दछ। युवराज राईको संलग्नता छैन भन्नेसमेत व्यहोराको गर्जबहादुर राईले गरेको घटना विवरण कागज।

वारदातको दिन मिति २०६४।८।१० गते अं.२१:३० बजे म आफ्नै घरमा थिएँ। सो दिनको बिहान सन्जे मगरको चोरको स्वर बुझाउन भनी म, गर्जबहादुर मगर र मृतकसमेत भई पथरीमा गई चोरको स्वर बुझाई गर्जबहादुरको घरमा आई गफ गरी बसेका अवस्था मनोजकुमार जोशी पनि आएकाले एक बोतल रक्सी सबैले खाई मृतक त्यहाँबाट आफ्नो घरतर्फ लागे। त्यसपछि प्रतिवादी मनोजकुमार जोशीले चोरको स्वर कसरी बुझायौं सोबारेमा मलाई किन भनेनौं भन्दा तँलाई के को मतलब भनी मसँग सामान्य विवाद भएपछि म आफ्नो घरतर्फ लागें। मिति २०६४।८।११ गते बिहान मृतक मनबहादुर राई कुटपिटबाट घाइते भई उपचारका लागि लगेकामा बाटोमै मृत्यु भयो भन्ने सुनेको हुँ। मृतक रगताम्मे भएको र अनुहार सुनिएको अवस्थामा मृतकलाई देखेको हुँ। मृतक र प्रतिवादी सो रात सँगै बसी रक्सी खाई हिँडेका, प्रतिवादीले पहिला मृतकको दाजु दिलिप राईलाई पनि भारतमा कुटपिट गरेका, गत दसैँमा मृतकलाई पनि कुटपिट गरेको हुँदा प्रतिवादीले कुटपिट गरेकै कारण उपचारको क्रममा मृत्यु भएको हो। यसमा युवराज राईको संलग्नता छैन भन्नेसमेत व्यहोराको पदम माझीले अनुसन्धानको क्रममा गरेको कागज।

मिति २०६४।८।१० गते अं. २१:३० बजेको समयमा म आफ्नै घरमा बसेको थिएँ। सो रात परिवारसहित सुत्नलाग्दाको अवस्थामा बाहिरबाट मृतक मणि भन्ने मनकुमार राईले ढोका ढक्ढक् गरी ढोका खोल्नुहोस् भनेपछि ढोका खुल्ला नै छ धकेलेर पस्नुस् भनेपछि मनोजकुमार जोशी र मृतक घरभित्र

पसे । मनोजकुमार जोशीले निगार मागे । हाम्रो घरमा जाँड रक्सी निगार केही छैन भनेपछि मनोजकुमार जोशीले रु. २०१- दिई देवान राईको घरबाट एक बोतल रक्सी ल्याई म, मृतक र मनोजकुमार जोशी भई खायौं । निजहरू मेरो घरमा २०६४।८।१० गते राति अं.७:०० बजेको समयमा आई अं.८:०० बजेतिर दुवैजना सँगै गएका हुन् । निजहरू मातेका थिए । मृतक मणि भन्ने मनकुमार राई सोही राति १० बजेको समयमा घरमा घटनास्थलमा बेहोस रगताम्मे, नग्न अवस्थामा फेला पारी घरमा ल्याई उपचारको क्रममा लाँदैगर्दा मृत्यु भएको भन्ने सुनेको हुँ । मेरो घरमा रक्सी खाँदा छिटोछिटो रक्सी खाई हिँड जाउँ भनी मनोजले भन्दा मृतकले यसले आज मलाई छिटोछिटो रक्सी खाउँ हिँड भन्दैछ, भोलि मलाई केही भयो भने यसलाई समात्नु भनेका थिए । मृतकलाई गत दसैँमा कुटपिट गरेको, मृतकको दाजु दिलिप राईलाई पनि भारतमा पहिल्यै कुटपिट गरेको हुँदा प्रतिवादीको कुटपिटका कारण उपचार हुन नसकी मृतकको मृत्यु भएको हो । प्रतिवादी पहिलेदेखि नै अत्यधिक मात्रामा मादक पदार्थ सेवन गरी हिँड्ने फटाहा प्रवृत्तिका व्यक्ति हुनाले निजले नै मृतकलाई मारेकामा विश्वास लाग्छ भन्नेसमेत व्यहोराको युवराज राईले मौकामा गरेको कागज ।

वारदातको मिति र समयमा म आफ्नै घरमा थिएँ । सो दिन रातको ७:३० बजेको समयमा युवराज राई मेरो घरमा आई रु. २० । - दिई १ बोतल रक्सी लगेका हुन् । भोलिपल्ट मृतक, प्रतिवादी र युवराज राईले निजकै घरमा रक्सी खाएको, युवराज आफ्नै घरमा बसेको, मृतक र प्रतिवादी त्यहाँबाट गएकामा सोही राति ९:४५ बजेतिर मृतक घरमा नआएपछि खोज तलास गर्दा महेन्द्र राजमार्गको उत्तरपट्टि पीपलको रूखमुनि बेहोस, रगताम्मे र नग्न अवस्थामा फेला पारी घरमा ल्याएको र उपचारको लागि भारतको सिलुगढी

लैजाँदैगर्दा मृत्यु भएको हो । मृतक र प्रतिवादीसँगै बसी रक्सी खाई बसेको र मृतकको दाजु दिलिप राईलाई पहिले भारतमा कुटपिट गरेका, मृतकलाई पनि दसैँमा कुटपिट गरी घाइते बनाएको भन्ने कुरा सुनेको छु । प्रतिवादीले मृतकलाई कुटपिट गरी सोही क्रममा मृतकको मृत्यु भएको हुनुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको देवान राईले मौकामा गरिदिएको कागज ।

वारदातको मिति र समयमा म आफ्नै घरमा थिएँ । सोही मितिको बेलुका अं.१५ बजे दोकान चोकमा उभिइरहेको अवस्थामा प्रतिवादी मातेको अवस्थामा साइकल चढी आउँदा मलाई साइकलले ठोक्याउन खोज्दा के गरेको तैले आँखा देखिनस् भन्दा म मातेको हैन एक्किटङ्ग मात्रै गरेको भनेपछि मृतकको भाइ धनबहादुर राईले तपाईँ मात्नुभएको छ म घर पुर्याइदिन्छु भनी लिएर गएका थिए । प्रतिवादी र मृतकसमेत भई युवराज राईको घरमा बसी रक्सी खाएको, सो अवस्थामा मनोज जोशीले मृतकलाई छिटोछिटो रक्सी खाएर हिँड भनेपछि मृतकले आज यसले मलाई यसो भन्दैछ भोलि केही भयो भने यसलाई समात्नु भनेको सुनेको हुँ सो दिन गाउँमा विवाह भएको कारण म विवाहमा गई सोही रातको अं.९:३० बजेको समयमा आफ्नो घरतर्फ फर्की आउँदा उक्त वारदात स्थलमा नग्न अवस्थामा मान्छे देखी निजको घरमा गई भनेपछि मसमेत उक्त घटनास्थलमा जाँदा मृतक बेहोस भई रगताम्मे भई नग्न अवस्थामा फेला पारी उपचारको लागि घोपा, धरानमा लगेकामा उपचार हुन नसकी सिलुगढीतर्फ जाँदै गर्दा बाटोमा नै मृत्यु भएको भन्ने दिगम्बर राईले गरिदिएको घटना विवरण कागज ।

प्रतिवादी मनोजकुमार जोशी हाम्रो घरमा आई रक्सी मागेकामा रक्सी नभएकाले गाउँबाट १ बोतल रक्सी किनी ल्याई सबैजनाले खाएपछि मनोजकुमार जोशी पदम माझीसँग विवाद गर्न थालेपछि आमा

कराएकाले निजहरू घरबाट हिँडेका हुन्। मृतक मणि भन्ने मनकुमार राईलाई मिति २०६४।८।१० गते राति बेहोस र रगताम्मे अवस्थामा फेला पारी मिति २०६४।८।११ गते उपचार गर्न लैजाने क्रममा मृत्यु भएको भन्ने सुनेको हुँ। मनोजकुमार जोशी पहिलेदेखि नै फटाहा प्रवृत्तिका व्यक्ति हुन्। यिनैले कर्तव्य गरी मृतकलाई मारेका हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको सन्जे मगरले गरिदिएको घटना विवरण कागज।

मिति २०६४।८।१० गते रातको ७:३० बजे मृतक मनकुमार राई र प्रतिवादी मनोजकुमार जोशी मेरो घरमा आई मनोज कुमार जोशीले मागेको कुरा मेरो घरमा नभएको कारण मेरो श्रीमानलाई किनी ल्याउन भनी पैसा दिएँ। मेरो श्रीमान युवराज राईले देवान राईको घरमा गई १ बोटल रक्सी किनी ल्याई तीनजना भई उक्त रक्सी खाए। रक्सी खाँदाका अवस्थामा मनोजकुमार जोशीले मृतक मनकुमार राईलाई छिटोछिटो रक्सी खाई हिँड भन्दै थिए र मृतकले आज छिटोछिटो खाएर हिँड भन्दै छन् मलाई केही भयो भने यसलाई पक्रिनु भनी रक्सी खाई निस्की गएका हुन्। त्यसपछि कता गए थाहा भएन। हामी सुत्थौं। मिति २०६४।८।११ गते बिहान गाउँमा मृतक मनकुमार राईलाई राजमार्गको छेउमा नग्न, रगताम्मे र बेहोस अवस्थामा फेला पारी उपचारको लागि घोषा, धरानमा लगेकामा त्यहाँ उपचार हुन नसकी भारतको सिलुगढीतर्फ लाँदैगर्दा बाटो मै मृतकको मृत्यु भएको भन्ने कुरा सुनेको हुँ। एम्बुलेन्समा रहेको मृतकको लास देख्दा मुखबाट रगत बगिरहेको, अनुहार सुनिएको अवस्थामा देखेको हुँ। प्रतिवादीले मृतकलाई र मृतकको दाजुलाई पनि कुटपिट गरेका थिए। प्रतिवादीको पिटाइबाट नै मृतकको मृत्यु भएको हो। यस घटनामा अन्य कसैको संलग्नता छैन भन्नेसमेत व्यहोराको अनिता राईले गरिदिएको घटना विवरण कागज।

राति मृतक र प्रतिवादीसँगै रक्सी खाई हिँडेका, रक्सी खाएको अवस्थामा मृतकलाई हप्काएको, मृतकले मलाई केही भए यसैलाई समाउनु भनी मृत्युपूर्व भनेका थिए। प्रतिवादी खराब चरित्रको व्यक्ति भएको, पहिला पनि मृतकलाई कुटपिट गरेको, प्रतिवादीले नै मृतकलाई कुटपिट गरी सख्त घाइते बनाएकाले उपचारको क्रममा मृतकको मृत्यु भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको एकै मिलान हुने गरी बुझिएका रामबहादुर तामाङ, जानुका कटुवालसमेतले लेखाइदिएको पृथकपृथक घटना विवरण कागजहरू।

मिसिल संलग्न तथ्यगत आधार प्रमाणहरूबाट विरुद्ध खण्डका प्रतिवादी मनोज जोशीले मृतकको दाजुलाई पहिले पनि कुटपिट गरेको, २०६४ सालको दशैँमा प्रतिवादीले मृतकलाई पनि कुटपिट गरेको, प्रतिवादी मादक पदार्थ सेवन गरी फट्याइँ गरी हिँड्ने खराब प्रवृत्तिका मानिस भएको भनी जाहेरीलगायत बुझिएका सबै मानिसहरूको कागज व्यहोराबाट खुली आएको छ। वारदातको दिनको राति प्रतिवादी र मृतकसँगै रक्सी खाई हिँडेको, पहिले गर्जबहादुर मगरको घरमा त्यसपछि युवराज राईको घरमा रक्सी खाई मृतकसँगै प्रतिवादी रातिको ८ बजेको समयमा घटनास्थलतर्फ हिँडेको, रक्सी खाँदाको अवस्थामा प्रतिवादीले मृतकलाई हप्काएको, सोपश्चात् मृतकले यसले आज मलाई केही गछ केही भएमा यसलाई पक्रनु भनेको, मृतक र प्रतिवादीलाई रातिको ९ बजेको समयमा घटनास्थलमै देखेभेटेको र घटनास्थलमै मृतकलाई प्रतिवादीले ढुङ्गा टिपी हानेको, वादविवाद तथा हात हालाहालसमेत भै प्रतिवादीले जत्रतत्र हात मुक्काले हानी लडाई प्रतिवादी भागेको अवस्था देखिन आएको, साथै घटनाको सम्बन्धमा जान्ने बुझ्ने मानिसहरूसमेत सबैले मृतकलाई प्रतिवादीले नै कुटपिट गरी घाइते

बनाएको र सोही चोटका कारणबाट मृतकको मृत्यु भएको हो भनी कागज गरी दिएको समेतका तथ्यगत आधार र परिस्थितिजन्य प्रमाणहरूबाट विरुद्ध खण्डका प्रतिवादी मनोज जोशीले मृतकलाई पूर्व रिसइबिसमेत साधी हात मुक्कासमेतले कुटपिट गरी सख्त घाइते तुल्याई लडाइदिएको, मृतकको शरीरको यत्रतत्र एवम् टाउको समेतमा घा चोट लागी सोही चोटका कारण मृतकको मृत्यु भएको अवस्था देखिँदा निज प्रतिवादी मनोजकुमार जोशीलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १ र १३(३) नं. बर्खिलाप कसुर अपराध गरेको हुँदा निजलाई सोही महलको १३(३) नं. अनुसार सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारले मोरङ जिल्ला अदालतमा दायर गरेको अभियोगपत्र ।

मिति २०६४।८।१० गतेको दिन म र साथी मृतक मणि भन्ने मनकुमार राई भई देवानको दोकानमा १/१ गिलास लोकल रक्सी खाएको, गर्जबहादुर मगरको घरमा पनि १/१ गिलास रक्सी खाएको हो । त्यसपछि युवराजको घरमा रू. २०।- को एक बोतल रक्सी किनी म, मृतक र युवराजसमेत भई खाएका हौं । त्यसपछि म मातेकाले गाउँकै राम तामाडले साइकलको चाबि खोली दिएपछि साइकल लिई घर जाँदै गर्दा साइकलबाट लडें । मृतकको त्यही नजिक घर भएकाले जान्छु भनी गए भने म पनि आफ्नै घरतर्फ लागें । मृतकलाई कसले घाइते बनायो मलाई केही थाहा भएन । म साइकलबाट लडेपछि मृतक मनकुमारकै भाइले मलाई साइकलसहित हिँडाएर मेरो सालोको जिम्मा लगाई घर पठाएको हो अरे । मैले मृतकलाई कुटपिट गरेको होइन । निजसँगै बसी रक्सी खाएको भए पनि निजलाई मैले कुटपिट गरेको भन्ने कुरा साँचो होइन । मौकामा मैले गरेको बयान पढी बाँची नसुनाई सहीछाप गराइएको हो । मैले मृतकलाई कुटपिटसमेत नगरेको हुँदा अभियोग माग

दावीबाट सफाइ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी मनोजकुमार जोशीले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादी मनोज कुमार जोशीले मृतक मणि भन्ने मनकुमार राईलाई कुटपिट गरी कर्तव्य गरी मारेको हो । मेरो व्यहोरा सबै अनुसन्धानको क्रममा भएको कागजमा उल्लेख गरिदिएको छु भन्नेसमेत व्यहोराको मौकामा कागज गर्ने युवराज राईले गरेको बकपत्र ।

मृतक मनकुमार राईलाई मिति २०६४।८।१० गते वेलबारी ३ बस्ने मनोजकुमार जोशीले रक्सी पिएर मृतकलाई टाउकामा ढुङ्गाले हानी भागी गएको थाहा पाएपछि पीपलको रूखमुनि रगताम्मे र सर्वाङ्ग नाङ्गो भएको अवस्थामा फेलापारी साससम्म रहेकाले उपचार गर्न भनी धरान लगेकामा त्यहाँ उपचार हुन नसकी भारतको सिलुगढीतर्फ लैजादै गर्दा बाटैमा मृत्यु भएको हो । प्रतिवादी मनोजकुमार जोशीले हानेकै चोटबाट (स.ज.४) मृतकको मृत्यु भएको हो । मृतकको टाउकामा ढुङ्गाले हानेको चोट थियो । मुखबाट रगत बगिरहेको थियो भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरवाला धनबहादुर राईले गरिदिएको बकपत्र ।

जाहेरवालाको दाजु मणि भन्ने मनकुमार राईलाई मृतक र मनोजकुमारसँगै हिँडेको देखिएकाले मृतक मनोजकै कर्तव्यबाट मरेको हुनुपर्छ । मृतकको टाउको, घुँडा, खुट्टा, तथा ढाडमा समेत चोट लागेको थियो । अनुसन्धानको क्रममा सबै व्यहोरा खुल्ने गरी मैले कागज गरिदिएको छु भनी प्रहरीमा कागज गर्ने पदमबहादुर माझीले गरिदिएको बकपत्र ।

मृतक र प्रतिवादी मिति २०६४।८।१० गते सँगसँगै हिँडेका थिए । मृतकको मृत्यु के कसरी भयो थाहा भएन । अनुसन्धानको क्रममा भएको कागज र सहीछाप मेरै हो । युवराज राई मेरो घरमा आई रक्सी किनी आफ्नै घरमा लगी खाएका थिए भन्नेसमेत व्यहोराको मौकामा कागज गर्ने देवान राईको बकपत्र ।

वादी पक्षका अन्य गवाह धनबहादुर राई, जानुका कटुवाल र प्रतिवादीका साक्षी युवराज प्रधानले गरिदिएको छुट्टाछुट्टै बकपत्र मिसिल सामेल रहेको ।

प्रतिवादीउपरको किटानी जाहेरी, किटानी बकपत्र, प्रतिवादीले ढुङ्गालेसमेत हानेको हुँ भनी अनुसन्धान अधिकृतसमक्ष भएको साबिती बयान, लास प्रकृति मुचुल्कासमेतका मिसिल संलग्न कागज प्रमाणका आधारमा प्रतिवादीले मृतकलाई ढुङ्गा तथा हात मुक्कासमेत प्रहार गरी पीडा चोट पुर्याई सोही चोट पीडाको कारण मृतक मणि भन्ने मनकुमार राईको उपचारको क्रममा मृत्यु हुन गएको पुष्टि भएकाले प्रतिवादी मनोजकुमार जोशीले ज्यानसम्बन्धीको महलको १ र १३(३) नं. बर्खिलाप कसुर अपराध गरी मृतकलाई कर्तव्य गरी मारेको ठहर्छ । सो ठहर्नाले निज प्रतिवादी मनोजकुमार जोशीलाई ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको मोरङ जिल्ला अदालतले मिति २०६६।५।१४ मा गरेको फैसला ।

लास प्रकृति मुचुल्का एवम् शव परीक्षण प्रतिवेदनमा मृतकको शरीरमा जत्रतत्र घा चोट भएको तथा कुटपिट गरी मृतकको टाउकामा पर्न गएको चोटका कारण मृतकको मृत्यु भएको भनिएको छ । अदालतमा आई बकपत्र गरेका मानिसहरू तथा स्वयम् जाहेरवाला र प्रहरीमा बुझिएको व्यक्तिहरूसमेतले मृतकलाई प्रतिवादीले कुटपिट गरेको देखिन, निजहरूबीच पूर्व रिसइबि पनि भएको थाहा छैन, निजहरू साथी भाइ हुन् तर प्रतिवादीले मारेकामा शङ्का लाग्छ भनी गरेको कागज र निज जाहेरवालाको बकपत्रलाई आधार लिई प्रमाण कानून तथा फौजदारी कानूनको मान्य सिद्धान्तविपरीत हुने गरी भएको सुरु मोरङ जिल्ला अदालतको त्रुटिपूर्ण फैसला खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी मनोजकुमार जोशीले कारागार

कार्यालय, विराटनगरमार्फत् पुनरावेदन अदालत, विराटनगरमा दायर गरेको पुनरावेदनपत्र ।

प्रतिवादीको मृतकलाई मारौं भन्नेसम्मको पूर्व रिसइबि रहेको भन्ने मिसिल संलग्न कागजबाट नदेखिएको, प्रतिवादी स्वयम् मृतकसँग रक्सी सेवन गरी मात्तिएको भनी लेखाएको अवस्थामा अभियोग दावीबमोजिम सजाय गर्ने गरेको सुरु मोरङ जिल्ला अदालतको मिति २०६६।५।१४ को फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.बं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ प्रयोजनार्थ पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय, विराटनगरलाई जानकारी दिई नियमबमोजिम पेस गर्नु भनी पुनरावेदन अदालत, विराटनगरबाट मिति २०६६।११।१९ मा भएको आदेश ।

मिसिल संलग्न प्रमाणबाट प्रतिवादीले मृतकलाई ढुङ्गा तथा हात मुक्कासमेत प्रहार गरी सोही चोट पीडाबाट मृतक मणि भन्ने मनकुमार राई उपचारको क्रममा मृत्यु भएको तथ्य पुष्टि भएकाले निज प्रतिवादी मनोजकुमार जोशीलाई ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहर्‍याएको मोरङ जिल्ला अदालतको मिति २०६६।५।१४ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरबाट मिति २०६६।१२।१० मा भएको फैसला ।

तथ्य र अपराधको पृथकतातर्फ पुनरावेदन अदालतबाट फैसलाको ठहर खण्डमा कुनैविवेचनासमेत गर्न सकेको पाइँदैन । फौजदारी मुद्दामा अभियोजन पक्षले अभियोग लगाउनुमात्र पर्याप्त हुँदैन । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ बमोजिम अभियोजन पक्षले प्रस्तुत गरेको प्रमाण कागजहरू निर्विवाद शङ्कारहित तवरको

हुनुपर्दछ । शङ्कारहित प्रमाणले अभियोग दावी पुष्टि भएको हुनुपर्दछ । एक आपसमा बाझिएको प्रमाण कागजहरू नै मेरो विरुद्धमा लगाई भएको फैसला बदरभागी छ । तथ्य स्वीकार गरेको आधारमा मात्र ज्यान जस्तो कसुरमा दोषी ठहर गर्न मिल्ने होइन । यो फौजदारी न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्त पनि हो । ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) नं. बमोजिमको सजाय मागदावी लिने वादी पक्षले प्रतिवादीबाट ज्यान मार्ने आपराधिक कार्य गरेको हो भन्ने पुष्टि गर्न सकेको पनि छैन । मृतक मनकुमार राईसँगै बसी मित्रतापूर्ण हिसाबले रक्सी खाएकोसम्म सत्य हो तर मृतक मनकुमार राईलाई मैले मारेको होइन । मृतक मनकुमार र मसमेत भई रक्सी खाई मातेको अवस्थामा थियौं जबकि मैले चलाएको साइकलसमेत मैले लैजान सक्ने अवस्था थिएन । साइकलको चाबीसमेत खोल्न नसक्ने अवस्थाको मानिसले ज्यान मारेको भन्ने अभियोग दावी बिलकुलै झुट्टा देखिएको छ । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १०, दफा ३६ को प्रतिकूल हुने गरी सुरु जिल्ला अदालतले मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहर्याएको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला उल्टी गरी अभियोग दावीबाट सफाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी मनोजकुमार जोशीले यस अदालतमा दायर गरेको पुनरावेदनपत्र ।

प्रतिवादी मनोजकुमार जोशीले मौकामा बयान गर्दा सामान्य विवाद भए पनि कर्तव्य गरेकामा साबित भएको नदेखिएको, अदालतसमक्ष बयान गर्दा कसुरमा पूर्णतः इन्कार रहेतर्फ विचार नगरी साबित भएको भनी अनुमान गरी कसुर ठहर गरी सजाय गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको निर्णय फरक पर्न सक्ने देखिँदा प्रस्तुत मुद्दामा छलफलका निम्ति

मुलुकी ऐन, अ.बं. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाउनु भनी यस अदालतबाट मिति २०६८।६।२५ मा भएको आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसीसूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदनसहितका मिसिल संलग्न कागजहरूको अध्ययन गरियो ।

प्रत्यर्थी नेपाल सरकारको तर्फबाट विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री संजिवराज रेग्मीले वारदातको मिति र समयमा मृतक र प्रतिवादीसँगै बसी ठाउँठाउँमा गई रक्सी खाएको, मृतकलाई ढुङ्गा लात मुक्का प्रहार गरेको भनी अनुसन्धानको क्रममा साबित भएको, अदालतमा भएको प्रतिवादीको इन्कारी बयानलाई वादी पक्षका साक्षीको बकपत्रले खण्डन गरेको पाइन्छ । पुनरावेदक प्रतिवादीले मृतक र मृतकका दाजुलाई समेत कुटपिट गरेको, प्रतिवादी फटाहा र अत्यधिक रक्सी खाने प्रवृत्तिका व्यक्ति भएको तथ्य मिसिलबाट स्थापित भइसकेको हुँदा प्रतिवादीलाई सुरु अदालतले गरेको सजायलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला मिलेकै हुँदा सदर गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ताले गर्नुभएको बहससमेतलाई मध्यनजर राखी प्रतिवादी मनोजकुमार जोशीलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय हुने ठहर्याएको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला मिलेको छ छैन अभियोग माग दावीबाट सफाई पाउँ भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्छ सक्तैन सोही विषयमा मिसिल संलग्न कागजात हेरी निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादी

मनोजकुमार जोशी र मृतक सँगै बसी ठाउँठाउँमा रक्सी खाएका र दाजु मणि भन्ने मनकुमार राईलाई पूर्व योजना बनाई कुटपिट गरेको कारण उपचारका लागि लैजाँदालैजाँदै बाटोमै मृत्यु भएकाले प्रतिवादी मनोजकुमार जोशीलाई कारवाही गरिपाउँ भनी पुनरावेदक प्रतिवादीका विरुद्धमा जाहेरी परेको देखिन्छ । महेन्द्र राजमार्गमा रहेको कल्भर्ट छेउमा दिसा गर्न भनी बसिरहेका मृतकलाई जिस्किएर भूँडाटुङ्गो उठाई हानेपछि निजसँग वादविवाद भई हात हालाहालसमेत भयो । मैले निजको अनुहारमा हातले हानेँ कहाँ लाग्यो थाहा भएन मानिसले थाहा पाउँछन् कि भनी म आफ्नो घरमा गएँ भनी प्रतिवादी मनोजकुमार जोशीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष (स.ज.७) गरेको बयानमा उल्लेख भएको पाइन्छ । प्रतिवादीले मृतकलाई कुटपिट गरेको कारणबाट मृतकको मृत्यु भएको हो भनी मृतक र प्रतिवादीका साथसँगै बसी रक्सी खाने गर्जबहादुर माझी, पदम माझी र युवराज राईसमेतका व्यक्तिहरूले मौकामा कागज गरेको देखिन आयो ।

३. प्रतिवादी अदालतमा कसुरमा इन्कार रही बयान गरेको भए तापनि स.ज.४ मा मिति २०६४।८।१० गतेका दिन म र मृतक मणि भन्ने मनकुमार राई दुवैजना भई देवानको दोकानमा बसी १/१ गिलास लोकल रक्सी खाएको, त्यसपछि गर्जबहादुर माझीको घरमा पनि १/१ गिलास रक्सी खाएको, पुनः युवराज राईको घरमा रु.२०। - को १ बोतल रक्सी किनेर ल्याई मृतक, युवराज र मसमेत भई खाएपछि म साइकल चढी घरमा गएँ भने मृतक पनि आफ्नो घरतर्फ गएका हुन् भनी कसुरमा तथ्य स्वीकार गरी बयान गरेको पाइयो ।

४. वारदातको मिति र समयमा प्रतिवादी र मृतक सँगसाथै बसी रक्सी खाई हिँडेका थिए ।

प्रतिवादीले हानेको चोटका कारण मृतकको मृत्यु भएको हो भनी प्रतिवादी तथा मृतकसँग बसी रक्सी खाने तथा मौकामा कागज गर्ने युवराज राई, दिगम्बर राई, अनिता राई, पदमबहादुर माझीसमेतका व्यक्तिहरूले बकपत्र उल्लेख गरेको पाइयो भने मौकामा कागज गर्न देवान राईले युवराज राई मेरो पसलमा आई १ बोतल रक्सी लगी निजकै घरमा बसी मृतक र प्रतिवादी सँगै बसी खाएका हुन् भनी लेखाइदिएको पनि पाइयो ।

५. मृतक र मृतकको दाजुमाथि पनि पुनरावेदक प्रतिवादीले बरोबर कुटपिट गरेको मिसिलबाट देखिन्छ । मृतकलाई गएको दसैँमा कुटपिट गरेको र मलाई केही भयो भने यसलाई समात्नु भनी मृतकले भनेका थिए भनी मौकामा कागज गर्ने युवराज राईसमेतका व्यक्तिहरूले लेखाई उक्त कागज व्यहोरा मेरो हो भनी अदालतमा गरेको बकपत्रमा समेत उल्लेख भएको पाइयो । मौकामा कागज गर्ने व्यक्तिहरूको बकपत्र तथा मृतकको मृत्यु टाउकामा लागेको चोटका कारण भएको हो भनी लासजाँच प्रतिवेदन (Autopsy Report) मा उल्लेख भएको र प्रतिवादीले पनि मृतकलाई ढुङ्गाले हानेको कुरामा मौकामा साबित भएको देखिँदा पुनरावेदक प्रतिवादीको वारदातमा प्रत्यक्षरूपमा संलग्नता रहे भएको पाइयो ।

६. पुनरावेदक प्रतिवादी र मृतक बरोबर सँगै बसी खाने, वारदातको मिति र समयमा पनि मृतक र प्रतिवादी सँगै बसी ठाउँठाउँमा रक्सी खाएको तथ्यमा विवाद देखिँदैन । मृत्युपूर्व मृतकले मलाई केही भएमा यी प्रतिवादीलाई समात्नु भनी भनेका थिए भनी युवराज राईसमेतले कागज गरेका तथा साथीभाइ भएकाले रक्सी खाँदा कहिले कहीं वादविवाद भइहाल्थो (स.ज.५) भनी प्रतिवादीको अदालतसमक्ष भएको बयानमा उल्लेख भएको तथा प्रतिवादीले मृतक र मृतकका दाजुलाई समेत यसपूर्व

पनि कुटपिट गर्ने गरेको मिसिलबाट देखिन आउँछ । सँगै बसी रक्सी खाएका मृतक र प्रतिवादीमात्रै रातको समयमा सँगै साथै हिँड्नु र साथै हिँडेकामध्ये एकजना सर्वाङ्ग नाङ्गै भई रगताम्मे अवस्थामा राजमार्गमा रहेको कल्भर्टमा घाइते अवस्थामा भेटिनु तथा अर्को अर्थात् पुनरावेदक प्रतिवादी घरमा गई सुत्नु जस्ता कार्य कारणसमेतबाट पुनरावेदक प्रतिवादीकै कार्यबाट मृतकको मृत्यु हुनपुगेको तथ्यमा शङ्का गर्ने ठाउँ रहेन ।

७. अतः प्रतिवादी मनोजकुमार जोशीले मृतक मणि भन्ने मनकुमार राईलाई ढुङ्गा तथा मुक्कासमेत प्रहार गरी सोही चोट पीडाबाट मृतकको उपचारको क्रममा मृत्यु भएको तथ्य पुष्टि भएकाले निज प्रतिवादी मनोजकुमार जोशीलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय गर्ने गरेको मोरङ जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०६६।१२।१० को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्नेन । फैसलाको जानकारी थुनामा रहेका प्रतिवादीलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. बैद्यनाथ उपाध्याय

इति संवत् २०७१ साल कात्तिक २४ गते रोज २ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : लोकनाथ पराजुली

निर्णय नं. १३१४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
माननीय न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
फैसला मिति : २०७१।१।१३।६
०७०-CI-००७७

मुद्दा: फैसला मोही प्रमाणपत्र बदर ।

पुनरावेदक/वादी : जिल्ला सप्तरी, गा.वि.स. बसविट्टी
वडा नं. १ घर भई हाल जिल्ला सप्तरी,
राजविराज नगरपालिका वडा नं. ५ बस्ने
सामर्थप्रसाद सिंह

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/प्रतिवादी : जिल्ला सप्तरी, गाउँ विकास समिति
मधुपुरा वडा नं. ३ बस्ने मदनप्रसाद सिंहसमेत

०७०-CI-००७६

पुनरावेदक/वादी : जिल्ला सप्तरी, गा.वि.स. बसविट्टी
वडा नं. १ घर भई हाल जिल्ला सप्तरी,
राजविराज नगरपालिका वडा नं. ५ बस्ने
सामर्थप्रसाद सिंह

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/प्रतिवादी : जिल्ला सप्तरी, गाउँ विकास समिति
मधुपुरा वडा नं. ३ बस्ने मदनप्रसाद सिंहसमेत

- दावीको जग्गामा स्वामित्व नभएका नरहेका अनधिकृत व्यक्तिबाट भएको कबुलियतनामा र कुत बुझी प्रदान गरेको भरपाईको आधारमा मोही कायम गरी मोही

प्रमाणपत्र प्रदान गर्ने गरेको भूमिसुधार कार्यालयको निर्णयलाई कानूनबमोजिमको निर्णय भन्न मिल्ने नदेखिने ।

(प्रकरण नं. २)

पुनरावेदक/वादीको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता सुरेशकुमार खड्का
प्रत्यर्था/प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताद्वय सुभाष देवकोटा र अविनासकुमार प्याकुरेल
अवलम्बित नजिर :

- सर्वोच्च अदालत, बुलेटिन वर्ष ५, अङ्क २४, पृष्ठ ७०
- नेकाप २०२९, पृष्ठ २९९

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, अ.बं. १८४, १८५क
- भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २५(२)
- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, ५४

सुरू तहमा निर्णय गर्ने :

भू.अ. श्री कृष्णप्रसाद निरौला

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

मा.न्या. श्री शम्भुबहादुर खड्का

मा.न्या. श्री हरिकुमार पोखरेल

फैसला

न्या. ओमप्रकाश मिश्र : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)क.ख. बमोजिम निस्सा प्रदान भै पुनरावेदनको रूपमा दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :

प्रतिवादीहरूमध्ये मदनप्रसाद सिंह, उपेन्द्रप्रसाद सिंह, दिनानाथ सिंह, वदनी देवी र बच्चु सिंहसमेत पाँच जनाबाट जिल्ला सप्तरी, गाउँ

विकास समिति बसविट्टी वडा नं.१ कि.नं. ३७ को १-१२-६ जग्गामध्येबाट प्रतिवादीहरू रामदेव खंग खत्वेले ०-३-०, कोशिला देवीले ०-३-०, मुसहरू खत्वेले ०-३-०, लवर खंग खत्वेले ०-६-०, महादेव खंग खत्वे ले ०-३-०, केशव खंग खत्वेले ०-५-६ गरी १-३-६ जग्गा र कि.नं. ३५ को ०-१४-२ मध्येबाट हरदेव खंग खत्वेले ०-५-२ मिति २०४३।१।५ मा जग्गा कमाउने गरेको कबुलियत गराई लिनु दिनु गरेको र त्यस बखत कायम रहेको जग्गाधनी हिर सिंहको नाति रामउदगार सिंहको छोरा जगनारायण सिंह बाहेक अन्य उनाउ व्यक्तिबाट बाली बुझेको भरपाईसमेत मिति २०४३।१।५ को कबुलितयको आधारमा गराई भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ३४(क) बमोजिम मोही प्रमाणपत्र पाउनका लागि सुरू कार्यालयमा विपक्षीहरू रामदेव खंग, कोशिला देवी, लवर खंग, केशव खंग, मुसहरू खंग, महादेव खंग र हरदेवसमेतले २०४४ साल आषाढ महिनामा कारवाही गरेका रहेछन् । उक्त कि.नं. ३७ को १-१२-६ मध्ये ०-९-० जग्गा र कि.नं. ३५ को ०-१४-२ मध्ये ०-९-० जग्गा कमाउने व्यक्ति कोही देखिएको नभै बाँकी नै रहेको छ । उक्त जग्गाहरूको जग्गाधनी मदनप्रसाद सिंह, जगनारायण सिंह, दिनानाथ सिंह, बच्चु सिंह, वदनी देवीसमेतले जीवित रहेको हरि सिंहको नाति, रामउदगार सिंहको छोरा, जगनारायण सिंहको सट्टामा आफ्नो पिता जगनारायण सिंह, भैयालाल सिंहको नाति संतोषी सिंहको छोरा भनी मालपोत कार्यालय, सप्तरीबाट जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपुर्जामा संशोधन गराई जग्गासमेत नामसारी गराई आफ्नो नाउँबाट जग्गाधनी प्रमाणपुर्जा बनाई लिए तापनि जगनारायण सिंहसमेतले सप्तरी जिल्ला अदालतमा मिति २०४७।४।४८ सालको जालसाज मुद्दा र सा.दे.नं. २०६६ को खिचोला मेटाई लिखत दर्ता

बदर नामसारीसमेत मुद्दा दायर गरेकामा उक्त दुवै मुद्दामा सप्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०४२।१२।१८।३ मा फैसला हुँदा प्रतिवादी मदन सिंह, उपेन्द्र सिंह, दिनानाथ सिंह, वदनी देवी, बच्चु सिंहसमेतका व्यक्तिले जालसाज गरेको र खिचोला गरेकोसमेत ठहर भई लिखतसमेत बदर हुने गरी फैसला भएको सो फैसलाउपर पुनरावेदन अदालत, राजविराजमा पुनरावेदन परी कारवाही हुँदाको अवस्थामा उल्लेख गरिएको दुवै मुद्दा मिति २०५२।१।१३।५ मा मिलापत्र हुँदा बसविट्टी वडा नं. १ कि.नं. ३२ क को ३-७-६, कि.नं. ३५ को ०-१४-२, कि.नं. ३७ को १-१२-६, कि.नं. ११ को ०-०-१६, कि.नं. ५६ को ०-४-१६, ऐ. वडा नं. २ कि.नं. १४० को ०-६-९, ऐ. कि.नं. ११ को ०-१-१९ समेतको जग्गा जगनारायण सिंहको नाउँमा कायम रहने र बसविट्टी वडा नं. कि.नं. ३९ को ०-१२-९, कि.नं. ४६ को ०-१७-३, ऐ. वडा नं. २ कि.नं. ४० को ०-२-१२, कि.नं. १२० को ०-४-४ कि.नं. १६२ को ०-११-५, कि.नं. १५६ को ०-१९-१३ समेत गरी ३-७-६½ जग्गा प्रतिवादी मदन सिंह, उपेन्द्र, दिनानाथ, वदनी, बच्चु तथा मुसहरू यादवसमेतले पाउने गरी मिलापत्र भएको सो मिलापत्रबाट पाएको जग्गाबाहेक अन्य जग्गाको मिति २०४३।१।५ को कबुलियत गरी रामदेव खंगसमेतलाई जग्गा कमाउन दिने मदन सिंहसमेतका पाँचजना व्यक्ति जग्गाधनी हुन सकेनन् । यसरी जग्गाधनी कायम हुन र रहन नसकेको व्यक्तिहरूबाट रामदेव खंग खत्वसमेतका ७ जनाले गाउँ विकास समिति बसविट्टी वडा नं. ३७ को १-१२-६ जग्गा र कि.नं. ३५ को ०-१४-२ जग्गा कमाउनका लागि गराई लिएको मिति २०४३।१।५ को कबुलियतको कानूनी मान्यता नहुने भए पनि सुरु कार्यालयबाट मिति २०५१।१।५।६ मा मोही कायम गरी मोही प्रमाणपत्र दिने गरी भएको फैसलालाई कानूनसङ्गत फैसला

भनी नामकरण गर्न मिल्दैन । मदन सिंहसमेतले मिति २०४३।१।५ मा गरी दिएको कबुलियतको समयदेखि मिति २०५२।१।१३ को कि.नं. ३५, ३७ को सम्बन्धमा गरेको कबुलियतले कानूनी मान्यता नपाउनुको साथै मिति २०५२।१।१३ पश्चात् मिति २०५२।१०।२४।४ मा मदन सिंह समेतले म सामर्थ सिंह र किरणदेवी सिंहलाई मालपोत कार्यालय, ललितपुरबाट र.नं. ४४५० र ४४४९ को पारित लिखतबाट हक टुटाई लिई दिई सकेको हुँदा मदन सिंहसमेतको हक बसविट्टी वडा नं. १ कि.नं. ३५, ३७ को जग्गासमेतमा हक नरहेकाले हकै नभएको व्यक्तिहरूले गरी दिएको मिति २०४३।१।५ को कबुलियतसमेतको आधारमा मिति २०५१।१।५ मा मोही कायम गरी मोही प्रमाणपत्र दिने गरी भएको निर्णय कानूनसङ्गत नभएको साथै म जग्गाधनी सामर्थ सिंहलाई बुझ्दै नबुझी मोही कायम गरी मोही प्रमाणपत्र दिने गरी भएको मिति २०५१।१।५ को सुरु कार्यालयको फैसला कानूनसङ्गत नहुँदा बदर गरी सो फैसलाको आधारमा विपक्षीहरू रामदेव खंग खत्वसमेतले पाएको मोही प्रमाणपत्र बदर गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदक वादी सामर्थ सिंहको उल्लिखत कि.नं. ३५ र ३७ को जग्गा सम्बन्धमा लिएको अलगअलग फिराद दावी ।

मदन सिंहसमेतको संयुक्त नाउँ दर्ताको जग्गाको मालपोत कार्यालय, ललितपुरबाट नं. ४४४९ र ४४५० को राजीनामा लिखतबाट वादीको हक हुन आएको भन्ने हक अधिकारको जिकिर वादीले लिएको भए पनि उक्त जग्गाहरू आफ्नो नाउँमा दा.खा. दर्ता गराई मोठ कायम नगराएको उक्त जग्गाहरू यसै मुद्दाका प्रतिवादीहरू मदन सिंह, उपेन्द्र, दिनानाथ, वदनी, बच्चु सिंहसमेतको नाउँमा यथावत् कायम रहेको देखिएको र विपक्षी वादीहरूले हालसम्म पनि दर्ता स्वेस्ता कायम गराउन नसकेको र विपक्षी वादीलाई

रजिस्ट्रेशन पास गरी दिएको भनेको साविकदेखि हालसम्म जग्गाधनी मदनप्रसाद सिंहसमेतले २०४३ सालमा कबुलियत गरी लिई दिई सोको एकप्रति गाउँ पञ्चायतमा कानूनबमोजिम दाखिला गरी २०४४ सालमा सुरु कार्यालयमा मोही प्रमाणपत्र पाउँ भन्ने मुद्दा दायर हुँदा हामी प्रतिवादीहरूले मोही प्रमाणपत्र पाउने ठहरी सुरु कार्यालयबाट सुरु फैसला भएको र हामी मोहीहरूले २०४४ सालदेखि उक्त जग्गा जोत आवाद गरी सालसालको कुतसमेत जग्गाधनीलाई र सुरु कार्यालयसमेतमा धरोटी राख्दै आफ्नो कर्तव्य पालन गर्दै आएको स्थितिमा मालपोत कार्यालय, सप्तरीमा आफ्नो नाउँमा मोठ कायम नगराएको उनाउ व्यक्तिको फिराद दावीबमोजिम सुरु कार्यालयबाट फैसला बदर हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी रामदेव खंग, कोशिला देवी, केशव खंग, महादेव खंग, मुसहरू खंग, लवर खंगसमेतको प्रतिउत्तर जिकिर रहेको।

विपक्षी वादीले उक्त जग्गामा निजको हक मिति २०५२।१०।८ को मालपोत कार्यालय, ललितपुरबाट हामी प्र. हरूसँग र.नं. ४४४९ र ४४५० को रजिस्ट्रेशन लिखत पास गराई हक सिर्जना भएको मुख्य आधार लिएबाट मिति २०५२।१०।८ को रजिस्ट्रेशन पारित हुनुभन्दा अगाडि हामी प्रतिवादीहरूमै उक्त जग्गाको हक रही मिति २०५२।१०।८ देखि मात्र निज वादीमा हक हस्तान्तरण भएको तथा म जग्गाधनीले मिति २०४३ सालमै उक्त जग्गाको कबुलियत गरी प्रतिवादी मोहीहरूलाई दिएको कारणले सो प्रमाण कागजको समुचित मूल्याङ्कन गरी भएको इन्साफ बदर हुनुपर्ने होइन, वादीको हचुवा फिराद माग दावी खारेजयोग्य छ भन्नेसमेत व्यहोराको प्र. मदनप्रसाद सिंह, उपेन्द्र सिंह, दिनानाथ, वदनीदेवी सिंह, बच्चु सिंहसमेतको प्रतिउत्तर जिकिर।

मोही कायम भएका कित्ता जग्गाहरूको

मालपोत कार्यालय, सप्तरीबाट मोठ खेस्ता मगाउँदा वादीको नाउँमा मोठ खेस्ता कायम नभई मदनप्रसाद सिंह, उपेन्द्र सिंह, दिनानाथ सिंह, बच्चु सिंह, वदनीदेवी सिंहसमेतका नाउँमा कायम भएको मोठ खेस्ता प्राप्त हुन आएको देखिएको र मोहीका नाउँमा कुत कबुलियतसमेत निज मदनप्रसाद सिंहसमेतले मिति २०४३।१।५ मा गरिदिएको समेतका आधारमा यस कार्यालयबाट मिति २०५१।१।५ मा भएको फैसलालाई अन्यथा भन्न नमिल्ने हुँदा यथावतै कायम रहने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको भूमिसुधार कार्यालय, सप्तरीको मिति २०६१।१०।२८ को छुट्टाछुट्टै निर्णय।

साविक जग्गाधनी जगनारायण सिंह नाउँ दर्तामा रहेको जिल्ला सप्तरी, गाउँ विकास समिति बसविट्टी वडा नं. १ कि.नं. ३७ को १-१२-६ जग्गामा विपक्षीमध्ये मदन सिंह, उपेन्द्र सिंह, बच्चु सिंह, दिनानाथ सिंह, वदनीदेवीसमेतले हरि सिंहको नाति, राम उदगार सिंहको छोरा जगनारायण सिंहको सट्टा भैयालालको नाति, सन्तोषीको छोरा, जगनारायणलाई आफ्नो बाबु भनी मालपोत कार्यालय, सप्तरीबाट जग्गाधनी खेस्तामा नाम संशोधन गरी जग्गा आफ्नो नाममा नामसारी गराई जग्गाधनी प्रमाणपुर्जा बनाई उक्त कि.नं. ३७ को १-१२-६ जग्गामध्येबाट ०-३-० मुसहरू खंग खत्वे, ०-३-० रामदेव खंग खत्वे ०-३-० कोशिला देवी, ०-६-० लवर खंग खत्वे, ०-३-० महादेव खंग खत्वे ०-५-६ केशव खंगले समेत गरी १-३-६ जग्गा र कि.नं. ३५ को ०-१४-२ मध्येबाट ०-५-२ जग्गा हरदेव खंग खत्वेलाई २०४३।१।५ गतेमा कबुलियत गरिदिनु भएको र कुत बुझेको भरपाईसमेत दिएको रहेछ। उक्त जग्गा मदन सिंहसमेतको नभई मेरो जग्गा हो भनी जगनारायण सिंहले मदन सिंहसमेतउपर सप्तरी जिल्ला अदालतमा जालसाज मुद्दा तथा मिति २०४७।०४।८ को सा.दे.नं. २०६६ को खिचोला

मेटाई लिखत दर्ता बदर नामसारी मुद्दासमेत दायर गरेकामा उक्त दुवै मुद्दा सप्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०४८।१२।१८।३ मा जालसाज र खिचोला ठहर भई लिखतसमेत बदर हुने गरी फैसला भै सो फैसलाउपर विपक्षी मदन सिंहसमेतले पुनरावेदन गरी सोही अवस्थामा मिति २०५२।१।१३।५ र २०५२।१०।२४ मा मिलापत्र भयो । उक्त कि.नं. ३७ र कि.नं. ३५ को जग्गा पूर्व जग्गाधनी जगनारायण सिंहकै नाउँमा दर्ता कायम रहने भनी मिलापत्र भएकामा सोही जग्गा म पुनरावेदकले मिति २०५२।१०।८ गतेमा ललितपुर मालपोत कार्यालयबाट लिखत पारित गरी लिएको हुँ । यसरी मालपोत कार्यालयबाट २०५२ सालमा मेरा नाउँमा दर्ता हुन आएको माथि उल्लिखित कि.नं. ३५ र ३७ को जग्गाको जग्गाधनी प्रमाणपुर्जा मोठसमेत मेरो नाउँमा कायम रही उक्त जग्गा हालसम्म मैले नै जोती भोगी आएको छु । साविक जग्गाधनी जगनारायण सिंहले कबुलियत नगरी जालसाजी अवस्थामा प्रतिवादी मदन सिंहसमेतले प्रतिवादी रामदेव, कोशिला देवी, लवर खंग, महादेव खंग, केश्वर खंग, मुसहरू खंग र हरदेव खंग खत्वेलाई गरी दिएको कबुलियत पुनरावेदन अदालतको मिति २०५२।१।१३ र मिति २०५२।१०।२४ को मिलापत्रबमोजिम कानूनी अस्तित्व समाप्त भइसकेको त्यस्तो शून्य अवस्थाको कबुलियतलाई सिरान हाली मोही प्रमाणपत्र दिने गरी गरिएको फैसला बदर गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको सामर्थप्रसाद सिंहले पुनरावेदन अदालत, राजविराजमा दिएको मिति २०६३।४।१८ र २०६३।६।६ को छुट्टाछुट्टै पुनरावेदनपत्र ।

विवादित कि.नं. ३५ र ३७ को जग्गा प्रतिवादी मदनप्रसाद सिंहसमेतको नाममा दर्ता रहेको र जग्गा दर्तावाला मदनप्रसाद सिंहसमेतबाट उक्त जग्गा पुनरावेदक वादीले मिति २०५२।१०।८ मा राजीनामा गराई लिएको देखिएको तथा साविक जग्गाधनीले

गरी दिएको कबुलियतको आधारमा प्रतिवादीहरू रामदेव खंग खत्वे, कोशिलादेवी, मुसहरू खंग खत्वे, लवर खंग खत्वे, महादेव खंग खत्वे, केशव खंग खत्वे, हरदेव खंग खत्वेसमेतका व्यक्ति मोही कायम हुने गरी भूमिसुधार कार्यालय, सप्तरीबाट मिति २०५१।१।५ मा निर्णय भै सो निर्णयको आधारमा प्रतिवादीहरूको मोही हक स्थापित भइरहेकाले राजीनामाको लिखत भन्दा पछि जग्गाधनी कायम भएको वादीलाई उक्त मिति २०५१।१।५ को भूमिसुधार कार्यालयको निर्णय बदर गरी मान्न आउने हकाधिकार नै नरहेकाले सो निर्णय बदर हुन नसक्ने ठहर्याई भएको भूमिसुधार कार्यालय, सप्तरीको मिति २०६१।१०।२८ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, राजविराजको मिति २०६७।३।१४ को फैसला ।

दावीको कि.नं. ३५ र ३७ को जग्गा साविकदेखि नै जगनारायण सिंह नाउँ दर्ताको जग्गा रहेकामा विवाद नभएको उक्त जग्गालाई भैयालाल सिंहको नाति, सन्तोषी सिंहको छोरा, जगनारायण देखाई जालसाज गरी बाबु बाजेको नाम संशोधन गराई मदनप्रसाद सिंहसमेतका नाउँमा नामसारी गराएको उपर सप्तरी जिल्ला अदालतमा परेको जालसाज तथा खिचोला लिखत बदर मुद्दामा सप्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०४८।१२।१८ मा फैसला भएको र सोहीबमोजिम पुनरावेदन अदालतबाट पूर्वको असली जगनारायण सिंहकै नाउँमा कायम रहने गरी मिति २०५२।१।१३ मा मिलापत्र भएको भन्नेमा विवाद नरहेपछि जालसाज गरी केही समयको लागि उनाउ व्यक्तिको नाउँको जग्गा आफ्नो नाउँमा ल्याएको अवधिमा गरी दिएको कबुलियत कानूनी अस्तित्व राख्न सक्नेन । मिति २०४३।१।५ को कबुलियतको कानूनी अस्तित्व छ भनी मान्नलाई उक्त जग्गाको वास्तविक

धनी मदनप्रसाद सिंह नै अदालतका फैसलाबाट कायम रहन सक्नुपर्दछ । त्यस्तोमा अदालतको अन्तिम भएका फैसला तथा मिलापत्रसमेतका प्रतिकूलका कबुलियतले कानूनी अस्तित्व प्राप्त गर्दछ भनी गरिएको फैसला न्याय कानून तथा सिद्धान्तसमेतको प्रतिकूल भै फैसलामा प्रमाण ग्रहण तथा प्रमाण मूल्याङ्कनसम्बन्धी गम्भीर त्रुटि भै प्रमाण ऐनको दफा ५२, ५४ तथा अ.बं. १८४, १८५(क) को गम्भीर व्याख्यात्मक त्रुटि हुनुको अतिरिक्त यस अदालतबाट नैकाय २०२९, नि.नं., ६९७, पृष्ठ २९९ मा प्रतिपादित सिद्धान्तसमेत विपरीत भै न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) र (ख) को अवस्था विद्यमान भएकाले पुनरावेदन अदालत, राजविराजको फैसला बदर गरी पाउन मुद्दा दोहोर्याई हेरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादीको यस अदालतमा दायर हुन आएको निवेदनपत्र ।

यसमा दावीको कि.नं. ३५ र ३७ को जग्गा साविकदेखि नै जगनारायण सिंहको नाममा दर्ता कायम रहेकामा बाबुबाजेको नामसमेत संशोधन गराई भैयालाल सिंहको नाति, सन्तोषी सिंहको छोरा जगनारायण देखाई मदनप्रसाद सिंहका नाममा नामसारी गराएउपर सप्तरी जिल्ला अदालतमा जालसाजी र लिखत बदर मुद्दा दायर भई सप्तरी जिल्ला अदालतबाट जालसाज तथा लिखतसमेत बदर हुने ठहरी मिति २०४८।१२।१८ मा फैसला भएको र सोहीबमोजिम वास्तविक जग्गाधनी जगनारायण सिंहका नाममा उक्त जग्गा कायम हुने गरी पुनरावेदन अदालत, राजविराजबाट मिति २०५२।१।१३ मा मिलापत्र भएको देखिएबाट एकाको हकको जग्गा उनाउ व्यक्तिको नाममा गई विवाद परिरहेको अवस्थामा कानूनविपरीतको कबुलियतका आधारमा कायम भएको मोही कानूनबमोजिमको मोही हुन नसक्नेतर्फको प्रमाणको मूल्याङ्कन नगरी भएको पुनरावेदन अदालत, राजविराजको मिति

२०६७।३।१४ को फैसलामा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २५(२) को त्रुटि हुनुको अतिरिक्त सर्वोच्च अदालत बुलेटिन, वर्ष ५, अङ्क २४, पृष्ठ ७० मा प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत हुनुको साथै प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, ५४, अ.बं. १८४, १८५क नं. को प्रमाण मूल्याङ्कनको गम्भीर त्रुटि गरी भएको देखिँदा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतबाट मिति २०७०।३।१० मा भएको आदेश ।

वादी सामर्थ सिंहको जग्गाको स्रोत प्रतिवादी मदनप्रसाद सिंहसमेत रहेको र निजले मिति २०५२।१०।८ मा र.नं.४४४९ को रजिस्ट्रेसन लिखत प्रतिवादी मदनसिंहसमेतबाट गराई लिएको अवस्थामा एकै जग्गाको स्वामित्व र जोतको विषयमा फरकफरक मापदण्ड हुन सक्नेन । निजको स्वामित्वको स्रोत वैध रहुन्जेल हाप्रो जोत र मोही हकको स्रोतको वैधतामा प्रश्न उठाउन मिल्दैन । प्रतिवादी मदनसिंहसमेतले विपक्षी निवेदकलाई गरिदिएको मिति २०५२।१०।८ को र.नं. ४४४९ र ४४५० को रजिस्ट्रेसनउपर जगनारायण सिंहले मदन सिंहसमेत र निवेदक सामर्थ सिंहसमेतलाई प्रतिवादी कायम गरी दिएको लिखत दर्ता बदर मुद्दामा वादी जगनारायण सिंहले वादी दावी छोडी प्रतिवादी मदन सिंहसमेत र निवेदक सामर्थ सिंहले प्रतिउत्तर जिकिर छाडी उक्त रजिस्ट्रेसन सदर राखी मिति २०५२।१०।२४ मा मिलापत्र गरेको र सोही आधारबाट उक्त जग्गा सामर्थ सिंहमा हक हस्तान्तरण भएको कारणले निवेदक सामर्थ सिंहले प्रतिवादी मदन सिंहसमेतको कबुलियतलाई अन्यथा भन्न मिल्ने हैन । कानूनी आधारमा स्थापित भएको मोहीको हक रीतपूर्वकको कबुलियत वातिल नभएसम्म मोही हकउपर प्रश्न गर्न मिल्दैन । कबुलियत बदर

गराउने विषयमा दावीसमेत नराखेबाट वैध कबुलियत बदर हुन नसक्ने भै सो कबुलियतबाट प्राप्त मोही हकलाई अन्यथा भन्न मिल्दैन भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षीहरूको छुट्टाछुट्टै लिखित प्रतिवाद।

नियमबमोजिम आजको दैनिक मुद्दा पेसीसूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता सुरेशकुमार खड्काले वास्तविक जग्गाधनी सन्तोषीको छोरा जगनारायण नभै रामउदगारको छोरा जगनारायण भएको, प्रतिवादीहरूले अनुसूची नभरेको, मिति २०५२।१।१३ को मिलापत्रले दावीको जग्गा वास्तविक जग्गाधनी जगनारायणको नाममा आएको र उनाउ व्यक्तिका नाममा रहेका बखत राजीनामाबाट पुनरावेदक सामर्थ सिंहका नाउँमा आएको वादी दावी कायम हुनुपर्छ भनी र प्रत्यर्थीतर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री सुभाष देवकोटा र अविनासकुमार प्याकुरेलले २०४३ सालको कबुलियतनामाबाट पाएको मोहीयानी हकलाई विस्थापित गर्न मिल्दैन, कानूनबमोजिम स्थापित मोहीलाई प्रतिकूल असर पर्ने गरी सुरुको फैसलालाई उल्टी गर्न मिल्दैन भनी गर्नुभएको बहस जिकिरसमेत सुनियो।

यसमा प्रतिवादीमध्येका मदनप्रसाद सिंह, उपेन्द्रप्रसाद सिंह, दिनानाथ सिंह बदनीदेवी सिंह र बच्चु सिंहसमेतबाट मिति २०४३।१।१५ मा प्रतिवादीहरू रामदेव खंग खत्वे, कोशिलादेवी, लबर खंग खत्वे, महादेव खंग खत्वे, केश्वर खंग खत्वे, मुसहरू खंग खत्वे र हरदेव खंग खत्वेसमेतले जिल्ला सप्तरी बसविटी गा.वि.स. वडा नं. १ कि.नं. ३५ र ३७ को जग्गामध्येबाट जग्गा कमाउने कबुलियत गरी मिति २०४३।१।१५ मा उल्लिखित कि.नं. ३७ को १-१२-६ मध्ये १-३-६ जग्गा र कि.नं. ३५ को ०-१४-२ मध्येबाट ०-५-२ जग्गा उल्लिखित प्रतिवादीमध्येका

७ जनालाई मोहीमा कमाउने लिनु दिनु गरेको देखिन्छ। उल्लिखित कि.नं. ३५ र ३७ समेतको जग्गाधनी मदनप्रसाद सिंह, जगनारायण सिंह, दिनानाथ सिंह, बच्चु सिंह र बदनीदेवीसमेतले जीवितै रहेको हरि सिंहको नाति, राम उद्गार सिंहको छोरा, जगनारायण सिंहको सट्टामा आफ्ना पिता भैयालालको पति सन्तोषी सिंहको छोरा भनी जग्गाधनी प्रमाणपुर्जामा नाम संशोधन गरी नामसारीसमेत गरी गराई लिएकाले जालसाज र लिखत दर्ता बदर मुद्दा दिएकामा सुरु अदालतबाट लिखत बदरसमेत हुने फैसला भएकामा सोउपर पुनरावेदन परी दावीको बसविटी वडा नं. १ को कि.नं. ३७ को १-१२-६ जग्गासमेत कि.नं. ३२, कि.नं. ३५, कि.नं. ११, कि.नं. ५६, ऐ. वडा नं. २ को कि.नं. १४०, ११ का जग्गाहरू जगनारायणको नाउँमा रहने र बसविटी वडा नं. १ कि.नं. ३९समेत गरी ३-७-६½ जग्गा यी प्रतिवादीहरू मदन सिंह, उपेन्द्र सिंह, दिनानाथ सिंह, बच्चु सिंह, बदनीदेवी सिंह र प्रतिवादी मोहीहरू मुसहरू यादवसमेतले पाउने गरी मिति २०५२।१।१३ मा पुनरावेदन अदालत, राजविराजबाट मिलापत्र भएको र उक्त मिलापत्रपश्चात् दावीको कि.नं. ३५ र ३७ को जग्गा मिति २०५२।१०।२४ मा जग्गाधनी मदनप्रसाद सिंहसमेतले यी वादी सामर्थ सिंहलाई र.नं. ४४५० र ४४५० को पारित लिखतबाट राजीनामा गरिदिएको हुँदा प्रतिवादीहरूको हक नै नरहेको कि.नं. ३५ र ३७ को जग्गामा प्रतिवादीहरू रामदेव खत्वे, मुसहर खत्वे, कोशिलादेवी, लबर खंग खत्वे, केश्वर खंग खत्वे, महादेव खंग खत्वे र हरदेव खंग खत्वेसमेत प्रतिवादीहरूलाई मिति २०४३।१।१५ को मोहीमा जग्गा कमाउने गरी भएको सर्त कबुलियतनामाको आधारमा भूमिसुधार कार्यालय, सप्तरीले मिति २०५१।१।१५ को निर्णयले मोही कायम गरी उपलब्ध गराएको मोही प्रमाणपत्र बदर गरिपाउँ भनी यी वादी पुनरावेदकले

भूमिसुधार कार्यालय, सप्तरीमा फिराद दिएकामा भूमिसुधार कार्यालय, सप्तरीबाट मोही प्रमाणपत्र कायम रहने गरी भएको मिति २०६९।१०।२८ को निर्णयउपर यिनै वादीको पुनरावेदन परेकामा पुनरावेदन अदालत, राजविराजबाट सुरु भूमिसुधार कार्यालयको निर्णय सदर ठहरी भएको मिति २०६७।३।१४ को फैसलामा चित्त नबुझाई प्रस्तुत पुनरावेदन पर्न आएको पाइयो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा दावीको कि.नं. ३५ र ३७ समेतका जग्गाहरू नापीका समयमा हरिसिंहको नाति राम उद्गारको छोरा, जगनारायण सिंहको नाउँमा दर्ता रेस्ता कायम रहेकामा प्रतिवादीहरूले जग्गाधनी प्रमाणपुर्जामा नाम संशोधन गरी सो जग्गाधनी निजहरूका पिता भैयालालको नाति सन्तोषी सिंहको छोरा, जगनारायण सिंह गराई आफ्ना नाउँमा नामसारी गराई लिएकामा साविकका जग्गाधनी जगनारायणको सप्तरी जिल्ला अदालतमा जालसाजी, लिखत दर्ता बदर दर्ता मुद्दा परी सो अदालतको फैसलाले जालसाजी ठहर भै लिखत बदरसमेत हुने ठहरी फैसला भएकामा सोउपर यी प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन परी मिति २०५२।१।१३ मा पुनरावेदन अदालत, राजविराजको मिलापत्रबाट दावीका जग्गा राम उद्गारको छोरा जगनारायण सिंहको नाउँमा कायम हुन आएको देखिन्छ भने सोही जग्गाहरू उक्त मिलापत्रपश्चात् मिलापत्र हुनुअघि कायम रहेका जग्गाधनी मदन सिंहसमेतका यी प्रतिवादीहरूबाट मिति २०५२।१०।२४ र.नं. ४४५० र ४४४९ को राजीनामाबाट प्रस्तुत मुद्दाका वादी सामर्थप्रसाद सिंहले राजीनामा पारित गराई लिएको देखिन्छ। साथै सोही जग्गाहरूमध्ये उल्लिखित मुद्दा परी मिलापत्र हुनुअगावै उनाउ व्यक्ति यी प्रतिवादीहरूबीच भएको कबुलियतको आधारमा मिति २०५२।१।१३ को मिलापत्र र मिति २०५२।१०।२४

को पारित राजीनामापश्चात् राजीनामाबाट वास्तविक हक भोग भएका यी पुनरावेदक वादीलाई जानकारीसम्म पनि नगराई भूमिसुधार कार्यालयको २०५९।१।५ को निर्णयले कि.नं. ३७ मध्येबाट प्रतिवादीहरू रामदेव खत्वे, कोशिला खत्वे, लबर खत्वे, महादेव खत्वे, केश्वर खत्वे, मुसहरू खत्वे र कि.नं. ३५ मध्येबाट हरदेव खत्वेको मोही हक कायम गरी मोही प्रमाणपत्र प्रदान गरेको पनि देखिन्छ। यसरी मिति २०५२।१।१३ को पुनरावेदन अदालतको मिलापत्रबमोजिम दावीका कि.नं. ३५ र ३७ का जग्गाहरू साविककै जग्गाधनी हरिसिंहका नाति, रामउद्गारका छोरा, जगनारायण सिंहको नाममा दर्ता कायम हुन आएकामा सोही जग्गा र.नं. ४४५० र ४४४९ मिति २०५२।१०।२४ को राजीनामाले प्रस्तुत मुद्दाका पुनरावेदकको नाममा आएकामा सोउपर वास्तविक जग्गाधनीको लिखत बदर निर्णय बदरसमेतको मुद्दा परी २०५२।१।१३ को मिलापत्रले निजहरूकै नाममा कायम हुन आएकाले सो जग्गाहरूको कुत बुझी भरपाई दिने व्यक्तिहरूको नाममा कानूनबमोजिम स्वामित्व प्राप्त हुन नआएको तत्कालीन अवस्थामा त्यस्ता अनधिकृत व्यक्तिहरूबाट कुत बुझी प्रदान गरेको भरपाई र कबुलियतनामासमेतलाई मान्यता दिई उक्त जग्गामा प्रतिवादीहरूलाई मोही कायम गरी मोही प्रमाणपत्र दिने गरी भूमिसुधार कार्यालय, सप्तरीबाट २०५९।१।५ मा निर्णय भएको देखिन्छ। यसरी दावीको जग्गामा स्वामित्व नभएका नरहेका अनधिकृत व्यक्तिबाट भएको कबुलियतनामा र कुत बुझी प्रदान गरेको भरपाईको आधारमा मोही कायम गरी मोही प्रमाणपत्र प्रदान गर्ने गरेको भूमिसुधार कार्यालय, सप्तरीको निर्णयलाई कानूनबमोजिमको निर्णय भन्न मिल्ने देखिएन। यस्तै सन्दर्भमा "विवादित जग्गाको स्वामित्व परिवर्तन भैसकेपछि मात्र कबुलियतको आधारमा मोही हक कायम गराउन

कारवाहीचलाएको विवादित जग्गाको कबुलियतसमेतका प्रमाण शङ्कास्पद देखिने । शङ्कास्पद कागजलाई प्रमाण लगाई मोही कायम गर्न नमिल्ने" भनी सिताराम विरुद्ध रामलालको मुद्दामा (सर्वोच्च अदालत, बुलेटिन वर्ष ५, अङ्क २४, पृष्ठ ७०) र "सबुद प्रमाणको आधार नै नदेखाई, बुँदा नै उल्लेख नगरी, न्यायिक फैसला गरी ऐन कानूनको प्रत्यक्ष भूल तथा त्रुटि गरेको मान्नुपर्ने" भनी रामचरण साहु तेलीसमेत विरुद्ध भूमिसुधार कार्यालय, सप्तरीसमेत भएको उत्प्रेषण मुद्दामा (नेकाप २०२९, पृष्ठ २९९) सिद्धान्तसमेत प्रतिपादन भैरहेको देखिन्छ । यसरी कि.नं. ३५ र ३७ का जग्गाहरू कुत बुझी भरपाई दिने व्यक्तिहरूको नाममा कानूनबमोजिम प्राप्त भई कुत बुझिलिई भरपाई दिएको अवस्था नरहेकाले अनधिकृत व्यक्तिले कुत बुझी भरपाई दिएको आधारमा मोही कायम गरी प्रमाणपत्र दिने भनी मिति २०५९।९।५ मा भएको निर्णयलाई कायम राखी भएको भूमिसुधार कार्यालय, सप्तरीको मिति २०६९।१०।२८ को फैसला सदर कायम गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, राजविराजको मिति २०६७।३।१४ को फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी भै दावीको जग्गामा प्रत्यर्थीहरूको मोही हक कायम हुन नसक्ने भै निजहरूको नाममा तयार भएको मोही प्रमाणपत्रहरू बदर हुनेसमेत ठहर्छ । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमति छ ।
न्या. गोपाल पराजुली

इति संवत् २०७९ साल भदौ १३ गते रोज ६ शुभम् ।
इजलास अधिकृत- उमानाथ गौतम

निर्णय नं. १३१५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.
फैसला मिति : २०७९।१०।२८।४
०६६-CI-१२६७

मुद्दा : मिलापत्र बदर गरी हक कायम गरिपाउँ ।

निवेदक/प्रतिवादी : चितवन जिल्ला, भरतपुर
नगरपालिका वडा नं. ३ बस्ने भैरवकुमार
पियासमेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/वादी : चितवन जिल्ला, भरतपुर नगरपालिका
वडा नं. ३ बस्ने श्यामकुमार पिया

- मुलुकी ऐन, स्त्री अंशधनको महलको १ र ५ नं. को कानूनी मान्यतालाई हेर्दा सो महलको १ नं. मा "कन्या वा सधवा वा विधवा स्वास्नी मानिसले आफ्नो आर्जनको चल अचल आफ्नो खुस गर्न पाउँछन् " भनी उल्लेख भएको देखिन्छ । यस कानूनी व्यवस्थाअन्तर्गत आफ्नो आर्जनको सम्पत्तिभित्र कुनै स्त्रीले प्राप्त गरेको सम्पत्ति पर्न आउँदछ । अंशबन्डाबाट प्राप्त भएको, दाइजो, पेवा, दानबकस वा अपुतालीबाट किन नहोस् जुनसुकै तवरबाट प्राप्त भएको सम्पत्ति यसअन्तर्गत पर्दछ । अंशबन्डाबाट आफ्नो

हक भोग तथा स्वामित्वमा रहेको सम्पत्ति जुनसुकै व्यहोराबाट पनि जो कोहीलाई दिन हक हस्तान्तरण गर्न पाइने कुरामा दुईमत हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं. २)

- मुद्दाका वादी प्रतिवादीबीच सगोलमा रहेको भनी सहमति हुन्छ भने अदालतले निजहरू सगोलमा नरही बेग्लै रहेको भन्न मिल्ने अवस्था रहेन । पक्षहरू स्वयम्ले आफूहरू सगोलमा रहेको भनी अदालतमा पेस गरेको लिखतबाट स्वीकार गरेको अवस्थामा अंशबन्डाको महलबमोजिम मानो जोडिएको लिखतको अभावमा सगोलमा रहेको भन्न मिल्दैन भन्ने प्रत्यर्थी वादीको भनाइसँग सहमत हुन सकिएन । यस्तो स्थितिको व्यवहारलाई अंशबन्डाको महलको कानूनी व्यवस्थाविपरीत भएको व्यवहार भनी भन्न मिल्ने पनि नदेखिने ।

(प्रकरण नं. ५)

- अंशबन्डाबाट प्राप्त हुन आएको स्त्रीअंशधनअन्तर्गतको सम्पत्ति आफूलाई पालन पोषण एवम् हेरचाह गर्ने छोरा बुहारी एवम् नातिसमेतलाई बकसपत्र वा मिलापत्र जुनसुकै व्यहोराबाट पनि हक हस्तान्तरण गर्न सक्ने कानूनी अवस्था भएको र मिलापत्रबाट हक हस्तान्तरण भएको स्थितिलाई मान्यता दिनुपर्नेमा सोलाई बदर गर्ने गरी जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला मिलेको नदेखिने ।

(प्रकरण नं. ६)

निवेदक/प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय शम्भु थापा र बालकृष्ण न्यौपाने प्रत्यर्थी/वादीको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय हरिहर दाहाल र श्यामप्रसाद खरेल

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, स्त्री अंशधनको महलको १ र ५ नं.

सुरू तहमा फैसला गर्ने :

मा.जि.न्या. श्री विष्णुदेव पौडेल

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

मा.न्या. श्री राजेन्द्रप्रसाद राजभण्डारी

मा.न्या. श्री गिरीराज पौडेल

फैसला

न्या. चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा. : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) र (ख) बमोजिम मुद्दा दोहोर्याउने निस्सा प्रदान भै पुनरावेदन दायरीमा दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार रहेको छ :

बाजे त्रिभुनारायणका छोराहरूमा क्रमशः जेठो फिरादकर्ता तथा विपक्षहरू भैरवकुमारसमेतका बुबा स्व. रेवतीप्रसाद पिया, माइलो कोमल नारायण पिया, साहिँला स्व. सूर्यनारायण पिया, काइँलो उदयकुमार पिया र कान्छो पन्चकुमार पियासमेतका अंशियारहरू गत २०२० सालमा कानूनबमोजिम छुट्टिभिन्न हुनुभएको हो । स्व. बुवा रेवतीप्रसाद र स्व. आमा भुकुमारी पियाका सन्तानहरूमा म फिरादी श्यामकुमार पिया, प्रतिवादी भैरवकुमार पिया, उत्तमकुमार पिया र स्व. ध्रुवकुमार पियासमेतका अंशियार मिति २०५१।३।२ मा कानूनको रीत पुर्याई

छुट्टिभिन्न हुँदा आमा भुकुमारी पियाको अंश भागमा कि.नं. ३१७२, ३१८०, ३१८१, ३१९०, ३१५१, ३१८६, ३१५९, ३६८३, ३६८७, ३६९८, ३७०३, ३६८४ का जग्गाहरू परेकामा आमा भुकुमारीको मिति २०६२।६।३ मा र भाइ ध्रुवकुमार पियाको मिति २०६१।४।२ मा मृत्यु भएको हो। भाइ ध्रुवकुमारका कुनै सन्तान छैनन्। मिति २०५१।३।२ मा रीतपूर्वक छुट्टिभिन्न भइसकेकी आमा भुकुमारी पियासमेतलाई प्रतिवादी बनाई विपक्षी भैरवकुमार पियाको श्रीमती निममाया पियाले चितवन जिल्ला अदालतमा अंश मुद्दा दिई आमाका भागमा परेको माथि उल्लिखित सम्पूर्ण जग्गा विपक्षी भैरवकुमार पियाको नाउँमा राखी मिति २०५८।५।२४ मा विपक्षीहरूको मिलेमतोबाट मिलापत्र गरी सोही मिलापत्रबमोजिम मालपोत कार्यालय, चितवनबाट दा.खा. नामसारीसमेत गराएको कुरा नक्कल सारी हेर्दा थाहा पाएको हुँदा मुलुकी ऐन, अ.बं. ८६ नं. बमोजिम उक्त मिति २०५८।५।२४ को मिलापत्रमा चितवन जिल्ला, साविक नारायणगढ वडा नं. ६/ख कि.नं. ३१७२ को उत्तरतर्फबाट, कि.नं. ३१८० र ३१८१ को दक्षिणतर्फबाट, कि.नं. ३१५९ को पश्चिमतर्फबाट, कि.नं. ३१७० को दक्षिणतर्फबाट, कि.नं. ३१५१ को उत्तरतर्फबाट कि.नं. ३१८६ पूर्वतर्फबाट, कि.नं. ३१९० को पूर्वतर्फबाट, कि.नं. ३६८३ को उत्तरतर्फबाट, कि.नं. ३६८७, ३६९८, ३७०३ र ३६८४ को पूर्वतर्फबाट मेरो हकजति ३ भागको १ भाग बदर गरी सो मिलापत्रको आधारमा विपक्षी भैरवकुमार पियाको नाउँमा भएको दा.खा. नामसारीसमेत बदर गरी मेरो नाउँमा हककायम गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी दावी।

स्व. भुकुमारी पियालाई बाचुन्जेल हामीहरूले नै रेखदेख पालनपोषण औषधि उपचार गरी आएको र निजको मृत्युपश्चात् म भैरवकुमार पियाले नै दाहसंस्कार

काजकिरिया गरी सम्पूर्ण खर्च म भैरवकुमार पियाले गरेको हुँदा र उक्त जग्गाहरू २०५२ सालतिरै आमाले म भैरवकुमार पिया र उत्तमकुमार पियासमेतलाई शेषपछिको बकसपत्र गरिदिनुभएको थियो। पछि अंशबन्डाको मिलापत्र हुँदा मेरो भागमा परेको उक्त जग्गा दा.खा. नामसारी गराएको हुँदा विपक्षीको गैरकानूनी औचित्यहीन फिराद दावी खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी भैरवकुमार पियासमेत जना ४ को संयुक्त प्रतिउत्तर जिकिर।

सुरु अदालतका आदेशानुसार वादीका साक्षी दीपक प्रधान र प्रतिवादीका साक्षी महेन्द्र श्रेष्ठको बकपत्र भई मिसिल सामेल रहेछ।

यसमा प्रतिवादी भैरवकुमार पियाले फिरादपत्रमा उल्लेख गरेअनुसार आमा भुकुमारी पियाको नाउँको जग्गा मिति २०५८।५।२४ मा मिलापत्र गरी आफ्नो एकलौटी अंश भागमा राखेको देखिन आएको र सो सम्पत्तिमा यी वादीसमेतको हक लाग्ने सम्पत्ति देखिन आएकाले फिरादपत्रमा उल्लेखित ३ भागको १ भाग यी वादीको हकजतिको मिलापत्र बदर भै वादी दावी अनुसार ३ भागको १ भाग भैरवकुमार पियाको नाउँमा भएको दा.खा. नामसारी बदर गरी यी वादीको नाउँमा हक कायम हुने ठहर्छ भन्ने चितवन जिल्ला अदालतबाट मिति २०६३।१।१६ मा भएको फैसला।

सुरु अदालतबाट भएको फैसलामा चित्त बुझेन। प्रत्यर्थी श्यामकुमारको श्रीमती छोराहरूले पहाडतर्फको जग्गाहरू लिई तनहुँ जिल्लातर्फका जग्गाहरू पनि पृथकपृथक अंशियार बीच पृथकपृथक भागबाट लिने सहमति गरी आमा भुकुमारी पियाको नाउँको चितवन नारायणगढतर्फको जग्गा भैरवकुमारले लिने गरी मिलापत्र भएको हो। सो सम्पत्तिमा वादीहरूको कुनै हक दावी लाग्ने

होइन। सो सम्पत्ति भुकुमारीले आफूखुस गर्न पाउने हो। आमा भुकुमारी बाचुन्जेल वादीले पालनपोषण गरेकै छैन। काजकिरिया पनि म भैरवकुमार र उत्तमकुमार भई गरियो। सो सम्पत्तिमा उत्तमकुमार पियाले दावी गर्न सकेको छैन, दावी नगरेबाट पनि मैले भाग लिन खान पाउने कुरामा विवाद छैन। तसर्थ सुरु त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी प्रतिउत्तर जिकिरबमोजिम न्याय इन्साफ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन अदालत, हेटौंडामा परेको पुनरावेदनपत्र।

यसमा यसै लगाउको मुद्दामा प्रत्यर्थी झिकाउने आदेश भएकाले प्रस्तुत मुद्दामा पनि अ.बं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, हेटौंडाको आदेश।

मिलापत्र वादी प्रतिवादीबीच सहमतिबाट हुनेमा उक्त मिलापत्रबाट प्रतिवादी भुकुमारीले मिति २०५१।३।२ मा अंशबन्डाबाट प्राप्त गरेका सम्पत्तिहरू प्रतिवादी भैरवकुमार पियासमेतले अंशबापतमा लिन पाउने गरी मिलापत्र गरेको पाइन्छ। यसबाट यो मिलापत्र प्रतिवादी-प्रतिवादी बीचसमेत भएको पाइन्छ। त्यस्तो मिलापत्रको कानूनी मान्यता शून्य हुने हुँदा प्रतिवादी भुकुमारीका नाउँको सम्पत्ति सो मिलापत्रका आधारमा प्रतिवादीहरूले बन्डा गरिलिन सक्ने देखिँदैन। प्रतिवादी भुकुमारीको सम्पत्ति निजको मृत्युपश्चात् सबै छोराहरूमा बराबर हक लाग्ने देखिएको हुँदा मिति २०५८।५।२४ मा भएको उक्त मिलापत्र कानूनबमोजिम भए गरेको नदेखिँदा वादी श्यामकुमार पियाको हकजतिको हदसम्मको उक्त मिलापत्र बदर हुने नै हुँदा पुनरावेदन जिकिर तथा पुनरावेदक प्रतिवादीहरूतर्फका विद्वान् अधिवक्ताको बहस जिकिरसमेत कानूनसम्मत नहुँदा सहमत हुन

सकिएन। तसर्थ उपर्युक्त विवेचित आधारप्रमाणसमेतका आधारमा सुरु चितवन जिल्ला अदालतबाट वादी दावी अनुसार ३ भागको १ भाग भैरवकुमार पियाको नाउँमा भएको मिलापत्र, दा.खा. नामसारी बदर गरी वादीको नाउँमा हक कायम हुने ठहर्याई मिति २०६३।१।१६ मा भएको फैसला मिलेकै हुँदा सदर हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, हेटौंडाको मिति २०६६।५।९ को फैसला।

आमा भुकुमारीसमेतका अंशियारमा मिति २०५१।३।२ मा अंशबन्डा भएको र सो बन्डाबमोजिम आमा भुकुमारी अलग भिन्न भएको तथ्यमा विवाद छैन। वादी उदयकुमार पियासमेतले विपक्षी श्यामकुमार पियासमेतलाई विपक्षी बनाई चितवन जिल्ला अदालतमा भएको मिति २०५८।५।२४ को मिलापत्र मुलुकी ऐन, अ.बं. ८६ नं. बमोजिम बदर गरिपाउँ भनी नालिस परेको र सो मुद्दामा हालका यी वादी श्यामकुमारले मिति २०५९।३।२४ मा प्रतिउत्तर दिनुभएको, सो प्रतिउत्तरको प्रकरण नं.१(ख) मा "प्रतिवादीहरूबीच मिति २०५८।५।२४ मा यसै अदालतबाट अंश मुद्दामा मिलापत्र गरी अंशबन्डा गरिलिनु दिनु भई भोगमा रहेकाले विपक्षीहरूको झुट्टा फिराद दावी खारेजभागी छ" भन्नेसमेतको व्यहोरा रहेको छ। विपक्षी वादी भएको मिति २०६३।१।६ मा चितवन जिल्ला अदालतमै दर्ता भएको प्रस्तुत मिलापत्र हक कायम भन्ने फिरादको प्रकरण नं. ८ समेतमा मिति ०५८।५।२४ को मिलापत्र दा.खा. नामसारीसमेत बदर गरिपाउँ भन्ने व्यहोरा भई मुलुकी ऐन, अ.बं. ८६ नं. को हदम्यादको कानूनी आधार लिइएको छ। "मिलापत्रले जसको हक जाने रहेछ त्यसैले थाहा पाएको पैतीस दिनभित्र नालिस दिए इन्साफ गरिदिनुपर्छ" भन्ने सोही ऐनको ८६ नं. मा कानूनी व्यवस्था भएकामा मिति ०५८।५।२४ को मिलापत्रको जानकारी विपक्षीले मिति

०५१।३।२४ मै प्रतिवाद गर्दा थाहा पाइसक्नुभएको र सो विवादमा झुट्टा फिरादपत्र खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेतको व्यहोरा रहेको हुँदा अ.बं. ८६ नं. को ३५ दिने हदम्याद गएको नालिसलाई खारेज गर्नुपर्नेमा इन्साफ गरेको सुरु र पुनरावेदन अदालतको फैसला मिति २०५१।३।२४ को प्रतिउत्तर व्यहोराको विपरीत छ।

आमा भुकुमारी पिया मिति २०५१।३।२ को बन्डाले आफ्नो अंश भाग लिई भिन्न भएको तथ्यमा विवाद छैन र विपक्षीले फिरादमा दावी गरेका जग्गा आमाको अंशभागमा परेको आमाको एकलौटी आफूखुस गर्न पाउने सम्पत्ति हो। भुकुमारीको अंश भागमा परेको सम्पत्ति आफ्नो जीवनकालमा जसलाई जुन व्यहोराले जसरी पनि दिन खुवाउन सक्नुहुन्छ। यसमा भुकुमारीबाहेक अरु कसैको हकमा खटनपटन हुँदैन। भुकुमारीको अंश भागको सम्पत्ति विपक्षी वादीलाई दिने खुवाउने इच्छा उहाँको हैन। मिति २०५१।३।२ मा अंशबन्डा भएपछि विपक्षीको फिरादमा उल्लेख भएकै कि.नं. ३१७२, ३१८०, ३१८१, ३१५९, ३१५१, ३१५६, ३१८६ र ३१९० समेतका जग्गाहरू "मेरो अंश भागको आफूखुसी गर्न पाउने जग्गा तिमी छोराहरू भैरवकुमार पिया र उत्तमकुमार पियाले आजका मितिसम्म मलाई स्याहार सम्भार गरी रिझाई आएको र अब उप्रान्त पनि यसैगरी स्याहार सुसार गर्दै गएमा मेरो शेषपछि तिमीहरू २ जनाले खान पाउने गरी दिएँ" भन्ने व्यहोरामा दिने उनै भुकुमारी लिने निवेदक भैरवकुमार भएको मालपोत कार्यालय, चितवनबाट र.नं. ३६९४ को शेषपछिको बकसपत्र मिति २०५२।७।१९ मा पारित भएको र यही जग्गाहरू निवेदक भैरवकुमार पियालाई मात्र हालैदेखि खान पाउने गरी दिने इच्छा भएकाले मिति २०५८।५।२४ मा मिलापत्रमार्फत् आमाले निवेदक भैरवकुमार पियालाई हक हस्तान्तरण

गरिदिनुभएको हो। शे.ब. दिनेलाई हालैदेखि खान पाउने गरी मिलापत्रमार्फत् हक छाड्नुमा कुनै कानून र व्यवहारको विपरीत हुँदैन। तसर्थ सुरु र पुनरावेदन अदालतको फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३ र ५४ समेतको विपरीत छ।

अंश नहुँदै पनि कुनै अंशियारले आफ्नो अंश भागमा पछि आउन सक्ने सम्पत्ति शेषपछिको लिखत गरिदिन सक्छन्। बन्डामा कुनै सर्त बन्देज भए पनि अंशको नैसर्गिक हकबाट प्राप्त सम्पत्तिलाई अरुले खटनपटन गर्न सक्तैनन्। "बन्डामा शेषपछि खान पाउने भने पनि जिउनीको जग्गा बाबुले सौतेनी आमालाई दिन पाउने" भन्ने सर्वोच्च अदालत बुलेटिन वर्ष १५, अङ्क ११, पृष्ठ ७ मा तथा आफ्नो हकसम्म बकस गर्न पाउने भन्ने नेकाप २०५५ को पृष्ठ ४५१ मा र आखिरसम्म स्याहार सम्भार पुर्याउनेलाई बकस दिन हुने भन्ने नेकाप २०५१ को पृष्ठ ८२४ मा नजिर कायम छ। आफ्नो अंश हकको सम्पत्ति भनेको मन परेका तथा स्याहार सम्भार गरी रिझाएका अंशियार हकवाला तथा बाटो हिड्ने बटुवालाई पनि दिन पाउने सम्पत्ति हो। यो अधिकार नदिने हो भने वृद्ध रोगी असहाय र विरामीको स्याहार सम्भार कसैले गर्दैन। सम्पत्तिका लोभले नै त्यस्ता वृद्ध रोगीहरूको स्याहार सम्भार पुग्ने हुन्छ। आमा भुकुमारीको आखिरसम्म निवेदकले स्याहार सम्भार गरी रिझाएको भन्ने कुरा मिति २०५८।५।२४ को मिलापत्रमार्फत्को हक हस्तान्तरण र मिति २०५२।७।१९ को शेषपछिको लिखत र सो लिखतमा भएको व्यहोरा पनि प्रमाणित भएको छ। सो कारणले पनि सुरु र पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्लिखित नजिरसमेतको विपरीत छ।

तसर्थ चितवन जिल्ला अदालतको मिति २०६३।१।१६ को फैसलालाई सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति २०६६।५।९ को

फैसला मिलेको नहुँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) र (ख) बमोजिम मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने अनुमति पाउँ भन्ने प्रतिवादीहरूको निवेदन व्यहोरा ।

यसमा निवेदक प्रतिवादी तथा विपक्षी वादीकी आमा भुकुमारीले आफ्नो अंश भागको विवादित सम्पत्ति अंश मुद्दामा मिलापत्र गरिदिन नमिल्ने भन्ने अवस्था नभएको र विपक्षी वादीले सो मिलापत्रको जानकारी विवादित मिलापत्र बदर गरिपाउन परेको उदय कुमार पियाको फिरादपत्रमा प्रतिउत्तर फिराउँदा २०५९ सालअगावै थाहा पाइसकेको अवस्थामा २०६३ सालमा थाहा पाएँ भनी परेको फिरादपत्रमा उठेको हदम्यादतर्फको प्रमाणको मूल्याङ्कन नगरी सुरुको इन्साफ सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको इन्साफमा मुलुकी ऐन, अ.बं. ८६, १८४क, १८५ अंशबन्डाको महलको १९(४) तथा यस अदालतबाट नेकाप २०६०, पृष्ठ १६०, नेकाप २०५६, नि.नं. ६७२९, पृष्ठ ३९२ समेतमा प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको त्रुटि देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) र (ख) बमोजिम मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ । विपक्षी र सुरु, रेकर्ड तथा भए प्रमाण मिसिलसमेत झिकाई नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

मिति २०५१ सालमा गरिएको बन्डाबमोजिम आमा भुकुमारीका अंश भागमा विवादको कि.नं. ३१७२, ३१८०, ३१८१, ३१५०, ३१५१, ३१८६, ३१९०, ३६८३, ३६८७, ३६९८, ३७०३, ३६८४ हुन् भन्ने तथ्य निर्विवाद छ । २०५१ सालको बन्डाबाट भिन्न भएपछि पुनः सगोलको अंशियार कायम हुनको लागि रजिस्ट्रेसनको १ नं. बमोजिम पारित भएको लिखत हुन अनिवार्य छ । वस्तुतः २०५१ सालमा भिन्न भएपछि

पुनः सगोलमा बसेको कुनै प्रमाण नभएकोबाट माता भुकुमारी, उहाँको छोरा म श्यामकुमार, स्व.ध्रुवकुमार तथा भैरवकुमार र उत्तमकुमार एकासगोलको नभई भिन्न भएको अंशियार रहेको प्रष्ट छ ।

पारित लिखतबाट अंशबन्डा भैसकेको तथ्यलाई लुकाई भैरव कुमारको श्रीमती निममायासमेतले अंश मुद्दाको फिराद चितवन जिल्ला अदालतमा दायर गरी मिति २०५८।५।२४ मा दूषितरूपले मिलापत्र भएको रहेछ । उक्त मुद्दाको मिलापत्रमा म संलग्न छैन । मूल अंशियारले जिल्ला अदालतमा मुद्दासमेत गरेको अवस्था छ । मैले पहिल्यै थाहा पाएको होइन फिरादमा उल्लेख गरेको मितिमा मात्र थाहा पाएको हुँ । उक्त मिलापत्रमा माताका अंशहकको बहुमूल्य पर्ने जग्गा रहेको तथ्यलाई लुकाई माता भुकुमारीलाई बाटो नभएको गोरखा जिल्ला, गाईखुर १ को दुई कित्ता कि.नं. ६०२ र ६०५ को जग्गा अंश भागमा राखी माताका नामको जग्गा भैरव कुमारको अंश भागमा परेको भनी कथित मिलापत्र भएको छ । २०५१ सालको अंशबन्डा लिखत यथावत् रहेकामा उनै अंशियारसमेत बीच पुनः अंश अंशबन्डा गर्ने गरी मिलापत्र हुनै सक्तैन । सो मिलापत्र दूषित रहेको र त्यस्तो मिलापत्रले कानूनी मान्यता पाउन नसक्ने र हदम्यादसमेत बाधक नहुने प्रष्ट छ । लगाउको अपुताली हक कायम मुद्दामा उत्तमकुमार र विपक्षीमध्येका भैरवकुमारले यसै अदालतमा दायर गरेको निवेदनपत्रको प्रकरण ३ मा आमा र हामी छोराहरूबीच ०५१।३।२ मा बन्डा भएको तथ्यमा विवाद छैन भनी उल्लेख गरेबाट २०५१ को बन्डालाई स्वीकार गर्न पुगेका छन् भने प्रस्तुत मुद्दामा लगाएको प्रतिउत्तरपत्रको प्रकरण (ड) मा फिरादपत्रमा ०५१।३।२ मै कानूनको रीत पुर्याई छुट्टिभिन्न भएको भनी लेखिएको फिराद व्यहोरा शत प्रतिशत झुट्टा हो भन्ने उल्लेख गरेबाट

विपक्षीले नियतवश उक्त मुद्दामा २०५१ को बन्डा लिखतविपरीत मुद्दा पारी मिलापत्र गराएको र प्रस्तुत मुद्दामा यथार्थ तथ्य लुकाई अदालतलाई समेत जानाजानी गुमराहमा पार्न खोजी २०५१ को बन्डा लिखतबाट माताका अंश भागमा परेको सम्पत्ति जसरी पनि आफूले एकलौटी गरी मलाई उक्त सम्पत्तिबाट वञ्चित गर्ने उद्देश्य राखेको स्वतः सिद्ध छ ।

माताको देहान्तपछि सबै छोराले बराबर खान पाउने सम्पत्तिलाई एकलौटी पार्ने कलुषित भावनाबाट दूषितरूपले एकपटक कानूनबमोजिम अंशबन्डा भैसकेको प्रमाण कागजलाई खण्डित गर्ने गरी त्यस्तो वस्तुनिष्ठ प्रमाणको प्रतिकूल हुने गरी मिलापत्र गर्न मिल्दैन । देखादेखी प्रमाण र कानूनको विपरीत गरिएको मिलापत्र बदरयोग्य रहेको र जिल्ला र पुनरावेदन अदालतबाट वादी दावीबमोजिम बदर हुने ठहर गरेको फैसलामा कुनै त्रुटि रहेको छैन ।

विपक्षीहरूबीच मुद्दा परी भएको मिलापत्रको म वादी प्रतिवादी होइन । उक्त मिलापत्रमा म संलग्न छैन । सो मिलापत्र पहिल्यै नै मैले थाहा पाएको अवस्था छैन । छुट्टै सुन्तली पियाले मसमेतउपर दिएको मुद्दामा मैले मिलापत्र गरेको कारणबाट विवादको मिलापत्र थाहा पाएको ठहर हुन सक्ने । उदयकुमार पियाले मिलापत्र बदर गरिपाउँ भनी फिराद दिएको वादी सुन्तली पिया भएको मुद्दाको मिलापत्र बदर गरिपाउँ भन्ने हो मैले सोही मुद्दाको मिलापत्र बदर गरिपाउँ भनी दिएको फिराद औचित्यहीन एवम् झुठ्ठा हो भनी उदयकुमारसमेतसँगको मुद्दामा दिएको प्रतिउत्तरबाट विपक्षीहरूबीच भएको मिलापत्र थाहा पाएको निष्कर्षमा पुग्न मिल्दैन । मुद्दा दोहोर्याई पाउँ भनी दिएको निवेदनपत्रको प्रकरण ४ समेतमा उल्लेख गरेका कथन र त्यस्तो तथ्यविपरीतको दावी जिकिरको आधारमा मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिँदा लिएको आधार

मिलेको छैन ।

तत्काल प्रचलित कानूनबमोजिम माता भुकुमारी पियाले आफ्नो अंशहकको सम्पत्तिसमेत आफूखुस गर्न नपाउने प्रष्टै छ । त्यसका अतिरिक्त विवादको मिलापत्र हुँदा भुकुमारी पियासमेतका विपक्षीहरूले २०५१ सालको बन्डा लिखतबमोजिम भुकुमारी पियाको अंश भागमा परेको जग्गा हुँदा भैरवकुमार पियाले पाउने गरी लियौं दियौं भनी मिलापत्र भएको समेत होइन । सम्पूर्ण तथ्य लुकाई निर्विवाद बन्डा लिखतको प्रतिकूल मिलापत्र गरिएको हुँदा अंशबन्डाको १९(४) को अवस्था प्रस्तुत विवादमा रहेकै छैन । निस्सा प्रदान गर्दा उल्लिखित नेकाप २०६०, पृ. १६० सामुदायिक वनको कर असुलीसँग सम्बन्धित विवादमा कायम भएको सिद्धान्त हो । त्यस्तै नेकाप २०५६, नि.नं. ६७२९, पृ. ३९२ मा स्थापित सिद्धान्त विवादाहित शेषपछिको बकसपत्र लिखतबाट पाएको सम्पत्ति पाउनेको एकलौटी हुने कि बन्डा लाग्ने भन्ने सिद्धान्त कायम भएको हो । प्रस्तुत विवाद त्यस्तो प्रकृतिको नभएको र गरिएको मिलापत्र बदरमा दावी रहेको हुँदा जुन कानून तथा सिद्धान्तको आधारमा निस्सा प्रदान भएको हो सो निस्सा आधार नै नमिलेको हुँदा विपक्षीको पुनरावेदनपत्र ग्रहणयोग्य छैन ।

माथिका प्रकरणमा उल्लेख गरेबमोजिम विपक्षीहरूले २०५१ सालमै अंशबन्डा भैसकेको तथ्यलाई लुकाई अंश मुद्दा गरी दूषितरूपले माताका अंश भागको जग्गा विपक्षीका भागमा राख्ने गरी भएको मिलापत्र दूषित कानूनप्रतिकूलको मिलापत्र हुँदा सुरु जिल्ला र पुनरावेदन अदालतबाट सबै प्रमाण बुझी प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी मिलापत्र बदर हुने आधार कारणसमेत देखाई गरेको फैसलामा कुनै त्रुटि नरहेको र न्यायको दृष्टिले समेत परिवर्तनयोग्य रहेको नहुँदा विपक्षीको पुनरावेदन जिकिरबमोजिम गर्न मिल्ने

होइन । तल्ला अदालतबाट भएको फैसला नै यथावत् सदर कायम गरी न्याय पाउँ भन्ने वादी श्यामकुमार पियाको लिखित प्रतिवाद ।

नियमबमोजिम पेसीसूचीमा समावेश भै इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री शम्भु थापा, श्री बालकृष्ण न्यौपानेले वादी प्रतिवादीहरू मिति २०५१।३।२ मा बन्डापत्र पास गरी छुट्टिभिन्न भएकामा विवाद छैन । कानूनबमोजिम छुट्टिभिन्न भै बसेका अंशियारहरूले आफ्नो अंश भागमा परेको सम्पत्ति जुनसुकै तवरबाट पनि जो कसैलाई दिन सक्ने कानूनी व्यवस्था हो । सोबमोजिम यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूलाई आमा भुकुमारीले मिलापत्र गरी दिएको कार्य कानूनविपरीतको होइन । छुट्टिभिन्न भएको आमाले आफ्नो अंशबापतको सम्पत्ति आफूलाई पालन पोषण एवम् हेरचाह गर्ने छोरा बुहारीलाई दिन मिल्दैन भन्न मिल्ने होइन । २०५१ सालको बन्डापत्रलाई वादीले प्रश्न उठाउन सकेको अवस्था छैन । सो बन्डापत्रमा आमाको सम्पत्तिको बारेमा कुनै सर्त राखेको अवस्था पनि छैन । आमाले आफ्नो भागको सम्पत्तिको हक हस्तान्तरण गर्न छुट्टिभिन्न भै बेग्लै बसेका छोराहरूको मन्जुरी लिनुपर्ने अवस्था पनि होइन । तसर्थ सुरु चितवन जिल्ला अदालत तथा पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट भएको फैसलामा कानूनी त्रुटि भएको हुँदा उल्टी गरी वादी दावी खारेज हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी वादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री हरिहर दाहाल र श्री श्यामप्रसाद खरेलले आमा भुकुमारी पिया तथा तिनका छोराहरूबीच मिति २०५१।३।२ मा बन्डापत्र भएकामा विवाद छैन । बन्डापत्र हुँदाको अवस्था तथा त्यसपछि पनि आमा भुकुमारी पिया

कुनै छोरा बुहारीसँग मानो जोडिएर सगोलमा बसेको अवस्था छैन । सगोलमा नरहेर बेग्लै बसेकी आमाले आफ्नो अंश भागको सम्पत्ति एउटा छोरालाई मात्र दिन मिल्दैन । सबै छोराहरूलाई बराबर हक लाग्दछ । फेरि प्रतिवादीहरूले मात्र आमाको पालनपोषण एवम् संरक्षण गरेको अवस्था पनि छैन । सगोलमा नरहेका छोरा बुहारीलाई सगोलमा रहे भएको जस्तो गरी सम्पत्ति दिएको मिलेको छैन । मुद्दा दोहोर्याउने निस्सा प्रदान गर्दा उल्लेख गरिएका नजिरहरू यसमा आकर्षिक हुने होइनन् । तसर्थ सुरु चितवन जिल्ला अदालतबाट वादी दावीबमोजिम हुने गरिएको फैसला सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको फैसला मिलेको हुँदा सदर हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो ।

मिसिल अध्ययन गर्दा बाबु रेवतीप्रसाद र आमा भुकुमारीको तर्फबाट हामी छोराहरू श्यामकुमार पिया, भैरवकुमार पिया, उत्तमकुमार पिया र ध्रुवकुमार पियाको जायजन्म भै आमा र हामीबीच मिति २०५१।३।२ मा अंशबन्डा गरी बेग्लै बसेकामा सगोलमा नरहेकी आमा भुकुमारीले आफ्नो जग्गा भैरवकुमार र उत्तमकुमार पियासमेतलाई मिति २०५८।५।२४ मा मिलापत्र गरी हक हस्तान्तरण गर्नुभएको रहेछ । आमाको शेषपछि सो सम्पत्तिमा मेरो पनि अंश हक रहने र मेरो हक मेटाउने उद्देश्यले गरेको मिलापत्र बदर गरी दावीबमोजिम हक कायम गरिपाउँ भन्ने भैरवकुमार पियाको फिराद दावी र वादी दावी झुट्टा हो, हामीहरू मिति २०५१।३।२ मा बन्डा गरी बेग्लै बसेकामा आमा भुकुमारीलाई दाजु भैरवकुमार पियाले पालन पोषण गरेको होइन । हामीहरूले हेरचाह पालनपोषण गरी आएको अवस्थामा निममाया पियाले अंश मुद्दा हालेपश्चात् आमाले मिति २०५८।५।२४ मा मिलापत्रबाट निजको

अंश हकबाट प्राप्त सम्पत्ति हामीलाई दिनुभएको हो । यसमा वादीको हक लाग्ने होइन । अंशहकबाट प्राप्त सम्पत्ति आमाले आफूखुस गर्न पाउने हुँदा वादी दावी खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रतिउत्तर जिकिर भएकामा वादी दावीबमोजिम आमाको अंश भागमा परेको सम्पत्तिमा वादी श्यामकुमार पियाको समेत हक लाग्ने हुँदा निजको हक लाग्ने ३ भागको एक भाग भैरवकुमार पियाको नाउँमा भएको दा.खा. नामसारी बदर गरी वादीको नाउँमा हक कायम हुने ठहर्छ भन्ने चितवन जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट भएको फैसला मिलेन भनी प्रतिवादीहरूको यस अदालतमा मुद्दा दोहोर्याई हेरी पाउँ भन्ने निवेदन परी मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भै प्रस्तुत मुद्दा पुनरावेदन दायरीमा दर्ता हुन आएको देखिन्छ ।

मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक प्रतिवादी तथा प्रत्यर्थी वादी दुवै पक्षको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको बहससमेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा निम्न प्रश्नहरूको निरूपण गर्नुपर्ने हुन आयो :

१. छुट्टिभिन्न भई बेग्लै बसेकी आमाले बन्डापत्रबाट प्राप्त भएको सम्पत्ति आफूखुसी गर्न पाउने हो होइन ?
२. वादी दावीबमोजिम हुने गरी चितवन जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट भएको फैसला मिले नमिलेको के हो ?
३. प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो होइन ?

२. अब, बन्डापत्र पारित गरी छुट्टिभिन्न भएको आमाले आफ्नो अंश भागमा परेको सम्पत्ति आफूखुस

हक हस्तान्तरण गर्न पाउने हो कि त्यसमा बेग्लै बसेका सबै छोराहरूको समेत हक लाग्ने हो भन्ने पहिलो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा, सर्वप्रथम मुलुकी ऐन, स्त्री अंशधनको महलको १ र ५ नं. को कानूनी मान्यता हेर्नुपर्ने हुन्छ । सो महलको १ नं. मा "कन्या वा सधवा वा विधवा स्वास्नी मानिसले आफ्नो आर्जनको चल अचल आफ्नो खुस गर्न पाउँछन्" भनी उल्लेख भएको देखिन्छ । यस कानूनी व्यवस्थाअन्तर्गत आफ्नो आर्जनको सम्पत्तिभित्र कुनै स्त्रीले प्राप्त गरेको सम्पत्ति पर्न आउँदछ । अंशबन्डाबाट प्राप्त भएको, दाइजो, पेवा, दानबकस वा अपुतालीबाट किन नहोस जुनसुकै तवरबाट प्राप्त भएको सम्पत्ति यसअन्तर्गत पर्दछ । अंशबन्डाबाट आफ्नो हक भोग तथा स्वामित्वमा रहेको सम्पत्ति जुनसुकै व्यहोराबाट पनि जो कोहीलाई दिन हक हस्तान्तरण गर्न पाइने कुरामा दुईमत हुन सक्न ।

३. प्रस्तुत मुद्दामा स्व. रेवतीप्रसादका श्रीमती भुकुमारी र छोराहरू श्यामकुमार पिया, भैरवकुमार पिया, उत्तमकुमार पिया र ध्रुवकुमार पियाको बीचमा अंशबन्डा भै मिति २०५१।३।२ मा बन्डापत्र पारित गरिएको अवस्था देखिन आएको छ । सो बन्डापत्रबाट आफ्नो नाममा रहन गएको सम्पूर्ण सम्पत्ति वादी प्रतिवादीहरूकी आमा भुकुमारीले सो स्त्रीअंशधनको महलको कानूनी व्यवस्थाबमोजिम आफूखुस गर्न र जुनसुकै तवरबाट जो कसैलाई पनि दिन पाउने सम्पत्ति रहेको देखिन्छ ।

४. विवादित सम्पत्ति आमाले शेषपछि मैलेसमेत पाउने हो भन्ने वादी श्यामकुमार पियाको दावी रहेको देखिन्छ । आमालाई पालन पोषण एवम् स्याहार सुसार हामीले गरेकाले आमाले मिलापत्रबाट मसमेतलाई दिनुभएको हो भन्ने प्रतिवादी भैरवकुमार पियाको भनाइ रहेको देखिन्छ । अंशबन्डापछि आमाको जिउ छउन्जेल मैले

पालन पोषणा एवम् स्याहार सुसार गरेको हो भन्नसमेत वादी श्यामकुमार पियाले फिरादपत्रमा कहीं कतै उल्लेख गर्न सकेको देखिँदैन। विवादित सम्पत्ति मलाई पालन पोषण एवम् स्याहार सुसार गरेको भनी मिति २०५२।७।१९ मा शेषपछिको बकसपत्र एवम् मिति २०५८।५।२४ को मिलापत्रको लिखतमा उल्लेख भएको देखिन आएको छ। जसलाई वादीले अन्यथा भन्न सकेको नहुँदा आमा भुकुमारीको पालन पोषण एवम् स्याहार सुसार प्रतिवादीहरूले नै गरेको देखिन आएको छ। स्त्री अंशधनको महलको ५ नं. बमोजिम पनि भुकुमारीले विवादित सम्पत्ति आफूलाई पालन पोषण गर्ने छोरा बुहारीलाई दिन मिल्ने नै देखिन आएको छ।

५. वादी र प्रतिवादीहरू आमा भुकुमारी पियासँग २०५१।३।२ मा अंश बन्डा गरी बेग्लै भए तापनि छोराहरू उत्तमकुमार र भैरवकुमार पिया आमासँग साथमा रहेको कुरा मिति २०५८।५।२४ मा भएको मिलापत्रबाट देखिएको छ। यस मुद्दाका प्रतिवादी भैरवकुमार पियाको श्रीमती निममाया पिया वादी र भुकुमारी पियासमेत प्रतिवादी भएको सो मितिको मिलापत्रको व्यहोरा हेर्दा "हामीबीच मिति २०५८।२।२७ मा मानो छुट्टिएको र हालसम्म अंशबन्डा नभएकाले बन्डा गर्न मन्जुर छौं" भनी उल्लेख भएको देखिन आएको छ। मुद्दाका वादी प्रतिवादीबीच सगोलमा रहेको भनी सहमति हुन्छ भने अदालतले निजहरू सगोलमा नरही बेग्लै रहेको भन्न मिल्ने अवस्था रहेन। पक्षहरू स्वयम्ले आफूहरू सगोलमा रहेको भनी अदालतमा पेश गरेको लिखतबाट स्वीकार गरेको अवस्थामा अंशबन्डाको महलबमोजिम मानो जोडिएको लिखतको अभावमा सगोलमा रहेको भन्न मिल्दैन भन्ने प्रत्यर्थी वादीको भनाइसँग सहमत हुन सकिएन। यस्तो स्थितिको व्यवहारलाई अंशबन्डाको

महलको कानूनी व्यवस्थाविपरीत भएको व्यवहार भनी भन्न मिल्ने पनि देखिएन।

६. यसरी अंशबन्डाबाट प्राप्त हुन आएको स्त्रीअंशधनअन्तर्गतको सम्पत्ति आफूलाई पालन पोषण एवम् हेरचाह गर्ने छोरा बुहारी एवम् नातिसमेतलाई बकसपत्र वा मिलापत्र जुनसुकै व्यहोराबाट पनि हक हस्तान्तरण गर्न सक्ने कानूनी अवस्था भएको र मिलापत्रबाट हक हस्तान्तरण भएको स्थितिलाई मान्यता दिनुपर्नेमा सोलाई बदर गर्ने गरी सुरु चितवन जिल्ला अदालतबाट मिति २०६३।११।१६ मा भएको फैसला सदर गर्ने गरी मिति २०६६।५।९ मा पुनरावेदन अदालत, हेटौंडाबाट भएको फैसला मिलेको देखिएन। तसर्थ सुरु जिल्ला अदालतको सो फैसला सदर गर्ने गरिएको पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी भै वादी दावी पुन नसक्ने ठहर्छ। अरु तपसिलबमोजिम गर्नु।

तपसिल

यसमा वादी माथि ठहर खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम भुकुमारी पियाको नाममा रहेको सम्पत्तिको $\frac{1}{3}$ भागमा वादी श्यामकुमार पियाको अपुताली हक कायम हुने गरी सुरु चितवन जिल्ला अदालतको फैसला सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत, हेटौंडाबाट भएको फैसला उल्टी भै वादी दावी पुन नसक्ने गरी फैसला भएकाले सुरु जिल्ला अदालतबाट भएको फैसलाको तपसिल खण्डको औचित्य नरहेकाले सो तपसिलको लागत कट्टा गर्नु भनी सुरु चितवन जिल्ला अदालतमा लेखिपठाउनु----- १ यसमा ठहर खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम वादी दावीबमोजिम गर्ने गरी सुरु चितवन जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला सदर हुने गरी पुनरावेदन अदालत, हेटौंडाबाट भएको फैसला उल्टी भै वादी दावी पुन नसक्ने गरी फैसला भएकाले प्रतिवादीले पुनरावेदन अदालत, हेटौंडामा पुनरावेदन गर्दा राखेको

सुरु कोर्ट फी रु.२१५२९।५० बापत उत्तमकुमार
पियाको नाममा रहेको जग्गाहरु जेथा जमानतमा
राखेको देखिँदा सो जेथाबापतको सम्पत्ति फुकुवा
गरिदिनु भनी सम्बन्धित अदालतमा लेखिपठाउनु -- २
दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार
बुझाइदिनु ----- ३

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. गोपाल पराजुली

इति संवत् २०७१ साल भदौ १८ गते रोज ४ शुभम् ।
इजलास अधिकृत : चाणकमणि अर्याल

निर्णय नं.१३१६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
आदेश मिति : २०७१।०८।०४।०५
०६७-WO-०१५३

विषय: उत्प्रेषण/परमादेश ।

निवेदक : भक्तपुर जिल्ला, भक्तपुर नगरपालिका
वडा नं. १३ बाट हाल काठमाडौं जिल्ला,
काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३०
असन कमलाक्षी बस्ने जगतप्रसाद हाडा

विरुद्ध
विपक्षी : भक्तपुर जिल्ला, भक्तपुर नगरपालिका वडा
नं. १५ स्थित औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन
कार्यालय, भक्तपुरसमेत

- मिति २०३४ सालमा नै जग्गा अधिग्रहणको सूचना प्रकाशित भै सो दावी जग्गाको मुआब्जासमेत यी निवेदकले बुझ्निएको स्वीकार गरेको देखिएको कि.नं. १५७ र १५९ को जग्गासमेतको लगत कट्टा गर्नेबारेको मिति २०४३।६।१९ को पत्र, रोककासमेतका लागि लेखिएको मिति २०६६।३।१६ को पत्र र जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपुर्जाका लागि लेखेको मिति २०६६।१२।३० को पत्रसमेतलाई तत्समयमा नै चुनौती दिई आफ्ना हकका लागि कानूनी उपचार नखोजी हाल आएर आफ्नो नाममा उक्त जग्गाको दर्ता स्रेस्ता कायम रहिरहेकाले सो जग्गा आफ्नो हकभोगको हुने भन्ने आधारमा विलम्ब गरी प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गरेको र उल्लिखित जग्गाको मुआब्जा बुझी मौकामा चित्त बुझाई बसेको समेत देखिँदा विपक्षीका काम कारवाहीबाट निवेदकको सम्पत्तिसम्बन्धी संवैधानिक र कानूनी हकमा आघात परेको देखिन नआउने ।

(प्रकरण नं. ४)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता प्रभाकर खनाल
विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता भरतलाल
शर्मा र विद्वान् अधिवक्ता कृष्णप्रसाद नेपाल
अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ९ र १०

आदेश

न्या. दीपकराज जोशी : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७ बमोजिम यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ:

मेरो पूर्वािके पालादेखि जोतकमोद गरी २०२१ सालको सर्भेनापीमा समेत नापजाँच भई फिलडबुक, दर्ता रेस्ता मेरा नाउँमा कायम भक्तपुर नगरपालिका वडा नं. १५(झ) कि.नं. १५७ र १५९ को क्षेत्रफल क्रमशः ०-५-०-०, ०-७-०-० जग्गा हालसम्म जोतभोग गर्दै आएको निजी पुर्ख्यौली जग्गा हो। उक्त जग्गा विपक्षीमध्येको भक्तपुर औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन कार्यालयको मिति २०६६।१२।३० को च.नं. १५३ को पत्रबाट अधिग्रहणमा परेको भनी रोक्का गरेको कुरा मिति २०६७।१।२ मा नक्कल सारी लिँदा थाहा हुन आयो। मेरा नाउँको कि.नं. १४४ र १५८ अधिग्रहणमा परी मुआब्जा बुझेको भए पनि कि.नं. १५७ र १५९ को जग्गा अधिग्रहणमा परेको होइन, छैन। अधिग्रहणमा नपरेको मेरो कि.नं. १५७ र १५९ को जग्गा औद्योगिक क्षेत्रले आफ्नो हो भन्न पाउने होइन। अधिग्रहणमा परेका जग्गाको लगत कट्टा गर्ने क्रममा निकास पाउन मालपोत कार्यालय, भक्तपुरले मिति २०४३।६।१९ च.नं. ११२५ को पत्रबाट जिल्ला कार्यालय, भक्तपुरलाई पत्राचार गर्ने क्रममा भूलवश मेरो उल्लिखित दुई कित्तासमेत उल्लेख गरी पछि पुनः लगत कट्टा नहुने भनी गोल लगाई छुट्ट्याएको अवस्था छ। जिल्ला कार्यालय, भक्तपुरले अधिग्रहण गरेका कित्ता जग्गामात्र मालपोत कार्यालयले दा.खा.

गरी मेरो उक्त कि.नं. १५७ र १५९ को जग्गाको लगत कट्टा गर्ने कार्य गरेको समेत छैन। विपक्षी औद्योगिक क्षेत्रले मलाई झुक्याई मिति २०३५।६।१० गते मेरो अधिग्रहणमा परेको कि.नं. १४४ र १५८ को जग्गाको हकमा रु.४,८७५।- मुआब्जा बुझलिएको र अन्य अधिग्रहणमा नपरेका कि.नं. १५७ र १५९ को हकमा दिनु नपर्ने मुआब्जा दिएतर्फ मैले बुझलिएको रु. ४८७५।- फिर्ता गरेको छु। सो जग्गा बिक्री वितरण गर्न भनी मालपोत कार्यालय, भक्तपुर जाँदा पास गर्न मिल्दैन भनी जवाफ दिएकाले बाध्य भई यो रिट निवेदन लिई अदालतको शरणमा आएको छु। तसर्थ, औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन कार्यालयको मिति २०६६।१२।३० को पत्र तथा सोहीपत्रमा उल्लिखित मिति २०६६।३।१६को पत्र संविधान र कानूनविपरीत भई सोपत्रसमेतबाट मेरो सम्पत्तिसम्बन्धी हक हनन् भएको हुँदा विपक्षी औद्योगिक क्षेत्रको नाउँमा पुर्जा बनाउन गरिएको तत्सम्बन्धी निर्णय र पत्राचारसमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी मेरो निर्विवाद भोगचलनको जग्गा बिक्री वितरण गर्न दिन आवश्यक परमादेशसमेतको आज्ञा आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदनपत्र।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो, जारी हुन नपर्ने आधार र कारण खुलाई यो आदेश प्राप्त भएका मितिले १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखितजवाफ पठाउनुभनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी मालपोत कार्यालय, भक्तपुरसमेतलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाइदिनु। लिखितजवाफ परेपछि वा सो पर्ने अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६८।५।९ को आदेश।

तत्कालीन सरकारबाट २०३५।०३६ सालतिर यस औद्योगिक क्षेत्रको लागि ७१.२१ रोपनी जग्गा अधिग्रहण गरी त्यसको मुआब्जा सम्बन्धित जग्गावालालाई बुझाई सो जग्गामा भवन निर्माण गरी २० औं वर्ष पहिलेदेखि नै जग्गा भाडामा लगाएको छ । निवेदनमा उल्लिखित जग्गाको जग्गाधनी प्रमाणपुर्जा औद्योगिक क्षेत्रको नाममा बनाउनेतर्फ पहल निकै पहिलादेखि नै भएको र पुर्जा प्राप्त गर्न मात्र बाँकी रहेको जग्गाको लगत कट्टा गर्न बाँकी रहेकामा यी निवेदकले जग्गाधनी प्रमाणपुर्जाको प्रतिलिपि मिति २०६५।१।१३।३० मा लिएको भन्ने थाहा पाई मिति २०६६।३।१६ मा रोक्काको लागि पत्राचार गरिएको हो । अतः मुआब्जा बुझेको कुरा स्वीकार गरी दिएको भरपाईमा यी जग्गासमेत प्रष्ट देखिएको हुँदा उक्त कुरालाई लुकाई ४ कित्ता जग्गाको मुआब्जा बुझेकामा २ कित्तामात्र स्वीकार गरी २ कित्ता लगत कट्टा हुन बाँकी जग्गालाई अझै आफ्नै छ भनी झुट्टा कुरा लिई अदालत प्रवेश गर्ने विपक्षीको कुनै हक हनन् नभएको र कानूनबमोजिम गरिएको कार्य बदर हुनुपर्ने नहुँदा विपक्षीको निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षीमध्येका भक्तपुर औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन कार्यालयका अख्तियारप्राप्त क्षेत्र प्रबन्धक दिलबहादुर मल्लले पेस गरेको लिखित जवाफ ।

विपक्षी निवेदकले रिट निवेदनमा माग गरेको भक्तपुर जिल्ला, भक्तपुर नगरपालिका वडा नं.१५(झ) कि.नं. १५७ र १५९ क्षेत्रफल क्रमशः ०-५-०-० र ०-७-०-० जग्गाको मुआब्जा विपक्षीले मिति २०३५।६।१० मा जिल्ला कार्यालय, भक्तपुरमार्फत् बुझिसकेपछि हाल आएर मुआब्जा बुझेको छैन, अधिग्रहणमा परेको छैन, मुआब्जा फिर्ता गरेको छु भनी निवेदन माग गरी अदालतलाई समेत गुमराहमा राखेको देखिन्छ । भक्तपुर औद्योगिक

क्षेत्र व्यवस्थापन कार्यालयको प.सं. ०६६।०६७ च.नं. १५३ मिति २०६६।१२।३० को पत्रबाट उक्त जग्गाको मुआब्जा बुझिसकेको भन्ने देखिएको हुँदा भक्तपुर औद्योगिक क्षेत्रको नाउँमा पुर्जा बनाई पठाउन अनुरोध भई आएको समेत देखिएकाले निज विपक्षीले रिट निवेदनमा माग गरेको उक्त कि.नं. १५७ र १५९ को जग्गा अधिग्रहणमा परेको छैन हैन भन्ने अवस्था देखिँदैन । तसर्थ, उक्त उल्लिखित प्रमाणबाट विपक्षीले सफा हात नलिई झुट्टा माग लिई निवेदन गरेकाले र यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाउनुपर्ने कुनै आधार र प्रमाणसमेत पेस गर्न नसकेकाले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी मालपोत कार्यालय, भक्तपुरको तर्फबाट प्रमुख मालपोत अधिकृत रोहितकुमार भट्टराईले पेस गरेको लिखितजवाफ ।

मालपोत कार्यालय र जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट सम्बन्धित निर्णयसहितको मिसिल झिकाई पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६९।१।२२ को आदेश ।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक मुद्दा पेसीसूचीमा चढी निर्णयार्थ इलजाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल संलग्न सम्पूर्ण कागजातहरू अध्ययन गरी रिट निवेदकका तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता श्री प्रभाकर खनालले निवेदकको नाम दर्ताको कि.नं. १५७ र १५९ को जग्गा भक्तपुर औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन कार्यालयको अधिग्रहणमा नपरेकोर अधिग्रहणमा परेका निवेदकका अन्य दुई कित्ता जग्गाको मुआब्जा बुझिलिँदा भूलवश उक्त अधिग्रहणमा नपरेका २ कित्ता जग्गाको पनि मुआब्जा बुझलिएको भए पनि निवेदकले फिर्ता गरिसकेको भनी निवेदनमा खुलाएको अवस्था छ । यसरी अधिग्रहणमा नपरेको जग्गालाई मिति २०६६।३।१६ को पत्रबाट रोक्का गर्न पठाई मिति २०६६।१२।३० मा भक्तपुर औद्योगिक

क्षेत्र व्यवस्थापन कार्यालयले मालपोत कार्यालय, भक्तपुरलाई च.नं. १५३ को पत्रद्वारा पत्राचार गरी उक्त २ कित्ता जग्गाको जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपुर्जा उपलब्ध गराउन माग गरेकाले सो कार्यबाट निवेदकको संविधान र कानूनद्वारा प्रदत्त सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा आघात पुग्न जाने अवस्था भएको हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा उक्तपत्रहरूसमेत बदर गरी निवेदकको जग्गा निवेदकले बिक्री वितरणसमेत गर्न दिनु भनी परमादेशको आदेश जारी हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

विपक्षी भक्तपुर औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन कार्यालयको तर्फबाट वारिसको हैसियतले विद्वान् अधिवक्ता श्रीकृष्णप्रसादनेपालले मालपोत कार्यालय, भक्तपुरको तर्फबाट विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री भरतलाल शर्माले निवेदकले अधिग्रहणमा नपरेको भनी दावी लिएको कि.नं. १५७ र १५९ को जग्गाको समेत मुआब्जा बुझिलिएको कुरा निवेदनमा नै स्वीकार गरेका छन् । सो मुआब्जा फिर्ता गरिसकेको भन्ने दावी लिए पनि फिर्ता गरेको रसिद भरपाई निवेदन साथ पेस गर्न सकेको अवस्था छैन । उक्त जग्गा अधिग्रहणमा परेको भन्ने कुरा मिति २०४३।६।१९ मा नै मालपोत कार्यालय, भक्तपुरले जिल्ला कार्यालय, भक्तपुरलाई लेखेको लगत कट्टा गर्नेबारेको पत्रबाट स्पष्ट भएको छ । अरु जग्गाको लगत कट्टा हुँदा सो जग्गाको लगत कट्टा हुन छुट भएको कारण दर्ता खेस्ता लगत निवेदकका नाममा नै रहिरहेकाले निजले खेस्ता पुर्जाको नक्कल झिकी बिक्री वितरण गर्न लागेको थाहा पाई मिति २०६६।३।१६ मा नै रोक्का राखिएको र जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपुर्जा तयारका लागि भक्तपुर औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन कार्यालयबाट मिति २०६६।१२।३० मा मालपोत कार्यालय, भक्तपुरमा पत्राचार भएको हो । सो कार्यले निवेदकको सम्पत्तिसम्बन्धी संवैधानिक र कानूनी हकमा कुनै आघात नपर्ने भएकाले रिट निवेदन

खारेज हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

उपर्युक्तबमोजिम दुवै पक्षका कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकिर सुनी मिसिलसमेत अध्ययन गरी हेर्दा निवेदन मागबमोजिम उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको आदेश जारी हुनुपर्ने हो, होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, निवेदकका नाम दर्ताको भक्तपुर जिल्ला, भक्तपुर नगरपालिका वडा नं. १५(झ) को कि.नं. १४४ र १५८ को जग्गासमेत भक्तपुर औद्योगिक क्षेत्रको लागि अधिग्रहण गरिने भनी मिति २०३४।७।१७ मा तत्कालीन जिल्ला कार्यालय, भक्तपुरबाट अधिग्रहणको सूचना जारी भएको र जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ९ र १० बमोजिम जग्गा अधिग्रहण गरिएको कुरामा निवेदकको कुनै विवाद छैन । निवेदकका नाम दर्ताको कि.नं. १५७ र १५९ को जग्गासमेतको लगत कट्टा गरिपाउँ भनी भक्तपुर विकास परियोजना, प्रशासन शाखाको प.सं. ०४२।०४३ च.नं.८१ मिति २०४२।५।१३ को पत्र र विवरण प्राप्त भएकाले लगत कट्टा गर्ने निकासाका लागि भनी मालपोत कार्यालय, भक्तपुरबाट च.नं. ११२५ मिति २०४३।६।१९ को पत्रद्वारा जिल्ला कार्यालय, भक्तपुरमा लेखी पठाएको देखिन्छ । निवेदक जग्गाधनी जगतप्रसाद हाडाले कि.नं.१५७ र १५९ को मुआब्जा बुझी भरपाई गरी दिएकाले जग्गा रोक्का राखी जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपुर्जा उपलब्ध गराइदिनु हुन भनी मिति २०६६।३।१६ मा नै भक्तपुर औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन कार्यालयबाट मालपोत कार्यालय, भक्तपुरलाई लेखी पठाएको कुरा मिसिल संलग्न भक्तपुर औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन कार्यालयको मिति २०६६।१२।३० को पत्रको प्रतिलिपिबाट देखिन्छ । उक्त मिति २०६६।१२।३० को पत्रबाट उक्त दुई कित्ता जग्गाको जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपुर्जा उपलब्ध

गराई पाउन भक्तपुर औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन कार्यालयबाट मालपोत कार्यालय, भक्तपुरमा अनुरोध गरेकोसमेत देखिन्छ ।

३. यी निवेदकले आफ्नो कि.नं.१५७ र १५९ को जग्गा अधिग्रहणमा नपरेकाले मालपोत कार्यालयको लगत कट्टा गर्नेबारेको मिति २०४३।६।१९ को पत्र, मिति २०६६।३।१६ मा जग्गा रोक्कासमेतका लागि लेखिएको पत्र र जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपुर्जाका लागि भक्तपुर औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन कार्यालयले मालपोत कार्यालय, भक्तपुरलाई मिति २०६६।१२।३० मा लेखेको पत्रसमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी उक्त जग्गा निवेदकलाई बिक्री वितरण गर्न दिनु भनी परमादेशसमेत जारी गरिपाउँ भनी प्रस्तुत रिट निवेदनमा मुख्य दावी लिएको पाइन्छ । निवेदकले उल्लिखित दावी लिएको भए पनि उक्त दुई कित्ता जग्गाको समेत मुआब्जा आफूले बुझिलिएको भन्ने कुरा निवेदनमा नै स्वीकार गरेको पाइन्छ । निवेदनमा उल्लेख भएका कि.नं. १५७ र १५९ को जग्गासमेत अधिग्रहणमा परी मिति २०३५।६।१० मा जग्गाधनी निवेदकले मुआब्जा बुझी भरपाई गरी दिएको भन्ने विपक्षी भक्तपुर औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन कार्यालयको लिखित जवाफसमेतबाट देखिन्छ । निवेदकले आफूले बुझिलिएको उक्त २ कित्ता जग्गाको मुआब्जा रकम रु.४,८७५।- फिर्ता गरिसकेको छु भनी दावी लिएको भए पनि सो रकम फिर्ता गरेको रसिद भरपाई निवेदनसाथ पेस गर्न सकेको देखिँदैन । यसरी निवेदन दावीको जग्गा अधिग्रहणमा नपरेको र मुआब्जा बुझेर पनि फिर्ता गरिसकेको भए सोही समयमा नै वा मिति २०६६।३।१६ मा रोक्काका लागि लेखी पठाएको अवस्थामा मौकामा नै उजुर गरी तत्सम्बन्धी कानूनी उपचार खोज्नुपर्नेमा सो नगरी मौकामा चित्त बुझाई बसी जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपुर्जाका लागि लेखिएको मिति २०६६।१२।३० को पत्रसमेत

बदरका लागि हाल आएर प्रस्तुत रिट निवेदन गरेको अवस्था देखिन्छ ।

४. अतः २०३४ सालमा नै जग्गा अधिग्रहणको सूचना प्रकाशित भै सो दावी जग्गाको मुआब्जासमेत यी निवेदकले बुझिलिएको स्वीकार गरेको देखिएको र सो कि.नं.१५७ र १५९ को जग्गासमेतको लगत कट्टा गर्नेबारेको मिति २०४३।६।१९ को पत्र, रोक्कासमेतका लागि लेखिएको मिति २०६६।३।१६ को पत्र र जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपुर्जाका लागि लेखेको मिति २०६६।१२।३० को पत्रसमेतलाई तत्समयमा नै चुनौती दिई आफ्ना हकका लागि कानूनी उपचार नखोजी हाल आएर आफ्नो नाममा उक्त जग्गाको दर्ता स्रेस्ता कायम रहिरहेकाले सो जग्गा आफ्नो हकभोगको हुने भन्ने आधारमा विलम्ब गरी प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गरेको र उल्लिखित जग्गाको मुआब्जा बुझी मौकामा चित्त बुझाई बसेको समेत देखिँदा विपक्षीका काम कारवाहीबाट निवेदकको सम्पत्तिसम्बन्धी संवैधानिक र कानूनी हकमा आघात परेको देखिन नआएकाले निवेदन मागबमोजिम रिट जारी गर्न मिल्ने देखिएन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. गोविन्दकुमार उपाध्याय

इति संवत् २०७१ साल मङ्सिर ४ गते रोज ५ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : दण्डपाणि लामिछाने

निर्णय नं. १३१७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.
फैसला मिति : २०७१।७।१९।४
०६७-CI-०९०३

मुद्दा : हालैदेखिको बकसपत्र लिखत बदर।

पुनरावेदक/प्रतिवादी : जिल्ला झापा, अनारमुनी
गा.वि.स. वडा नं. ३ बस्ने चुडामणि
शिवाकोटीको हकमा अनुमति पाई
आफ्नो हकमा समेत ऐ. ऐ. बस्ने सुनिल
शिवाकोटीसमेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/वादी : जिल्ला भक्तपुर, बालकोट गा.वि.स.
वडा नं. २ बस्ने प्राञ्जल शिवाकोटीसमेत

- अंश मुद्दा परेपछि वादीसमेतका अंशियारको
अंशहक पुग्ने विवादित जग्गा वादीहरूको
मन्जुरी नलिई प्रतिवादीहरू दिने र लिने
भई पारित भएको हा.ब. लिखत कायम
रहन सक्ने नदेखिने।

(प्रकरण नं. १९)

पुनरावेदक/प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ
अधिवक्ताहरू बालकृष्ण न्यौपाने, वर्णबहादुर
कार्की, कृष्ण सापकोटा तथा विद्वान् अधिवक्ता
रमणकुमार श्रेष्ठ

प्रत्यर्थी/वादीको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू
श्यामप्रसाद खरेल, हरिप्रसाद उप्रेती र माधव
बास्कोटा

अवलम्बित नजिर :

- नेकाप २०४६ कात्तिकको पृष्ठ ७९४
- नेकाप २०४८ को पृष्ठ ३५०, ८५९
- नेकाप २०५१ को पृष्ठ ७६७
- नेकाप २०५२ को पृष्ठ ३८७
- नेकाप २०५३ को पृष्ठ ६६६
- नेकाप २०५४ को पृष्ठ १
- नेकाप २०५५ को पृष्ठ २०६, २७३
- नेकाप २०५९ को पृष्ठ २५४
- नेकाप २०६० नि.नं. ७२९५
- नेकाप २०६१ को पृष्ठ १४४८
- नेकाप २०६४ जेठको पृष्ठ १४०, मङ्सिर
१०३४
- नेकाप २०६५ को पृष्ठ ९४०
- नेकाप २०६६ को पृष्ठ १५५६, १७७०
- नेकाप २०६८ को पृष्ठ ७४६, पृष्ठ १२९२
- नेकाप २०६९ को पृष्ठ ५०५ आषाढको
नि.नं. ८७८८, भाद्रको पृष्ठ ७०५

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको १, २,
१८, १९नं.
- मुलुकी ऐन, स्त्री अंशधनको महलको ४, ५,
७ नं.
- मुलुकी ऐन, दानबकसको महलको १ नं. र
५ नं.
- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६(क) २९

सुरु तहमा फैसला गर्ने :

जि. न्या. श्री पदमराज भट्ट

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:-

मा.न्या. श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ

मा.न्या. डा. श्री आनन्दमोहन भट्टराई

फैसला

न्या. गोविन्दकुमार उपाध्याय : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क)(ख) बमोजिम दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भै दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् निर्णय यस प्रकार छ :

हामी फिरादीहरूको हक लाग्ने भक्तपुर जिल्ला, बालकोट गा.वि.स वडा नं.२ कि.नं. १८६६ को जग्गा मिति २०६४।३।२५ गते विपक्षी पति तथा पिताले आफ्नै सहोदर दाजु तथा भाइ चुडामणि शिवाकोटी र सुनिल शिवाकोटीलाई अदालतमा अंश मुद्दाको फिराद दर्ता गरिसकेपश्चात् हामीहरूको मन्जुरी नलिई हाम्रो हक मार्ने नियतले हा.ब. लिखत पारित गरी हक हस्तान्तरण गरिदिएको हुँदा उक्त हा.ब. को लिखत बदर गरी हामी फिरादीहरूका नाउँमा दर्ता कायम गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६४।६।१० गतेको फिराद दावी।

घर निर्माण गर्दादेखिको ऋण सापटी चुक्ता गर्नुपर्ने बाध्यताले मेरो नाउँको कि.नं. १८६६ को घरजग्गा विपक्षीकै मन्जुरीले एसबिआई बैङ्कमा धितो राखिएको थियो। दाजुभाइ तथा बैङ्कबाट लिएको कर्जा तिर्न नसकेकाले उक्त घरजग्गा नै मिति २०६४।३।२५ मा हा.ब. पारित गरी हक हस्तान्तरण गरेकामा विपक्षीले मेरो मन्जुरीबिना मेरो हक मेट्ने कार्य गरे भन्न किमार्थ मिल्दैन। व्यवहार मिलाउनका लागि विपक्षीकै मन्जुरीपूर्वक बैङ्कमा राखिएको र कर्जा चुक्ता गर्नुपरेकाले हक हस्तान्तरण भएको हो। यसमा विपक्षीको मन्जुरी थिएन भन्न सकिने अवस्था

नभएको र घरको मुख्य व्यक्तिले गरेको कारोबार हुँदा उक्त मिति २०६४।३।२५ को पारित लिखत सदर कायम गरी विपक्षीको झुट्टा फिराद खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको चुडामणि, सुनिल र उद्धव शिवाकोटीको मिति २०६४।८।२० गतेको संयुक्त प्रतिउत्तरपत्र।

वादीको समेत अंशहक लाग्ने सम्पत्ति वादीहरूको मन्जुरीबेगर अंश मुद्दा चल्दाचल्दै हालैदेखिको बकसपत्र गरिदिएको देखिँदा यस्तो दूषित तवरबाट गरेको लिखत कायम रहिरहन नसक्ने हुँदा उक्त लिखतमध्ये वादीहरूको हकजति ३ भागको २ भाग बदर भै वादीहरूको नाममा दर्तासमेत हुने ठहर्छ भन्ने सुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६५।३।१५ को फैसला।

भक्तपुर जिल्ला अदालतले गरेको फैसलामा चित्त बुझेन। उक्त कि.नं. १८६६ को घरजग्गा म उद्धव शिवाकोटीले दाजुहरू र बैङ्कबाटसमेत ऋण लिई खरिद तथा निर्माण गरेको स्वआर्जनबाट प्राप्त गरेको सम्पत्ति भएकाले उक्त घरजग्गा मैले आफूखुस गर्न पाउने सम्पत्ति भई उक्त सम्पत्तिमा यी वादीहरूको अंशहक लाग्न नसक्ने भएकाले मैले हा.ब. गरिदिएको लिखत बदर हुने ठहर गरी भएको सुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी विपक्षीको फिराद खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन अदालत, पाटनमा परेको पुनरावेदनपत्र।

यसमा आफ्ना पालामा आर्जेको सम्पत्तिको सम्बन्धमा नेकाप २०५९, अङ्क ५, ६ मा प्रकाशित मिनबहादुर बस्नेत विरुद्ध वेदकुमारी बस्नेतसमेतको बकसपत्र बदर मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तका आधारमा सुरुको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.बं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम छलफलको लागि विपक्षी झिकाई

आएपछि वा अवधि व्यतीत भएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।७।९ को आदेश।

विवादित कि.नं. १८६६ को जग्गा प्रतिवादी उद्धवलाई मिति २०६०।६।३० मा मीरा शाहबाट राजीनामाबाट प्राप्त भएकाले प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६(क) अनुसार सगोलको सम्पत्ति हो भनी अदालतले अनुमान गर्नुपर्ने। प्रतिवादी उद्धवले निजी आर्जनको तथ्ययुक्त प्रमाण पेस गर्न नसकेको। निजी आर्जनको देखिएमा पनि पतिपिताले जुनसुकै व्यहोराबाट प्राप्त गरेको भए पनि त्यसमा छोरी पत्नीले अंश पाउने नै भएको हुँदा अंश मुद्दा चल्दाचल्दैको अवस्थामा वादीहरूको समेत अंशहक लाग्ने सम्पत्ति हक हस्तान्तरण गर्दा मुलुकी ऐन, लेनदेन व्यवहारको १० नं. बमोजिम वादीहरूको मन्जुरी लिनुपर्ने वा निजहरूलाई साक्षी राख्नुपर्नेमा सोबेगर हालैदेखिको बकसपत्र पारित गरी दिएको देखिँदा त्यस्तो दूषित तवरबाट भएको लिखत कायम रहन सक्ने नहुँदा वादी दावीबमोजिम ३ खण्डको २ खण्ड लिखत बदर भै वादीहरूका नाममा दर्तासमेत हुने ठहर्याएको सुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६५।३।१५ को इन्साफ मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।१।३ को फैसला।

पुनरावेदन अदालत, पाटनले गरेको फैसलामा चित्त बुझेन। म निवेदक उद्धव शिवाकोटी र आमा दाजुभाइहरूबीच मिति २०५१।१।२६ मा अंशबन्डा भएपछि विपक्षी र मेरो परिवारमा म निवेदक नै घरको मूली व्यक्ति हुँ। विवादित कि.नं. १८६६ को जग्गा दाजुभाइसँग सापटी लिएको पैसाबाट खरिद गरी लिएको र बैङ्कबाट ऋण लिई सो जग्गामा घर बनाएको मेरो निजी आर्जनको सम्पत्ति हो। विपक्षीहरूको

अंश लाग्ने सम्पत्ति होइन। बाबु आमा दाजुभाइबीच अंशबन्डा भएपछि अंशबाहेकको स्रोतबाट मैले प्राप्त गरेको घरजग्गा हस्तान्तरण गर्दा अंशबन्डाको महलको १९(२) नं. बमोजिम विपक्षीहरूको मन्जुरी लिनुपर्ने होइन। बन्डाबाट पाएको र विपक्षीको अंशहक लाग्ने पैतृक सम्पत्ति मैले हस्तान्तरण गरेको छैन। छुट्टिएका दाजुभाइले अमेरिकाबाट पठाएको पैसाको ऋण तिर्न नसकी सोही घर निजहरूलाई नै हक हस्तान्तरण गरेको हुँदा मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको १८, १९ (२) नं. को कानूनी व्यवस्था र नेकाप २०५९ को पृष्ठ २५४ मा मिनबहादुर बस्नेतलगायतका अन्य मुद्दाहरूमा प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत उक्त कि.नं. को घरजग्गाको दावीबमोजिम ३ भागको २ भाग लिखत बदर हुने ठहर्याएको भक्तपुर जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क)(ख) बमोजिम दोहोर्याई हेरी बदर गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीहरूको यस अदालतमा पर्न आएको निवेदनपत्र।

यसमा मूल पुरुष रमादेवी र अंशियारमा प्रतिवादी उद्धव शिवाकोटीलगायत जम्मा ७ अंशियारबीच २०५१।१।२६ मा बन्डापत्र पारित गरी अंशबन्डा भएको देखिन्छ। प्रतिवादी उद्धव शिवाकोटीले भक्तपुर जिल्ला, बालकोट गा.वि.स. वडा नं. २ कि.नं. १८६६ को ०-१०-११-२ को जग्गा र सोमा बनेको घर आफ्ना पालामा आर्जन गरेको हुँदा अंशबन्डाको १९(२) नं. र लेनदेन व्यवहारको १० नं. ले आफूखुसी गर्न पाउने सम्पत्ति देखियो। साथै वादीमध्येकी प्राञ्जल उक्त सम्पत्ति हालैको बकसपत्र गरिदिँदा नाबालिका भन्ने देखिँदा झनै स्वीकृति लिनुपर्ने देखिएन। सो सम्बन्धमा यस्तै विषय समावेश भएको नेकाप २०५६, अङ्क ४, पृष्ठ ३०२, नि.नं. ६७०९

तथा नेकाप २०५९, अङ्क ५/६, पृष्ठ २५४, नि.नं. ७०८७ मा व्याख्यासमेत भैरहेको अवस्थामा वादी दावी नपुग्ने ठहर गर्नुपर्नेमा वादी दावी पुग्ने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।१।३ को फैसलामा लेनदेन व्यवहारको महलको १० नं., अंशबन्डाको १९(२) नं. तथा उल्लिखित नजिरको त्रुटि विद्यमान देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क)(ख) को आधारमा दोहोर्‍याउने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ भन्ने यस अदालतबाट मिति २०६७।८।५ मा भएको आदेश।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक पेसीसूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकका तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री बालकृष्ण न्यौपाने, श्री वोर्णबहादुर कार्की, श्री कृष्ण सापकोटा तथा विद्वान् अधिवक्ता श्री रमणकुमार श्रेष्ठले हाम्रो पक्ष उद्धव शिवाकोटी मिति २०५१।१।२६ मा निजका आमा तथा दाजुभाइहरूसँग अंशबन्डा गरी भिन्न बसेका हुँदा निजका श्रीमती छोरीहरूका हकमा निज घरको मुख्य व्यक्ति हुन्। विवादित कि.नं. १८६६ को जग्गा तथा घर निजले अंशमा पाएको पैतृक सम्पत्ति होइन। निजले उक्त जग्गा विदेशमा बस्ने दाजुहरूले पठाएको पैसासमेतबाट विपक्षी प्रीतीसँग विवाह हुनुभन्दाअगावै खरिद गरिएको र बैङ्कबाट ऋण कर्जा लिई सो जग्गामा घर बनाएको हो। दाजुहरूको तथा बैङ्कको ऋण कर्जा तिर्न नसकेकाले सोही घरजग्गा निजहरूलाई नै हालैको बकसपत्र लिखतबाट हक हस्तान्तरण गरिदिएको अवस्था छ। यसरी विवादित उक्त घरजग्गा निज उद्धवले आफ्ना पालामा निजीतवरले आर्जन गरेको हुँदा अंशबन्डाको महलको १९(२) नं. बमोजिम आफूखुस गर्न पाउने सम्पत्ति हो। निज घरको मुख्य व्यक्तिसमेत भएको हुँदा त्यस्तो

सम्पत्तिको हक हस्तान्तरण गर्दा विपक्षीहरूको मन्जुरी लिइरहन जरूरी पनि छैन। त्यसमा पनि छोरी प्राञ्जल २१ वर्ष भन्दा कम उमेरकी नाबालक छिन्। विपक्षीले दायर गरेको अंश मुद्दाको फिरोदको म्याद बुझ्नुभन्दाअगावै हक हस्तान्तरण भएको हुँदा निजहरूको अंशहक मार्ने उद्देश्यले सो कार्य भएको हो भन्ने अवस्थासमेत छैन। अंशबन्डाको १९(२) नं. तथा नेकाप २०५९, पृष्ठ २५४ मा प्रकाशित मिनबहादुर बस्नेतको मुद्दासमेतमा प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत लिखत बदर हुने ठहर्याएको सुरुको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको नहुँदा उल्टी गरिपाउँ भनी र प्रत्यर्थी वादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री श्यामप्रसाद खरेल, श्री हरिप्रसाद उप्रेती र श्री माधव बास्कोटाले अंश मुद्दाको फिरोद परिसकेपछि हाम्रा पक्षको अंशहक मार्ने उद्देश्यले विवादित घरजग्गाको हक हस्तान्तरण भएको अवस्था छ। पति पिताले जुनसुकै व्यहोराबाट आर्जन गरेको सम्पत्ति श्रीमती तथा छोराछोरीका लागि पैतृक हुने र त्यसमा अंशहक लाग्ने भनी सर्वोच्च अदालतबाट कयौं मुद्दामा व्याख्या भई सिद्धान्तसमेत प्रतिपादन भैरहेको हुँदा विवादित उक्त घरजग्गामा हाम्रो पक्षको समेत अंशहक लाग्ने हुँदा दावीबमोजिम लिखत बदर हुने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला सदर कायम गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो।

अब पुनरावेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदन अदालत, पाटनले वादी दावीको २०६४।३।२५ को हा.ब. लिखतको ३ खण्डको २ खण्ड बदर गरी वादीहरूका नाममा दर्तासमेत हुने ठहर्याएको सुरु फैसला सदर गरेको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ र पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो होइन भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने

देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा अंशियारहरूका बीचमा २०५१।११।२६ मा अंशबन्डा भइसकेपछि २०६०।६।३० को राजीनामा लिखतबाट प्रतिवादी उद्धवका नाममा आएको विवादको कि.नं.१८६६ को जग्गामा दाजुभाइबाट र बैङ्कसँग ऋण लिई घर बनाएको पुनरावेदकको निजी आर्जनको हो । यस्तो आफ्ना पालाको समेतको आर्जनको लिखत *नेकाप* २०५९ को पृष्ठ २५४ मा प्रतिपादित सिद्धान्त र अंशबन्डाको महलको १९(२) नं. अनुसार बदर हुन सक्ने । यस सम्बन्धमा स.अ. बुलेटिन वर्ष १३ अङ्क १८ को पृष्ठ २१ र ऐ.ऐ. को अङ्क २ को पृष्ठ २५ मा भएको व्याख्या प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यसँग ट्याम्पै मिल्छन् । घर बनाउनलाई मैले पैतृक अंशको सम्पत्ति बिक्री गरी सगोलको सम्पत्ति लगानी गरेको छैन । दाजुभाइको ऋण तिर्न नसकेको कारणले आफ्ना पालाको आर्जनको उक्त सम्पत्ति दाजुभाइलाई नै हस्तान्तरण गरेको हुँ । अंशबाहेकको स्रोतबाट प्राप्त सम्पत्तिको हक हस्तान्तरण गर्दा वादीहरूको मन्जुरी लिनु आवश्यक छैन । *नेकाप* २०४० को पृष्ठ ८७८, ऐ.२०४७ को पृष्ठ ३०१ र ऐ.२०५७ को पृष्ठ ७७२ मा प्रतिपादित नजिरविपरीत फैसला भएको छ । २१ वर्ष नपुगेको वादीको मन्जुरी लिनु नपर्ने हुँदा त्यसलाई विचार नगरेको फैसलामा *नेकाप* २०४० को पृष्ठ ४२८, ऐ. २०४८ को पृष्ठ ७८१ र ऐ. २०५६ को पृष्ठ ३०२ मा प्रतिपादित सिद्धान्तको त्रुटि भएको छ । यसरी मैले निःसर्त जग्गाको हक हस्तान्तरण गर्न पाउने, सोबमोजिम नै बकसपत्र गरेको लिखत कुनै पनि अवस्थामा बदर हुन नसक्ने हुँदा यस्तो लिखत मुद्दा चल्दाचल्दैको अवस्थामा भएको कारणबाट फैसला प्रभावित हुने अवस्था छैन भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिर देखिन्छ । उक्त

पुनरावेदन जिकिरबाट पुनरावेदकले विवादित जग्गा आफ्नो पालामा आर्जन गरेको भनी भनेको र सो जग्गामा बनाएको घरका सम्बन्धमा मात्र दाजुभाइ र बैङ्कबाट ऋण लिई बनाएको भनी जग्गा र घरका सम्बन्धमा बेगलाबेगलै आर्जनको स्रोत उल्लेख गरेको देखिन्छ । यी पुनरावेदकसमेतले सुरु अदालतमा प्रतिवाद गर्दा कि.नं. १८६६ को ०-१०-१-२ को जग्गा खरिद गर्दादेखि घर निर्माण गर्दासम्मका सम्पूर्ण कामहरू छुट्टिसकेका दाजुभाइहरूसँग सरसापट र विपक्षीसमेतको मन्जुरीले २०६३।७।३ मा नेपाल एसबिआई बैङ्कमा धितो बन्धक राखी रु.३५ लाख कर्जा लिएको बहिनी बिनाम शिवाकोटी र मैले पाउने गरी वेस्टर्न युनियन मनी ट्रान्सफर तथा स्टेन्डर्ड चार्टर्ड बैङ्कमार्फत् पठाउनुभएको करिब रु.३५ लाख नेपालमा रहने दाजु चुडामणि तथा भाइ सुनिललाई चुक्ता गर्नुपर्ने सर्त विपक्षीलाई थाहा जानकारी छ । सोही सर्तमा दाजु चुडामणि शिवाकोटीले २०६२।१।५ देखि २०६४।१।२३ सम्म पटकपटक गरी एकाघरकी बहिनी तथा मेरा नाममा वेस्टर्न युनियन मनी ट्रान्सफरबाट भुक्तानी पाउने गरी रु.२० लाख तथा स्टेन्डर्ड चार्टर्ड बैङ्कबाट दाजुका खाताबाट भुक्तानी पाउने गरी लिएको सापटी स्वरूपको अन्दाजी रु.१५ लाख र एसबिआई बैङ्कको रु.३५ लाखसमेत चुक्ता गर्नुपर्ने बाध्यता भएकाले २०६४।३।२५ मा हा.ब. लिखत गरिदिएको हुँ । यो व्यवहारमा विपक्षीको मन्जुरी रहेको भन्नेसमेत व्यहोरा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

३. विवादित जग्गा दाता उद्धव शिवाकोटीको निजी आर्जनको रहेकाले आफूरुस गर्न पाउने भनी प्रतिवादीहरूले प्रतिउत्तरपत्रमा कुनै जिकिर लिन सकेको देखिँदैन । बहसको क्रममा मात्र उक्त जिकिर आएकाले उक्त कुरा यस मुद्दाको निर्णयको प्रश्न हुन सक्ने । तथापि निजी आर्जन भन्ने कुरा स्पष्टरूपमा

त्यस कुराको जिकिर लिनेले प्रमाणित गर्नुपर्छ। प्रमाणित गर्न नसकेमा सगोलको आर्जनको सबै अंशियारको हक पुग्ने सम्पत्ति मानिन्छ भनी यस अदालतबाट प्रतिपादित अनेकौं नजिरले स्पष्टरूपमा बोलेको देखिन्छ। नेकाप २०४८ को पृष्ठ ८५९ मा प्रकाशित ललितमान तामाङ् भएको लिखतबदर मुद्दामा पूर्ण इजलासले विवादित जग्गा ज्ञान, सीप वा प्रयासबाट निजी आर्जन गरेको वा दान बकस वा अपुतालीबाट निजी तवरले प्राप्त गरेको भनी किन्नेले प्रतिवाद नगरेको र बेच्नेले प्रतिवाद नै नगरेको। तत्सम्बन्धी लिखत प्रमाणको पनि अभाव रहेको। मौखिक भरमा निजी आर्जन नहुने। प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६(क) अनुसार सगोलको सम्पत्ति भनी अनुमान गर्नुपर्छ भनी, ऐ. २०५४ को पृष्ठ १ मा प्रकाशित ५ सदस्यीय बृहत् पूर्ण इजलासले लक्ष्मीदेवी बास्तोलासमेत भएको लिखतबदर मुद्दामा लिखतप्रमाणको अभावमा केवल प्रतिवादीको भनाइकै भरमा निजी आर्जनको ठहर गर्नुपर्ने कानूनी आधार केही नदेखिएको। प्रमाण ऐनको दफा ६(क) को अनुमान अन्यथा गर्ने काम सोही ऐनको दफा २९ बमोजिम प्रतिवादी कै। अंशबन्डाको १८ नं. ले निजी ठहर्ने र ऐ. का १९ नं. ले आफ्नो पालामा आर्जेको निजी ठहर्ने अवस्थामा बाहेक सँगबसेको अंशियारको सगोलको आर्जनमा सबैको भाग लाग्ने हुँदा पति पिताले खरिद गरेको जग्गा बिक्री गरेकामा स्वास्नी छोराको दावीबमोजिम ५।२ बदर गरेको फैसला सदर गरेको देखिन्छ। यो नजिरले अंशबन्डाको १८ नं. ले निजी ठहर्ने र ऐ. का १९ नं. ले आफ्नो पालामा आर्जेको निजी ठहर्ने अवस्थामा बाहेक सँगबसेको अंशियारको सगोलको आर्जनमा सबैको भाग लाग्ने भनी भनेको र यो नजिरसँग असहमत भै मिनबहादुर बस्नेतको मुद्दामा ५ सदस्यीय पूर्ण इजलासले ७ सदस्यीय पूर्ण इजलासमा पठाएकामा उक्त इजलासले यो नजिरलाई अमान्य

नगरेको तथा यसैलाई आधार बनाएर ३ जना मा.न्या. ले अल्पमत दिनुभएको स्मरणीय छ। ऐ. २०५५ को पृष्ठ २०६, गणेशमान पालिखे भएको लिखतबदर मुद्दामा, निजी आर्जनको हो भनी भन्न सकिने प्रमाणको अभावमा निजी आर्जनको भन्न नमिल्ने भनी सिद्धान्त बनाएको र समर्थन गरेको देखिन्छ।

४. परिवारको मुख्यलगायत कुनै सदस्यले नगद आर्जन गरेबाटै सो सम्पत्ति निजको निजी आर्जन हुने होइन अपितु त्यसमा सगोल परिवारको श्रम, सहयोग आदि पनि नपरेको भएमा मात्र निजी आर्जन हुने सबैको श्रम, सहयोग आदि परेको सम्पत्ति सगोलको हुने भन्ने सन्दर्भमा पनि प्रशस्तै फैसलाहरू पाइन्छन्। नेकाप २०४६ कात्तिकको पृष्ठ ७९४ मा प्रकाशित लालबहादुर टण्डन भएको लिखत बदर मुद्दामा सगोलमा छँदा आर्जन गरेको तथा त्यसमा छोरा र स्वास्नीको पनि परिश्रम परेको उखडामा पाएको जग्गालाई निजी सीप र परिश्रमबाट आर्जन भएको भन्न मिलेन भनी संयुक्त इजलासले, ऐ. २०४८ को पृष्ठ ३५० मा प्रकाशित फैसलामा प्रतिवादी अन्यत्र बसी आफ्नैमात्र श्रम सीपले उखडा जग्गा कमाएको प्रमाणको अभावमा सबैको श्रम सीपबाट सगोलमा कमाएको मान्नुपर्ने हुँदा बन्डा गरेको सदर भनी संयुक्त इजलासले, ऐ. २०५१ को पृष्ठ ७६७ मा प्रकाशित फैसला बदर मुद्दामा २०२१ सालमा उखडा जग्गा प्राप्त गर्दा वादीको उमेर १३ वर्षको देखिन्छ। १३ वर्षको वादीले आफ्नो श्रमले कमाइ उखडा जग्गा प्राप्त गरेको भन्नु स्वाभाविक देखिन्छ। वादी आफ्नो बाबुसँग सगोलैमा रहेको देखिँदा अंशबन्डाको महलको तत्कालीन १८ नं. र प्रमाण ऐनको दफा ६ समेतबाटै सो अचलमा वादीको एकलौटी हक रहेको भन्न सकिने अवस्था नभएको भनी पूर्ण इजलासले, ऐ. २०५२ को पृष्ठ ३८७ मा प्रकाशित हुमबहादुर भएको मुद्दामा गिरले

पिताबाट अंश पाएको जग्गा २०३८ मा तोमलाई बिक्री गरी २०३९ मा गोपालसँग जग्गा खरिद गरेको पुनः सो जग्गा २०४१ मा चक्रपाणिलाई बिक्री गरी २०४२ मा कृष्ण दमाईसँग जग्गा खरिद गरेको सो जग्गा नै २०४५ मा हुमबहादुरलाई बिक्री गरेको देखिन्छ। सो जग्गा पैतृक सम्पत्तिबाट बढेबढाएको सम्पत्ति भएकाले अंशबन्डाको १९(१) बमोजिम स्वास्नी आदिको मन्जुरी लिई मात्र खर्च गर्न हुन्छ भनी संयुक्त इजलासले, ऐ. २०५३ को पृष्ठ ६६६ मा प्रकाशित फैसलामा घरदेखि अन्यत्र रही आफ्नै मात्र श्रम सीपले कमाएको वा बेगल रहेको प्रमाण नभए सबैको श्रम सीपबाट उखडा जग्गा कमाएको मान्नुपर्ने सिद्धान्त २०४८/३५० मा प्रतिपादित भै सकेकाले उखडा जग्गा बन्डा हुने ठहराएको सदर हुने भनी संयुक्त इजलासले, ऐ. २०५५ को पृष्ठ २७३ मा प्रकाशित फैसलामा प्रतिवादीले उखडामा पाएको जग्गालाई निजी सीपबाट आर्जन गरेको भन्न नमिल्ने भनी संयुक्त इजलासले, ऐ. २०६१ को पृष्ठ १४४८ मा प्रकाशित फैसलामा सगोल अवस्थामा परिवारको सामूहिक प्रयासले झोरा जग्गा आवाद गरेकाले कुनै अंशियारको नाममा दर्ता हुँदैमा निजी आर्जन नहुने भनी संयुक्त इजलासले, ऐ. २०६८ को पृष्ठ ७४६ मा प्रकाशित सत्यनारायण कर्णसमेत भएको अंश नामसारी मुद्दामा दर्तावालाको नाममा रहेको सम्पत्ति आर्जन गर्दा परोक्ष श्रम र सहयोग अन्य सदस्यको पनि रहन्छ भन्ने मान्यता नै अंशबन्डासम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाको मूल मर्म हो ... भनी पूर्ण इजलासले ऐ. २०६९ असारमा प्रकाशित नि.नं. ८७८७ को फैसलामा अंशबन्डाको १८ नं. को निजी ज्ञान, सीपबाट आर्जन गरेको सम्पत्ति भनेको नितान्त आफ्नो पालामा आफ्नो मात्र श्रम, सीप परेको अर्थात् सोको कारण प्राप्त भएको र ज्ञानको कारणले आर्जन भएका सम्पत्ति मान्नुपर्दछ। सम्पत्ति आर्जनमा सगोलका परिवार सदस्य सबैको

श्रम र सीप परेको छ भने त्यसमा कसैको पनि हक नमरोस् र कुनै एक व्यक्तिको मात्र निजी ज्ञान, सीप र श्रम परेको छ भने त्यसमा अरूलाई भाग बन्डा गर्न कर नलागोस् भन्ने विधिकर्ताको मनसाय अंशबन्डाको १८ नं. बाट परिलक्षित हुन्छ भन्ने आधार ग्रहण गर्दै बाबुको पालादेखि नै कायम मोहियानी हकबमोजिमको मोही छोडपत्रबाट प्राप्त जग्गामा पनि लागू भै निजी ठहर्याउनुपर्दछ भन्नु उपयुक्त देखिँदैन भनी संयुक्त इजलासले सिद्धान्तहरू प्रतिपादन गरेको देखिन्छ। यी नजिरहरूले प्रतिवादीको आर्जनको स्रोत नदेखिए सगोल सम्पत्तिबाट बढेबढाएको मान्नुपर्ने भन्ने सिद्धान्त पनि प्रतिपादन गरेको पाइन्छ। यो सिद्धान्तलाई यसअघि र पछिका धेरै नजिर र स्वयम् कानूनले समेत समर्थन गरेको अवस्था रहेको छ।

५. उक्त परिप्रेक्ष्यमा हेर्दा प्रतिवादी उद्धवले आफूले निजी तवरबाट यो यस ठाउँमा यो यस्तो व्यापार व्यवसाय, पेसा, नोकरी आदि गरी बसेको र आर्जन गरेको कुनै प्रमाण दिन सक्नुभएको छैन। २०६२ देखि अमेरिकामा बस्ने अंशियारले पठाएको पैसाले जग्गा खरिद गर्ने र घर बनाउने काम भएको भन्ने प्रतिवादीको कथन देखिन्छ। तर विवादित जग्गा सो भन्दा अगावै मीरा शाहबाट २०६०।६।३० मा रु.६,६४,१००। मा राजीनामा भएको देखिन्छ। यस स्थितिमा विवादित जग्गा उक्त रकमबाट खरिद भएको भन्न सकिने ठाउँ देखिँदैन। विवादित जग्गा नेपाल एसबि आई बैङ्कमा २०६३।७।३ मा धितो राखी प्रतिवादी उद्धवले रु. ३५ लाख ऋण लिँदा जमानतकर्ताको एकाघरको पत्नी श्रीमती प्रीती शिवाकोटी भनी वादी प्रीति साक्षी बसी मन्जुरी दिएकी आदिबाट विवादित जग्गा र घरमा सगोलकी वादीहरूको अंशहक रहेको कुरामा द्विविधा लिनुपर्ने देखिएन।

६. वादी पक्षका विद्वान् कानून

व्यवसायीहरूले विवादित जग्गा प्रतिवादी उद्धवको निजी आर्जनकै माने पनि पितापतिले जुनसुकै तवरबाट पाएको भए पनि पत्नी र सन्तानको लागि पैतृक हुने र त्यसमा उनीहरूको अंशहक पुग्ने र लिखत बदर हुने भनी यस अदालतका पूर्ण इजलाससमेतले कानूनी सिद्धान्त प्रतिपादन गरेकाले निजी आर्जन प्रमाणित भए पनि बकसपत्र बदर गरेका फैसलाहरू सदर हुनुपर्छ भन्ने वैकल्पिक जिकिर लिनुभएको देखिन्छ । यस मुद्दामा प्रतिवादीको निजी आर्जन प्रमाणित हुन नसकेको र यो मुद्दाको तथ्य बेग्लै भएकाले वादी दावी पुम्नको लागि ती नजिरहरूको सहारा लिनुपर्ने हदसम्म जानुपर्ने आवश्यकता छैन । तथापि ती नजिरहरूको आधिकारिकताको बारेमा सन्दर्भवश विचार गर्दा यसबारेमा यस अदालतका फैसलाहरूमा एकरूपता छैन । सर्वप्रथम यसको समर्थनमा प्रतिपादित नजिरहरू हेर्दा *नेकाप* २०६४ जेठको पृष्ठ १४० मा प्रकाशित सावित्रीसमेतको अंश मुद्दामा आफू मूली भै अरुलाई अंश दिनुपर्ने भए बकसपत्र पाएको हो बन्डा गर्नु पर्दैन भन्न नमिल्ने । बाबुको वा पतिको आर्जन छोरा स्वास्नीको लागि पैतृक हुने भनी, त्यसैगरी ऐ. २०६६ को पृष्ठ १५५६ मा प्रकाशित गंगाप्रसादसमेत भएको अंश मुद्दामा बन्डा नलाग्नाका लागि अंशियारले निजी तवरबाट आफ्नो निजी प्रयोगको लागि आर्जन गरेको वा दानबकस पाएको हुनुपर्छ । सो पनि सो सम्पत्ति पाउने सरहका अन्य अंशियारले नपाउने हो । बाबुको निजी सम्पत्ति निजले खुस गर्न पाउने हो तर बाँकी रहेकामा निजका छोराछोरी स्वास्नीले अंश पाउने हुन्छ । स्वास्नी आदिको लागि बाबुले आफ्नो पालामा आर्जन गरेको सम्पत्ति पैतृक हुने भनी, २०६९ असारमा प्रकाशित नि.नं. ८७८८ को अंशचलन मुद्दामा घरजग्गा हक छाडी दिनेको स्वआर्जनको सम्पत्ति नभई पैतृक सम्पत्ति

देखिन्छ । साथै आमाबाबुका नाममा जुनसुकै स्रोतबाट आएको सम्पत्ति निजहरूका सन्तान अर्थात् दोस्रो तहमा अंशियार छोराछोरीका लागि पैतृक सम्पत्ति नै मान्नुपर्ने र त्यसमा छोराछोरीलाई बन्डा हुन्छ भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । यी फैसलाहरू संयुक्त इजलासबाट भएका देखिन्छन् । ऐ. २०६८ को पृष्ठ ७४६ मा प्रकाशित सत्यनारायण कर्णसमेत भएको अंश नामसारी मुद्दामा संशोधित १८ नं. उद्धृत गर्दै त्यसले २०३४।९।२७ पछिको निजी आर्जन बन्डा गर्न कर नलाग्ने व्यवस्था केवल पैतृक र त्यसबाट बढेबढाएको तथा सामूहिक आर्जनको सम्पत्तिमात्र बन्डा हुने व्यवस्था गर्यो । तर पत्नी र सन्तानका लागि भने पतिपिताको आर्जन पैतृक हो भनी २०६४/१४० ले मान्यता स्थापित गरेको छ भनी र ऐ. २०६८ को पृष्ठ १२९२ मा प्रकाशित डा. अशोक शमशेर भएको लिखत दर्ताबदरसमेत मुद्दामा आफ्ना बाबुको नाममा जुनसुकै स्रोतबाट प्राप्त हुन आएको सम्पत्ति सन्तानका लागि पैतृक नै मानिन्छ । बाबुले आर्जन गरेको स्वआर्जनलाई सन्तानको हक नलाग्ने गरी व्याख्या गर्ने हो भने पैतृक सम्पत्तिसम्बन्धी अवधारणा निरर्थक हुन जान्छ र अंशबन्डासम्बन्धी कानूनी व्यवस्था कमजोर हुनपुग्छ भनी कानूनी सिद्धान्त प्रतिपादन गरेको देखिन्छ । यी दुवै फैसला पूर्ण इजलासबाट भएको पाइन्छ । अशोक शमशेरको मुद्दामा वादीको पिताले लिखत गरेको जग्गा आफ्नी आमाबाट २०३४ मा संशोधन हुनुपूर्वको तत्कालीन अंशबन्डाको महलको १८ नं. छँदा पाएको कारणबाट पैतृक ठहर भएअनुरूपको तथ्य यस मुद्दामा नरहेको स्मरणीय छ ।

७. अर्कोतिर २०६९ भदौको पृष्ठ ७०५ मा प्रकाशित लिखत दर्ता बदर मुद्दामा बाबुआमाको नाममा जुनसुकै स्रोतबाट प्राप्त भएको सम्पत्ति छोराछोरीहरूको लागि पैतृक नै मानिने सिद्धान्त अनुसार ३ खण्डको

१ खण्ड लिखत बदर गरेको सुरु अदालतको फैसला सदर गरेको मा.न्या. श्री कृष्णप्रसाद उपाध्यायको राय भएकामा अंशबन्डाको १८ नं. अनुसार कसैबाट निजी तवरले दान वा बकस पाएको सम्पत्ति आफूखुस गर्न पाउने र त्यस्तो सम्पत्ति अन्य अंशियारहरूलाई बन्डा गर्न नपर्ने भन्ने स्पष्ट व्यवस्था रहेको देखिन्छ। त्यसैगरी अंशबन्डाको १९ नं.को देहाय (२) मा आफ्ना पालामा आर्जेको चल अचल सबै आफ्नो खुस गर्न पाउँछ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ। स्त्री अंशधनको १ नं. ले पनि कन्या, सधवा वा विधवा स्वास्नी मानिसले आफ्नो आर्जनको चल अचल सम्पत्ति आफ्नो खुस गर्न पाउँछन् भनी स्पष्ट कानूनी व्यवस्था गरेको समेत पाइन्छ। तसर्थ वादीको मन्जुरी नलिई राजीनामा पारित गरेको कार्य कानूनविपरीत भएको भन्न मिल्ने देखिएन भन्ने आधारमा उक्त रायसँग असहमत भै वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्याएको सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश रामप्रसाद श्रेष्ठको राय सदर हुने ठहराई पूर्ण इजलासले फैसला गरेको देखिन्छ। नेकाप २०६८ को पृष्ठ १२९२ मा प्रकाशित पूर्ण इजलासको फैसलापछि यो २०६९ भदौको पृष्ठ ७०५ मा प्रकाशित फैसला भएको र संयुक्त इजलासमा दुई मा.न्या. बीच रायबाझी भै पूर्ण इजलासबाट सिद्धान्त बनेको कुरा अत्यन्त विचारणीय छ।

८. आफ्नो निर्माण कालदेखि अंशबन्डाको महलको हालको १८ नं. सबै अंशियार चाहे त्यो ९० वर्षको अशक्त वृद्ध होस वा धनाढ्य तथा बलियो अंशियार होस्का हकमा बिनाभेदभाव लागू हुँदै आएकामा नेकाप २०६४ को पृष्ठ १४० मा प्रकाशित यस अदालतको संयुक्त इजलासको फैसलाले यसभन्दा पूर्ववर्ती कयौं नजिर र स्वयम् उक्त १८ नं. को कानूनको कुनै वास्ता नगरी अचानकबाट पितापतिको निजी आर्जन सन्तान पत्नीको लागि पैतृक हुने भनी

व्याख्या गरेको देखिन्छ। तर पैतृक शब्दले इतिहास बोकेको हुनुपर्छ। पैतृक शब्द कानूनमा परिभाषित छैन। यसकारण यसको प्रचलित अर्थ ग्रहण गर्नुपर्ने कानूनको स्पष्ट आशय छ। यस सन्दर्भमा विद्वान् श्री टोपबहादुर सिंहको पुस्तक कानूनी शब्दकोष चौथो संस्करण २०५४ मा पैतृक सम्पत्ति भन्नाले पिता पूर्वाबाट उत्तराधिकारमा आएको सम्पत्ति, अंशमा आएको सम्पत्ति (आफैले आर्जन गरेको सम्पत्ति बाहेकको सम्पत्तिलाई पैतृक सम्पत्ति भनिन्छ) भनी र विद्वान् शंकरकुमार श्रेष्ठको कानूनी शब्दकोष प्रथम संस्करण २०५६ मा पैतृक सम्पत्तिलाई पुर्ख्यौली सम्पत्ति, पूर्खा वा बाबुबाजेले आर्जेको... कमाएर राखेको सम्पत्ति तथा पुर्ख्यौली भन्नाले पुस्तैनी, पूर्खाको पालादेखिको, वंशानुगतरूपमा आएको भनी एवम् नेपाल ज्ञा प्रतिष्ठानको नेपाली बृहत शब्दकोष प्रथम संस्करण २०४० मा पैतृक सम्पत्तिलाई आफ्ना पिता पूर्खाले आर्जेको र छोरानातिलाई उत्तराधिकाररूपमा प्राप्त सम्पत्ति, पुर्ख्यौली सम्पत्ति भनी एवम् पुर्ख्यौलीलाई पितापूर्खाका पालादेखि चलिआएका कुराको वर्णन, पुस्तावली, आफ्ना पितापूर्खाको पालादेखिको प्राप्ति भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ। यी सबैबाट पैतृक सम्पत्ति उत्तराधिकारमा मात्र पाउन सकिने देखिन्छ। यसर्थ पितापतिको शेषपछि निजहरूले सो सम्पत्तिको उत्तराधिकारको सम्बन्धमा कुनै इच्छा व्यक्त नगरेको अवस्थामा त्यस्तो सम्पत्ति पैतृक सम्पत्ति हुने र निजको हकवालाले उत्तराधिकारमा पाउन सक्ने देखिन्छ। पितापतिको जीवनकालमा नै अंशबन्डाको १८ नं. भित्रको निजी आर्जन सगोलको बन्डा लाग्न सक्ने देखिँदैन।

९. अझ बढी उदार भै व्याख्या गर्ने हो भने पतिपिताको निजी आर्जनको यस्तो सम्पत्तिमा निजले आफ्नो निजी हक परित्याग गरी सगोलमा मिसाउने

मनसाय व्यक्त गरेमा वा सो गरेको देखिएमा मात्र अरू अंशियारको अंशहक पुग्ने भनी भन्न सकिएला । पितापतिले विरोध गर्ने बित्तिकै त्यस्तो निजी आर्जनमा कुनै सदस्यको हक पुग्ने स्थिति हुँदैन ।

१०. यसरी उपरोक्त सबै फैसलाहरू आफ्नो ठाउँमा यथावत् रहेको अवस्थामा यस अदालतले जुन नजिरले समानताको कदर गरेको छ, लैङ्गिक विभेद कायम गरेको छैन र अधिकांशबाट अनुमोदित छ सो मान्नुपर्छ । नेकाप २०६९ को पृष्ठ ५०५ मा प्रकाशितसमेतका नजिरहरूले लामो कालखण्ड बोकेका, ती नजिरहरू असङ्ख्य भएका र हालसम्म पनि अर्थात् २०६९ सालसम्म पनि पूर्ण इजलासबाट प्रतिपादित हुँदै आएका देखिन्छन् । यिनले कानूनको सहज, स्वाभाविक, सरल र शाब्दिकदेखि उद्देश्यपरक व्याख्या गरी कानूनलाई क्रियाशील पारेका छन् भने नेकाप २०६४ को पृष्ठ १४० मा प्रकाशित नजिरहरूले लैङ्गिक विभेद र असमानता कायम गर्नेछन् । मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको १ नं. र २ नं. ले सबै अंशियारलाई समान मानेको र अंशबन्डाको १८ नं. ले बाबु छोरा स्वास्नी लोग्ने जस्तो कुनै भेदभाव नगरी सबै अंशियारलाई समेटेरी कस्तो सम्पत्ति सगोलको हुने र कस्तो सम्पत्ति निजी आर्जनको हुने र आफूखुस गर्न पाउने भनी स्पष्ट व्यवस्था गरेकामा ती सब र खास गरी अंशबन्डाको १८ नं. लाई निरर्थक नै गरिदिने छन् । अंशबन्डाको १८ नं. जन्मेदेखि उक्त १८ नं. २०६४ सालसम्म सबै अंशियारको लागि समानरूपमा लाग्दै आएका कुन अन्याय निवारणको लागि उक्त नयाँ व्याख्या गर्नु पर्यो to remove the mischief सो को औचित्यपूर्ण आधार हुने छैन । यदि स्वास्नी सन्तानलाई पतिपिताले हेर्नुपर्ने दायित्वले गर्दा त्यसो भन्नुपर्ने अवस्था आएको भन्ने हो भने सो विषय अंशबन्डाको विषय

नभै मानाचामलको विषय र त्यो पनि सन्तान बालिग नभएसम्मका लागि मात्र हुन्छ । कुनै आयस्रोत र नगण्य भनी १/२ लाख मूल्य पर्ने निजी आर्जनको मात्र सम्पत्ति भएको पतिपिताले अत्यन्त समृद्ध शक्तिशाली र प्रचुर धनसम्पत्ति भएको सन्तान र पत्नीलाई त्यसबाट अंश दिनुपर्ने तर निजहरूको हकमा त्यो कानून लागू नहुने भनी व्याख्या गर्न मिल्दैन । कानून भन्ने कुरा सबैलाई समानरूपमा लागू हुन्छ र कसैलाई नलाग्ने हो भने त्यसलाई सो कानूनले नै स्पष्टरूपमा भनेको हुन्छ वा भन्नुपर्छ । निर्बल व्यक्तिहरूको सशक्तीकरणको लागि केही कालको लागि यस्ता कानून अपवादको रूपमा लागू गरिन्छ । यसलाई सकारात्मक विभेद भनिन्छ । यो कुरा नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १३ को उपधारा (३) ले मानेको छ । तर नेकाप २०६४ को पृष्ठ १४० मा प्रकाशित नजिरहरूले त्यस कुराको ख्याल गरेको देखिँदैन । हालको अवस्थामा विश्वको सबै सभ्य न्यायिक व्यवस्थाले यस्तो दायित्वको आधार क्षमतालाई मानेका छन् । तर ती नजिरहरूले मान्यता पाएमा यस्तो दायित्व नातामा आश्रित हुनेछ । ती नजिरहरूले असमर्थ र जेठ नागरिकको उपेक्षा गरेका छन् । ती नजिरहरू स्वेच्छाचारी (arbitrary) छन्, मनासिब वर्गीकरणमा आधारित छैनन् । ऐनको उद्देश्यपरक व्याख्या गर्नुको सट्टा ती नजिरहरूले कानून व्याख्याको नाममा कानूनको गलत संशोधन वा निर्माण गर्नेछन् । ती नजिरहरू सार्वजनिक हितविपरीतका हुनेछन् । ती नजिरले जनताले कुनै गुनासो नगरी सहज स्वीकार गरी चित्त बुझाई बसेको र यथार्थमा समेत न्यायपूर्ण र समस्यारहित कुरामा अनावश्यक नयाँ विवाद जन्माई कानूनलाई जटिल र अनिश्चित बनाउने छन् । ती नजिरहरू गतिशील र समयसापेक्ष पनि हुने छैनन् । ती नजिरहरू सिद्धान्त वा नीति कुनैमा पनि आधारित छैनन् ।

११. *नेकाप* २०६४ को पृष्ठ १४० मा प्रकाशित नजिरसमेतले पतिपिताको निजी आर्जनको हकमा उक्त किसिमले व्याख्या गरे पनि त्यसलाई मुलुकी ऐन, स्त्री अंशधनको महलको ४ नम्बरमा दाइजो पेवा र सोको ५ नं. र ७ नं. को दाइजो पेवाको स्त्रीको एकलौटी हक पुग्ने कुरामा आकर्षित गर्न नसकेको कुरा *नेकाप* २०६६ को पृष्ठ १७७० मा प्रकाशित अंश मुद्दामा स्त्री अंशधनको महलको १, २, ४ र ५ नं. का कानूनी हक अंशबन्डाको १ र दानबकसको १ नं. बमोजिमसमेत वृद्धाहरूले उपभोग गर्न पाउने । यसमा प्रत्यक्ष वा परोक्षरूपले बन्देज लगाउन नमिल्ने हुँदा महिलाको स्त्रीअंशधनको जग्गा बन्डा नहुने ठहराएको संयुक्त इजलाससमेत सदर हुने भनी पूर्ण इजलासले गरेको फैसलाबाट स्पष्ट हुन्छ । ती नजिरको अनुशरण गर्दा स्त्री अंशधनको १ नं. को स्वास्नी मानिसको आर्जन निजले आफूखुस गर्न पाउने, ४, ५ र ७ नं. को दाइजोपेवासम्बन्धी कानूनी व्यवस्था पनि निरर्थक हुन जाने देखिन्छ । मुलुकी ऐनका यी व्यवस्थाहरू हिन्दु विधिका स्मृति आदि ग्रन्थहरूमा आधारित रहेका छन् । यसको प्रमुख फाँट मिताक्षरा तथा दायाभागले समेत स्त्री अंशधन स्त्रीको एकलौटी हुने भनी व्यक्त गरेको कुरालाई *The Hindu Succession Act, 1956* जस्ता कानूनले पनि मान्यता दिएको समेतको हालसम्मको सबैभन्दा उपयुक्त र न्यायपूर्ण तथा विवादरहित व्यवस्थासमेत तहसनहस हुने देखिन्छ । स्त्री अंशधन त एकलौटी भैहाल्छ भनी भन्ने हो भने सोही कुरालाई समेटेको अंश बन्डाको १८ नं. को निजी आर्जन एकलौटी हुँदैन भन्दा कानूनको प्रयोगमा पनि असमानता र अराजकता उत्पन्न हुन जान्छ ।

१२. नजिरको पालनाका सम्बन्धमा २०६४

मङ्सिर १०३४, संयुक्त इजलास, उत्प्रेषणसमेत, पियुषबहादुर वि नेपाल राष्ट्र बैङ्कसमेतमा नजिरको मान्यता के छ भने समान सङ्ख्याको न्यायाधीश भएको इजलासले गरेको कानूनको व्याख्यामा समान सङ्ख्याको न्यायाधीशको पछिको इजलास सहमत नहुने हो भने त्यस्तोमा अधिल्लो समान सङ्ख्याको इजलासको रूलिङ्गसँग सहमत हुन नसकेका आधार र कारण उल्लेख गरी बढी सङ्ख्याको इजलासमा सुनवाइ गर्न पठाउनुपर्छ । कानूनको सम्बन्धमा निश्चितता आवश्यक पर्छ । एउटै विषयवस्तु र एउटै कानून समावेश भएको एउटा मुद्दामा एउटा इजलासबाट एक प्रकारको र समान सङ्ख्याको इजलासले उस्तै विषयको अर्को मुद्दामा अर्को प्रकारको व्याख्या हुन गयो भने Certainty हुँदैन । Judicial procedure को वैधता भनेको Judicial decorum पनि भएको कारण र कानूनको व्याख्यामा Quality of certainty पनि महत्त्वपूर्ण भएको कारण समान सङ्ख्याका इजलासबीच सहमति नभएमा Certainty को लागि बढी सङ्ख्याको इजलासमा पठाई Quality of certainty कायम गरिन्छ । तर यसका दुई अपवाद भनेको Per incuriam फैसला र Sub-silentio फैसलाहरू हुन् ।

१३. यंग १९४४ को मुद्दामा ...In considering the question whether or not this court is bound by its previous decisions and those of courts of co-ordinate jurisdiction, it is necessary to distinguish four classes of case. The first is that with which we are now concerned, namely, cases where this court finds itself confronted with one or more decisions of its own or of a court of co-ordinate jurisdiction which cover the

question before it, and there is no conflicting decisions of this court or of a court of co-ordinate jurisdiction. The second is where there is such a conflicting decisions. The third is where this court comes to the conclusion that a previous decision, although not expressly overruled, cannot stand with a subsequent decision of the House of Lords. The fourth (a special case) is where this court comes to the conclusion that a previous decision was given per incuriam. In the second and third classes of cases it is beyond question that the previous decision is open to examination. In the second class, the court is unquestionably entitled to choose between the two conflicting decisions. In the third class of case the court is merely giving effect to what it considers to have been a decision of the House of Lords by which it is bound...

१४. On a careful examination of the whole matter we have come to the clear conclusion that this court is...entitled and bound to decide which of two conflicting decisions of its own it will follow...

१५. २०५९ को रि.नं. ३४८६ विनोद चौधरीको मुद्दामा भएको संयुक्त इजलासको फैसला per incuriam र sub silentio भएको कारणहरूले गर्दा यस इजलासले नोटिसमा मात्र लिन्छ । त्यो फैसलासँग असहमत भएको भनी ठूलो इजलासमा पठाउन मिल्दैन । बरु २०५९ को रि.नं. ३४८६ ले यस्तै विषयवस्तुमा परेको २०६२ को रि.नं. ३५९८

पारसदेवी, नेकाप २०५८ को रि.नं. ७०२७ को इन्दिरा जङ्गम, २०५९ को रि.नं. २४८९ सुनिल शाक्य र नेकाप २०६० रि.नं. ७२९५ कृष्णगोपाल टण्डनमा रिट खारेज भएको रूलिङ्गसँग राय बझाई ठूलो इजलासमा पठाउनुपर्थ्यो । उक्त रि.नं. ३४८६ को विवादमा नेपाल राष्ट्र बैङ्क ऐन, २०१२ को दफा २२, नेपाल राष्ट्र बैङ्क ऐन, २०५८ को दफा ८८, १९२ र कर्जा सूचना विनियम २०५९, वाणिज्य बैङ्क ऐनको दफा ४७(क), तत्कालीन धारा १२(२) (ड) र धारा १७ का कानूनलाई नोटिसमा सम्म नलिई कालोसूचीमा राखेको कारण निवेदकको पेसा व्यवसाय गर्ने अधिकारमा बन्देज लागेको निर्णय भएको देखिने भनी त्रुटिपूर्ण आदेश भएको भनी व्याख्या गरेको देखिन्छ । तदनुसार अचानकबाट धार परिवर्तन गर्नु भन्दा रि.नं. ३४८६ ले पूर्ववर्ती नजिरहरूसँग राय बझाई बृहद् पूर्ण इजलासमा पठाउनु उपयुक्त हुन्थ्यो भन्ने आधारहरू उल्लेख गर्दै रि.नं. ३४८६ को मुद्दामा भएको संयुक्त इजलासको फैसला नजिर हुन नसक्ने भनी व्यक्त गरेको निर्णयाधार स्मरणीय छ ।

१६. नेकाप २०६४ को पृष्ठ १०३४ मा प्रकाशित फैसलामा यंगको मुद्दामा व्यक्त The second is where there is such a conflicting decisions... In the second class, the court is unquestionably entitled to choose between the two conflicting decisions... The court is entitled and bound to decide which of two conflicting decisions of its own it will follow. धारणा अनुसार यो इजलासले एउटै विषयमा समान शक्ति र सङ्ख्याको इजलासबाट परस्परविरोधी निर्णयाधार व्यक्त भएमा त्यसमध्ये उपयुक्त निर्णयाधार रोज्न सक्ने देखिन्छ । नेकाप २०५९ को पृष्ठ २५४ मा प्रकाशित मिनबहादुर भएको बकसपत्र मुद्दामा बहुमत

र अल्पमत दुवैले समवेत स्वरमा *नेकाप* २०५४ को पृष्ठ १ मा प्रकाशित ५ सदस्यीय बृहद् पूर्ण इजलासले लक्ष्मीदेवी बास्तोलासमेत भएको लिखतबदर मुद्दामा व्यक्त रूलिङ्ग कायम राखेको र त्यसमा अंशबन्डाको १८ नं. ले निजी ठहर्ने र ऐ. का १९ नं. ले आफ्नो पालामा आर्जेको निजी ठहर्ने अवस्थामा बाहेक सँगबसेको अंशियारको सगोलको आर्जनमा सबैको भाग लाग्ने भनी भनेको स्मरणीय छ ।

१७. अब उक्त जग्गा आफ्नो पालाको आर्जनको जग्गा भएकाले बकसपत्र लिखत बदर गर्न मिल्दैन भन्ने प्रतिवाद जिकिर रहेको र प्रतिवादीतर्फका विद्वान्हरूले पनि *नेकाप* २०५९ को पृष्ठ २५४ मा प्रकाशित मिनबहादुर भएको बकसपत्र बदर मुद्दामा भएको पूर्ण इजलासको फैसलामा प्रतिपादित सिद्धान्ततर्फ अदालतहरूले विचार नगरेको भन्ने जिकिर लिनुभएको देखिन्छ । उक्त मुद्दाका ७ मा.न्या. मध्ये ४ मा.न्या.ले मात्र लिखत बदर गर्नुभएको बहुमतको विचारमा लक्ष्मी देवीको मुद्दामा र मुरारिको मु.स. गर्ने गीतादेवीको मुद्दासमेत दुवै मुद्दामा सारभूतरूपमा आफ्नो पालाको आर्जन भए हक छाड्दा हकवाला वा अंशियार वा स्वास्नी छोराको मन्जुरी लिन नपर्ने भन्ने निर्णय भएको देखिँदा यी दुवै मुद्दा एक आपसमा नबाझिएका भन्ने कुरा, बकसपत्र बदरमा दानबकसको ५ नं. कै हदम्याद लाग्ने लेनदेनको १० नं. को हदम्याद नलाग्ने भन्ने कुरा, बन्डा गर्नुपर्ने र आफूखुस गर्न पाउने सम्पत्ति कुन प्रकृति र स्वरूपको हुने भन्ने सम्बन्धमा अंशबन्डाको १८ नं. र १९ नं. कै व्यवस्था अध्ययन गर्नुपर्ने भन्ने कुरा, उक्त मुद्दामा अंशबन्डाको विवाद नभएकाले सो को १८ नं. अन्तर्गत सगोल वा निजी कुन प्रकृतिको सम्पत्ति हो विवेचना गर्नुपर्ने अवस्था नरहेको भन्ने कुरा, दानबकसबाट आएका प्रमाण ऐनको दफा ६(क) को अनुमान गर्नु नपर्ने भन्ने कुरा, दानबकसबाट

आएकामा अंशबन्डाको १८ नं. ले बन्डा गर्न कर नलाग्ने र १९(२) नं. ले आफ्नो पालामा आर्जित सम्पत्ति आफूखुस गर्न पाउने भन्ने कुराहरू उल्लेख गर्दै विवादित सम्पत्ति प्र. तेजबहादुरले यज्ञप्रसादबाट २०४१।२।२९ मा राजीनामा गराएको भएबाट अंशबन्डाको प्रयोजनको लागि बन्डा हुने प्रकृतिको पैतृकरूपमा प्राप्त सगोलको सम्पत्ति र ज्ञानसीपबाट प्राप्त बन्डा गर्न कर नलाग्ने प्रकृतिको नभै ऐ. १९(२) बमोजिम आफ्ना पालामा आर्जेको सम्पत्ति देखिन आयो । मन परेको स्वास्नीछोरालाई दिन बाहेक यस्तो सम्पत्ति आफूखुस गर्न पाउने देखिँदा बकसपत्र गर्दा स्वास्नीछोराको मन्जुरी लिनुपर्ने अवस्था नरहेको भनी बन्डा गर्नु नपर्ने सम्पत्ति नभएको तर बन्डा गरिपाउँ भन्ने प्रस्तुत विवाद नभएकाले लिखत बदर गरेको पुनरावेदन अदालतसमेतको उल्टी गरेको देखिन्छ । यो मुद्दामा मा.न्या. सुशीला सिंह शिलु र मा.न्या. कृष्णकुमारले पितापूर्वका आर्जनको सम्बन्धमा बनेको अंशबन्डाको १९ नं. ले एकल परिवारको मूलीलाई व्यवहार चलाउन खर्च गर्न अधिकार दिएको अर्थ मूलीको हैसियतले सम्पत्तिको प्रबन्ध गर्ने वा घर व्यवहार चलाउन निर्णय गर्ने अधिकार मात्र दिएको हो अंशियारहरूको हितमा प्रतिकूल प्रभाव पार्न होइन । व्यवहार चलाउन खर्च गर्दा त्यसको फल वा फाइदा सबै अंशियारहरूले पाउने हुनाले त्यसको अनुकूल र प्रतिकूल दुवै प्रभाव पनि सबै अंशियारले भोग्नुपर्ने कुरा स्वतः सिद्ध हुँदा वादीहरूको मन्जुरी नलिई भएको बकसपत्रको ४/३ बदर गरेको पुनरावेदन अदालत मनासिब भनी र मा.न्या. रामनगीनाले आफ्नो पालाको आर्जनमा सगोलको र निजी आर्जन दुवै पर्ने । प्रमाणको अभावमा सगोलकै आर्जनबाट खरिद भएको मान्नुपर्ने ४/३ लिखतबदर गरेको पुनरावेदन अदालत सदर भनी व्यक्त गर्नुभएको राय पनि कम महत्त्वपूर्ण

छैन । यो अल्पमतको राय यो फैसलाभन्दा अघि प्रतिपादित नजिर र पछिल्ला धेरै नजिरहरूले मानिआएको देखिन्छ । उदाहरणको लागि *नेकाप* २०६५ को पृष्ठ ९४० मा प्रकाशित शेख मरगुदसमेत भएको लिखत दर्ता बदर मुद्दामा पूर्ण इजलासले अंशबन्डाको १९(४) नं. ले व्यवहार चलाउने मुख्य व्यक्तिलाई अभिभावकको नाताले आश्रित व्यक्तिहरूको तुलनामा केही बढी अधिकार र जिम्मेवारी प्रदान गरेको स्पष्ट नै छ । तर त्यस्तो अधिकार र जिम्मेवारी निरपेक्षरूपमा न भई व्यवहार चलाउनुपर्ने कर्तव्यपालनासँग सापेक्ष तुल्याइएको देखिन्छ । अंशबन्डाको महललाई समग्रतामा अध्ययन गर्दा यसले सगोलको सम्पत्तिमा परिवारका सदस्यहरूको अधिकारलाई सुनिश्चित तुल्याएको र व्यवहार चलाउने मुख्य व्यक्तिलाई व्यवहार चलाउने सर्तमा केही अधिकार र जिम्मेवारी दिएको देखिन्छ । हाम्रो कानूनले परिवारमा जन्मेको नाताले नैसर्गिक आधारमा अंशबापत पाएको; ज्ञानसीपबाट आर्जन गरेको र तेस्रो दानबकस वा अपुताली पाएकोसमेतका सम्पत्ति पाउने ३ किसिमको व्यवस्था गरेको । मुख्यलाई First among the equals को रूपमा सम्म राखेको । सगोलको सम्पत्ति सबै अंशियारको बराबर हक लाग्ने Common property भएकाले मुख्य व्यक्तिले व्यवहार चलाउने अधिकारको दुरुपयोग नहोस भनेर Check and Balance को रूपमा यो व्यवस्था भएकाले संयुक्त इजलासले ३ भागको २ भाग लिखत बदर गरेको मनासिब गर्दै ऐ. २०४८ को पृष्ठ ७८१ मा प्रकाशित केशवप्रसाद नेपालको मुद्दामा वादीहरूको उमेर १७, ७ र ५ वर्ष भै नाबालक भएकाले मन्जुरी लिन नपर्ने भनी बकसपत्र बदर हुन नसक्ने ठहराएको रूलिङ Overrule गरेको देखिन्छ ।

१८. मिनबहादुरको मुद्दामा बहुमत सदस्यले

उक्त मुद्दाको विवाद बन्डा गरिपाउँ भन्ने विवाद नभएको र बकसपत्र बदरको लागि लेनदेन व्यवहारको १० नं. को आधार लिई फिराद दायर भएको भनी बारबार उल्लेख गरेको देखिन्छ । अंशबन्डाको महलको १९(२) नं. मुख्यले गर्ने हक हस्तान्तरणसँग मात्र सम्बन्धित भएकाले बहुमत मा.न्या.ले अंशबन्डा गरिपाउँ भन्ने फिराद परेको भए के हुने भन्ने प्रश्नमा प्रवेश गर्न चाहनु भएन । उक्त फैसला तयार गर्ने बहुमतका तत्कालीन मा.न्या. केदार गिरीले नै पतिपिताको नाममा बकसपत्रलगायत जुनसुकै स्रोतबाट सम्पत्ति आए पनि त्यसमा सन्तान पत्नीले बन्डा पाउने भनी *नेकाप* २०६४ को पृष्ठ १४० मा प्रकाशित फैसला लेख्नुभएकाले अंश मुद्दामा बन्डा नहुने भनी उहाँले बोल्नुहुन्थ्यो भन्ने निष्कर्षमा पुग्ने कुनै आधार छैन । जे भए पनि प्रस्तुत मुद्दामा वादीको फिरादपत्रमा मूलतः दानबकसको १ नं. र ५ नं. नै उल्लेख भएको र सो महलकै म्यादभित्र फिराद परेको, बकसपत्र बदर मुद्दा दायर हुनुपूर्व २०६४।१।२५ मा अंश मुद्दाको फिराद परेपछि २०६४।३।२५ मा यो लिखत भएको, स्वयम् प्रतिवादी उद्धवले यो जग्गा धितो राख्दा गरेको लिखतमा वादी प्रीतीलाई रोहबरमा साक्षी राखी मन्जुरी लिनुभएको आदि तथ्यगत भिन्नताले समेत मिनबहादुरको मुद्दामा व्यक्त बहुमतको सदस्यबाट प्रतिपादित सिद्धान्त यस मुद्दामा आकर्षित हुने अवस्था देखिँदैन ।

१९. अतः माथि उल्लिखित विवेचनाबाट अंश मुद्दा परेपछि वादीसमेतका अंशियारको अंशहक पुग्ने विवादित कि.नं. १८६६ को जग्गा वादीहरूको मन्जुरी नलिई यी पुनरावेदक प्रतिवादी उद्धव शिवाकोटी दिने र प्रतिवादीहरू चुडामणि शिवाकोटी र सुनिल शिवाकोटी लिने भै मिति २०६४।३।२५ मा पारित भएको हा.ब. लिखत कायम रहन सक्ने देखिँदैन । यस अदालतको

संयुक्त इजलासले विवादित जग्गा प्रतिवादी उद्धवले आफ्नो पालामा आर्जन गरेको आफूखुसी गर्न पाउने सम्पत्ति भएको निष्कर्षमा पुगी नजिरहरूसमेत उल्लेख गरी प्रदान गरेको निस्सासँग सहमत हुन सकिएन । यसर्थ वादीदावीबमोजिम ३ खण्डको २ खण्ड लिखत बदर गरी वादीहरूका नाममा दर्तासमेत हुने ठहर्याएको सुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६५।३।१५ को फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।११।३ को फैसला मनासिब देखिँदा

सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्तैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी नियमानुसार मिसिल बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.

इति संवत् २०७१ साल कात्तिक १९ गते रोज ४ शुभम् ।
इजलास अधिकृत:- सन्तोषप्रसाद पराजुली

